

KAKO ŽIVE HRVATSKI ROMI
HOW DO CROATIAN ROMA LIVE

Biblioteka ZBORNICI, knjiga 30.
Bibliotheca ZBORNICI, Book 30

Copyright © 2005.
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

UDK 316.356(497.5=214.58)(082)
397.7(497.5=214.58)(082)
323.15(497.5=214.58)(082)

KAKO žive hrvatski Romi = How do
Croatian Roma live / urednica Maja
Štambuk. - Zagreb : Institut društvenih
znanosti Ivo Pilar, 2005. - (Biblioteka
Zbornici ; knj. 30)

Tekst na hrv. i engl. jeziku. -
Bibliografija.

ISBN 953-6666-44-8

I. Romi -- Hrvatska -- Eseji i studije

451108118

ISBN 953-6666-44-8

KAKO ŽIVE HRVATSKI ROMI

HOW DO CROATIAN ROMA LIVE

Urednica:
Editor:
Maja Štambuk

Institut
društvenih znanosti
Institute
of Social Sciences
IVO PILAR

Zagreb, 2005.

Biblioteka ZBORNICI, knjiga 30.
Bibliotheca ZBORNICI, Book 30

**KAKO ŽIVE HRVATSKI ROMI
HOW DO CROATIAN ROMA LIVE**

Urednica / Editor:
Maja Štambuk

Recenzent / Reviewer:
Dr. sc. Snježana Čolić

Nakladnik / Publisher:
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Institute of Social Sciences Ivo Pilar

Prijevod / Translation:
Lynette Šikić-Mićanović

Lektura / Language Editor:
Nives Opačić

Korektura / Proof Reader:
Vlatka Venos

Dizajn / Design:
Zlatko Rebernjak

Grafička priprema / Preparation for Print:
TERCIJA, Božidara Magovca 15, Zagreb

Tisk / Print:
M.A.K. Golden, Augusta Prosenika 11, Zagreb

Naklada / Edition:
500 primjeraka
500 copies

Ova knjiga nastala je na temelju projekta *Lokacije naseljene Romima - stanje i unapređenje razvoja naselja i aspiracije za oblike stanovanja*, kojega je finansiralo Ministarstvo zaštite okoliša, prostornog uredenja i graditeljstva Republike Hrvatske u 2004. godini.

This book developed out the project *Locations of settled Roma - the state and improvement of settlement development as well as aspirations for types of housing*, which was financed by the Ministry of Environmental Protection, Physical Planning and Construction, Republic of Croatia in 2004.

KAKO ŽIVE HRVATSKI ROMI

Maja Štambuk	
Naseliti se i ostati svoj	11
Maja Štambuk	
Metodološke napomene	29
Nenad Pokos	
Demografska analiza Roma na temelju statističkih podataka	35
Popisno kretanje broja Roma	
Romi po županijama	
Romi po naseljima	
Romska kućanstva	
Romi po spolu i starosti	
Žensko stanovništvo romske narodnosti prema broju živorodene djece	
Romi prema bračnom stanju	
Migracijska obilježja Roma	
Obrazovna struktura Roma	
Romi po djelatnosti	
Stanovi u kojima žive Romi	
Zaključak	
Ivan Rogić	
Neke socijalnoekologische odrednice romskih naselja	53
Priručna tipologija	
Veličina	
Infrastruktura u romskim naseobinama	
Predodžba o poželjnem naselju	
Tko je naseobina?	
Maja Štambuk	
Obilježja romskih obitelji – kućanstava	91
Uvod	
Veličina kućanstava	

Kvalitativan sastav kućanstava	
Sastav kućanstava po spolu	
Sastav kućanstava po starosti	
Sociogospodarska obilježja romskih kućanstava	
<i>Aktivni članovi</i>	
<i>Uzdržavani članovi</i>	
Sastav kućanstava po školskoj naobrazbi	
Etnički sastav kućanstava	
Vjeroispovijed članova kućanstava	
Poznavanje romskoga i hrvatskoga jezika članova kućanstava	
Autohtonost članova kućanstava	
Anka Mišetić	
Sociokulturna obilježja romskoga stanovništva	111
Uvod	
Sastavnice romskog identiteta	
Osobno iskustvo društvenoga položaja: jesu li Romi poštovani?	
Osvrt na vrijednosti	
Način života	
Zaključak	
Zoran Šućur	
Siromaštvo kao sastavnica sociokulturnog identiteta Roma	133
Objektivni i subjektivni pokazatelji romskoga siromaštva	
Romi i "kultura siromaštva"	
Uzroci romskoga siromaštva	
<i>Romska etnoekonomija, izvori prihoda i promjene na tržištu rada</i>	
Romi kao "potklasa"	
Je li moguć bijeg iz začaranoga kruga siromaštva?	
Geran - Marko Miletić	
Uvjeti stanovanja i stambene aspiracije Roma	159
Uvod	
Obilježja stambenoga fonda	
Stambeni uvjeti u percepciji anketiranih stanovnika	
Stambene aspiracije ispitanika	
Zaključne napomene	
Neven Hrvatić	
Obrazovanje Roma u Hrvatskoj: prepostavka za bolju kvalitetu života?	177
Polazišta	
Romi kao nomadski narod - socijalna struktura i oblici stanovanja	
Položaj, način života i stanovanja Roma u Hrvatskoj i odnos prema odgoju i obrazovanju - rezultati istraživanja	
<i>Poznavanje hrvatskoga jezika i romskih dijalekata</i>	
<i>Najveći problemi kućanstva i naselja</i>	
<i>Socijalna distanca</i>	

Obrazovanje Roma u Hrvatskoj – pretpostavka za bolju
kvalitetu života?
Zaključak

Lynette Šikić-Mićanović

Romkinje i uvjeti njihova života 201

Uvod

Romkinje

Istraživanje s Romkinjama

Romkinje i uvjeti njihova života

Zaključni komentari

Preporuke

Maja Štambuk i suradnici

Zaključci i preporuke 219

LITERATURA 469

TABLICNI PREGLED REZULTATA ANKETNOG ISTRAŽIVANJA ... 477

BILJEŠKE O AUTORIMA 519

Maja
ŠTAMBUK

NASELITI SE
I OSTATI SVOJ

Procjena je Europskoga centra za prava Roma (ERRC), koji djeluje u Budimpešti, da su najnovijim proširenjem EU-a oko dva milijuna Roma postali građani EU-a. Idućim proširenjem Unije 2007. godine na Bugarsku i Rumunjsku još će dva milijuna Roma ući u Europu. Njima možemo dodati i tridesetak tisuća Roma koji će im se pridružiti iz Republike Hrvatske.

Većina Roma s područja istočne i srednje Europe ne-prijeporno živi u lošijim životnim uvjetima od pripadnika njihova naroda u bogatijim europskim zemljama. Ulaganje u poboljšanje njihova standarda, međutim, neće biti samo problem ujedinjene Europe nego i stvar političke odluke svake pojedine članice kako će razvijati svoju zemlju i podizati kvalitetu života svih svojih stanovnika.

U svakom slučaju, dakle, bez obzira na status Hrvatske u odnosu na EU, vrlo skroman ili nikakav životni standard većine Roma u Hrvatskoj problem je koji iziskuje kontinuiranu, stručnu i finansijski zahtjevnu skrb države.

Svjetska banka proglašila je „Desetljeće uključenja Roma“, koje upravo započinje i koje će trajati do 2015. godine. Nesporno je da će ova organizirana skrb o Romima potaknuti mnoge države da se što kvalitetnijim mjerama upuste u smanjivanje siromaštva romskoga stanovništva. Prije proglašenja desetljeća za Rome Vlada Republike Hrvatske donijela je 2003. g. Nacionalni program za Rome, u kojem se obvezala, među ostalim, poboljšati njihov stambeni i naseljski standard. U tu svrhu Ministarstvo prostornog uređenja, zaštite okoliša i graditeljstva naručilo je istraživanje, rezultate kojega objavljujemo u ovoj knjizi. Istraživanje je provela skupina istraživača Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar.

Konkretni cilj istraživanja jest osvijetliti problem stambenoga standarda Roma, njihove aspiracije u pogledu obiteljskoga stanovanja te stanje, aspiracije, modele i mogućnosti trajnoga rješavanja problema opremljenosti naselja u kojima je veća koncentracija romske populacije. Istra-

živanje je zamišljeno i kao znanstveno-stručna podloga za izradbu plana kontinuiranoga dugoročnog djelovanja koje bi poboljšalo svakodnevni život Roma u mnogim njegovim aspektima.

Sociološka istraživanja marginalnih skupina (Šućur, 2000.)¹ u Hrvatskoj zasad nisu osobitu pozornost pridavala manjinskim nacionalnim skupinama. U istraživanjima o problemu interkulturalizma u nas pretežita pažnja bila je usmjerena na stavove i mišljenja određenih populacija (mladih, učenika, studenata itd.) prema marginalnim skupinama. Romi na tim ljestvicama slabo prolaze (Magdalenić, 1998.).²

Problemi istraživanja romske populacije, kao i drugih brojčano nevelikih manjinskih skupina u Hrvatskoj, utjecali su na relativno slabu istraženost i uglavnom "usporno" bavljenje njima.³ Nastanak hrvatske države i sudjelovanje pripadnika nacionalnih manjina u Domovinskom ratu pripomogli su masovnjem osvješćivanju korijena i učvršćivanju samosvijesti o vlastitom podrijetlu i poželjnog smjeru aktivnosti prema društvenom i kulturnom napretku. I sami Romi, sa svoje strane, organizirani u (pre)velik broj udruga, uglavnom potiču znanstvena i stručna istraživanja na temelju kojih bi se izradio koncept cjelovita rješenja njihova položaja, ne negirajući pritom napore i uspjehe drugih društvenih čimbenika.⁴ Interes šire društvene zajednice, pak, teži za neposrednim uvidima u romsku populaciju, za podatcima o svakodnevnom životu pojedinaca i romskih zajednica, njihovim stavovima, mišljenjima i aspiracijama, kako bi se našla prikladna rješenja za unaprijeđenje ukupnih životnih i radnih uvjeta.

Položaj romske populacije loš je u svakom pogledu i dvostrano je uvjetovan. S jedne strane, često se Romi moraju boriti protiv predrasuda što ih o njima ima većina pripadnika drugih nacionalnosti u njihovoј okolini ili se na bilo koji drugi način s njima susreće, a, s druge strane, sami Romi svojom izrazitom socijalnom zatvorenošću ne pridonose boljem međusobnom upoznavanju. Pritom je jasno što su obveze većinskoga naroda: on mora nastojati da se na svaki način smanje predrasude, djelujući osobito preko škola i medija te stvarajući sve širi društveni i gospodarski prostor u kojemu će Romi moći razmjenjivati s drugima svoju kulturu, znanja i iskustva.

Sigurno je da Romi nomadi žive u Hrvatskoj i da su njihovi problemi složeniji. Međutim, njih nismo istraživali.⁵ Na razini na kojoj smo se mi višekratno bavili sedentarnim Romima, i što ih nesumnjivo čini prilično različitim od nomadskih pripadnika njihove manjinske zajednice, pojmovi kao što su *prostor, teritorij, selo, grad dobivaju*

posebnu važnost. U relaciji s posve određenim prostorom, romska zajednica pokazuje znakove zavičajnosti i emocionalne vezanosti. Uza svoju društvenu grupu na određenom prostoru oni vezuju svoje pojedinačne i obiteljske potrebe i aspiracije. Vrlo su vezani međusobno i najčešće su svjesni istoga podrijetla, kulture, jezika. Naselje obično nastanjuju obitelji sličnoga socijalno-ekonomskog položaja. Upravo ta međusobna sličnost (pojedinaca ili obitelji) ujednjena s gustoćom naseljenosti na ograničenom prostoru olakšava nastanak zajednice i važan je preduvjet njezina opstanka. Naravno, nije to jedini preduvjet sedentarizacije Roma (Cifrić, 1998.).⁶

Što su uzroci, a što posljedice, društvenoga i gospodarskoga položaja Roma nije uvijek lako ustanoviti. Ipak, sigurno je da je ova etnička skupina u nepoželjnom "staju sveopćih potreba".

Na dvije temeljne razine možemo problematizirati položaj romske manjine u Hrvatskoj.

1. Prva je razina državna, a, očigledno, postojeći institucionalni mehanizmi ne mogu biti (posve) učinkoviti u situaciji socijalne isključenosti Roma. Neosjetljivost mehanizama na specifične probleme Roma i drugih marginalnih skupina upućuje na potrebu njihove prilagodbe ili senzibilizacije za rješavanje specifičnih problema i ostvarivanja temeljnih prava Roma na zapošljavanje, zdravstvenu zaštitu, socijalnu i mirovinsku zaštitu i ostala prava. Pritom ne govorimo (samo) o Romima tek kao o pripadnicima etničke manjine, nego kao o pripadnicima manjine u kojoj je, zbog tradicionalnih elemenata koji prevladavaju u njihovu svakodnevnom društvenom, obiteljskom i radnom životu, na prvi pogled vidljiv stanovit odmak od standardnoga ponašanja okoline.
2. Druga je razina sama romska manjina. Ona je nedovoljno organizirana i slabo međusobno povezana (unatoč nebrojenim udrugama i mrežama), pa je zbog toga vrlo zahtjevno – a i skupo – osigurati unutargrupnu suglasnost i artikulaciju *romskih manjinskih zahtjeva*. Na toj razini, kad je riječ o Romima, teško je rješavati probleme koji se inače mogu rješavati unutar manjine. Dodatni je problem taj što, prostorno raspršeni, ne ostvaruju uvjete za organiziranje lokalne samouprave.

Upravo ova "nezgusnutost" otežava sustavnu gradnju i održanje kulturnog identiteta i to se ističe kao poseban problem romske populacije. Stoga je teško osigurati temeljne institucionalne prepostavke oblikovanja identiteta. Rome se "izvana" obično doživljava i tretira kao vrlo prepoznatljivu, jedinstvenu etničku i kulturnu cjelinu, dok je, s

druge strane, njihova slika o njima samima nedovoljno identificirajuća za sve pripadnike. Transnacionalnost njihova identiteta i nepostojanje romske nacionalne države izlaže ih opasnostima asimilacije i postupnoga zaborava o sebi. Međutim, promatramo li takav položaj s drugoga gledišta, može se u njemu naći dovoljno poticaja za čvršće i solidarnije povezivanje prilično raznolikih podskupina unutar (hrvatskih) Roma. Nesumnjivo je da bi taj princip valjalo zagovarati u njihovu organiziranju i da bi osnovni cilj svake zajedničke akcije trebao biti i razvijanje veće “količine” solidarnosti izvan i unutar Roma (Avsec, 1998).⁷

Iako s drugim ciljevima, prethodnicom istraživanja rezultate kojega predstavljamo u ovoj knjizi možemo smatrati empirijsko istraživanje provedeno 1998. godine pod naslovom *Društveni položaj Roma u Hrvatskoj*,⁸ i to ponajprije zato što je u uvjetima slabe istraženosti Roma u Hrvatskoj nužno u svakom istraživanju “baciti” širi pogled na probleme romske populacije.

Svrha spomenutog istraživanja bila je pružiti empirijski temelj državnim institucijama da u okviru svojih mogućnosti izrade i operacionaliziraju koncept pomaganja romskoj populaciji u Hrvatskoj u ostvarivanju njihove prikladnije društvene, kulturne i gospodarske uloge. U skladu s tim, istraživanje je trebalo poslužiti izradbi kratke i jasne strategije poboljšanja romskoga položaja. Konkretni rezultati istraživanja trebali su poslužiti vladinim i nevladinim institucijama i udrugama za koncipiranje primjerenije i djelotvornije strategije u rješavanju problema unutar romske manjine i problema njihova odnosa prema društvenoj okolini.

Dodatni ciljevi terenskog uvida u život romske populacije u Hrvatskoj bili su steći uvid u njihovu prostornu rasprostranjenost, a potom uočiti pretpostavke za bolju kvalitetu života stanovništva i primjerenu organizaciju “podružnica” državnih socijalnih institucija. Konačno, trajno valja nastojati identificirati poželjne aktere među Romima, ali i izvan konstituiranih zajednica, koji bi bili voljni i htjeli se angažirati oko pomaka postojećih društvenih i gospodarskih romskih prilika.⁹ Od istraživanja su se očekivali rezultati na dvije razine: na prvoj, da pridonesu obogaćivanju informacija i podataka o marginalnim skupinama i metodologiji njihova istraživanja, s posebnim naglaskom na male i prostorno raštrkane manjinske zajednice. Na drugoj razini očekivanja su išla prema konkretnim dilemama: kako potaknuti ideje o rješavanju problema, uključivo i problema njihova etničko-kulturnog identiteta.

Namjera je svakog istraživanja Roma, pa i ovoga, da pokaže kako uzroci marginalnoga društvenoga i gospodar-

skoga položaja Roma u Hrvatskoj leže, s jedne strane, u nekim obilježjima romske populacije, a s druge, u dugo-trajnom neprimjerenom odnosu vlasti u Hrvatskoj prema njima. Ovakvim tipom istraživanja može se obuhvatiti samo sjedilačka romska populacija, iako je lako prepostaviti da barem dio članova sjedilačkih obitelji sezonski ili na nekoliko godina napušta "stalnu adresu" i odlazi za poslom. Clébert Rome smatra prije svega nomadima, koji – i kad su očigledno sjedilački – načinom života pokazuju nomadski karakter. Oni "uvijek odaju dojam kao da privremeno logoruju" (Clébert, 1967.). Naime, u stanu (ili u nekom drugom tipu boravišta) sve je puno paketa, kovčega, zamotuljaka svake vrsti, malo je namještaja, spavaju na pokrivačima, perinama, sagovima. Ipak, prostorna stabilizacija prvi je preduvjet društvene integracije Roma. Dok su nomadi, ostaju po strani od temeljnih društvenih institucija.

Brojni pokušaji da se stabiliziraju i integriraju u većinsko stanovništvo nisu uspjeli. U pravilu, mjesta ili četvrti što ih naseljavaju Romi izbjegavaju pripadnici drugih naroda. Obilazeći neka romska naselja u Hrvatskoj, primjetili smo da i kad su u neposrednoj blizini neromskoga naselja ili četvrti, nastoje da ih neka fizička zapreka odvaja od susjedstva. Najčešće je to potok, rijeka ili željeznička pruga.

Niska koncentracija Roma u odnosu na većinsko stanovništvo onemoguće im bolji položaj, ulogu ili funkciju u bilo kojem razvojnomy smislu. Njihov prinos stoga ima više prilike ako je individualan nego kolektivan. Što se individualne razine tiče, očita su poznata ograničenja kad je riječ o Romima. Neprestana opasnost koja im prijeti "izvana", posebno od raznih iskušenja asimilacije ili ne-poželjnoga tipa integracije, unutarnja organizacija njihova života, osobito obiteljski ustroj koji vezuje širu obitelj, razvio je među Romima živu i rado prihvaćenu međuovisnost, u kojoj ne ostaje previše mjesta za individualnost. Primjerice, samačko domaćinstvo gotovo da je nepoznata institucija u romskom rodu. S druge strane, vrlo niska obuhvaćenost romske djece osnovnim obrazovanjem (da o višim stupnjevima ne govorimo) već ih na samom početku života diskriminira i ne upućuje s jednakih polazišta u profesionalni život. Danas se to zapaža više nego ikada. Jer škola je u suvremeno ustrojenom društvu gotovo jedini kanal socijalne promocije pojedinca. Što se zajednice (šire ili uže) tiče, može se kazati da je naprednija, uspješnija, bogatija, perspektivnija ako je viša prosječna razina obrazovanosti njezinih pripadnika. *Inzistiranje na obrazovanju i pomaci na tom planu dugoročan su, skup i težak put, ali uistinu*

jedini koji će u budućnosti dati rezultata, pa je u tom smislu i jedini racionalan.

U predindustrijsko vrijeme Romi se nisu mnogo razlikovali od ostalog stanovništva s obzirom na formalnu naobrazbu. Tako su mogli biti konkurentni i traženi sa svojim tradicionalnim zanatima (kotlari, košaraši, proizvođači drvenih predmeta, svirači, trgovci konjima, kovači, potkivači, krotitelji medvjeda i dr.). Međutim, modernizacija društva (osobito industrijalizacija i sve veća uloga obrazovanja) stvarali su sve veći jaz između Roma i većinskih naroda. Smanjuje se interes za njihove usluge i proizvode, a oni se sami nisu na vrijeme i spretno “prekvalificirali”. Većina je zadržala nomadski ili polunomadski način života sve do najnovijih dana. Dakle, tradicionalni zanati su zamrli, što za mnoge Rome znači razlog manje u prilog nomadskom načinu života. Ipak, utjecaji tradicije na te u pravilu male romske skupine – a društveno, kulturno i gospodarski ugrožene – snažniji su nego u njihovoj socijalnoj okolini. One su i dalje zatvorene i na okolinu upućene manje-više tek toliko da prezive.

Kad je riječ o Romima, gotovo da se može govoriti o tradiciji “divljega poduzetništva”,¹⁰ koja se, opet tradicionalno, tolerira i “razumije”, a to je i dobra i loša usluga toj populaciji.¹¹ Naime, očiglednost vrlo loših životnih prilika što obilježava većinu “društvenoga” prostora pripadnika toga naroda, kao i sklonost prema nestalnim adresama i radnim mjestima te vrstama djelatnosti iz kojih crpe sredstva za život, čine Rome donekle nedodirljivima. Golem bi posao bio srediti i “utjerati” njihove fiskalne, socijalne, zdravstvene, mirovinske, komunalne obveze i prava. Iako su anketom obuhvaćeni isključivo prostorno stabilizirani Romi, njihove su prilike daleko od koliko-toliko sređenih. “Čišća” situacija nađe se uglavnom samo među stalno zaposlenima i njihovim obiteljima, a takvih je malo.

Zanimljivo je da se neromskim narodima, povećanjem općega i društvenoga životnog standarda tijekom modernizacijskih procesa urbanizacije i industrijalizacije, povećava la udaljenost radnoga mjesta (u km), a da se starom nomadskom narodu Roma počela smanjivati ta udaljenost. Sve više izabirući sjedilački način života, nastoje da se zbog posla ne udaljuju previše od stalne adrese. Dapače, veća koncentracija stanovništva u gradovima koncentrira i potrebe za njihovim uslugama, a olakšava i prosjačenje kao dodatni izvor zarade.

Koncentracija Roma izazvala je i neke druge pojave. Analizom podataka nadležnih službi u okviru projekta “Sociodemografske i fenomenološke karakteristike kriminaliteta maloljetnika na području Županije međimurske”

ustanovljeno je da je stopa kriminaliteta maloljetnih Roma daleko viša (15 do 20 puta) od ustanovljene prosječne stope za Županiju (Magdalenić, 1995. i 1998.).¹² Bilo bi uputno vidjeti postoje li takvi podatci za ostala područja i jesu li prilike u njima slične ili drukčije. To je svakako polje rada za određene službe na županijskoj i gradskoj razini.

O Romima se, više nego o bilo kojoj drugoj etničkoj skupini, govori da su specifični. I to je vjerojatno točno. Zapitamo li se po čemu su posebni, možemo spomenuti nekoliko razlikovnih činjenica. Svaku od njih možemo naći i kod drugih naroda ili njihovih pojedinih dijelova. Međutim, kad većinu posebnosti identificiramo unutar jedne narodnosne populacije, onda je doista riječ o zasebnom i složenom kulturološkom, sociološkom, demografskom, gospodarskom fenomenu. Iz okvira takve situacije nije nemoguće da se romski narod neprestano susreće s teškim problemima osobito društvenoga, gospodarskoga i “naseljskoga” položaja. Trajno nastojanje da očuvaju temeljne sastavnice svoje narodne pripadnosti povezano je s dvije složene razine njihova današnjega položaja:

1. s jedne strane, očuvali su svoj nacionalni identitet izolirajući se od većinskih (ali i drugih manjinskih) naroda među kojima žive,¹³ a
2. s druge strane, mnoge svoje pripadnike “izgubili” su nakon što su ovi školovanjem ili nekim drugim neposrednjim kanalima poželjeli neki drugi i drukčiji životni okvir; ovi procesi, anketnim istraživanjima teško dostupni, otežavaju romskom narodu oblikovanje vlastite elite, koja bi, osim znanja i nužne mjere entuzijazma, preuzeila velik dio odgovornosti za “stanje nacije”.

Za Rome se zna da su zaseban narod, da imaju svoju povijest, kulturu, jezik, da su dugotrajnim migracijama, relativno kasno u odnosu na druge europske narode, krenuli iz Indije. Upravo to zakašnjelo i mukotrpno putovanje koje ih je dovelo u već napućenu i “zauzetu” Europu može se smatrati jednim od razloga njihova današnjega položaja “neteritorijalnog naroda” (Narodi Europe, 1997.). U svijesti toga jedinstvenog naroda-putnika sačuvalo se sjećanje na kretanje, pa je i danas, iako ih je sve više prostorno stabiliziranih, ostala nostalgija za nomadskim načinom života (Coupry, 1999.). Ona se kombinira sa sve jačim osjećajem zavičajnosti, pa Romi postaju narod s dvije različite aspiracije kad govorimo o izboru načina života: *biti putnici i imati kuću i zavičaj*.

Dodamo li tome da povijesno putovanje nije popraćeno vlastitim pisanim tragovima, jer je to, dijelom još uvjek, “usmeni” tip naroda, često ih se doživljava kao vrlo staru legendu koju nismo još dobro upoznali, pa se s ob-

zirnom radoznalošću, bez osobita napora da se legenda prouči, smatramo dovoljno obaviještenima da je prepričavamo svatko na svoj način.

Mnogi će reći da Romi nisu vezani uz selo, grad, naselje. Da ih njihova nomadska ili polunomadska priroda neprestano potiče na selidbu. Da žive slobodno, nevezani prostorom, ignorirajući zakone, da u vlastitim mitovima žive svoju stvarnost. I da ne pokazuju (dovoljno) interesa za "našu" stvarnost, pa su nerazumijevanja i sve posljedice koje iz toga proizlaze neminovnost suživota.

Nigdje se ne zna njihov točan broj, zovu se različito u različitim zemljama (što je posljedica nomadske povijesti i dodira s velikim brojem drugih naroda i jezika), posvuda oni koji se deklariraju kao Romi ostaju uglavnom neintegrirani u društвima u kojima žive, čuvajući se tako assimilacijskih procesa koji bi svakako potaknuli slabljenje njihova identiteta.

Romi (Gheorghe, 1991.)¹⁴ jesu "zaseban neteritorijalni narod s vlastitom poviješću, jezikom i kulturom" (Narodi Europe, 1997.). Njihova je povijest uglavnom nenapisana, njihov jezik poznaje mnoge inačice, u njihovoј kulturi mogu se prepoznati utjecaji naroda s kojima su tijekom selidbe dolazili u doticaj. Lingvističkom račlambom ustavljeno je da su iz indijskoga zavičaja (Arayici, 1998.)¹⁵ krenuli prije više od tisuću godina (Arayici, 1998.).¹⁶

Među narodima u Evropi Romi su jedan od (naj)nomadskijih naroda. Međutim, primjećuje se njihova sve veća vezanost uz prostor, pa su mnogo manje nomadi nego što su to donedavno bili.¹⁷ Svoju društvenu organizaciju temelje oduvijek na obitelji i time se bitno razlikuju od drugih lutajućih skupina. Danas ih je više prostorno stabiliziranih nego onih bez adrese. Proces sedentarizacije Roma na djelu je i u Hrvatskoj.¹⁸ Sve više ih stalno živi u naseljima i kućama (barakama, daščarama) ili stanovima, a sve je manje onih u neprestanoj selidbi, koju preživljavaju na tradicionalan romski način.

Međutim, važno je neprestano imati na umu činjenicu da Romi nisu jedinstvena skupina. Razlikuju se u mnogim obilježjima. Nažalost, istraživanja hrvatskih Roma u tom smislu nije bilo, pa o razlikama među njima možemo tek nagađati. Spomenimo tek usput da smo tijekom rada na istraživanju saznali da se provode lingvistička istraživanja te rad na rječniku i gramatici romskoga jezika. To je tek jedan mogući element različitosti pojedinih romskih (pod)skupina.

Moramo li se dokraj razumjeti ili se moramo naučiti tolerirati različitosti? Što i koliko svaka strana mora i želi naučiti i napraviti da bi se kvalitetno razvijao odnos između Roma i većinskoga naroda?

Unutar širokoga raspona problema, materijalni standard, a posebice stambeni standard i opremljenost lokaliteata pretežito naseljenih Romima, u dosadašnjim istraživanjima tretirao se više kao "nezavisna varijabla", dakle kao čimbenik koji utječe na vrstu, intenzitet, oblik nekih drugih problema i pojava (ustanovljena je često vrlo visoka povezanost), ali ne i kao "samostalni" sociokulturni i gospodarski akutni fenomen koji se mora iz više razloga istaknuti i pronaći prikladan okvir za njegovo rješavanje. Pritom je važno utvrditi potrebe i aspiracije romske manjinske populacije, sve njihove mogućnosti sudjelovanja u rješavanju problema te, s druge strane, potrebe i mogućnosti države na svim razinama, od Ministarstva zaštite okoliša, prostornog uredenja i graditeljstva preko županijskih zavoda za prostorno planiranje do samih lokalnih zajednica, bilo da je riječ o gradovima ili o općinama.¹⁹

Iz istraživačkih iskustava i podataka jasno je da je zavijajnost, koju iskazuju i pokazuju Romi kad je u pitanju njihov odnos prema vrlo određenom prostoru na kojem obitavaju, zajedno sa svojom obitelji i u zajednici s manjim ili većim brojem drugih Roma, vrlo važna. Često su, osobito u gradovima, romske četvrti naseljene i pripadnici drugih nacija, pa je teško govoriti o "romskom naselju" (sintagma je to koju ne smatramo osobito preciznom, ali je ponekad rabimo zbog praktičnosti, a njome se često označuje i ono što se službeno radije zove "lokacijom naseljenom Romima"). O pokušaju tipologije lokacija naseljenih Romima bit će govora u posebnom poglavljiju.

Često se o Romima misli da njihova "nomadska" stavnica identiteta olakšava seljenje, pa i onda kad za to nema osobita razloga. Međutim, rezultati ovog istraživanja, koje se doduše, bavilo "Romima s adresom" jer je one druge teško istraživati, a to, uostalom, nije ni bio cilj istraživanja, pokazuju da se oni itekako vezuju uz prostor, da njihove eventualne prostorne aspiracije ne sežu daleko od postojeće lokacije te da je relativno malo onih koji bi se i uz pretpostavljene bolje uvjete života i rada odselili iz sadašnjega naselja ili regije. Taj nalaz neprijeporno kazuje da je preseljenje Roma iz bilo kojih, pa i opravdanih, razloga vrlo traumatično iskustvo i da bi valjalo koliko god je to moguće spriječiti u začetku nastanak novih divljih "romskih naselja".

Takvo naselje, naseobina, s posebnim imenom (u pravilu), prije svega je i gotovo isključivo *okvir života*, jer kad je riječ o romskoj populaciji, naselje najčešće nije – ili je to u zanemarivom broju slučajeva – prostor rada. Ondje se živi, ali se ne radi, i utoliko su "romska naselja" "zakinuta" za oblik društvenosti koji se stvara u ostalim manjim

naseljima, bilo da je riječ o selima²⁰ ili o manjim gradovima. To vrijedi za sve uobičajene oblike “romskih naselja”.

Uviđanjem ovog obilježja *lokacija naseljenih Romima* može poslužiti za usmjerenje aktivnosti koje će poboljšati uvjete stanovanja prema osnutku, instalaciji prikladnih djelatnosti unutar ili na rubu lokaliteta, osobito onih s većim brojem stalnih stanovnika. Naime, odsutnost mogućnosti zaposlenja/rada u samom naselju ili neposrednoj blizini, barem za dio naseljske aktivne populacije, tjera pogotovo one obrazovanije i poduzetnije da se upute nekamo drugamo u potrazi za poslom, pa i na taj način slabi sposobnost zajednice da oblikuje složeniju naseljsku socijalnu strukturu, koja je potrebna da bi se dinamizirao život lokalne zajednice i stvarala jedna nadobiteljska razina solidarnosti i zajedništva. U romskim naseljima nedostaju uloge koje se temelje na “položaju u zanimanju” ili nekoj posebnoj funkciji.²¹ Ili su one nedovoljno jasne.

Boravak na terenu pruža dodatnu mogućnost istraživačima, a to je da steknu šire uvide nego što su bili planirani uvijek ograničenim ciljevima istraživanja. Što se to vidi na terenu i zašto valja preporučiti svima koji se bave životnim problemima određenih “teritorijalnih ili prostornih zajednica” da što više vremena provedu u istraživanim prostorima? Unatoč tome što nam u središtu zanimanja nije bila socijalna strukturiranost romskih zajednica, ipak ćemo navesti nekoliko uvida koji su se na neki način nametnuli i teško je bilo ne zamjetiti ih.

1. Romska zajednica nema svoje istaknute autohtone socijalne, kulturne elite koja bi posređovala u odnosima između “globalnoga” društva i njihova malog, manjinskog društva. Dakle, nema elite koja se oblikovala *unutar* romske populacije i koja je utemeljena u socijalnoj povijesti, narodnoj kulturi, načinima organiziranja, vrijednosnom sustavu romskoga naroda, a koja je ujedno integrirana u sustave većinskoga društva, posebice u promocijske sustave obrazovanja, rada, politike, pa potom i ostale (zdravstveni, mirovinski). *Postoje pojedinci, ali su malobrojni. Upravo rezultati njihova angažmana pokazuju koliko su korisni.* Izostanak ovoga sloja čini težim svaki oblik suradnje na rješavanju svakovrsnih problema manjinskoga naroda, a socijalno aktivne Rome previše opterećuje radom za dobrobit svoga naroda, a da pritom nemaju nikakvo (ni običajno) formalno pravo posredovanja i zastupanja svoje zajednice.
2. S jedne strane, dakle, suočeni smo s manjkom istaknutih aktivnih pojedinaca, a s druge, nesumnjiva je množina problema s kojima se susreće romska populacija. Uspješnije rješavanje problema nužno traži lokalno rom-

sko posredovanje, jer je svaki “tuđi” napor manje efikasan i, koliko god to ne željeli priznati, ipak pomalo supektan i pod posebnim povećalom romske zajednice.

3. Upravo se stoga događa da se *izvana* – od države i njezinih institucija ili, pak, udruga civilnoga društva – pronalaze pojedinci koji su spremni (i koji u tome nalaze svoj – posve legitimni – interes) posredovati između Roma i tih institucija. Na taj način, dakle, ne iznutra, nego izvana, oblikuje se skupina pojedinaca koji, manje vlastitim školovanjem, radom i stečenim ugledom među sunarodnjacima, postaju, na neki način, “legitimizirani” da predstavljaju Rome. Tako se pod pritiskom potreba transformira tradicionalni romski unutarnji ustroj, koji je počivao na jakoj obiteljskoj hijerarhiji, a koji je bio rezultat nomadskoga načina života. Zatvorenost prema okolnom društvu, koja je štitila Rome od promjena pod utjecajem modernizacijskih procesa u tom društvu, pridonijela je slabljenju veza i nekompatibilnosti romskoga i okolnoga razvijanja. Mnoga su se romska iskustva izgubila. Sve je manje poznavatelja tradicionalnih romskih zanata i umijeća. Gotovo da više ne možemo čuti romske glazbenike, nema potkivača, popravljača kišobrana i lonaca, oštrača noževa, košaraša. Njihovim nestankom hrvatska sela (osobito) ostala su bez tih usluga koje u mnogim sredinama još nisu nadomeštene. Romi su izgubili neke od elemenata (višega) društvenog položaja što su ga nekad zauzimali zahvaljujući bavljenju svojim tradicionalnim zanatima. Bili su integrirani u svoju društvenu okolinu upravo time što su zadovoljavali mnoge specifične potrebe neromskoga gradskog i seoskog stanovništva. Svoju su društvenu organizaciju temeljili na obitelji, što ih je razlikovalo od drugih lutajućih skupina. Danas ih je više prostorno stabiliziranih nego onih bez adrese. Isti se takav proces sedentarizacije zbiva i u Hrvatskoj. Nastanjuju se često u manjim ili većim skupinama (ponekad su to i vrlo brojna naselja), pa je potreba za novom vrstom društvene organizacije postala nužnost. Obitelj sama za sebe preslab je “sugovornik” u odnosima s većinskim društvom i njegovim institucijama.
4. *Dualno pripadništvo posrednika* olakšava komunikaciju između romske lokalne zajednice i države, odnosno njezinih institucija. Taj odnos s obje strane mora biti jasno postavljen da bi se izbjegli nesporazumi i da se ne bi usporilo rješavanje svakodnevnih problema naselja i njihovih često vrlo siromašnih stanovnika. Svakako, valja se dogоворити о механизму избора и djelovanja posrednika.²²

Način pripadanja zajednici određuje na neki način kvalitetu društvenoga sudjelovanja i identiteta. O tome su pisali mnogi autori.

“Pripadnost u društvenom smislu polazi od odnosa pojedinca i kolektiviteta, čime se oblikuje društvenost, dakle, u elementarnom značenju, oblikuje se način postojanja *unutar* skupine, simbolička razmjena ili participacija. *Territorij* na kojem živi skupina, kolektivitet, najčešće je 'djelo ljudskih ruku', pa stoga označuje prostor organiziranoga društvenog života, što pridonosi njegovu razumijevanju kao važne sastavnice svih obilježja kulture, društvenosti i identiteta.” (Akoun i Ansart, 1999.)

Položaj manjinskih grupa regulira se zakonski i različit je u različitim političkim sustavima. Demokratski sustavi, u pravilu tolerantni prema različitostima uopće, kad je riječ o manjinskoj grupi nude nekoliko modela: prema jednom, naglasak je na *pravima i obvezama pojedinca*, drugi je model usmjerjeniji prema *multikulturalnosti*, a treći ističe *kulturnu cjelinu i postupke koji oblikuju i razvijaju ovu društvenu jedinicu* (Akoun i Ansart, 1999.). Koji će se model izabratи, ovisi o širim društvenim i gospodarskim prilikama.

Po svemu sudeći, hrvatski “model” najbliži je ovom trećem, koji naglašava razvitak manjine, ali ne na štetu prava pojedinaca.

Sociologiski je interes u istraživanju odnosa između manjine i većine, ali i u istraživanju oblikovanja i funkcionaliranja manjine i njezina pozicioniranja u društvu, traženja prikladnoga načina da manjina postavi svoje zahtjeve, odnosno da se zahtjevi razmijene. Kao što smo već spomenuli, i ovo istraživanje potaknula je država, a s ciljem da osvijetli teške probleme stanovanja, uređenja naselja i aspiracije romske populacije glede stanovanja. S jedne strane, nesporna je želja i obveza države da svim svojim stanovnicima osigura minimalni stambeni i naseljski tehnički i socijalni standard, a, s druge, stanje većine lokacija naseljenih Romima, s niskom razinom higijene kao glavnim skupnim obilježjem, trajni je potencijalni izvor zaraze. Već i na ovome krajnje pojednostavljenom prikazu vidi se potreba aktivnog uključivanja države u rješavanje problema u socijalnom, naseljskom prostoru zemlje. Želimo li naglasiti nužnost rješavanja navedenih problema, možemo pomalo pretjerano kazati da je stanovanje, kao nužna pretpostavka “građanskoga” života, materijalni temelj demokratizacije društva.

Valja očekivati da se svakom sustavnom aktivnošću, pa i ovom vezanom uz probleme stanovanja i uređenja naselja, *aktivira manjinska grupa* i da je se motivira da se zajednički napravi što više. Dakle, da se jedna pasivna grupa,

barem kad je riječ o stanovanju i uređenju naselja, transformira u aktivnu zajednicu kojoj neće biti svejedno kako i gdje živi i stanuje.

“Naseobina je ... odraz društva koje u njoj živi” (Mendras, 1986.). Ova je izjava vezana uz seljačka društva i njome autor pokazuje kako se ona međusobno razlikuju i kako se zbog tih razlika, vezanih i uz ekološke uvjete, dakle, krajolik, prikladni (i mogući) sustav proizvodnje, oblikuju i različite vrste i tipovi naselja. Romska naselja međusobno se (mnogo) ne razlikuju. Neka su veća, neka manja, neka su na rubu grada, neka na rubu sela; u pravilu su nevezana uz neki posebni tip proizvodnje, jer se radni angažman odvija izvan naselja.

Namjera je da rezultati ovog istraživanja osvijetle problem stambenoga standarda romske populacije, njihove aspiracije u pogledu obiteljskoga stanovanja te stanje, mogle i mogućnosti trajnoga rješavanja problema opremljenosti naselja s većom koncentracijom romske populacije. Istraživanje bi trebalo poslužiti kao znanstveno-stručna podloga za kontinuirano dugoročno djelovanje koje bi poboljšalo svakodnevni život Roma u mnogim njegovim aspektima.

U toj zahtjevnoj zadaći nužna je *pomoć lokalnih vođa*, koji će unutar grupe promicati ideje o zdravom, urednom i održivom stanovanju. Posao valja dobro planirati, dati mu dovoljno vremena, on ne smije biti kampanjski, nego kontinuiran; i naoružati se strpljivošću.

BILJEŠKE

¹ Marginalnim skupinama smatraju se društvene skupine koje ne sudjeluju u ključnim društvenim procesima, prije svega ekonomskim, socijalnim, kulturnim i političkim.

² I. Magdalenić je nedavno, istražujući na ženskoj studentskoj, dakle, obrazovanoj populaciji, probleme socijalne distancije prema pripadnicima 29 nacija ustanovio da su Romi “zauzeli posljednje mjesto po stupnju bliskosti koju su ispitanice spremne prihvatići s 'tipičnim' pripadnicima tih nacija”.

³ Prvo društveno istraživanje Roma u Hrvatskoj obavio je Institut za društvena istraživanja 1982.

⁴ Primjerice, Odbor za pastoral Roma Hrvatske biskupske konferencije organizirao je nedavno jedno istraživanje Roma.

⁵ Brojni su problemi empirijskog istraživanja Roma. Oni ne leže samo u njihovoј prostornoj raspršenosti i nepostojanju osnovnih podataka o njihovoј populaciji na temelju kojih bi se mogao izraditi reprezentativni uzorak. Specifičan problem jesu neka njihova obilježja uvjetovana njihovim životnim stilom, koji ih u mnogočemu razlikuje od socijalne i kulturne okoline. (Možemo tvrditi na temelju skromna iskustva iz ovog istraživanja da su te razlike manje u nekim sredinama.) Taj stil koji počiva na svojevrsnoj (samo)izolaciji gradi određeno nepovjerenje prema (osobito) neromskom zadiranju u njihov obi-

teljski i društveni život. Ponovno citirajmo Cléberta: "Cigani su svješni vjekovnog tabua koji im zabranjuje da gađima otkriju najveći dio svojih rituala. Vjerujte mi, ne radi se ovdje o nekoj šali koja bi imala svrhu da ciganski mit zazivaju u 'misterij'. U svakom slučaju, to nije šala ni za ciganologe, koji se neprestano sudaraju sa zidom šutnje ili, što je još gore, s promišljenim lažima. Postavite dvadeset puta jedno te isto precizno pitanje Ciganima i dobit ćete dvadeset različitih odgovora!" (Clébert, 1967., str. 157).

⁶ Pravo na životni prostor jedno je od temeljnih prava. To pravo sadržava i obvezu zaštite toga prostora ne prema uskim, lokalnim standardima, već prema globalnim pravilima. Time je osnažena odgovornost čovjeka za životni prostor.

⁷ Do toga se dolazi različitim putovima. Jedan od načina da se prevlađa međusobno nepovjerenje između Roma i većinskoga stanovništva testirali su slovenski "aktivisti", koji su 1990. ustanovili projekt s temeljnim ciljem da Rome ravnopravno integriraju u društvenu okolinu, odnosno zajednicu. Polazište je bilo da su problemi s obje strane i da valja djelovati na obje strane kako bi se smanjile ili dokinule predrasude, stereotipi i netolerantnost jednih i drugih.

⁸ Istraživanje su obavili istraživači Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar.

⁹ Obavljen je standardizirani razgovor s istaknutijim pojedincima i dobroim poznavateljima prilika u naselju. Osim toga, pregledali smo podatke koji su dosad prikupljeni drugim istraživanjima, a koji se dotiču Roma s različitih gledišta i potreba. Naselja obuhvaćena istraživanjem jesu: Kozari putovi - Zagreb, Capraške Poljane - Sisak, Kotoriba, Vodnjan i Bjelovar.

¹⁰ Naravno da takav tip tradicije možemo naći i u drugih naroda.

¹¹ Ako dovoljno široko shvatimo zagovaranu "pozitivnu diskriminaciju", i ovakvo ponašanje prema ilegalnim oblicima poduzetništva možemo podvesti pod tu sintagmu.

¹² Valja naglasiti da je autor, kvalitativno analizirajući počinjena djela, ustanovio kako "romska" maloljetnička delinkvencija "sadržava gotovo isključivo sitne krađe, šumske krađe i slična djela, uglavnom ono što se u krajnjoj analizi može svesti na pojam 'kriminala iz nužde'..." .

¹³ Istini za volju moramo napomenuti da su mnoge nacionalne manjine sačuvale svoj identitet integrirajući se u hrvatsko društvo, zapošljavajući se i prihvatajući nužne obveze.

¹⁴ Rom (mnzožina: Roma) jest endonim, ime kojim su se sami nazvali. Sva su ostala imena egzonimi, dodijeljena im od neromske okoline.

¹⁵ Uzroci i detalji početka velike migracije još se istražuju. Međutim, romski indijski korijeni ostaju neupitni.

¹⁶ "...u postsanskrtsko doba...". Uzroci pokretanja romskoga naroda samo se nagađaju. Smatra se da im je trebala koja stotina godina dok nisu ušli u Bizantsko Carstvo (XI. st.).

¹⁷ Odredena fascinacija Romima, narodom "čudesnim i neobjašnjivim", njihovim sporim mijenjama bez obzira na različitost i objektivnu snagu utjecaja, već dugo izaziva znatiželju neromskega istraživača. Vidjeti, primjerice, bibliografiju u radu Francesco Predari: Origine e vicende dei Zingari. Bologna: Torni Editore, pretisak knjige objavljene 1841. Autor spominje izvore koji potvrđuju da su se Romi 1417. pojavili u blizini Crnoga mora (na svom putu prema sjeveru). Godi-

nu dana kasnije spominju se u Švicarskoj, a u Italiji 1422. (Isto, str. 55). Autor spominje i pronalazak dokumenta prema kojem se u Ugarskoj spominju već 1250. kao sudionici bitke u kojoj je češki kralj pobijedio ugarskoga kralja Belu, među čijim vojnicima bijahu i Romi (Cingarorum...) (Isto, str. 56).

- ¹⁸ Između nomadskoga i sjedilačkoga načina života može se u romskoj zajednici zamijetiti jedna međurazina. Naime, sedentarizirani Romi mogu se, lakše od drugih, preseliti u većim skupinama iz jedne države u drugu ili iz jednoga dijela zemlje u drugi.
- ¹⁹ Spomenimo samo problem higijene, odnosno higijenizacije romskih naselja, koja je nužna dvostrano: jedna je strana zdravlje i kvaliteta života Roma, a druga je zdravlje i kvaliteta života neposredne socijalne okoline. Naravno, nisu posrijedi samo zdravstveni razlozi, već i najšire shvaćeno pitanje zaštite i izgleda okoliša.
- ²⁰ Osobito tradicionalnim, u kojima su se stanovnici pretežito bavili poljoprivredom ili zanatima.
- ²¹ Obično je “šef” negdje drugdje. Bilo bi zanimljivo i korisno istražiti sustav društvene moći u romskoj populaciji. Naravno da to nije bio predmet našeg istraživanja. Ali je opravданo prepostaviti da je “šef” itekako važan socijalni akter i da bi razvojne aktivnosti bile uspješne kad bi se mogle osloniti na prikladne utjecajne osobe u romskoj sredini.
- ²² Romska manjinska zajednica, zbog svoje prostorne raspršenosti, ali vjerojatno i drugih razloga, ima (pre)više udruga i nadudruga, čime slabi svoj pregovarački položaj, a i slabi mogućnost da netko s njihove strane preuzme i svoj dio odgovornosti za stanje unutar zajednice.

Maja
ŠTAMBUK

METODOLOŠKE NAPOMENE

Problemi empirijskog istraživanja Roma, posebice takvoga koje se oslanja na reprezentativni uzorak, ne leže samo u njihovoј prostornoj raspršenosti i nepostojanju preciznih podataka o populaciji. Specifičan problem jesu neka obilježja uvjetovana njihovim životnim stilom po kojem se razlikuju od socijalne i kulturne okoline. Spomenimo dva najvažnija:

1. mnogi odrasli Romi bave se poslovima koji ih na dulje vrijeme udaljuju od kuće (primjerice, skupljanje sekundarnih sirovina, ljekovitoga bilja i sl.) ili su sezonskoga karaktera (prodaja na sajmovima, u turističkim mjestima i sl.) pa su teže dostupni;
2. način života Roma počiva na svojevrsnoj (samo)izolaciji od neromskega stanovništva, što rezultira stanovitim nepovjerenjem prema zadiranju u njihov obiteljski i društveni život. Stoga je samo dobro pripremljenim dolaskom u njihovo naselje moguće ući u njihove domove i dobiti pristanak na razgovor.

Anketiranje je obavljeno u dvije faze:

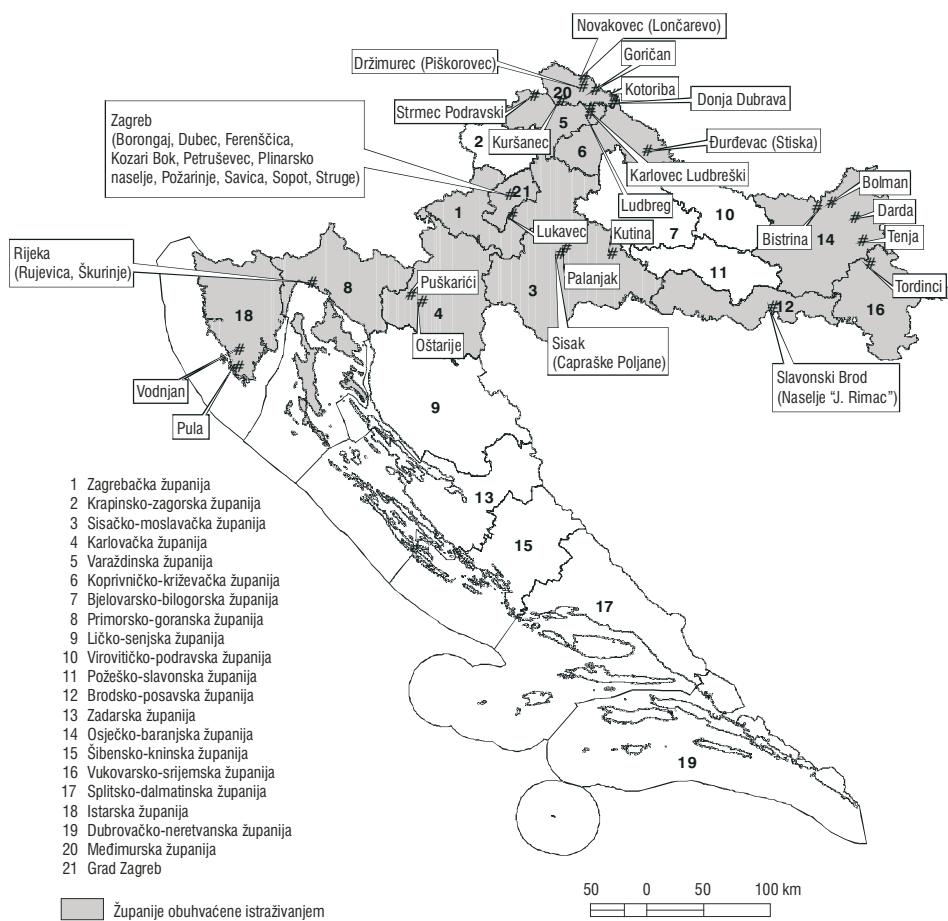
1. u srpnju 2004. obavljeno je pilot-istraživanje u Zagrebu i Međimurskoj županiji
2. u listopadu, studenom i prosincu 2004. anketiranje je provedeno na ostalim planiranim područjima.

Terenski dio istraživanja proveden je usmenom anketom među romskim stanovništvom u županijama u kojima je zabilježen (Popisom stanovništva iz 2001. godine) veći broj Roma i u kojima Romi žive koncentrirano u pojedinim naseljima seoskoga ili gradskoga tipa. Uzorak je, prema zahtjevima naručitelja, bio prilagođen temeljnog cilju istraživanja, a to je, ukratko, uvid u socijalnu i tehničku infrastrukturu lokaliteta naseljenih Romima, opremljenost romskih domaćinstava temeljnim elementima standarda te u aspiracije romskoga stanovništva glede kvalitete stanovanja i opremljenosti naselja.

Uzorkom je planirano obuhvatiti između 900 i 1000 ispitanika starijih od 18 godina, po mogućnosti kućedo-

Slika 1.
 Naselja obuhvaćena istraživanjem

mačina ili kućedomaće. Teritorijalna stratifikacija provedena je prema broju romskoga stanovništva u pojedinoj županiji. Pritom su, kao jedini objektivni skup parametara, rabljeni podatci Državnog zavoda za statistiku (Popis iz 2001. godine) i podatci koje je prikupilo Ministarstvo zaštite prostora, prostornog uređenja i graditeljstva preko svojih županijskih ureda. Kako u nekim županijama ima malo Roma, ili nema posebnih naselja u kojima bi Romi živjeli u većem broju, uzorkom su obuhvaćene županije u kojima je zastupljenost Roma veća i u kojima ima naselja/lokaliteta s koncentracijom romskoga stanovništva dovoljno velikom da se istraživanje može provesti. U tim županijama planirano je ispitati po 100 ispitanika (u Međimurskoj 200), kako bi se obradba podataka, analiza i interpretacija mogle izvesti *lege artis*.

Uzorak je realiziran 97% od planiranog: obavljeno je ukupno 969 usmenih anketa s ispitanicima. Podatci o bro-

ju Roma u Hrvatskoj nepouzdani su i variraju od 9600 Roma po Popisu iz 2001. godine do 30.000 Roma po Nacionalnom programu za Rome. Unatoč tome, možemo smatrati da je uzorak na razini Hrvatske dovoljno reprezentativan. U svim "udarnim" županijama realizirani uzorak dopušta i korektne interpretacije.

Županije	Gradovi/općine	Lokacije naseljene Romima	Županije i naselja obuhvaćena istraživanjem
Zagrebačka županija	Velika Gorica/Lukavec	Lukavec	
Sisačko-moslavačka županija	Sisak Kutina	Palanjak Capraške Poljane Kutina/Radićeva ul.	
Karlovačka županija	Ogulin Josipdol	Puškarići Oštarije	
Varaždinska županija	Petrijanec/Cestica Sveti Đurđ Ludbreg	Strmec Podravski Karlovac Ludbreški Ludbreg (bivša klaonica)	
Koprivničko-križevačka županija	Đurđevac	Stiska	
Primorsko-goranska županija	Rijeka	Rijeka-Škurinje Rijeka-Rujevica	
Brodsko-posavska županija	Slavonski Brod	Slavonski Brod, Naselje "J. Rimac"	
Osječko-baranjska županija	Belišće Osijek Bolman Darda Tordinci	Bistrinci Tenja Bolman Darda Tordinci	
Međimurska županija	Kotoriba Goričan Donja Dubrava Čakovec Podturen Mala Subotica	Kotoriba Goričan Donja Dubrava Kuršanec Lončarevo Piškorovec	
Istarska županija	Pula Vodnjan	nekoliko lokacija u gradu Vodnjan	
Grad Zagreb		Kozari Bok Borongaj Ferenčića Plinarsko naselje Struge Sopot Savica Petruševec Požarinje Dubec	

Usporedno s anketnim istraživanjem, na lokacijama koje su obuhvaćene uzorkom provedena je i djelomična inventura naselja. Naime, tijekom istraživanja prikupljeni su, metodom intervjuja s kompetentnom osobom u naselju te metodom promatranja, i dodatni podatci o stanju lokacija na kojima je provedeno istraživanje.

Nenad
POKOS

DEMOGRAFSKA ANALIZA ROMA NA TEMELJU STATISTIČKIH PODATAKA

Prema odredbama Ustavnog zakona o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih manjina u RH, Republika Hrvatska štiti ravnopravnost pripadnika dvadeset dvije manjine. Jedna od tih manjina jesu i Romi, za koje je ovdje provedena demografska analiza prema podatcima Državnog zavoda za statistiku.

Popisno kretanje broja Roma

Broj Roma u Hrvatskoj može se konkretnije pratiti tek od 1948. godine, kada je proveden prvi popis stanovništva nakon Drugoga svjetskog rata. Za ranije razdoblje broj Roma zasniva se jedino na procjenama zbog toga što stanovništvo tada nije bilo popisivano prema nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti, već prema vjeri i materinskom jeziku, među kojima u popisnim knjigama nije posebno iskazan romski jezik. Prema Žerjaviću (1989.), broj Roma stradalih za NDH iznosi oko 17 tisuća, pa je spomenute 1948. godine u Hrvatskoj zabilježeno tek 405 Roma. Godine 1953. popisan je 1261 Rom, dok je 1961. njihov broj smanjen na samo 313 (smanjenje za 75,2%). Objašnjenje tolikoga popisnog smanjenja u samo pet godina treba tražiti u istodobnom povećanju broja Rumunja, kojih je 1953. bilo 418, a 1961. čak 1053 (porast od 40,0%). Očito da je ovdje riječ o pogreškama pri samom popisivanju ili u kasnijoj obradbi popisnih podataka, pa su 1961. kao i nekih drugih godina Romi dijelom "postajali" Rumunji. Kao dokaz te tvrdnje mogu poslužiti popisni podaci o broju Roma i Rumunja u tri međimurska naselja. Naime, u naseljima Pribislavcu, Trnovcu i Oreševici popisni podaci 1971. godine iskazuju 118 Rumunja te ni jednoga Roma, dok se 1981. godine uz 684 Roma ne iskazuje ni jedan Rumunj.

Nakon 1961. broj Roma ponovno raste, tako da ih je 1971. popisano 1257, 1981. godine 3858, a 1991. godine 6695. Prema službenim podatcima Državnog zavoda za statistiku, u posljednjem popisu stanovništva (2001.) Ro-

mima su se izjasnile 9643 osobe, čime su činili 0,2% ukupnoga stanovništva Hrvatske. U posljednjem međupopisu (1991.-2001.) broj Roma povećan je za 41,3%, što je daleko najveći porast broja pripadnika neke manjinske skupine u Hrvatskoj. Od četiri ostale nacionalne manjine koje su u promatranom razdoblju povećale broj pripadnika prednjače Rusi (28,3%), a slijede Albanci (25,3%), Austrijanci (15,4%) te Nijemci (10,1%).

Međutim, treba napomenuti da kao i ranijih godina mnogi pripadnici ove manjine nisu sudjelovali u popisu stanovništva (odnosno nisu popisani) te da se znatnim dijelom nisu izjasnili kao Romi (nego na neki drugi način). Tako npr. 2001. godine u naselju Pitomači nije iskazan ni jedan Rom, premda je poznato da je to iza Zagreba vjerojatno najveće romsko središte u Hrvatskoj, u kojem živi više od 900 Roma (Hrvatić i Ivanićić, 2000.). Nadalje, iz popisnih rezultata proizlazi da ni jedan Rom nije živio i u Kloštru Podravskom (gdje inače živi oko 350 Roma), kao i u nedalekom naselju Stiska, u kojem živi 50-ak romskih obitelji. Neizjašnjavanje prema stvarnoj etničkoj pripadnosti osoba romskoga podrijetla nije karakteristično samo za Podravinu, jer se i u romskom naselju Homutno kod Omišlja na Krku u popisnim podatcima ne iskazuje ni jedan Rom, premda ih ima oko 150-ak. Slična je situacija i u Puškarićima kod Ogulina, gdje se samo jedan stanovnik izjasnio kao Rom (dok stvarno stanje prikazuje stotinjak stanovnika romskoga podrijetla), zatim u Otoku Oštarijskom, Donjoj Dobri itd.

Imajući na umu navedeno, razumljive su procjene da u Hrvatskoj zapravo živi između 30 i 40 tisuća Roma, dok neke procjene čak barataju brojem od 60-ak tisuća pripadnika te manjine. Znajući taj podatak, svaka analiza popisnih podataka postaje upitna, jer se tek oko 1/3 (ako ne i manje) stanovnika romskoga podrijetla uistinu i izjasnilo Romima pri popisu stanovništva. Međutim, kako je projektni zadatak analiza podataka Popisa stanovništva iz 2001., u dalnjem tekstu razmatrat će se isključivo potonji podatci, iako treba imati na umu da nije riječ o stvarnom broju Roma u Hrvatskoj.

Romi po županijama

Popisom iz 2001. godine Romi su zastupljeni u svim županijama, s tim da su najmalobrojniji bili u Krapinsko-zagorskoj, Virovitičko-podravskoj, Zadarskoj i Dubrovačko-neretvanskoj županiji. U svakoj od navedenih županija popisano je tek po četiri Roma. S druge strane, najviše Roma živjelo je u Međimurskoj županiji, gdje je njih 2887

Tablica 1.

Broj Roma po županijama 1991. i 2001. godine

ŽUPANIJA	Broj pripadnika		Indeks promjene 2001./1991.	Udio u uk. st. županije 2001.	Udio u uk. broju Roma
	1991.	2001.			
Zagrebačka	129	231	179,1	0,07	2,4
Krapinsko-zagorska	2	4	200,0	0,00	0,0
Sisačko-moslavačka	315	708	224,8	0,38	7,5
Karlovačka	16	7	43,8	0,00	0,1
Varaždinska	333	448	134,5	0,24	4,7
Koprivničko-križevačka	204	125	61,3	0,10	1,3
Bjelovarsko-bilogorska	144	140	97,2	0,11	1,5
Primorsko-goranska	504	589	116,9	0,19	6,2
Ličko-senjska	49	10	20,4	0,02	0,1
Virovitičko-podravska	86	4	4,7	0,00	0,0
Požeško-slavonska	0	7	-	0,01	0,1
Brodsko-posavska	223	586	262,8	0,33	6,2
Zadarska	7	4	57,1	0,00	0,0
Osječko-baranjska	782	977	124,9	0,30	10,3
Šibensko-kninska	42	8	19,0	0,01	0,8
Vukovarsko-srijemska	265	167	63,0	0,08	1,8
Splitsko-dalmatinska	39	11	28,2	0,00	0,1
Istarska	637	600	94,2	0,29	6,3
Dubrovačko-neretvanska	5	4	80,0	0,00	0,0
Međimurska	1920	2887	150,4	2,44	30,5
Grad Zagreb	993	1946	196,0	0,25	20,6
UKUPNO RH	6695	9463	141,3	0,21	100

činilo 2,4% ukupnoga županijskog stanovništva. To je ujedno i jedina županija u kojoj su Romi činili više od 1% ukupnoga stanovništva županije, dok se npr. na drugom mjestu nalazi Sisačko-moslavačka županija, u kojoj su Romi činili tek 0,4% ukupnoga stanovništva. U Međimurskoj županiji živjelo je po Popisu iz 2001. godine i relativno najviše Roma, odnosno 30,5% svih osoba izjašnjениh na taj način u Hrvatskoj. Priključe li im se Romi u Gradu Zagrebu, proizlazi da u samo te dvije županije živi više od polovice svih Roma u Hrvatskoj – tj. 51,1%. Nasuprot tome, u čak devet županija zabilježeno je tek između 4 i 11 pripadnika romske manjine, čime analiza demografskih obilježja Roma u tim županijama postaje statistički nepouzdana.¹ Zanimljivo je da se među tih devet županija nalaze sve četiri dalmatinske županije, u kojima je ukupno popisano tek 27 Roma.

Analizirajući popisom ustanovljeni broj, Romi su između 1991. i 2001. najveći porast zabilježili u Brodsko-posavskoj (porast od 162,8%) i Sisačko-moslavačkoj županiji (porast od 124,8%). Toliki brojčani porast Roma u tim županijama za samo deset godina vjerojatno je uvjetovan, osim visokim stopama prirodnoga prirasta, i boljom organizacijom popisa u romskom naselju kod Slavonskog Broda, odnosno u Capraškim Poljanama kod Siska.

Romi po naseljima

Dok su 1991. godine Romi popisani u 190 naselja, deset godina kasnije oni obitavaju u 171 naselju. I ovaj podatak potvrđuje da se u pojedinim naseljima Romi izjašnjavaju ponajviše kao Hrvati.

Jedino naselje u kojem je 2001. popisano više od tisuću Roma bio je Zagreb sa 1406 stanovnika romske narodnosti. Više od 100 pripadnika Roma su imali u još 19 naselja (u zagradi je broj Roma): Kuršanec (722), Slavonski Brod (582), Trnovec (523), Rijeka (478), Držimurec (430), Sesvete (407), Pribislavec (381), Donje Vratno (365), Crnac (357), Pula (301), Orešovica (237), Darda (210), Podturen (173), Vodnjan (168), Zebanec Selo (162), Kotoriba (156), Beli Manastir (146), Bistrinci (133) i Vinkovci (114).² Većinsko stanovništvo Romi su činili jedino u naselju Donje Vratno, gdje je u ukupnom stanovništvu zabilježeno samo 14 stanovnika neromske narodnosti.

Ako se Zagreb razdijeli na gradske četvrti, najviše Roma živjelo je u četvrti Peščenica-Žitnjak (726), što je više nego u Kuršancu, kao najbrojnijem romskom naselju iza Zagreba. Više od 100 Roma živjelo je i u zagrebačkim četvrtima Trnje (163), Gornja Dubrava (131) te Donja Dubrava (126).

Romska kućanstva

U Hrvatskoj je 2001. godine zabilježeno 2099 kućanstava u kojima je nositelj bio romske narodnosti. U tim je kućanstvima živjelo 10.548 osoba, što znači da je na jedno romsko kućanstvo dolazilo pet stanovnika. Kako je iste godine popisano 9430 Roma, znači da je u romskim kućanstvima živjelo i najmanje 1118 neromskoga stanovništva (ili na taj način izjašnjenoga stanovništva), koji su činili 10,6% ukupnoga stanovništva tih kućanstava.

U izvoru za Tablicu 2, gdje su romska kućanstva raščlanjena po županijama, podatci o broju Roma donekle se razlikuju u odnosu na Tablicu 1. Premda je izvor obiju tablica DZS, nepoznato je zašto ukupan broj Roma iz poda-

taka pomoću koje je konstruirana Tablica 2 iznosi 9430, dok je službeni broj Roma u Hrvatskoj 9463 (Tablica 1). Po županijama se podatci razlikuju utoliko što dobiveni podatci za Tablicu 2 ne prikazuju ni jednoga stanovnika romske narodnosti u Krapinsko-zagorskoj te Požeško-slavonskoj županiji (dok ih je inače zabilježeno po četiri, odnosno sedam, u svakoj županiji), u Gradu Zagrebu razlika iznosi također četiri osobe, u Sisačko-moslavačkoj dvije osobe itd.

ŽUPANIJA	Ukupan broj romskih kućanstava	Prosječan broj članova po romskom kućanstvu	Udio u uk. broju romskih kućanstava
Zagrebačka	37	7,2	1,8
Krapinsko-zagorska	-	-	-
Sisačko-moslavačka	152	5,0	7,2
Karlovačka	3	3,3	0,1
Varaždinska	85	5,3	4,0
Koprivničko-križevačka	25	5,8	1,2
Bjelovarsko-bilogorska	48	3,9	2,3
Primorsko-goranska	139	4,9	6,6
Ličko-senjska	4	5,5	0,2
Virovitičko-podravska	1	4,0	0,0
Požeško-slavonska	-	-	-
Brodsko-posavska	123	5,1	5,9
Zadarska	1	4,0	0,0
Osječko-baranjska	314	3,6	15,0
Šibensko-kninska	3	3,0	0,1
Vukovarsko-srijemska	32	5,7	1,5
Splitsko-dalmatinska	6	3,2	0,3
Istarska	116	5,8	5,5
Dubrovačko-neretvanska	1	4,0	0,0
Međimurska	598	5,1	28,5
Grad Zagreb	410	5,6	19,5
UKUPNO RH	2099	5,0	100

Tablica 2.

Ukupan broj romskih kućanstava te članova romskih kućanstava po županijama 2001. godine

Od ukupnoga broja romskih kućanstava na Međimursku županiju i Grad Zagreb otpadalo je 48% svih kućanstava. Dok je u te dvije županije s najbrojnijim romskim stanovništvom živjelo više od polovice svih Roma u Hrvatskoj (51,1%), razlog nešto manjem udjelu među kućanstvima treba tražiti u prosječno nešto većem broju članova po kućanstvu od hrvatskoga prosjeka. Naime, na razini Hrvatske prosječan broj članova po romskom kućanstvu iznosio je 5,0, dok je u Međimurskoj županiji bio 5,1, a u Gradu Zagrebu 5,6 osoba po kućanstvu. Prosječno najviše

članova po romskom kućanstvu dolazilo je u Zagrebačkoj županiji (7,2), nakon koje slijede Koprivničko-križevačka i Istarska županija sa 5,8 članova. Isključujući devet županija u kojima je broj Roma, odnosno romskih kućanstava, zanemariv te čiji pokazatelji mogu dovesti do pogrešnih zaključaka, najmanje Roma po kućanstvu otpadal je na Osječko-baranjsku županiju, gdje je po kućanstvu dolazilo tek 3,6 članova, a to je dvostruko manje nego u Zagrebačkoj županiji.

Romi po spolu i starosti

Za razliku od ukupnoga stanovništva Hrvatske, u čijem sastavu stanovništva po spolu prevladavaju žene sa 51,9%, kod Roma je obrnuta situacija, jer žene čine 49,5%, a muškarci 50,5%. Ako se sastav po spolu želi izraziti koeficijentom feminiteta, proizlazi da kod Roma na 1000 muškaraca dolazi 981 žena, dok na državnoj razini taj pokazatelj iznosi 1078 žena na tisuću muškaraca. Kod Roma žene prevladavaju samo u dobnim skupinama od 10 do 14, od 55 do 59, od 60 do 64, od 70 do 74, od 75 do 79 te od 80 do 84 godine.

Tablica 3.
 Romi po spolu i starosti
 2001. godine

Dobna skupina	Ukupno		Muškarci		Žene	
	aps.	rel.	aps.	rel.	aps.	rel.
0–4	1769	18,7	901	18,9	868	18,5
5–9	1390	14,7	704	14,7	686	14,6
10–14	1105	11,7	534	11,2	571	12,2
15–19	976	10,3	510	10,7	466	9,9
20–24	834	8,8	438	9,2	396	8,5
25–29	727	7,7	363	7,6	364	7,8
30–34	609	6,4	297	6,2	312	6,7
35–39	543	5,7	283	5,9	260	5,5
40–44	421	4,4	223	4,7	198	4,2
45–49	306	3,2	154	3,2	152	3,2
50–54	209	2,2	112	2,3	97	2,1
55–59	156	1,6	63	1,3	93	2,0
60–64	138	1,5	65	1,4	73	1,6
65–69	67	0,7	36	0,8	31	0,7
70–74	54	0,6	19	0,4	35	0,7
75–79	20	0,2	5	0,1	15	0,3
80–84	6	0,1	1	0,0	5	0,1
85–89	3	0,0	3	0,1	-	-
90 i više	-	-	-	-	-	-
Nepoznato	130	1,5	66	1,4	64	1,4
UKUPNO	9463	100	4777	100	4686	100

Iz Tablice 3 vidi se da 2001. godine ni jedan Rom nije ušao u devedesete godine života, odnosno da je tek devet pripadnika ove manjinske skupine imalo više od osamdeset godina. To samo potvrđuje općepoznatu činjenicu da Romi rijetko dožive duboku starost te da je njihov životni vijek znatno kraći od pripadnika ostalih nacionalnih skupina.

Raščlambom stanovništva na petogodišnje dobne skupine zapaža se da je najviše Roma u najmlađoj dobnoj skupini (0-4 godina) te da se njihov broj postupno smanjuje idući prema starijim godištima. Prema tipizaciji dobne strukture, takav sastav stanovništva odgovara progresivnom (ekspanzivnom) tipu, što ga obilježava široka baza piramide starosti, odnosno visok udio djece i dinamičan razvoj uz visoke stope prirasta stanovništva koje proizlaze iz visokih stopa nataliteta i nešto sporije padajućih stopa mortaliteta.

Županija	0 - 19	20 - 59	60 i više	Indeks starenja
Zagrebačka	51,9	37,7	4,3	8,3
Sisačko-moslavačka	55,5	41,7	2,5	4,6
Varaždinska	63,2	35,0	1,1	1,8
Koprivničko-križevačka	64,8	34,4	0,8	1,2
Bjelovarsko-bilogorska	35,7	55,0	9,3	26,0
Primorsko-goranska	46,9	49,4	2,7	6,6
Brodsko-posavska	55,8	40,3	2,0	3,7
Osječko-baranjska	45,0	47,3	7,1	15,7
Vukovarsko-srijemska	51,5	35,3	5,4	10,5
Istarska	53,2	44,3	1,7	3,1
Međimurska	64,8	33,1	1,3	2,0
Grad Zagreb	50,0	43,4	4,2	8,4
Ukupno RH	55,4	40,2	3,0	5,5

* Razlika do 100% odnosi se na stanovništvo nepoznate starosti.

Tablica 4.

Relativni udio Roma po velikim dobnim skupinama te indeks starenja po županijama u kojima je popisano više od 100 Roma 2001. godine

Da je kod Roma riječ o izrazito ekspanzivnom tipu dobne strukture, pokazuje i udio stanovništva prema velikim dobnim skupinama, gdje je 2001. bilo čak 55,4% mlađoga stanovništva (0-19 godina) te samo 3% osoba starijih od 60 godina. Istodobno je na državnoj razini mlado stanovništvo činilo 23,7%, a staro 21,5% ukupnoga stanovništva. Prema indeksu starenja, koji je još bolji pokazatelj razine starenja, zapaža se da na 100 Roma od 0 do 19 godina dolazi tek 5,5 onih u dobi od 60 godina i više. Takva dobna struktura ne samo da je uvjerljivo mlađa od prosjeka za ukupno hrvatsko stanovništvo, gdje je indeks stare-

nja 2001. iznosio 90,7, nego je romsko stanovništvo daleko najmlađe od svih manjina u Hrvatskoj.³

Isključi li se iz analize devet županija u kojima je 2001. godine živjelo manje od dvanaest Roma (gdje tek jedna ili dvije osobe "nose" znatan dio postotnih poena), najmlađe romsko stanovništvo zabilježeno je u Koprivničko-križevačkoj županiji, gdje je od 125 Roma tek jedan bio stariji od 60 godina. Veoma mlado romsko stanovništvo živjelo je i u Varaždinskoj (indeks starenja 1,8) te Međimurskoj županiji (indeks starenja 2,0), u kojima priпадnici ove etničke manjine inače imaju najviše stope nataliteta (fertilitet). Relativno najstarije stanovništvo Romi su imali u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji s indeksom starenja 26,0, što je još uvijek veoma mlado stanovništvo, jer se smatra da neka populacija ulazi u proces starenja kada taj indeks prijeđe vrijednost 40,0.

Stanovita razlika zapaža se i u dobroj strukturi triju najsjevernijih i "najmlađih" županija (Međimurske, Varaždinske i Koprivničko-križevačke) u odnosu na dvije najistočnije županije (Osječko-baranjske i Vukovarsko-srijemske), gdje indeks starenja prelazi 10, ili u odnosu na Zagreb i njegovu okolicu s indeksom starenja višim od 8.

Žensko stanovništvo romske narodnosti prema broju živorođene djece

Jedan od razloga izrazito mlade dobne strukture romskoga stanovništva svakako je njihov visok natalitet, odnosno fertilitet. U nedostatku broja živorođenih po godinama za žensko stanovništvo romske narodnosti ovdje će nam za prikaz te tvrdnje poslužiti popisni podatci iz 2001. godine, koji prikazuju žensko stanovništvo staro 15 i više godina prema broju živorođene djece (Tablica 5). Analizom tih podataka dolazi se do udjela od 21,8% Romkinja u toj dobi, a koje još nisu rodile ni jedno živorođeno dijete. Iste je godine na razini Hrvatske taj udio iznosio 25,7%, što na prvi pogled ne predstavlja tako značajnu razliku. Međutim, ako se broj žena koje su rodile pomnoži s brojem živorođene djece u svakoj kategoriji, dolazi se do broja od prosječno četiri djeteta po ženi romske narodnosti, dok za ostalo žensko stanovništvo koje je rodilo taj prosjek iznosi 2,2 djeteta.⁴ Kada bi se izdvajilo samo žensko stanovništvo u fertilnoj dobi, odnosno u najreproduktivnijoj dobi (20–30 godina), taj bi odnos bio znatno veći u korist Romkinja. Razlika u korist potonjih još će se više produbljivati, jer se u najmlađoj promatranoj dobnoj skupini (15–19 godina) koja je tek na početku svoga fertilnog razdoblja nalazi čak 9,9% svih Romkinja, dok kod ukupnoga hrvatskog

stanovništva taj udio iznosi 6,3%. Indikativno je i da su 2001. godine kod žena romske narodnosti s dvoje živorođene djece na drugom mjestu žene koje su rodile troje djece, dok je na razini Hrvatske taj odnos veći od 80,7% u korist žena s jednim djetetom.

Promatrajući samo županije sa statistički signifikantnim brojem žena starih 15 godina i više, zapaža se da relativno najveći broj Romkinja još nije rodio ni jedno dijete u Zagrebačkoj županiji (31,7%), dok iza nje slijede Primorsko-goranska županija (28,8%) te Grad Zagreb (27,6%). Nasuprot njima, u Varaždinskoj županiji nije rodilo tek 10,1% Romkinja promatrane dobi. U toj je županiji zabilježeno čak 16,9% žena koje su rodile 10 i više djece. Na drugom mjestu prema udjelu žena sa 10 i više živorođene djece nalazi se Međimurska županija (5,4%), u kojoj žene sa 5, 6, 7 i 8 živorođene djece imaju znatno veći udio nego u Varaždinskoj županiji.

Tablica 5.
Žensko stanovništvo romske narodnosti staro 15 i više godina prema broju živorođene djece po županijama 2001. godine

Župa- nija	Uku- pno	Nisu rodile	Broj žena prema broju živorođene djece											
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 i više	Nep.	
1.	63	20	7	5	5	5	7	5	5	-	1	2	1	
2.	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
3.	192	37	16	24	26	32	13	11	9	7	5	7	5	
4.	3	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	
5.	89	9	10	20	11	8	5	2	3	3	3	15	-	
6.	28	4	4	3	2	3	3	5	2	1	-	1	-	
7.	44	12	7	4	5	4	2	7	1	1	1	-	-	
8.	191	55	22	24	24	21	14	12	5	3	2	4	5	
9.	2	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	
10.	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
11.	3	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	
12.	148	28	13	17	32	22	10	7	5	4	5	5	-	
13.	2	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
14.	312	47	52	65	46	37	24	10	9	7	5	5	5	
15.	2	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	
16.	49	13	6	9	7	3	3	1	3	-	-	2	2	
17.	4	1	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	
18.	169	41	19	17	27	23	14	11	5	6	1	3	2	
19.	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
20.	666	124	90	98	61	59	60	43	43	31	14	36	7	
21.	590	163	69	81	77	58	41	20	26	21	8	11	15	
RH	2561	558	317	371	326	278	197	134	116	84	45	91	44	

Redni brojevi županija: 1. Zagrebačka, 2. Krapinsko-zagorska, 3. Sisačko-moslavačka, 4. Karlovačka, 5. Varaždinska, 6. Koprivničko-križevačka, 7. Bjelovarsko-bilogorska, 8. Primorsko-goranska, 9. Ličko-senjska, 10. Virovitičko-podravska, 11. Požeško-slavonska, 12. Brodsko-posavska, 13. Zadarska, 14. Osječko-baranjska, 15. Šibensko-kninska, 16. Vukovarsko-srijemska, 17. Splitsko-dalmatinska, 18. Istarska, 19. Dubrovačko-neretvanska, 20. Međimurska, 21. Grad Zagreb.

Tablica 6.

Županije s više od 40 žena romske narodnosti starih 15 i više godina prema broju živorođene djece (udjeli u %) 2001. godine

Župa-nija	Uku-pno	Nisu rodile	Relativni udio žena prema broju živorođene djece									
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 i više
1.	100	31,7	11,1	7,9	7,9	7,9	11,1	7,9	7,9	-	0,2	0,3
3.	100	19,3	8,3	12,5	13,5	16,7	6,8	5,7	4,7	3,6	2,6	3,6
5.	100	10,1	11,2	22,5	12,4	9,0	5,6	2,2	3,4	3,4	3,4	16,9
6.	100	14,3	14,3	10,7	7,1	10,7	10,7	17,9	7,1	3,6	-	3,6
7.	100	27,3	15,9	9,1	11,4	9,1	4,5	15,9	2,3	2,3	2,3	-
8.	100	28,8	11,5	12,6	12,6	11,0	7,3	6,3	2,6	1,6	1,0	2,1
12.	100	18,9	8,8	11,5	21,6	14,9	6,8	4,7	3,4	2,7	3,4	3,4
14.	100	15,1	16,7	20,8	14,7	11,9	7,7	3,2	2,9	2,2	1,6	1,6
16.	100	26,5	12,2	18,4	14,3	6,1	6,1	0,2	6,1	-	-	4,1
18.	100	24,3	11,2	10,1	16,0	13,6	8,3	6,5	3,0	3,6	0,6	1,8
20.	100	18,6	13,5	14,7	9,2	8,9	9,0	6,5	6,5	4,7	2,1	5,4
21.	100	27,6	11,7	13,7	13,1	9,8	6,9	3,4	4,4	3,6	1,4	1,9
RH	100	21,8	12,4	14,5	12,7	10,9	7,7	5,2	4,5	3,3	1,8	3,6

Redni brojevi županija: 1. Zagrebačka, 3. Sisačko-moslavačka, 5. Varaždinska, 6. Koprivničko-križevačka, 7. Bjelovarsko-bilogorska, 8. Primorsko-goranska, 12. Brodsko-posavska, 14. Osječko-baranjska, 16. Vukovarsko-srijemska, 18. Istarska, 20. Međimurska, 21. Grad Zagreb.

Romi prema bračnom stanju

Promatrajući romsko stanovništvo staro 15 i više godina, uočava se da je gotovo polovica muškaraca i žena 2001. godine bilo oženjeno, odnosno udano, ali da je taj udio ipak za jedan postotni poen veći kod muškaraca. Međutim, muškarci su imali i relativno veći udio neoženjenih priпадnika nego žene neudanih. To je i razumljivo zna li se da žene općenito, a ne samo kod Roma, u brak ulaze ranije od muškaraca. Dakle, veći udio muškaraca u braku nego žena posljedica je relativno većega broja žena među udovicama i razvedenima, što se vidi i iz Tablice 7. Ako bi se prikazalo stanovništvo koje je trenutačno ili nekada bilo u braku, kod žena bi taj udio iznosio 58,9%, a kod muškaraca 52,8%.

Na županijskoj razini jedino je u Zagrebačkoj županiji zabilježeno manje od 30% neoženjenih i neudanih, dok je uvjerljivo najveći udio stanovništva iz te kategorije živio u Varaždinskoj županiji (72,5% naspram 64,0%). U potonjoj županiji nije zabilježen ni jedan udovac ili razvedeni muškarac, dok je udio udovica i razvedenih žena gotovo najniži od svih županija (samo po jedna županija u svakoj kategoriji ima manji udio). Valja istaknuti relativno najviše udjele

Tablica 7.

Relativni udjeli romskoga stanovništva starog 15 i više godina prema bračnom stanju i spolu 2001. godine

Županija	Muško				Žensko			
	neoženjen	oženjen	udovac	razvoden	neudana	udana	udovica	razvedena
Zagrebačka	29,5	62,8	3,8	-	28,6	63,5	6,3	1,6
Sisačko-moslavačka	47,6	48,6	2,7	1,1	41,1	48,4	7,3	1,6
Varaždinska	72,5	27,5	-	-	64,0	31,5	3,4	1,1
Koprivničko-križevačka	32,3	67,7	-	-	32,1	60,7	7,1	-
Bjelovarsko-bilogorska	30,8	59,6	5,8	3,8	31,8	45,5	20,5	2,3
Primorsko-goranska	40,9	57,0	1,0	0,5	36,1	52,9	7,9	3,2
Brodsko-posavska	49,2	48,6	2,2	-	33,1	57,4	8,8	0,7
Osječko-baranjska	45,1	46,4	3,8	3,5	36,9	44,9	11,9	5,4
Vukovarsko-srijemska	44,0	48,0	6,0	2,0	30,6	51,0	14,3	4,1
Istarska	46,4	51,6	1,0	0,5	37,3	58,6	3,0	1,2
Međimurska	58,7	39,3	0,6	1,1	52,4	39,6	6,3	1,5
Grad Zagreb	33,6	60,0	2,7	2,8	33,7	52,7	7,5	5,4
Ukupno RH	46,6	49,2	2,0	1,6	40,6	48,2	7,7	3,0

udovaca i udovica u Bjelovarsko-bilogorskoj te u Vukovarsko-srijemskoj županiji, kao i najveći relativni broj razvedenih muškaraca i žena u Osječko-baranjskoj županiji. Indikativno je da u te tri županije živi "najstarije" romsko stanovništvo, zbog čega je i veći dio pripadnika ranije došao u prijiku da razvrgne brak ili izgubi bračnoga druga.

Migracijska obilježja Roma

Migracijska obilježja stanovništva koja se mogu analizirati iz Popisa stanovništva 2001. godine prikazana su u Tablici 7. Prema njima, nešto manje od trećine ukupnoga broja Roma živi od rođenja u istom naselju. Prema tom kriteriju "najautohtonije" romsko stanovništvo zabilježeno je u Međimurskoj (84,6%) i Varaždinskoj županiji (79,5%), u kojoj se čak ni jedan pripadnik nije doselio iz inozemstva. Iste je godine u Zagrebačkoj i Istarskoj županiji bilo više doseljenih pripadnika iz drugih krajeva no što ih je rođeno u mjestu prebivališta. Glavna razlika između te dvije županije proizlazi iz toga što se u Zagrebačku županiju znatno više osoba doselilo iz drugih hrvatskih krajeva, dok su Romi doseljeni u Istarsku županiju većim dijelom dolazili iz inozemstva, ponajprije s Kosova (Štambuk, 2000.). Znatan udio doseljenih iz inozemstva zabilježen je i u Primorsko-goranskoj županiji (u koju su se većinom doseljavali Romi iz Srbije i Crne Gore) te u Gradu Zagrebu (s pretežno doseljenima iz Bosne i Hercegovine).

Tablica 8.

Romsko stanovništvo prema migracijskim obilježjima po županijama u kojima je zabilježeno više od 100 Roma 2001. godine

Ukupan broj Roma*	Od rođenja u istom naselju		Doseljeno u naselje iz				
	aps.	rel.	drugih krajeva RH	inozemstva	aps.	rel.	
Zagrebačka	231	109	47,2	100	43,3	20	8,7
Sisačko-moslavačka	708	467	66,0	137	19,4	104	14,7
Varaždinska	448	448	79,5	91	20,0	-	-
Koprivničko-križevačka	125	71	56,8	45	36,0	9	7,2
Bjelovarsko-bilogorska	140	86	61,4	39	27,9	15	10,7
Primorsko-goranska	589	308	52,3	35	4,2	246	41,8
Brodsko-posavska	586	377	64,3	105	17,9	104	17,7
Osječko-baranjska	977	573	58,6	320	32,8	83	8,5
Vukovarsko-srijemska	167	88	52,7	14	8,4	54	32,3
Istarska	600	265	44,2	99	16,5	236	39,3
Međimurska	2887	2442	84,6	432	15,0	10	0,3
Grad Zagreb	1946	1080	55,5	218	11,2	639	32,8
Ukupno RH**	9463	6236	65,9	1665	17,6	1534	16,2

* Razlika do ukupno (vodoravno) odnosi se na nepoznato preseljenje.

** Razlika do ukupno (okomito) odnosi se na devet županija u kojima su Romi imali manje od 100 pripadnika.

Obrazovna struktura Roma

Obrazovna struktura stanovništva uobičajeno se, pa tako i ovdje, analizira po dva osnovna obilježja: "pismenosti" i "školskoj spremi". Treba napomenuti da se podatci o pismenosti prikupljaju i objavljaju za stanovništvo staro 10 godina i više, dok se podatci o školskoj spremi objavljaju za stanovništvo staro 15 godina i više.

Od 6304 Roma starih 10 godina i više 2001. godine čak njih 1400, odnosno 22,2%, bilo je nepismeno. Gledajući po spolu, nepismeno je bilo 12,1% muškaraca te čak 32,4% žena. Udio nepismenih razlikuje se i po dobnom sastavu, pa je tako u dobnoj skupini od 10 do 19 godina bilo 13,9% nepismenih, u dobi od 30 do 39 godina 21,6%, a u dobi od 60 godina i više čak 57,6% svih Roma. Između županija raspon nepismenih kreće se od 8,9% u Istarskoj županiji do 33,6% u Vukovarsko-srijemskoj županiji.

Od ukupnoga broja Roma starih 15 godina i više čak gotovo trećina (32,6%) pripadnika nema završen ni jedan razred škole. Raščlanjujući romsko stanovništvo po spolu, i ovdje se uočava znatno nepovoljnija situacija kod žena, kod kojih se taj udio penje na čak 44,2% te je dvostruko

veći nego kod muškaraca (21,3%). Pribrajanjem dalnjih 41,7% Roma s nepotpunom osnovnom školom dolazi se do čak 74,3% osoba s nikakvim ili minimalnim obrazovanjem. Usporedbe radi, na državnoj razini udio stanovništva bez škole iznosi 2,9%, a onih s nezavršenom osnovnom školom 15,7%. Dakle, tek četvrtina Roma ima završenu osnovnu školu, dok se kod njegova ženskog stanovništva taj udio smanjuje na manje od petine (18,1%). Posebice je nepovoljan broj Roma s višom i visokom školom, koje je završilo tek 14 pripadnika, što je činilo samo 0,3% promatranoga stanovništva (za Hrvatsku taj udio iznosi 11,9%). Između tih 14 osoba nalazila se i jedna sa završenim doktoratom (u Gradu Zagrebu), dok završeni magisterij 2001. godine nije imala ni jedna osoba romske narodnosti.

	Ukupno		Muškarci		Žene	
	aps.	rel.	aps.	Rel.	aps.	rel.
Bez škole	1695	32,6	563	21,3	1132	44,2
1-3 r. OŠ	820	15,8	436	16,5	384	15,0
4-7 r. OŠ	1345	25,9	775	29,4	570	22,3
Osnovna škola	979	18,8	596	22,6	383	15,0
Srednja škola	308	5,9	232	8,8	76	3,0
Viša škola	5	0,1	5	0,2	-	-
Visoka škola	9	0,2	7	0,2	2	0,1
Nepoznato	38	0,7	24	0,9	14	0,5
UKUPNO	5199	100	2638	100	2561	100

Tablica 9.
Romi stari 15 i više godina
prema spolu i najvišoj
završenoj školi 2001. godine

Romi po djelatnosti

Dok je u Hrvatskoj 2001. godine bilo zaposleno 42,4% ukupnoga stanovništva starog 15 godina i više, kod Roma je taj udio iznosio tek 17,7%. Kod potonjih je veoma nepovoljan i odnos zaposlenih po spolu, jer muškarci čine 79,4% svih zaposlenih, dok je ta prosječna vrijednost za Hrvatsku 56,1%. S daleko najviše zaposlenih u djelatnosti "Trgovina na veliko i malo..." (38,8%) Romi znatno odstaju od hrvatskoga prosjeka, gdje su zaposleni u toj djelatnosti na drugom mjestu sa 12,5%. U vodećoj djelatnosti po broju zaposlenih u Hrvatskoj (prerađivačkoj industriji) bilo je 10,8% zaposlenih Roma, dok je u poljoprivredi posao obavljalo 6,5% Roma. U svim ostalim djelatnostima u kojima su imali manje od deset zaposlenih ukupno je bilo zaposleno samo 3,9% Roma, dok je u Hrvatskoj u tim djelatnostima bilo 29,3% zaposlenih. Tako nizak udio zapo-

slenih Roma u tim djelatnostima izrazito je nepovoljan jer je riječ uglavnom o djelatnostima iz tercijarnoga sektora, kao što su javna uprava i obrana (gdje su bila samo 3 zaposlena Roma), zdravstvena zaštita i socijalna skrb (7 zaposlenih) ili obrazovanje (6 zaposlenih).

Tablica 10.
Djelatnosti u kojima je bilo barem 10 i više zaposlenih Roma starih 15 godina i više 2001. godine

Djelatnost	Zaposleni Romi		Ukupno zaposleni u RH
	aps.	rel.	
Trgovina na veliko i malo*	358	38,8	12,5
Prerađivačka industrija	100	10,8	18,5
Ostale društve, soc. i usl. dj.**	81	8,8	3,3
Poljoprivreda, lov i šumarstvo	60	6,5	11,0
Građevinarstvo	56	6,1	6,0
Hoteli i restorani	15	1,6	5,2
Poslovanje nekretninama***	14	1,5	4,8
Na radu u inozemstvu	96	10,4	8,0
Ostalo	36	3,9	29,3
Nepoznato	106	11,5	1,4
UKUPNO	922	100	100

* Puni naziv djelatnosti glasi "Trgovina na veliko i malo; popravak motornih vozila i motocikla te predmeta za osobnu uporabu i kućanstvo".

** Puni naziv djelatnosti glasi "Ostale društvene, socijalne i osobne uslužne djelatnosti", a među koje nisu uključene "Javna uprava i obrana; obvezno socijalno osiguranje", "Obrazovanje" te "Zdravstvena zaštita i socijalna skrb".

*** Puni naziv djelatnosti glasi "Poslovanje nekretninama, iznajmljivanje i poslovne usluge".

Stanovi u kojima žive Romi

Kućanstva čiji je nositelj bio Rom živjela su 2001. godine u ukupno 1713 stanova, dok je prosječna površina jednoga stana iznosila 56,8 m². Zahode i kupaonice u stanu imalo je nešto manje od 40% stanova, vodovod točno polovica, kanalizaciju 44,8%, električnu struju 84,8%, a centralno grijanje tek zanemarivih 10% stanova u kojima je živjelo romsko stanovništvo.

Uvjerljivo najveću prosječnu površinu jednoga stana imali su Romi u Vukovarsko-srijemskoj županiji (111 m²). Ne ubrajajući ovamo županije s minimalnim brojem stanova (manje od sedam), po veličini slijede stanovi u Zagrebačkoj županiji i Gradu Zagrebu, dok su prosječno najmanje stanove imali Romi u Međimurskoj i Varaždinskoj županiji sa samo 34,2, odnosno 38,6 m² po jednom stanu. Po opremljenosti stanova najosnovnijim sanitarnim čvoro-

vima prednjače Istarska županija i Grad Zagreb, jer u njima više od dvije trećine stanova posjeduje zahod i kupao-nicu. I ovdje je najlošija situacija u Međimurskoj i Varaždinskoj županiji, gdje ni 10% stanova nema zahod i ku-paonicu. Slično stanje pokazuje i opremljenost stanova instalacijama, s tom razlikom što se među Istarsku županiju i Grad Zagreb s najopremljenijim stanovima priključuju i Primorsko-goranska županija, u kojoj npr. svi stanovi s romskim kućanstvima imaju električnu struju, te Vukovar-sko-srijemska županija s većim udjelom instalacija u stanovi-ma nego u Gradu Zagrebu.

Kao i prema ostala dva obilježja, najnekvalitetniji stanovi nalaze se u Međimurskoj i Varaždinskoj županiji, gdje je osim manje od 10% stanova s kanalizacijom zabi-lježeno tek 16%, odnosno 20,9%, stanova s vodovodom te 73,3% ili 58,1% stanova s električnom strujom.

Tablica II.
Stanovi za stalno stanovanje u
kojima žive Romi 2001.
godine

ŽUPANIJA	Ukupan broj stanova	Prosječna površina stana (m ²)	Opremljenost stanova (%)		Instalacije u stanovima (%)				
			kupaon.	zahod	vodov.	kanaliz.	el. str.	cent. gr.	
Zagrebačka	32	92,3	68,7	65,6	68,7	81,2	93,7	25,0	
Krapinsko-zagorska	-	-	-	-	-	-	-	-	
Sisačko-moslavačka	140	48,3	27,9	30,0	30,0	31,4	87,9	3,6	
Karlovačka	3	84,0	100	100	100	100	100	0	
Varaždinska	43	38,6	9,3	9,3	20,9	9,3	58,1	4,7	
Koprivničko-križevačka	17	59,9	47,1	29,4	70,6	58,8	88,2	0	
Bjelovarsko-bilogorska	48	76,0	41,7	41,7	47,9	45,8	93,7	20,8	
Primorsko-goranska	92	64,4	64,1	72,8	90,2	86,9	100	9,8	
Ličko-senjska	4	38,2	0	0	100	75,0	75,0	0	
Virovitičko-podravska	1	70,0	100	100	100	100	100	0	
Požeško-slavonska	-	-	-	-	-	-	-	-	
Brodsko-posavska	97	56,5	25,8	22,7	43,3	31,9	77,3	1,0	
Zadarska	1	90,0	0	0	0	0	0	0	
Osječko-baranjska	268	45,6	17,2	16,4	41,8	24,6	82,1	0,7	
Šibensko-kninska	3	53,3	33,3	100	100	100	100	0	
Vukovarsko-srijemska	26	111,0	73,1	73,1	96,2	88,5	92,3	26,9	
Splitsko-dalmatinska	6	60,0	66,7	83,3	83,3	83,3	83,3	0	
Istarska	93	70,8	79,6	82,8	97,8	95,7	97,8	7,5	
Dubrovačko-neretvanska	1	80,0	100	100	100	100	100	0	
Međimurska	468	34,2	6,8	7,3	16,0	8,8	73,3	2,1	
Grad Zagreb	370	83,9	75,1	77,3	81,9	85,1	95,7	29,7	
UKUPNO RH	1713	56,8	37,2	38,3	50	44,8	84,8	10,0	

Zaključak

Detaljnu (i pravovaljanu) demografsku analizu otežava činjenica da se znatan dio Roma u Hrvatskoj pri popisu stanovništva izjašnjava kao neromsко stanovništvo, pa je tako 2001. godine njihov službeni broj iznosio 9463 stanovnika. Prema dostupnim popisnim podatcima proizlazi da nešto više od 50% Roma živi u tek dvije županije (Međimurskoj i Gradu Zagrebu), dok je u devet županija njihov broj gotovo zanemariv. Od svih manjinskih skupina u Hrvatskoj upravo Romi imaju najveći porast svojih pripadnika od 1991. do 2001. godine, ponajprije zbog vrlo visokoga prirodnog prirasta. Time je uvjetovana i njihova izrazito mrlada dobna struktura, u kojoj stanovništvo od 0 do 19 godina čini više od polovice ukupnoga stanovništva te u kojoj na 100 mladih dolazi tek 5,5 starih 60 godina i više. Nasuprot tome, prema razini završene škole Romi su uvjерljivo najneobrazovanija etnička skupina, u kojoj čak trećina pripadnika nema završen ni jedan razred škole, dok ih je tek 0,3% završilo višu ili visoku školu. Osobito zabrinjava kvaliteta stanovanja romskih obitelji, jer tek nešto više od trećine stanova ima zahod i kupaonicu, dok polovica stanova još nema vodovod, a 55% kanalizaciju.

BILJEŠKE

¹ U tih devet županija živjelo je 2001. godine tek 59 Roma, što je činilo samo 0,6% svih popisanih Roma u Hrvatskoj.

² Treba napomenuti da romsko naselje poznato kao Strmec statistički potпадa pod naselje Donje Vratno, dok se podaci romskoga naselja Capraške Poljane statistički prikazuju pod naseljem Crnac.

³ Poslije Roma najmlađe stanovništvo 2001. godine imali su Albanci s indeksom starenjia 18,3, dok je npr. taj pokazatelj kod Hrvata iznosio 83,4, Srba 335,4, Mađara 271,9, Slovenaca čak 1038,2.

⁴ Za žene koje su rodile 10 i više djece ovdje je pretpostavljeno da su rodile najniži broj djece, tj. deset. Na taj su način "zakinutije" Romkinje, jer u toj kategoriji čine 2,70% ukupnoga stanovništva, dok u ukupnom broju žena u Hrvatskoj starih 15 i više godina one čine tek 0,1%.

Ivan
ROGIĆ

NEKE
SOCIJALNO-
EKOLOGIJSKE
ODREDNICE
ROMSKIH
NASELJA

Priručna tipologija

Uvodna ograda. Izrada tipologijske sheme romskih naseobina sudara se s dvije osnovne teškoće.

Prva teškoća očituje se u činjenici da se postojeće romske naseobine **fizionomijski međusobno malo razlikuju**. Koliko je vidljivo na fizionomiju “površinu” posebno su utjecale tri skupine čimbenika. Prvoj je korijen u tradicionalnoj romskoj sklonosti privremenom boravku na odbaranu mjestu. Premda je, u drugoj polovici 20. stoljeća, ta sklonost, dakako, izrazito oslabila, barem u svakodnevnim tradicijama života u Hrvatskoj, ona je ostavila trag u jednoj vrsti **nebrige** za naseljski okoliš, inače strukturno svojstven nomadskoj predodžbi o primjerenu boravku u okolišu. Tvrđnji je nasuprot očita činjenica da Romi žive u stalnim naseljima te da, osim zanemarujućih primjera, više i nema podataka koji podupiru ocjenu o prežitku nomadske tradicije (samo je u naselju Pitomača povremeno boračište). No, na drugoj strani, i tradicijska nebrižnost spram naseljskog okoliša je posve očita. Druga skupina čimbenika utjecajna na fizionomiju romskih naseobina, je **endemsко siromaštvo**. Premda se i u romskoj skupini mogu vidjeti primjeri uspješnih obitelji i pojedinaca, izvan je rasprave kako je skupina, kao cjelina, u kliještim endemskog siromaštva. Na toj podlozi nebrižnost spram naseobinskog okoliša se dodatno dramatizira. Treća skupina čimbenika utjecajna na fizionomiju romskih naseobina ima korijen u činjenici da su romski graditelji većinski **“divlji” graditelji**. Pridjev “divlji” nije ovdje uporabljen usput (Rogić, 1990.). Njime se opisuje način građenja koji na dva načina ugrožava graditeljske norme. Najprije, krši zakone kojima se konvencionalno regulira građenje i zemljишni odnosi. Kada je građenje ograničeno na tu vrst prekršaja obično se, premda eufemistično, zove “nepravnim” građenjem (točnije je: nezakonitim). No, “divlje” je građenje substandardno i po **načinu građenja**. Dakle, uporabljeni materijal, rabljeni nacrt, funkcionalna organizacija, pristupačnost infrastrukturnim mrežama, i slične odrednice jednog načina građenja

u njegovu "divljem" obliku su substandardne, ili dubinski ispod razine koja obvezuje graditelje, pa i onda kada grade "bespravno", ili protuzakonito. **Tradicija nebrižnosti, siromaštva i "divlji" predlošci građenja**, dakle, presudno određuju fisionomijsku površinu romskih naseobina. Prijemni li se mjerilo fisionomijskog razlikovanja skoro da je nemoguće razdvojiti posebne tipove romskih naselja. Prije će biti da je posrijedi višestruko ponovljeni **jedan jedini fisionomijski tip**.

Druga teškoća očituje se u činjenici da **nije moguće uvjerljivo diferencirati gospodarsku osnovu** na kojoj naselja leže. Koliko podatci pokazuju, nema posebnih razlika između gospodarske osnove romskih naseobina u gradovima i romskih naseobina na seoskom području. Prisutne su, dakako, lokalne razlike. Ali one nisu još dostatne za čvršće tipologijske sheme, napose one po kojima se dijele gradska i seoska naselja, turistička i industrijska, itd. Na ovom mjestu korisno je ponuditi na uvid razdiobu podataka o najvažnijim izvorima prihoda romskih kućanstava.

Tablica 1.
Najvažniji izvori prihoda
romskih kućanstava

Izvor prihoda	Županija u %										
	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak	
Poljoprivredno gospodarstvo (ratarstvo)	0,9	,0	3,8	,0	1,0	2,0	,0	1,8	,0	1,1	
Uzgoj i prodaja stoke (stočarstvo)	,0	,0	,0	,0	2,0	,0	,0	,0	,0	0,2	
Radni odnos	7,1	16,7	2,5	61,1	12,0	6,0	59,2	6,0	,0	17,6	
Rad u inozemstvu	2,7	1,0	,0	1,1	6,0	,0	2,0	,0	,0	1,3	
Kućna radinost	1,8	4,1	3,8	7,8	5,0	3,0	5,1	2,8	,0	3,6	
Povremeni i sezonski rad, nadničarenje	24,1	20,8	28,8	3,3	23,0	34,0	21,4	38,7	33,3	26,9	
Prijevozništvo (kamionom, konjem i sl.)	0,9	1,0	,0	,0	,0	1,0	,0	,0	,0	0,3	
Prikupljanje sekundarnih sirovina	42,9	32,3	42,6	1,1	16,0	6,0	3,1	10,6	38,7	19,7	
Sitni uslužni poslovi (pranje automobilskih stakala, prodaja sitne robe)	13,4	4,2	7,5	5,5	5,0	3,0	4,1	6,9	6,6	6,4	
Renta (iznajmljivanje poslovnog prostora, stana, imanja)	,0	,0	,0	,0	,0	,0	1,0	0,5	,0	0,2	
Mirovina	2,7	5,2	2,6	1,1	15,0	2,0	11,2	3,2	1,3	4,8	
Socijalna pomoć	59,8	79,2	88,8	45,6	69,0	89,0	52,0	83,4	97,3	74,2	
Pomoć rodbine	4,5	,0	1,3	10,0	1,0	1,0	3,1	2,8	2,7	2,9	
Prosjačenje	4,5	,0	6,3	1,1	4,0	1,0	2,0	9,2	2,7	4,1	
Gatanje	,0	,0	,0	,0	,0	,0	5,1	,0	,0	0,5	

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Predočena razdioba pokazuje da je, promatramo li romska naselja kao cjelinu, u njima glavnim izvorom pri-

hoda **socijalna pomoć**. To, poznato je, nije nikakva “profitna” djelatnost, na temelju koje bi se mogle u pojedinim naseljima učvrstiti navlastite razlike proizašle iz socijalnih učinaka same djelatnosti. Drukčije rečeno, glavni izvor prihoda je, nije netočno reći, ne/djelatnost. Na drugom je mjestu **povremeni sezonski rad**. On je ograničen na pojedina godišnja razdoblja. S obzirom na slabu naobrazbu i profesionalnu kompetenciju romskog stanovništva, očito su posrijedi poslovi na samom dnu gospodarske piramide. Kratko, ni taj izvor prihoda nema izrazitiju moć oblikovanja specifične gospodarske osnove naselja. Na trećem su mjestu prihodi iz radnog odnosa i prihodi od skupljanja odpada i “sekundarnih” sirovina. Radni odnos, vidljivo je, izrazitijim je izvorom prihoda tek u dvije županije: Istarskoj i Primorsko-goranskoj. U drugim je županijama uočljivo skromniji. Tamošnja je županijska razdioba važnosti prihoda od skupljanja odpada pače oprečna prethodećoj. I, koliko je vidljivo, važnijim je izvorom (osim u prije spomenute dvije županije). Ostali izvori prihoda su rubni, i svode se, uglavnom, na prigodno “trapulanje”, prosjačenje, i slične “dosjetke”.

Ukratko, gospodarske prakse romske skupine nisu strukturno svezane ni s uporabom specifičnih razvojnih dobara ni s oblikovanjem specifičnih profesionalnih sup-kultura. Zahvaljujući tomu, nema ni posebnih generatora naseljskih razlika, na temelju kojih bi se romska naselja mogla klasificirati po čvršćim vezama s pojedinim sektorima djelatnosti ili s pojedinim profesijama. U tom su pogledu, naprotiv, uglavnom slična. Radi se o naseljima s **ekonomski ovisnim stanovništvom**. Ovisnost je, na jednoj strani, mučna. Ali je, na drugoj, izvorom specifična rentierskog ponašanja. U manjku primjerene oznake korisnom se čini složenica: **rentiranje bijede**.

Na temelju izloženog zasnovano je zaključiti da konvencionalna fizionomijska i funkcionalna podloga tipologiskog razvrstavanja naselja u romskom slučaju nije posebno korisna. Ostaju na raspolaganju tri **pomoćna** obilježja. Prvo je **položajno**. Ono nam dopušta razlikovati gdje su romske tvorbe smještene: u gradu, na selu, ili na seoskom području. Drugo je obilježje **stupanj odvojenosti**. Jasno se razlikuju romske naseobine kao dijelovi postojećih naselja i romske naseobine kao samostojće tvorevine. Treće je obilježje **genetičko**. Po njemu razlikujemo nastambe prvotno izgrađene za druge svrhe i nastambe podignute za obiteljsko stanovanje. Dakako da se pri tomu uzimaju u obzir skromne fizionomijske ili funkcionalne razlike tamo gdje su nedvojbene. Na naznačenoj podlozi može se uočiti nekoliko tipova naselja.

1. Gradske naseobinske tvorbe. Na gradskom je području nekoliko naseobinskih podtipova. Korisno ih je razlikovati već i radi osnovne orijentacije u izradi primjerenih programa uređivanja i obnove.

1.1. Male skupine kuća ili pojedinačne kuće. Takvih je primjera mnoštvo. Posrijedi su ili pojedinačne obiteljske kuće, kadšto izgrađene sukladno ambijentu, ili manje skupine, najviše do desetak građevina. Zabilježeni su u Zaprešiću, Svetom Ivanu Zelini, Jastrebarskom, Karlovcu, Bjelovaru, Garešnici, Grubišnom Polju, Delnicama, Gospiću, Otočcu, Virovitici, Šibeniku, Vodicama, Kninu, Puli, Umagu, Čakovcu, Murskom Središtu, i u drugim gradovima. Strogo promatrano, one i nisu posebnim naseljskim fenomenima. Prije će biti da su konvencionalnim otiskom igre gradskih razlika, bez koje se ni najmanji gradovi ne mogu predočiti.

1.2. Naseljske tvorbe nastale zauzimanjem kuća prvotno izgrađenih za druge svrhe. Posrijedi su, najviše, građevinske barake, ili slični sklopovi. Romski su ih stanići zauzimali postupno, ovisno o lokalnim prilikama. Poznatiji su primjeri barake u naselju "Mario Gennari" u Rijeci, zauzete još 1968. godine, nakon što su ih napustili građevinski radnici; barake u Bakru, slična podrijetla; vojarne u Gerovu, na području grada Čabra; lokalitet Šijana u Puli; barake u Zagrebu, u naselju Sopot (u Novom Zagrebu) te barake u Plinarskom naselju. Radi se o sklopovima s minimalnim higijenskim uvjetima, sastavljenim od malih stambenih jedinica cca 15-30 m², po pravilu, problematične kakvoće krovne konstrukcije i zidova. U zagrebačkom naselju Sopot nema ni osnovnog: električne struje. Stup je tamo ali je struja iskopčana, izvijestio je anketar. Na takvim adresama životni su uvjeti izrazito mizerni. Koliko je vidljivo, na slične adrese ne konkuriraju ni gradski beskućnici s najskromnijim prohtjevima.

1.3. Romski ulomci po gradskim naseljima. Ta je skupina vrlo brojna. Poznatiji su primjeri zabilježeni u Varaždinu, Čakovcu, Bjelovaru, Ludbregu, Koprivnici, Crikvenici, Virovitici, Garešnici, Slatini, Osijeku, Belom Manastiru, Puli, Zagrebu. U Zagrebu poznatija su naselja Ferenčica, Kozari putovi, Savica, Petruševac. Glavno je obilježje te skupine romskih naseobina **ukorjenjivanje u već postojeće, ili u strukturno nagoviještene, gradске dijelove**. Pri tomu se romski graditelji, po pravilu, ponašaju približno slično kao i kada grade "vlastita" samostojeca naselja po gradskom rubu ili na vangradskom području. Dakle, romski ulomci nastaju po rubovima postojećih gradskih dijelova, na "ničijim" područjima (ponajprije u vlasništvu grada), a nerijetko je blizu i kakvo odlagalište odpada ili

industrijska zona gdje otpad nastaje. Glavna je graditeljska jedinica obiteljska kuća, pa ma što to značilo. Tlocrtni je plan naselja uglavnom kaotičan. No, podatci pokazuju, u takvim je tvorbama opremljenost osnovnom tehničkom infrastrukturom **bolja** nego u drugim romskim tvorbama. Po pravilu, romski dijelovi već postojećih naselja imaju pristup komunalnoj i socijalnoj infrastrukturi **kakav ima naselje kao cjelina**. Nije, dakako, ta jednakost u svim slučajevima tako geometrijski uravnotežena. Anketni podatci dobiveni na terenu pokazuju kako romski stanovnici slabo koriste mehanizme lokalne samouprave u naseljima gdje jesu. Već i zbog toga je razložno pretpostaviti kako su, unatoč polaznim, normativno zajamčenim, mogućnostima, na djelu i asimetrični predlošci prerazdiobe infrastrukturnih olakšica. Ipak, time osnovna tvrdnja, predložena prije, nije ugrožena. Romski stanovnici, skupa s drugim stanovnicima takvih naselja dijele zajedničku "infrastrukturnu sudbinu". Nije bez ilustracijske vrijednosti iskaz lokalnog romskog poznavatelja prilika na Ferenšćici. U odgovoru na anketarsko pitanje, izvješćujući o kakvoći komunalne i društvene infrastrukture, upitani sažeto zaključuje: sve imamo (misli na glavne infrastrukturne mreže), ali bi trebalo poboljšati zaposlenje. Nisu u svim, prije spomenutim, gradovima prilike posve slične. No vidljivo je da se romski ulomci postojećih naselja teže poravnati s naseljskim okolišem. U njihovoј aspiracijskoj shemi najjasnije se zrcale aspiracije "prosječnog" gradskog stanovnika.

1.4. **Samostojeće romske naseobine u gradu.** Većina takvih naselja nastala je u "zlatnim" godinama socijalističke industrijalizacije i urbanizacije, dakle, u razdoblju što ga grubo omeđuju godine 1960. – 1975. Razdoblje je posebno po više odrednica koje smo analizirali na drugom mjestu (vidjeti Rogić, 1990.). Jedna s popisa je i, prije spominjano, "divlje izgradivanje". Nije ono, podsjetimo, bilo ekskluzivnim graditeljskim "stilom" romske skupine. Na protiv, kao jednu vrst "sivog" prava na javna dobra (čitaj: uglavnom, nacionalizirana privatna zemljišta) poredak ga je širokogrudno dijelio mnogim sudionicima "egalitarnog saveza" (Županov, 1995.), oblikujući time legitimaciju potretka koji "revolucionarno" štiti budućnost "radnih ljudi i radničke klase". U raznolikim cikličnim dramatizacijama socijalističke društvene pravde, pokrenutim uvijek **naknadno**, kada su "divlji" graditelji već obavili što su naumili, mnoga su takva naselja i građevine zadobile etikete zakonitih. No, pokazalo se, promjenu etikete lakše su stjecale građevine **koje nisu bile podignute ekstremno standardno** (o građevinama podignutim "samo" nezakonito, dakle, po prihvatljivim mjerilima kakvoće ne treba ni go-

voriti). Nije posrijedi otpor poretka. On je, ponovimo, stalno u lovnu na legitimaciju sistemskog zaštitnika socijalnog dna. Nego činjenica da je substandardnost mnogih "divljih" tvorevina bila toliko očita da je ni najmaštovitija primjena zakona, a nje u socijalističkom razdoblju, poznato je, nije usfalilo, nije mogla prometnuti u što zakonito. U morfologiji "divljeg" izgrađivanja, barem u onodobnoj početnoj fazi, **takvim su tvorbama najsrodnije favelle**. Romska je skupina imala "peh" što je, uglavnom, tako gradila. Tek rubno uključena u novonastajuću skupinu industrijskog radništva, ona nije ni mogla drugačije. Zasnovano je upitati: je li romska ondašnja "elita" drugo što i htjela? Ukratko, romski su graditelji ostali među najdosljednijim "divljim" graditeljima u Hrvatskoj. Dakako, tijekom nekoliko decenija promatranoj razdoblja prilike su se djelomično popravile. Graditelji su dovukli bolji materijal, kuće su proširene, okoliš je postao manje neuredan. Ali je nekoliko obilježja "divljih" naselja tvrdokorno "prekoracićlo" prohujalo vrijeme. Pet je osnovnih. To su: **kaotičnost** naseljskog "plana" kao izravni otisak spontanog pristupa građenju naselja; **odsječenost** od ostatka grada, po pravilu snažnim prometnicama, industrijskim zonama ili odlagalištima smeća; **redukcija** infrastrukturnih mreža na osnovno: struja, voda, eventualno odvoz smeća i telefon; **nezakonito** izgrađena kuća, što otežava i zakonsko sredjivanje i poboljšavanje stambenih uvjeta; **nadmoć samostojčeće obiteljske kuće**; potonja činjenica, promatrana tipološki, ne razlikuje bitno romska naselja od ostalih naselja obiteljskih graditelja, no razlika u kakvoći je i više nego na štetu romskih kuća. U analitičkoj literaturi za takva se naselja rabi složenica **paraurbana naselja**. Pobrojenim obilježjima treba dodati još jedno: nastala su, po pravilu, na gradskim mjestima **negativno označenim** u prethodnoj teritorijalnoj simboličnoj shemi grada. (Ili su romski "divlji" graditelji osnažili takvu, latentnu, težnju.)

Teritorijalni "portret" takvih naselja određen je s dva glavna obilježja. Prvo obilježje je **jasna težnja odvojenu, samostojčećem, naselju**. Drugo je obilježje **rubni, periferijski, položaj** neovisno je li on s ove ili one strane socijalne crte kojom se opisuje i omeđuje postojeća gradska zbilja. Zauzimanje gradskog ruba u urbanim borbama između pojedinih gradskih skupina **nije** nedvosmislenim pokazateljem manjka ili gubitka društvene moći. Razlog je jednostavan: u predodžbi mnogih gradskih skupina, ne nužno samo onih bogatijih i moćnijih, gradski je rub poželjnim područjem. U borbama za stjecanje takvih područja gradska se periferija **strukturno** dijeli po osovini koju određuje opreka: ekologiska/kulturna oaza - zona akumulira-

nih rizika. Samostojeća romska naselja, uglavnom su тамо gdje je rubno gradsko područje pretežno određeno rizičnošću.

Po skiciranoj shemi može se protumačiti i geneza prije opisanih većih romskih ulomaka u već postojećim gradskim naseljima. Primjeri zagrebačke Ferenščice ili Kozari putova u tom su pogledu poučni. Spomenuta naselja **nisu**, u razdoblju intenzivne socijalističke urbanizacije, "ogledna" naselja; to su, podsjećamo: Trešnjevka, Trnje i Novi Zagreb. Već i zbog toga Ferenščica, Kozari putovi i srodnna naselja potisnuta su "prema dolje" na hijerarhijskoj ljestvici poželjnih/važnih naselja. U takvu kontekstu predvidljivo je kakve će biti i teritorijalne putanje romskih skupina. Njihove radne, profesionalne i socijalne aspiracije samo se usput i rubno poklapaju sa središnjim političkim i ideološkim likovima poretka. Romi radije "trapulaju" nego što se podređuju tvorničkoj disciplini. Radije su prigodni obrtnici nego stalni zaposlenici. Itd. Već i zbog toga oni mogu konkurirati samo na naselja na rubnim područjima, dakle, izvan granica "oglednih" naselja. Tamo je, napokon, i više "ničijih" mjesta pogodnih za "divlju" uzurpaciju. Tamo se, k tomu, s više preljeva "sivoga" oblikuje specifični neformalni savez između poretka i sudionika s njegova ruba. Na toj su se podlozi ustalili **predlošci naselja – periferijskih hibrida**, gdje se izravno spajaju "divlji" graditelji i dvojna obiteljska gospodarstva, popodnevni fuš i obrtničke inicijative, doušnički optimizam i birtijaške "narodne" subkulture. U tom širokom krugu, što mu nijanse određuje **sjena poretka**, proteže se područje gradskog ruba. Na njemu, nedvojbeno, posustaje zamah socijalističke urbanizacije, a veće mogućnosti i važnije uloge zadobivaju raznoliki sudionici "odozdo", koji ne samo da nisu njezinim glavnim favoritima nego su joj, promatrano idealnotipično, **nevažni, pače, odbojni**. Postupna poboljšanja u tim naseljima posljedica su pretežno višedecenijskog taloženja uspjeha i neuspjeha takvih sudionika. Time se, djelomično, tanji razlika između takvih naselja i onih iz središnjeg kruga, no ne nestaje. Ukratko, prisutnost romskih naseobina i u prije formiranim gradskim naseljima može se protumačiti rabeći isti predložak periferijske preraždiobe. Razlika između njih i rubnih gradskih područja, sa samostojećim romskim naseljima, očituje se u tome što su gradska naselja s romskim ulomcima u međuvrijeme izgubila položaj "tvrde" periferije. Tamo gdje se ona nedvosmisleno održala samostojeće romske naseobine postale su skoro ekskluzivnim oblikom romskog naseljavanja hrvatskih gradova.

Samostojeće se romske naseobine pojavljuju pretežno u gradovima gdje su zabilježene i romske naseobine po

prije oblikovanim gradskim dijelovima. Na popisu poznatijih su: Capraške Poljane u Sisku; Palanjek u Sisku; Radiceva ulica u Kutini; lokalitet u Varaždinu; naselje Žlebic u Koprivnici; naselja Rujevica i Mihačeva Draga u Rijeci; naselje kod Barutane u Delnicama; naselja Glogovica i "Josip Rimac" u Slavonskom Brodu; naselje "Kod Pravoslavne crkve" u Belom Manastiru. Po pravilu, to su i tvorbe u skupini najbrojnijih.

1.5. Konvencionalna gradska naselja. Njihovo je glavno obilježje činjenica da ih Romi **nisu** aktivno oblikovali. **Nisu oblikovali ni naselje, ni kuće gdje žive.** I naselja i kuće nastali su tijekom gradske evolucije u kojoj Romi nisu bili prisutni. U jednom posebnom razdoblju romski su stanovnici uselili u ta naselja i kuće i tamo stekli adrese stalnih prebivališta. Reprezentativni primjer te skupine je naselje **Vodnjan** u Istri. Tamo se omanja romska skupina uselila u napuštene kuće gdje su do kraja četrdesetih godina 20. stoljeća živjeli Talijani i Hrvati koji su, nakon Drugog svjetskog rata, izabrali biti talijanskim državljanima. Nisu Romi bili, dakako, jedinom skupinom što je zauzela napuštene kuće. Uklapljeni su u veći migracijski kontingent. Terenska izvješća pokazuju da su, u naznačenu okviru, Romi oblikovali socijalni opstanak na predlošku što ga rabe i druge skupine. Primjerice, srodnna im je struktura obitelji, profesionalni stilovi, mjerila osobnog i naseljskog dobrobitka, radne aspiracije, teritorijalno ponašanje. Zato se na njih i ne projicira stereotipična predodžba o Romima kao o skupini čiji je način života nespojiv s konvencionalnim stilovima gradskog/građanskog života u hrvatskim gradovima. Anketna izvješća iz romskih dijelova gradskih naselja, gdje su usahle tendencije oblikovanja samostojecog naselja, pokazuju da su u njima romske aspiracije **najsrodnije** aspiracijama na kojima temelje socijalni opstanak Romi nastanjeni u Vodnjalu i sličnim naseljima.

1.6. "Crne rupe". Usporedi li se higijenska, komunalna i graditeljska kakvoća romskih naselja u cijelosti s naseljima gdje žive drugi hrvatski stanovnici, lako je uvidjeti da se samo mali broj romskih naselja može uspješno odhrvati dodjeli toga nevesela naslova. Ipak, u "ponudi" s malo preljeva sivoga i crnoga moguće je odvojiti i neke ekstremne primjere. Koliko je vidljivo, njih je više na vangradskom/seoskom području. Ali se mogu naći i na gradskom području. Po podatcima s kojima raspolaćemo, više je takvih primjera. To su: skupina romskih kuća u Popovači, blizu sajmišta; skupina romskih kuća u Orlovcu u Karlovcu; romska skupina u Svetom Đurđu; romska skupina na lokalitetu Vučja jama u Brodu na Kupi; romska skupina u Slatini u naselju Kozice; romska skupina u naselju Glogovica u Slavonskom

Brodu. Nije uočljivo pravilo koje bi omogućilo specifičnu zajedničku definiciju spomenutih mesta. Tek je pripomenu da su posrijedi tvorevine uglavnom na rubnim gradskim područjima. Njihovo "crnilo" određuju dvije osnovne činjenice: odsutnost tehničke i komunalne infrastrukture, potpuna ili djelomična (na raspolaganju je, uglavnom, električna struja) te izrazito slab materijal od kojega su načinjene nastambe (lim, karton, drvo, autoprikolice, najlon). Količko je vidljivo na takvima mjestima nema većih romskih skupina. Ali ta činjenica nije posebno utješna. Nije u osnovi netočna tvrdnja kako je posrijedi naselska praksa **konvencionalna u beskućništvu**.

2. Romske naseobine na seoskom području. Već smo prije upozorili: struktorno promatrano nema dostačna razloga očekivati naseobinske tipove kakvih nema na gradskom području. Glavna razlika posljedica je, kao i prije, različita položaja, udaljenosti i "genetičkih" odrednica naselja. Tim je okvirom, svakako, stavljena u izgled i stanovita ruralizacija načina života. No, podsjećamo, ona se očituje u naselskoj zbilji koja je, zahvaljujući višestrukim redukcijama uvjeta i stilova, uglavnom otporna na dublju diferencijaciju po shemi urbano – ruralno. Ruralizacija je svedena na ograničene i rubne tragove.

2.1. Male skupine kuća ili pojedinačne kuće. Vidljive su na područjima mnogih općina. Primjerice, u naselju Svinjarec, u općini Dubrava; u naselju Brezine, općina Far kaševac; u naselju Pulška, općina Luka; u naseljima Donja Kupčina, Lijevo Sredičko, Dvoranci, Topolovec Pisarovinski; u Lesovcu, općina Šandrovac, u Dežanovcu iz istoimene općine; u naselju Ivanska iz istoimene općine; u naselju Domankuš iz općine Rovišće; u naselju Narta iz općine Štefanje; Konjsko Brdo, općina Perušić; Popovac; pa u naseljima Kneževi Vinogradi; Đevrske; Hlapčina; Štrukovec; Sveta Marija i drugdje. Posrijedi su ili jedinične kuće ili manje skupine kuća u postojećim seoskim naseljima. Kao ni na gradskom području nisu to ni ovdje tvorbe koje bi imale biti, zbog svojih obilježja, posebnim fenomenima. Jednostavno, dio su konvencionalnog variranja zbilje seoskih naselja na pojedinim regionalnim područjima. Veći socijalni nadzor, svojstven malim naseljima, svakako utječe na smanjenje stupnja vjerojatnoće rasutog romskog nasejavanja malih naselja. Ali nabrojeni primjeri, gdje je njihova prisutnost zabilježena, dopuštaju stav po kojem je demografsko iscrpljivanje tih naselja oslabilo i mehaniku socijalnog nadzora pa su ona skupinama s doseljeničkim namjerama otvorenija nego što se uobičajeno drži. Budući da je takvih skupina malo "provjera" je rijetka pa i ne može presudno promijeniti uvriježeni način opažanja.

2.2. Naseljske tvorbe nastale zauzimanjem kuća prvotno izgrađenih za druge svrhe. U raspoloživoj dokumentaciji nismo mogli odvojiti tipične primjere. Razložno je pretpostaviti da primjera ima, ali su nezabilježeni. U više naselja na različitim hrvatskim područjima uočene su i skupine Roma koji su zauzeli prije napuštene stambene kuće. Po pravilu, njihovo je građevno stanje problematično pa se i ne može reći da su za stambenu uporabu. Strogo uvezši, one se ne uklapaju potpuno u ovu skupinu. Ali se ipak može reći da je posrijedi zauzimanje kuća predviđenih za drugu namjenu, točnije: za rušenje. Gdje je bilo moguće Romi su ih "zauzeli".

2.3. Romski ulomci u seoskim naseljima. Takvi su primjeri zabilježeni u manjem broju naselja. Primjerice u naselju Karlovac Ludbreški; naselju Lučice, na području grada Delnice; naselje Pribislavec, na području grada Čakovca; naselje Goričan na području općine Goričan; naselje Tenja (poznato još pod imenom Velika Bara ili Šangaj). Zajedno ih je još no raspoloživa dokumentacija ograničena je, uglavnom, na ponuđene primjere. Relativno skroman broj dopušta hipotezu kako je Romima taj predložak teritorijalnog ponašanja **manje pogodan**. Zajedno, glavni razlog leži u činjenici da romski graditelji, po pravilu, grade, pa ma što to značilo, na tuđem zemljištu, najprije, općinskem ili gradskom, a tek potom i na privatnom. U seoskim naseljima, između pojedinih dijelova, takvih je, "ničijih", komada jednostavno manje. Napose površinom većih, pogodnih za građenje romske ulice ili većeg susjedstva. "Interpolacije" pojedinačnih kuća, ili manjih skupina kuća, su lakše. Podatci pokazuju da je takvih naselja gdje su one zabilježene više. "Ugradba" većih romskih dijelova u naselje, naprotiv, u skiciranim je okolnostima puno tegobnija. Prije izneseni podatci o analognom tipu na gradskom području pokazuju da je gradsko područje za taj tip teritorijalnog ponašanja pogodnije. Veća je, "ponuda" "ničijeg"/gradskog zemljišta, a ni neformalna socijalna kontrola nije čvrsta.

2.4. Samostojeće romske naseobine na seoskom području. Na temelju uvida iznesenih u prethodećem ulomku razložno je pretpostaviti kako je tendencija oblikovanju samostojećeg naselja **najsnažnija** u teritorijalnom ponašanju romskih skupina na seoskom području. Ona je snažna, vidjelo se, i na gradskom području. Za to se, po pravilu, koriste oni gradski rubovi koji su na okomitoj ljestvici poželjnosti izrazito nisko. Zapravo su **sociofugalni**. Na seoskom području odabir mesta za zasnutak samostojećih naselja nije tako izrazito svezan s njihovom sociofugalnošću koliko na gradskom. Drukčije rečeno, njima se ne

može izravno dopisati pridjev "odbojna" ili "rizična" kao što se može gradskim. No, na drugoj strani, već prije skicirana shema gospodarskog ponašanja Roma pokazuje da se ni na seoskom području oni neće odveć udaljavati od njima važnih deponija, napose industrijske opreme, te prometnica pogodnih za raznolike "inicijative", u rasponu od prigodne razmjene do prosjačenja.

Orijentirajući primjeri su naselje Gračanica; naselje u općini Velika Ludina; Puškarici pokraj Ougulina; Gornje Selo pokraj Oštarija; Strmec Podravski; Sveti Đurđ; Karlovac Ludbreški; Omišalj, na otoku Krku; Brod na Kupi; Donja Dobra; Čandrlište; Pitomača; Lončarevo; Piškorevec; Kuršanec; Palanjak; Bistrinci; Bolman; Sitnice; Parag I i Parag II, blizu naselja Trnovec (uz granicu sa Slovenijom); Držimurec; Kotoriba i druga. Anketarski uvidi otkrivaju kako su u tim naseljima i predlošci oblikovanja naselja i infrastrukturne teškoće srodnii onima u naseljima na gradskom području. Ali, pri tomu, treba računati s općenitom prednošću koju, u usporedbi sa seoskim naseljima, imaju gradska. To su veće mogućnosti uporabe tehničke, socijalne i komunalne infrastrukture. Uzme li se u obzir ta, **kontekstualna**, varijabla, onda se životni uvjeti u ovoj skupini naselja pokazuju, uglavnom, u tamnosivom odječku spektra.

2.5. Konvencionalna romska seoska naselja. Rasploživi podatci pokazuju da ih, za pravo, i nema. Ipak, nije bez temelja upozoriti na naselja na području Vukovarsko-srijemske županije. U njima je romsko seosko stanovništvo najmanje udaljeno od konvencionalnih životnih uvjeta osrednje uređenog sela.

2.6. "Crne rupe". Kada bi se "tvrdi" sastavljal bilanca životnih uvjeta po seoskim romskim naseljima konkurenčija za članstvo u toj tužnoj skupini bila bi i više nego oštra. Ipak, moguće je odvojiti nekoliko posve rubnih primjera. Po našoj ocjeni, to su: Strmec Podravski i Donja Dubrava. U Strmecu Podravskom tlo je pretežno močvarno. Raspoloživa dokumentacija pokazuje da je na maloj površini izgrađen veći broj "kuća": 19 zidanih i 45 koliba. U naselju je struja, ali je voda problematične kakvoće, jer se crpi izravno iz močvare.

Naselje Donja Dubrava nalazi se između nasipa i korita rijeke Drave, na granici između Međimurske i Koprivničko-križevačke županije. Područje je vodoplavno pa je svaka promjena vodostaja rijeke Drave rizična. U naselju je telefon, ali nema ni struje ni vode. Premda je ukupni broj "objekata" relativno mali, po prilici 15, ta činjenica ne smanjuje nelagodu: naselje je, jednostavno, nedrživo.

Nije pogrešno u ovu skupinu uvrstiti i omanje romske cjeline pokraj Broda na Kupi. Zabilježene su tri a ni na jednoj nema osnovne tehničke infrastrukture (struja, voda). K tomu, jedno od ta tri "naselja" izgrađeno je od "kartonskih baraka", dakle, od materijala koji se klasično pojavljuje u favellama ente kakvoće ako se, uopće, o favellama i može govoriti rabeći riječ kakvoća.

Ponovimo, odabrana su tri primjera koja su na listi crnjaka jednostavno potpunije crni. Njihovo odvajanje ne implicira da nespomenuti primjeri zaslužuju svjetlijе pridjeve.

Veličina

U skiciranju veličine mjerodavne su četiri osnovne skupine razlikovane u prije izloženoj tipološkoj shemi. To su naseobine nastale kao dijelovi/ulomci gradskih i seoskih naselja, te samostojeća naselja. Ostale skupine su, veličinski promatrane, rubne. Orientirajući podatak u raspravi o veličini je **broj stanovnika**. U prigodnoj dokumentaciji mogu se naći i podaci o površinama, no, nažalost nesustavni. Zato ih nećemo rabiti. Dodati je da su i podaci o broju stanovnika temeljeni, pretežno, na procjenama.

Po pravilu, romske naseobine na gradskom području, u sklopu drugih gradskih dijelova, ili samostojeće, po broju stanovnika su **najveće**. No, na drugoj strani, promatraju li se apsolutne veličine, izlazi na vidjelo **slika malih/omanjih tvorevina**. Među vršne brojeve treba ubrojiti procijenjeni broj stanovnika u zagrebačkom naselju Ferenčića, gdje je približno 1050. U Slavonskom Brodu, u romskom naselju "Josip Rimac", procijenjeni je broj 1150 Roma. U sisačkom naselju Capraške Poljane procijenjeni je broj 600 Roma. U Kutini procjena ukazuje na 650 Roma. U ostalim gradskim naseobinama procjene upućuju na skromnije brojeve, u rasponu od 100 - 450 stanovnika. U manjim gradovima broj je, nerijetko, i manji od 100.

Zašto je važan izneseni skup podataka? On, općenito, ukazuje na **malobrojnost** romskih gradskih naseobina. Drukčije rečeno, u oblikovanju socijalnih odnosa između sudionika raznolika podrijetla Romi ne mogu konkurirati pouzdajući se u statističku veličinu. Tako mala naselja teško da mogu zadobiti naslov: krucijalni slučaj, ili koji srođan, s pomoć kojih se dobiva bolji položaj na ljestvici prioriteta u programima komunalne obnove. Sveže li se s tim i prije skicirani uvid u profesionalnu i gospodarsku osnovu takvih naselja, nije teško predvidjeti s kolikim mizernim izgledima takva naselja sudjeluju u natjecanjima gradskih sudionika na povoljniju budućnost. Zato je posve predvidljivo da će romski dijelovi u sklopu većih gradskih

naselja **imati bolje izglede**. Na njihovu korist, premda, da-kako, ograničeno, radi dotična gradska jedinica lokalne sa-mouprave, tamo gdje je ustanovljena, ili šira lokalna lobi-stička mreža, koja, po izravnoj teritorijalnoj nuždi, uzimlje u obzir i njihove, romske, potrebe.

Romske naseobine na seoskom području su, u uspo-redbi s gradskim, **manje**. Na popisu važnih brojeva su Gračanica, s 270 stanovnika; Strmec Podravski s 420 stanovnika; Kuršanec sa 700 stanovnika; Parag I i Parag II s, ukupno, 900 stanovnika; Bistrinci s 500 stanovnika, Piškorovec sa 700 stanovnika. Raspon u kojem je većina naselja, približno je, 100 – 700 stanovnika. Naselja s više od 700 stanovnika, vidjelo se, vrlo su rijetka. Pak, naselja s manje od 100 stanovnika ima nekoliko, ali je, u ukupnoj razdobi, njihov broj relativno skroman. Posrijedi su, dakle, **mala i vrlo mala naselja**. Promatraju li se iz socijalnoekolo-gijske perspektive i više je nego očito da je njihova veličina **sama po sebi** – ograničenjem. Ona su, jednostavno, odveć mala za uspješni i autonomni nadzor vlastita razvitka. To-mu treba dodati još dvije činjenice. Prva je notorna: po svim mjerodavnim hrvatskim istraživanjima **seosko je po-druče "prostor iza"** (vidjeti Štambuk, Rogić, Mišetić, 2002.), dakle, kao cjelina ima otežani pristup razvitku (ako ga uopće ima). Druga činjenica je, već prije spominjana profesionalna i gospodarska (in)kompetencija romske sku-pine, napose na selu. Ona je, jednostavno rečeno, nikakva. Zato je malo vjerojatno da će se ta naselja, premda je u nji-ma jasno vidljiva težnja odvajaju u posebne cjeline, **kao samostalne tvorbe dugoročno moći održavati**. Programi higijenizacije i sređivanja osnovnih životnih uvjeta imat će, uglavnom, prigodne i ograničene učinke.

Infrastruktura u romskim naseobinama

Za raspravu o kakvoći komunalne i socijalne infrastruktu-re u romskim naseobinama držimo korisnima podatke iz-nesene u idućoj tablici.

Tablica 2.
Ocjena kakvoće naseljske infrastrukture

Infrastruktura	Ocjene po županijama u %								
	Zagreb			Sisačko-moslavačka			Varaždinska		
	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno
Električna struja	39,3	8,0	52,7	21,9	9,4	68,8	12,5	7,5	80,0
Vodovod	36,6	7,1	56,3	33,3	16,7	50,0	13,8	5,0	81,3
Kanalizacija	34,8	8,9	56,3	2,1	12,5	85,4	2,5	3,8	93,8
Telefonska mreža	49,1	18,8	32,1	46,9	30,2	22,9	47,5	30,0	22,5

Tablica 2.
(nastavak)

Uređeni nogostupi	31,3	19,6	49,1	,0	13,5	86,5	,0	17,5	82,5
Asfaltirane ulice	30,4	19,6	50,0	1,0	4,2	94,8	,0	15,0	85,0
Trgovina prehrambenim proizvodima	55,4	14,3	30,4	20,8	26,0	53,1	26,3	37,5	36,3
Specijalizirane trgovine	44,1	30,6	25,2	38,5	37,5	24,0	42,5	40,0	17,5
Dječji vrtić	49,1	12,5	38,4	9,4	20,8	69,8	18,8	36,3	45,0
Osnovna škola	52,7	9,8	37,5	21,9	13,5	64,6	25,0	31,3	43,8
Zdravstveni dom ili ambulanta	45,5	8,9	45,5	19,8	18,8	61,5	27,5	21,3	51,3
Društveni dom	39,3	26,8	33,9	7,3	30,2	62,5	22,5	51,3	26,3
Otvaranje radnih mjesta	5,4	11,6	83,0	3,2	10,8	86,0	5,2	14,3	80,5
Uređeno naselje	19,6	17,9	62,5	1,1	15,8	83,2	,0	11,3	88,8
Vjerska institucija (crkva, džamija i sl.)	52,7	19,6	27,7	42,7	33,3	24,0	26,3	42,5	31,3
Groblje	64,3	20,5	15,2	66,7	17,7	15,6	67,5	17,5	15,0
Postaja javnog prijevoza	58,9	8,9	32,1	38,5	24,0	37,5	21,3	30,0	48,8
Organizirani odvoz smeća	50,9	7,1	42,0	57,3	15,6	27,1	22,5	25,0	52,5

Ocjene po županijama u %

Infrastruktura	Primorsko-goranska			Brodsko-posavska			Osječko-baranjska		
	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno
Električna struja	21,1	11,1	67,8	33,0	3,0	64,0	46,0	5,0	49,0
Vodovod	18,9	8,9	72,2	29,0	5,0	66,0	24,0	10,0	66,0
Kanalizacija	3,3	4,4	92,2	4,0	1,0	95,0	17,0	18,0	65,0
Telefonska mreža	25,6	28,9	45,6	29,0	21,0	50,0	39,0	26,0	35,0
Uređeni nogostupi	6,7	26,7	66,7	5,0	27,0	68,0	19,0	24,0	57,0
Asfaltirane ulice	5,6	13,3	81,1	14,1	11,1	74,7	18,0	19,0	63,0
Trgovina prehrambenim proizvodima	28,9	18,9	52,2	42,0	22,0	36,0	26,0	24,0	50,0
Specijalizirane trgovine	38,9	45,6	15,6	52,0	36,0	12,0	49,0	31,0	20,0
Dječji vrtić	15,6	15,6	68,9	11,0	23,0	66,0	16,0	26,0	58,0
Osnovna škola	24,4	26,7	48,9	12,0	15,0	73,0	36,0	21,0	43,0
Zdravstveni dom ili ambulanta	18,9	12,2	68,9	9,0	12,0	79,0	17,0	17,0	66,0
Društveni dom	21,1	30,0	48,9	15,0	22,0	63,0	21,0	30,0	49,0
Otvaranje radnih mjesta	1,1	10,0	88,9	3,0	,0	97,0	1,0	4,0	95,0
Uređeno naselje	,0	12,2	87,8	,0	2,0	98,0	9,0	19,0	72,0
Vjerska institucija (crkva, džamija i sl.)	13,3	27,8	58,9	35,0	21,0	44,0	57,0	12,0	31,0
Groblje	22,7	35,2	42,0	59,0	17,0	24,0	58,0	17,0	25,0
Postaja javnog prijevoza	28,9	33,3	37,8	15,0	15,0	70,0	33,0	19,0	48,0
Organizirani odvoz smeća	31,1	21,1	47,8	36,0	14,0	50,0	40,0	14,0	46,0

Tablica 2.
(nastavak)

Infrastruktura	Ocjene po županijama u %											
	Istarska			Međimurska			Ostalo			Ukupno uzorak		
	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno
Električna struja	59,8	6,2	34,0	20,0	11,6	68,4	29,3	18,7	52,0	30,7	9,0	60,3
Vodovod	59,8	4,1	36,1	10,6	8,3	81,0	37,3	10,7	52,0	27,2	8,4	64,4
Kanalizacija	52,6	9,3	38,1	2,8	9,7	87,6	5,3	,0	94,7	13,2	8,1	78,7
Telefonska mreža	44,3	34,0	21,6	32,6	26,0	41,4	46,7	8,0	45,3	39,1	25,1	35,9
Uređeni nogostupi	58,8	23,7	17,5	9,3	29,6	61,1	2,7	9,3	88,0	14,9	22,6	62,5
Asfaltirane ulice	61,7	17,0	21,3	12,0	20,8	67,1	2,7	4,0	93,3	16,4	15,0	68,6
Trgovina prehrambenim proizvodima	66,7	11,5	21,9	39,4	21,3	39,4	26,7	29,3	44,0	37,9	22,1	40,0
Specijalizirane trgovine	74,0	18,8	7,3	46,8	27,3	25,9	56,0	24,0	20,0	48,8	31,6	19,6
Dječji vrtić	53,6	21,6	24,7	20,0	18,1	61,9	22,7	25,3	52,0	24,0	21,2	54,7
Osnovna škola	57,3	11,5	31,3	29,6	18,5	51,9	45,3	25,3	29,3	33,5	18,5	48,0
Zdravstveni dom ili ambulanta	45,8	9,4	44,8	19,0	14,4	66,7	48,0	18,7	33,3	26,5	14,4	59,1
Društveni dom	49,5	29,9	20,6	25,5	38,9	35,6	26,7	22,7	50,7	25,6	32,0	42,4
Otvaranje radnih mjesta	12,5	9,4	78,1	6,9	11,1	81,9	6,9	6,9	86,1	5,2	8,9	85,9
Uređeno naselje	35,4	32,3	32,3	1,9	19,4	78,7	2,7	6,7	90,7	7,5	16,0	76,5
Vjerska institucija (crkva, džamija i sl.)	42,7	13,5	43,8	28,8	30,2	40,9	52,0	20,0	28,0	38,1	24,8	37,1
Groblje	42,3	10,3	47,4	67,1	17,1	15,7	74,7	13,3	12,0	59,0	18,3	22,7
Postaja javnog prijevoza	51,5	23,7	24,7	31,6	26,5	41,9	44,0	18,7	37,3	35,8	22,3	42,0
Organizirani odvoz smeća	52,6	22,7	24,7	24,7	11,6	63,7	37,3	17,3	45,3	37,9	15,5	46,5

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Nekoliko je činjenica iznesenih na tablici poučno.

(a) Promatra li se anketirani uzorak u cijelini, vidi se kako je uvjerljivo najmanji udio anketiranih izjavio da **radna mjesta i ukupna uređenost naselja** nisu problem. Takvih je (zanemarljivih) nekoliko postotaka. Na drugoj strani, uvjerljivo je najviše onih koji ističu da su upravo množenje radnih mjesta i uređivanje naselja izrazito važni. Takvih je 85,9% i 76,5%. Sličan položaj spomenuti prioriteti imaju i u županijskim razdiobama. Dopušteno je zaključiti da u anketiranim naseljima postoji **socijalni potencijal** na temelju kojega bi se mogla oblikovati dugoročnija i stabilnija mobilizacija stanovnika romskih naselja. Toj mogućnosti stoji nasuprot nekoliko nezanemarljivih čimbenika; na neke smo prije upozorili. Nije, dakle, samo na temelju iznesena nalaza dopušteno "skočiti" u optimisti-

čni zaključak, pa ustvrditi kako se spomenuti potencijal može linearno aktivirati. U tom se pogledu važnom pokažuju lokalne razvojne politike. Koliko su, pak, jedinice lokalne samouprave, gdje su romska naselja, sposobna uopće za takvo što, posebno je pitanje izvan okvira ove analize. Upozorimo da s oblikovanjem takve politike imaju nemali teškoća i gradovi veličine Siska, a nekmoli manje jedinice s pretežno seoskom mrežom naselja.

(b) Od tri mreže osnovne komunalne infrastrukture (elektrika, vodovod, kanalizacija), najveća je suglasnost u pogledu na **kanalizaciju**. Samo su 13,2% anketirana izjavila kako ona nije problem, a, čak, 79% kako je jako važna za daljnje uređivanje naselja. S kanalizacijom, poznato je, "kubure" mnoga hrvatska naselja. Ona se, u usporedbi s drugim spomenutim mrežama, **gradi najsporije**. Na drugoj strani, nemali broj hrvatskih stambenih adresa koristi, u nedostatku kanalizacijske mreže, septične jame. Nije vidljivo zašto bi, uzme li se u obzor ta mogućnost, manjak kanalizacije bio u romskim naseljima tako dramatičan. Prije će biti da takva reakcija implicira i očekivanje da se netko drugi skrbi i za ona poboljšanja koja romski stanovnici mogu obaviti sami. Među njima je, graditeljske prakse neromskog stanovništva, uostalom, na to jasno upućuju, i gradnja septične jame. Pak, ostale dvije mreže su u nešto boljem stanju. Skoro jedna trećina upitanih, 30,7% izjavila je kako električna struja nije problem u naselju. Na drugoj strani, čak 60,3% tvrdi kako je ona jako važan prioritet u uređivanju naselja. Na veličinu toga postotka, osim zbiljskih prilika, zacijelo utječe i činjenica da je u više naselja električna mreža razvedena, ali da romski potrošači nisu pripravni / ne mogu plaćati potrošenu struju, pa su "žrtve" kaznenog iskopčavanja. Raspoloživa urbanistička dokumentacija pokazuje da je električna energija pristupačna u većini romskih naselja.

S obzirom na osnovne predloške komunalnog opremanja, prisutne u hrvatskoj urbanizaciji, razložno je očekivati da će postotni udio anketiranih koji su zadovoljni vodovodnom mrežom u naselju biti manji od postotnog udjela zadovoljnih električnom mrežom. Nalaz pokazuje da je tome tako. Manje (premda samo neznatno manje), 27,2% anketirana ustvrdila su kako vodovodna mreža nije problem u naselju. Na drugoj strani, približno 65% tvrdi kako je ona u naselju jako potrebna i važna. Postotak ukazuje na jasno zaostajanje romskih naselja. Na istu činjenicu ukazuje i raspoloživa urbanistička dokumentacija.

(c) Tri osnovne ustanove socijalne infrastrukture: dječji vrtić, osnovna škola i zdravstvena ustanova nisu problem za 24 - 33% anketiranih. Približno toliki je i udio

anketiranih koji to tvrde za struju i vodu. No, na drugoj strani, znatno je **manje** onih koji ističu njihovu važnost i hitnost izgradnje. Takvih je 48 – 59%. Prvi postotak (48%) odnosi se na osnovnu školu. Zaključiti je kako je ta mreža nešto “bliža” i romskim naseljima. No postotak koji se odnosi na zdravstvenu ustanovu (59%) i na dječji vrtić (55%) indicira da su prilike u tom pogledu, blago rečeno, substandardne. Odvojimo li donekle mrežu osnovnih škola, ostale mreže socijalne infrastrukture, dakle, posve su neprimjerene potrebama.

(d) Uređeni pločnici, asfaltirane ulice, i slične poboljšice, nije netočno reći, **na samom su početku**. Uočiti je da je njihov manjak vidljiv ne samo u seoskim naseljima, gdje je, konvencionalno, i vjerojatniji, nego i u gradskim.

(e) Telefonska mreža nije izvorom problema za, približno, 40% anketiranih. Javni prijevoz nije problem za, približno, 36% anketiranih. Premda i jedan i drugi podatak ukazuju, kao, uostalom i drugi, prije spomenuti, na očitu substandardnost, vidljivo je da “mekši” oblici tehničkih usluga, s manje obvezujućih investicija u glomaznu i skupu opremu, lakše prodiru u romska naselja. Na isti zaključak upućuje i udio anketiranih zadovoljnih organiziranim odvozom smeća.

(f) Atlasu crnih posebno dobro pristaju i podatci o nekoliko ostalih komunalnih uređaja. Odgovori anketiranih sugeriraju kako anketirani najmanje teškoća imaju sa – smrću. S mjestom ukopa najmanje anketiranih “ima problema”. Slično je i s mjestima za susret s Bogom. Očito je da je onostrana perspektiva stanovnika romskih naselja nešto svjetlijia nego ovostrana.

(g) Promatrana u cijelosti, dakle, romska su naselja u predodžbi anketiranih, **u infrastrukturi izrazito substandardna**. Svakako da su u tom pogledu neka gradska naselja bolja. Ali sama “gradskost” još ne jamči i bolju kvalitetu infrastrukture. Veće su razlike uočljive između naselja na pojedinim županijskim područjima. U skupini, općenito promatrano, boljih županija su Istarska, Osječko-baranjska i područje Grada Zagreba. No, unatoč tim, na pojedinim sektorima opremanja i izrazitim razlikama, zaključak kako su romska naselja po substandardnosti ekstremni rub, posve je nadmoćan. U osnovi, na djelu je jednostavan paradoks. On se shematično može formulirati ovako: **koliko su naselja po podrijetlu manje romska toliko je vjerojatnije da će biti bolje opremljena**. Na spomenuta tri područja takvih je naselja nešto više pa je i ukupna slika opremljenosti s nešto manje crnih/sivih tonova.

Predodžba o poželjnom naselju

Posve precizna predodžba, poznato je, u istraživanjima ove vrsti, dakle temeljenima na anketnom postupku, obično izmakne. Nije posrijedi samo skućenost metodologiskog okvira. Nego i jednostavna činjenica da množina anketiranih nije sposobna jasnije odrediti mnoge važnije teritorijalne aspiracije. Ta tvrdnja ne pogađa samo romsku skupinu nego i druge skupine prisutne po hrvatskim naseljima. Unatoč tomu, moguće je ponuditi neke osnovne obrise predodžbe o poželjnom naselju. Obrisi su reducirani na nekoliko **orientirajućih** želja i zamisli. Takve, kakve jesu, nisu, dakako, uporabljive kao dovršeni nacrti djelovanja. Ali, nedvojbeno, pridonose jasnjem razgraničenju između pojedinih mogućnosti koje definiraju akcijsku podlogu programa obnove i revitalizacije naselja.

Glavni pridjev naselja. Za njegovu identifikaciju korisno je razmotriti razdiobu podatka na idućoj tablici.

Tablica 3.
Karakteristična obilježja načina
života u naselju

Obilježje	Županija u %								
	Zagreb			Sisačko-moslavačka			Varaždinska		
	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito
Velika uloga tradicije	23,1	33,7	43,3	31,8	43,5	24,7	29,9	35,8	34,3
Ugroženost života zagađenim okolišem	30,9	16,4	52,7	1,0	15,6	83,3	5,1	8,9	86,1
Mogućnost da osoba za kratko vrijeme stekne dobar standard	51,4	21,9	26,7	58,2	32,9	8,9	56,8	27,0	16,2
Siguran svakodnevni život	29,7	30,6	39,6	19,4	35,5	45,2	13,9	46,8	39,2
Mogućnost da se živi po vlastitom izboru	25,2	31,8	43,0	20,5	46,6	33,0	16,0	36,0	48,0
Obilježje	Županija u %								
	Primorsko-goranska			Brodsko-posavska			Osječko-baranjska		
	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito
Velika uloga tradicije	3,8	28,2	67,9	26,6	40,4	33,0	29,3	34,8	35,9
Ugroženost života zagađenim okolišem	13,7	27,4	58,9	5,3	14,7	80,0	23,2	31,6	45,3
Mogućnost da osoba za kratko vrijeme stekne dobar standard	81,8	7,8	10,4	59,1	20,4	20,4	57,6	21,7	20,7
Siguran svakodnevni život	39,2	22,8	38,0	10,3	41,2	48,5	13,0	37,0	50,0
Mogućnost da se živi po vlastitom izboru	33,3	24,0	42,7	22,6	25,8	51,6	18,0	31,5	50,6

Tablica 3.
(nastavak)

Obilježje	Županija u %											
	Istarska			Medimurska			Ostalo			Ukupno uzorak		
	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito
Velika uloga tradicije	5,7	31,0	63,2	27,2	42,8	30,0	32,3	38,5	29,2	23,6	37,2	39,2
Ugroženost života zagađenim okolišem	32,3	39,8	28,0	12,2	18,3	69,5	9,6	28,8	61,6	15,0	21,7	63,3
Mogućnost da osoba za kratko vrijeme stekne dobar standard	42,2	16,7	41,1	48,9	22,8	28,3	50,8	33,3	15,9	55,2	22,4	22,4
Siguran svakodnevni život	7,7	38,5	53,8	17,8	28,7	53,5	8,2	26,0	65,8	17,9	33,6	48,5
Mogućnost da se živi po vlastitom izboru	17,0	33,0	50,0	20,6	26,9	52,6	15,6	35,9	48,4	21,0	31,7	47,2

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Predočeni podatci pokazuju da je uvjerljiva većina anketiranih suglasna kako je glavno razlikovno obilježje naselja gdje žive – **životna ugroženost** njihovih šitelja. U tome se potpuno slaže više od 60% anketiranih, a dodatnih 20% drži ugrozu “donekle” prisutnom. Na drugoj strani, samo 15% anketiranih ocjenjuje kako rizičnost nije obilježjem života u naselju gdje žive. Izvor rizičnosti adresiran je najviše na **zagađeni okoliš**. Tom se složenicom obuhvaća više činjenica u rasponu od kaotičnih komunalnih prilika do činjenice da su mnoga romska naselja nastala blizu većih industrijskih zagađivača ili većih smetlišta, u kojima mnogi Romi vide važan “resurs”. Isto tako, uvjerljiva se većina slaže da se u takvima naseljima ne može računati s brzim životnim uspjesima, napose ne s brzinom u poboljšavanju životnih prilika i dobrobitaka. Dručcije rečeno, u skustvu samih Roma njihova su naselja po zdravlje i život opasna mjesta gdje **samo manjina** vjeruje kako ima izglede brzo srediti životne prilike sukladno vlastitim željama.

Ali, približno 50% anketiranih drži kako je i u takvu, ne osobito očaravajućem okviru, mogućnost sigurna svakodnevna života “izrazita”; kao i mogućnost da se živi po vlastitom izboru. Oba nalaza treba čitati svezano. Njihovo točnije značenje bolje se pojašnjava stave li se izjave u kontekst endemskog siromaštva i oskudne pismenosti koja je u takvima tvorbama, podatci pokazuju, nadmoćna. U takvu kontekstu spomenute izjave upućuju na jednu vrst **socijalne autarkije** koja prožima odnos spram naselja. Naselja su, drže anketirani, rizična, opasna, i, uglavnom, kaotična. Ali, na drugoj strani, u toj **socijalnoj izolaciji** svakodnev-

ni se život relativno uspješno nadzire i živi s najmanje izvanjskih prisila. Budući da bi eventualne izvanjske prisile ciljale na promjene i ekoloških konfiguracija i tehničkih sklopova i stilova rentiranja bijede o njima se, nedvojbeno opravdano iz perspektive anketiranih, misli i **kao o granicama** do sada oblikovane životne autonomije. Privrženost naselju, unatoč negativnom glavnom pridjevu, nije zato mala. Paradoksalno, mala bijeda porobljuje. Ali velika, izgleda – oslobođa.

Tablica 4.
Kakvo naselje Romi žele?

Kakvo naselje? Razdioba odgovora vidljiva u tablici 4., jasno nagovješće raspored glavnih želja.

Obilježja naselja	Županije u %									
	Zagreb	Sisačko- moslavacka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Uređeno i čisto naselje s lijepim pročeljima/fasadama...	31,3	50,0	42,6	17,8	33,0	17,0	1,0	52,5	58,7	35,3
Naselje opremljeno komunalnom infrastrukturom (plin, struja, voda, kanalizacija...)	6,3	26,1	35,0	26,6	12,0	18,0	1,0	23,5	14,7	18,2
Naselje s uređenom prometnom infrastrukturom	3,6	31,3	22,5	28,9	10,0	17,0	,0	24,5	28,1	18,5
Naselje s raznovrsnom socijalnom infrastrukturom (škole, vrtići, igrališta, kulturne ustanove...)	1,8	7,2	6,3	6,7	4,0	4,0	,0	15,2	5,3	6,7
Urbanizirano naselje (gradevinske dozvole)	0,9	1,0	5,1	7,8	1,0	6,0	,0	1,9	5,4	2,9
Seoski tip naselja	0,9	,0	1,3	,0	,0	2,0	,0	4,6	,0	1,4
Naselje kao i druga "neromska" naselja, ništa posebno	43,8	29,2	26,3	27,8	42,0	40,0	32,7	18,4	21,3	30,3
Velika, grupirana naselja	4,5	,0	1,3	,0	1,0	,0	3,1	3,2	,0	1,8

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

U predočenoj razdiobi dvije su skupine uočljivo veće od drugih: skupina anketiranih koja sanja o uređenu/čistu naselju i skupina anketiranih koja želi naselje "ništa posebno", slično drugim "neromskim" naseljima. Promatralju li se na značajnskoj razini nije pogrešno prepostaviti kako anketirani ta dva odgovora drže povezanima. Predodžba o poželjnom naselju, dakle, izravno se naslanja na **čistoću i srodne ekološke pridjeve i na ne/romsku razliku**, točnije, na sličnost romskog naselja s drugim, ne/romskim naseljima. Mogući zabunu ovdje može izazvati uporaba riječi: romska i ne/romska naselja. U ovom odjeljku one ne označuju specifične odrednice neodvojive od etničkog ili socio-kulturnog identiteta. Označuju, naprotiv, razlike

između naselja komunalno i gospodarskih "normalnih" i naselja komunalno i gospodarski substandardnih, koje se u istraživanju operativno kvalificiraju romskim. Aspiracijsko posezanje anketiranih za "neromskim" naseljima, dakle, upućuje na želju anketiranih za otresanjem sve one tužne/sive naseljske zapuštenosti. Središnja naseljska aspiracija anketiranih može se, ukratko, razumjeti kao želja za naseljem-koje-je-kao-svako-drugo. Ono time ne prestaje biti romskim u pogledu na odrednice romskog identiteta. Ne-go prestaje biti romskim po brisanju konfiguracije zapuštenosti.

Tim se iskazom ne briše i uvid iznesen u prethodećem ulomku. Silnice socijalne autarkije i dalje su na snazi. Ali se naseljski okvir njihova funkcioniranja premješta jednostavno prema životno i komunalno manje opasnom/rizičnom mjestu. Samo koliko je ono u tom pogledu "manje" toliko je sličnije ne/romskim naseljima. Aspiracija, u osnovi, pokazuje kako se predočuje samo glavni smjer požljene optimizacije naseljskog **položaja** romskih stanovnika. Ona ne obuhvaća i želju za promjenom nekih ograničavajućih obilježja **samih stanovnika**. U tom pogledu aspiracije nisu tako nedvosmisljene.

Konfiguracija želje izbliza. Kako konkretnije izgleda predložak poželnog naselja vidljivo je na temelju razdiobe podataka iz tablice 5.

Usporedi li se "romski" rezultati s rezultatima dobivenim u nekim drugim slučajevima, vidljivo je kako je osnovni predložak stambenih aspiracija sličan. Njegova su glavna uporišta: obiteljska kuća s okućnicom; pješačka ulica; niži katovi; mali grad. Njihovo isticanje romsku skupinu ne dijeli nego, naprotiv, **čini sličnjom** hrvatskoj populaciji.

Ipak, tri su odrednice uporišta nezanemarive razlike. Anketirani Romi češće ističu kako žele živjeti u naseljima s **formiranim gradskim** ulicama (74%); **u novijim** naseljima s **modernom** arhitekturom (63%). Pak, **manje** anketiranih, 44,3% želi živjeti u romskom naselju, dakle, s drugim Romima, a **više**, 55,7%, u kakvu drugom naselju, ne/romskom.

Prve dvije odrednice posve su na tragu uvida predočenih u prethodećim ulomcima. **Tlocrtni red, novoća** građevina i **modernost** u projektiranju, obilježja su direk-tivnog urbanizma u okrilju kojega su nastala brojna nase-lja u socijalističkom razdoblju. Ona nisu ugrožena ni u razdoblju nakon 1990. godine. Ističući njihovu poželjnost anketirani Romi ističu poželjnost naselja koja su **izravna negacija** napuštenih/"divljih" naseobina gdje većina sada živi. U tom pogledu oni žele živjeti u naseljima **sličnim** drugim naseljima.

Tablica 5.
Gdje bi Romi najradije stanovali?

Odrednice naselje	Županije u %									
	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Uz rijeku	34,5	29,2	24,4	83,1	48,0	42,4	29,9	35,0	31,3	38,4
Dalje od rijeke	65,5	70,8	75,6	16,9	52,0	57,6	70,1	65,0	68,7	61,6
Bliže gradskom središtu	75,5	63,5	53,2	67,1	71,0	68,0	74,0	66,8	52,2	66,5
Dalje od gradskog središta	24,5	36,5	46,8	32,9	29,0	32,0	26,0	33,2	47,8	33,5
U naselju s formiranim gradskim ulicama	68,2	71,9	75,9	63,8	67,0	82,0	86,8	75,5	73,1	73,9
U naselju bez tipičnih gradskih ulica	31,8	28,1	24,1	36,2	33,0	18,0	13,2	24,5	26,9	26,1
U starijem dijelu grada s klasičnom (tradicionalnom) arhitekturom	40,7	40,6	27,8	33,3	21,0	42,0	23,5	43,9	53,7	37,2
U novijem naselju, s modernom arhitekturom	59,3	59,4	72,2	66,7	79,0	58,0	76,5	56,1	46,3	62,8
U kući s okućnicom i dvorištem	94,5	96,9	94,9	96,4	90,0	96,0	87,9	93,5	91,0	93,5
U stambenoj zgradbi ili obiteljskoj kući bez okućnice i dvorišta	5,5	3,1	5,1	3,6	10,0	4,0	12,1	6,5	9,0	6,5
U pješačkoj zoni	70,0	82,1	83,3	78,8	90,0	80,0	84,2	86,3	73,1	81,6
U zoni s gradskim prometom	30,0	17,9	16,7	21,2	10,0	20,0	15,8	13,7	26,9	18,4
Na nižim katovima	92,7	94,8	94,9	97,1	89,9	94,0	86,8	93,0	95,5	93,1
Na višim katovima	7,3	5,2	5,1	2,9	10,1	6,0	13,2	7,0	4,5	6,9
U velikom gradu	57,0	29,2	29,1	72,6	37,0	18,2	44,3	30,0	21,2	36,5
U manjem ili malom gradu	43,0	70,8	70,9	27,4	63,0	81,8	55,7	70,0	78,8	63,5
U romskom naselju	22,9	45,8	57,0	55,3	47,0	46,0	19,2	48,1	56,7	44,3
U nekom drugom (neromskom) naselju	77,1	54,2	43,0	44,7	53,0	54,0	80,8	51,9	43,3	55,7
U selu	24,5	62,5	82,3	5,7	52,0	60,0	17,0	79,2	85,1	54,8
U gradu	75,5	37,5	17,7	94,3	48,0	40,0	83,0	20,8	14,9	45,2

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Treća odrednica, međutim, zaslužuje posebni komentar. Nešto više od polovice anketirane skupine ističe kako s prije spomenutim odrednicama veže i želju za životom u naselju gdje romske zajednice **nema**, barem ne kao mjerodavna čimbenika u upravljanju i usmjerivanju razvijatka naselja. Ali, na drugoj strani, nešto manje od polovice anketirane skupine ističe kako prije spomenute odrednice poželjnog naselja **izravno veže s prisutnošću romske zajednice**

u takvu naselju. Dvije su pretpostavke korisne u čitanju dobivene razlike.

Prva hipoteza ukazuje da je u romskoj populaciji snažna podskupina koja akumulaciju životnih i društvenih uspjeha veže i sa slabljenjem "primarnih" veza s ostalim članovima romske skupine. Nekoliko uvida, premda nesustavnih, pokazuje kako brojni Romi koji su uspjeli u životu, pa ma što to značilo, svoju uspješnost socijalno reprezentiraju podeljujući sličnost ili pripadnost većinskoj/neromskoj populaciji. Minimalistički rečeno: ne reprezentiraju je isticanjem/dramatizacijom romskog podrijetla. Po toj shemi, akumulacija životnih uspjeha proteže se i na socijalno i simbolično udaljavanje od romske skupine. Svakako da se spomenutih 55% anketiranih, koji ne žele živjeti u romskom naselju, ne mogu uvrstiti u tu skupinu mehanički. Za takvo što ne raspolažemo potrebnim uvidima. No držimo nedvojbenim kako je odabir neromskog naselja kao poželjnog srođan/svezan s takvom orijentacijom.

Druga hipoteza ukazuje da je u romskoj populaciji rentiranje bijede više od privremene zgode. Ono se, drugi mjerodavni podaci na to ukazuju, održava u kontekstu ograničene funkcionalne pismenosti i reducirane profesionalne i društvene kompetencije. Rentiranje bijede, dakle, javlja se u široj subkulturnoj konfiguraciji koja svoju snagu pretežno crpi iz, kako je naznačeno, socijalne autarkije romske skupine, gdje se njezina rubna kakvoća jedino i može održavati kao racionalno prihvatljiva činjenica. Kritično razdvajanje romskog identiteta i socijalne autarkije, koliko je vidljivo, nije uznapredovalo. To znači da se neki važniji predlošci romskog identiteta, napose tradicijski **životni stilovi**, u romskoj samoreprezentaciji javljaju, po pravilu, tjesno svezani sa socijalnom autarkijom skupine i rentiranjem bijede. Time se, posredno, strukturno blokira evolucija pojedinih odrednica romskog identiteta, a time i mogućnost izravnog spajanja oblika socijalno uspješnog ponašanja i romske identifikacije. Po toj je shemi biti Rom = biti socijalni/subkulturni rub. Upozoriti je, socijalna režija te redukcije **nije ekskluzivnim** proizvodom globalnog društva. Od nje najveće dobiti izvlače **romski rentiјeri bijede**, opstojeći u okvirima specifična romskog "gornjeg sloja", zainteresirana, ponajprije, za nagrađivanje ovisnosti, a samo rubno i za dugoročno ospozobljavanje romske skupine za ulogu društvenog sudionika sposobna i za više nego što je rentiranje bijede. Svakako da se spomenuta 44% anketirana ne mogu mehanički uvrstiti u skupinu privrženu razumijevanju romskog identiteta kao umijeća rentiranja bijede. Ali držimo nedvojbenim da je isticanje te želje svezano i sa skiciranom orijentacijom.

Tablica 6.
Poželjnost lokalnih ustanova

Obje hipoteze impliciraju da se romska skupina **ne može držati homogenom** u odnosu na središnje razvojno pitanje skupine: kako prekoračiti sjenu ruba i postati uspješnom skupinom, barem koliko su i druge, a pri tomu ne potisnuti ili razgraditi tradicijske odrednice romskog identiteta?

Poželjnost ustanova. Na idućoj tablici vidljiva je poželjnost nekolikih ustanova s popisa socijalne infrastrukture. Ustanove nisu, podsjećamo, slobodno predložili anketirani nego su biali/rangirali ponuđene.

Oznaka ranga	Županije				
	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska
1.	Ambulanta, ljekarna	Škola i vrtić	Škola i vrtić	Ambulanta, ljekarna	Ambulanta, ljekarna
2.	Škola i vrtić	Ambulanta, ljekarna	Ambulanta, ljekarna	Škola i vrtić	Škola i vrtić
3.	Trgovina mješovitom robom	Trgovina mješovitom robom	Trgovina mješovitom robom	Trgovina mješovitom robom	Sportsko-rekreacijski sadržaji
4.	Sajam, tržnica	Sportsko-rekreacijski sadržaji	Sportsko-rekreacijski sadržaji	Vjerski objekt	Trgovina mješovitom robom
5.	Vjerski objekt	Kulturno-zabavni sadržaji	Vjerski objekt	Sportsko-rekreacijski sadržaji	Sajam, tržnica
6.	Sportsko-rekreacijski sadržaji	Sajam, tržnica	Sajam, tržnica	Sajam, tržnica	Kulturno-zabavni sadržaji
7.	Kulturno-zabavni sadržaji	Vjerski objekt	Kulturno-zabavni sadržaji	Kulturno-zabavni sadržaji	Vjerski objekt
8.	Ugostiteljski objekt				

Oznaka ranga	Županije				
	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
1.	Ambulanta, ljekarna	Škola i vrtić	Škola i vrtić	Škola i vrtić	Škola i vrtić
2.	Škola i vrtić	Ambulanta, ljekarna	Ambulanta, ljekarna	Trgovina mješovitom robom	Ambulanta, ljekarna
3.	Trgovina mješovitom robom	Vjerski objekt	Trgovina mješovitom robom	Ambulanta, ljekarna	Trgovina mješovitom robom
4.	Sportsko-rekreacijski sadržaji	Trgovina mješovitom robom	Sportsko-rekreacijski sadržaji	Sportsko-rekreacijski sadržaji	Sportsko-rekreacijski sadržaji
5.	Sajam, tržnica	Sajam, tržnica	Vjerski objekt	Sajam, tržnica	Sajam, tržnica
6.	Kulturno-zabavni sadržaji	Sportsko-rekreacijski sadržaji	Sajam, tržnica	Kulturno-zabavni sadržaji	Vjerski objekt
7.	Ugostiteljski objekt	Kulturno-zabavni sadržaji	Kulturno-zabavni sadržaji	Vjerski objekt	Kulturno-zabavni sadržaji
8.	Vjerski objekt	Ugostiteljski objekt	Ugostiteljski objekt	Ugostiteljski objekt	Ugostiteljski objekt

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Dobivene rang razdiobe jasno ukazuju/potvrđuju prije skicirane nalaze. U svim županijama, kao i na hrvatskom području u cjelini, prvo i drugo mjesto zauzele su dvije, točnije tri, osnovne ustanove socijalne infrastruktu-

re: škola i vrtić, te ambulanta i ljekarna, ukratko, **ustanove naobrazbe i odgoja i zdravstva**. Na drugoj strani, na cijelom području anketiranja, kao i u većini županija, osim Osječko-baranjske, na posljednjem je mjestu po važnosti i poželjnosti ugostiteljski objekt, čitaj: **birtija**. Pak u spomenutoj, Osječko-baranjskoj županiji na zadnjem je mjestu vjerski objekt. Uzme li se u obzir činjenica da su na tamošnjem području romska naselja pretežno bolje uklopljena u postojeću naseljsku mrežu, potreba za crkvom i ne mora biti na prvom mjestu, jer je, jednostavno, već tamo.

Na srednjim stupnjevima rang-ljestvice nalaze se ustanove iz **sportsko-rekreacijskog sektora i trgovine**. Uočiti je da su i ustanove iz kulturnog područja relativno nisko raspoređene. Uglavnom su na predzadnjem mjestu (u pet od devet područnih skupina), ili na mjestu iznad njega. Jedino su u Sisačko-moslavačkoj županiji te ustanove podignute na rang u sredini ljestvice.

Dobivena razdioba, osim kao trag konkretnih okolnosti što vladaju u romskim naseljima, nije nekorisna i kao opći pokazatelj aspiracijskog okvira u kojem se predodžba o poželjnom naselju oblikuje. Vidljivo je, glavnu ulogu imaju aspiracijske silnice kojima je korijen u predodžbi o srednjem naselju, gdje je ugodno živjeti i **gdje je zajamčena** osnovna skrb za djecu i mlade te zdravstvena skrb. Općenitije rečeno, anketirani poručuju kako žele paraurbane improvizacije pod tlakom kojih, pretežno, žive zamijeniti naseljima gdje je vidljiva/prisutna **sustavna javna skrb** za kakvoču života tamošnjih stanovnika. Nisu, u tom pogledu dosta samo povremene komunalne investicije i poboljšice. Traže se i **institucionalne mreže** koje mogu polaznu “divlju” naseljsku zbilju dugoročno nadzirati i transformirati.

Tko je naseobina?

Pod spomenutim, prividno neobičnim, naslovom krije se nekoliko posebnih pitanja. Zajednička im je veza sa stanivitom “inventurom” zajednice koja se je oblikovala u analiziranim romskim naseobinama.

Autoritet zajednice. Iscrpnija analiza autoriteta naseobinske zajednice u anketnim istraživanjima ove vrsti suočava se s množinom praktičnih teškoća. Stoga su i analitički zahtjevi u ovom slučaju izrazito reducirani. Posrijedi je rasprava o dva nalaza. Prvi je vidljiv na idućoj tablici.

Tablica 7.

Izvori informiranja u naseobini

Izvor informiranja	Županija u %							
	Čestoča korištenja							
	Zagreb		Sisačko-moslavačka		Varaždinska			
	Nikada	Povre-meno	Često	Nikada	Povre-meno	Često	Nikada	Povre-meno
								Često
Hrvatska televizija	10,7	29,5	59,8	10,4	21,9	67,7	15,0	30,0
Lokalne televizije	33,0	33,9	33,0	20,8	35,4	43,8	40,0	38,8
Strane TV postaje (satelitske)	72,1	10,8	17,1	91,6	5,3	3,2	82,5	10,0
Hrvatski radio	35,7	30,4	33,9	33,3	35,4	31,3	25,0	37,5
Druge radiopostaje	40,2	33,9	25,9	37,5	36,5	26,0	47,5	35,0
Dnevni tisak	44,6	29,5	25,9	66,7	22,9	10,4	57,5	32,5
Tjedni tisak	66,1	24,1	9,8	71,9	19,8	8,3	68,8	26,3
Razgovori s članovima obitelji ili prijateljima	,0	10,7	89,3	4,2	15,6	80,2	3,8	17,5
								78,8
Županija u %								
Izvor informiranja	Čestoča korištenja							
	Primorsko-goranska		Brodsko-posavska		Osječko-baranjska			
	Nikada	Povre-meno	Često	Nikada	Povre-meno	Često	Nikada	Povre-meno
								Često
Hrvatska televizija	1,1	28,1	70,8	8,0	14,0	78,0	5,0	18,0
Lokalne televizije	9,1	44,3	46,6	43,0	35,0	22,0	39,0	31,0
Strane TV postaje (satelitske)	25,0	46,6	28,4	65,0	19,0	16,0	79,0	12,0
Hrvatski radio	31,5	36,0	32,6	18,0	36,0	46,0	14,0	30,0
Druge radiopostaje	34,8	40,4	24,7	41,0	34,0	25,0	13,0	32,0
Dnevni tisak	41,1	43,3	15,6	54,0	34,0	12,0	62,0	24,0
Tjedni tisak	68,9	24,4	6,7	65,0	27,0	8,0	73,0	24,0
Razgovori s članovima obitelji ili prijateljima	,0	2,3	97,7	4,0	12,0	84,0	,0	14,1
								85,9
Županija u %								
Izvor informiranja	Čestoča korištenja							
	Istarska		Međimurska		Ostalo		Ukupno uzorak	
	Nikada	Povre-meno	Često	Nikada	Povre-meno	Često	Nikada	Povre-meno
								Često
Hrvatska televizija	9,2	22,4	68,4	8,3	33,8	57,9	10,7	25,3
Lokalne televizije	34,7	37,8	27,6	43,5	31,5	25,0	28,0	30,7
Strane TV postaje (satelitske)	43,9	33,7	22,4	85,6	8,8	5,6	90,7	6,7
Hrvatski radio	21,4	44,9	33,7	25,0	37,5	37,5	18,9	51,4
Druge radiopostaje	33,7	40,8	25,5	44,4	28,7	26,9	42,7	32,0
Dnevni tisak	39,2	38,1	22,7	63,4	29,6	6,9	56,0	37,3
Tjedni tisak	57,1	27,6	15,3	75,9	19,4	4,6	69,3	28,0
Razgovori s članovima obitelji ili prijateljima	,0	17,5	82,5	3,7	13,0	83,3	2,7	21,3
								76,0
								2,2
								13,5
								84,3

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Izneseni podatci pokazuju da u rubrici “često” najveći broj anketiranih spominje dva informacijska izvora: **Hrvatsku televiziju i obitelji/prijateljski krug**. Prvi je izvor, poznato je, javno poduzeće kojemu je glavni posao informirati. Brojna istraživanja ukazuju na televiziju kao najučinkovitiji javni medij, pa stoga ni broj anketiranih Roma koji je često gledaju nije posebnim iznenadenjem. No drugi spomenuti izvor: obitelj/prijateljski krug, nije, očito, nikakva specijalizirana informacijska kuća. Pak, medij kojim se taj krug služi je, najčešće, usmeni govor. Uzme li se u obzir razina pismenosti među Romima nije netočno pretpostaviti da je usmeni govor zacijelo i jedini medij spomenuta kruga. Ali, unatoč tehničkoj “jednostavnosti” njegova glavnog medija, informacijski autoritet obitelji/prijateljskog kruga je, zaključujemo li na temelju postotka upitanih koji se na njega obraćaju, na prvom mjestu. Skupina anketiranih koji se “često” informiraju u obiteljskom/prijateljskom krugu je za približno **20% veća** od skupine koja se “često” informira na HTV. Drukčije rečeno, unatoč snazi pojedinih informacijskih poduzeća i uporabljenih medija, u romskim je naseobinama posebno snažan informacijski autoritet obitelji/prijateljskog kruga. Posrijedi je jedna vrst **usporednog** obavlješćivanja koje se izravno nasađuje na mogućnosti međusobne komunikacije, pretežno licem-u-lice. Držimo posve očitim da se informacijski autoritet obitelji/prijateljskog kruga ne bi učvrstio, napose ne u konkurenciji s televizijskim profesionalnim kućama, da nije **strukturno ovisan** o autoritetu obitelji/prijateljske mreže i na drugim područjima svakodnevnog života. Time se naznačuje uvid da je **mreža** proširenih obiteljskih jedinica, prisutnih u pojedinoj naseobini, osnovni mehanizam i okvir diferenciranja naseobinskih zajednica. Mreža djeluje kao jedna vrst zbilje u sjeni kroz koju se prelamaju i “filtriraju” izvanjski utjecaji, u rasponu od jednostavnih obavijesti do dalekosežnijih zahtjeva ili ograničenja.

Uloga obiteljskih/prijateljskih mreža, po svojoj prilici, nije proširena i na obvezu izazivača promjena u naseobini. Prije će biti da se njome definiraju na jasniji način samo integracijski predlošci obvezujući za članove. Obvezu izazivača promjena adresiraju se na sudionike “izvana”. Na takvu hipotezu upućuju i podatci u idućoj tablici.

Vidljivo je, uvjerljiva većina anketiranih obvezu izazivača promjena/poboljšica adresira na gradsku ili općinsku administraciju. Promatra li se praktično taj odgovor nije bez temelja. Gradske i općinske vlasti ionako raspolažu novcem, tehničkom operativnom i zemljишtem. U usporedbi s njihovim mogućnostima operativne sposobnosti romske naseobinske zajednice su i više nego skromne. No, podsjetiti je, obvezu pokretača poboljšanja nisu izravno ovisne o

Tablica 8.

Tko bi trebao biti glavni inicijator poboljšanja kvalitete stanovanja?

Inicijator	Županija u %									
	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Općina/grad	80,2	90,4	80,0	92,0	78,7	79,8	90,1	80,3	90,1	83,8
Stanovnici četvrti/naselja	19,8	9,6	20,0	8,0	21,3	20,2	9,9	19,7	9,9	16,2

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

spomenutim mogućnostima. One izviru iz dubljeg kruga "ekoloških" obveza koje su učinkom jednostavne činjenice da sama lokalna zajednica najbolje zna što je na području gdje živi "žulja" i kako bi trebalo predočiti glavne likove promjena/poboljšica. Romski odgovori tu činjenicu "preskaču". Anketirani poručuju: tko ima ovlasti treba biti i inicijator. Zamisao o partnerstvu naseobinske zajednice i izvanjskih izazivača promjena tek je nagoviještena.

Tko je "glavni" u naseobini? Na istom osnovnom tragu je i razdioba odgovora dobivenih na pitanje o ustanovama ili pojedincima koji utječu na razvitak naselja i na uvjete života u njemu. Razdioba je vidljiva na idućoj tablici.

Tablica 9.

Tko utječe na razvitak naselja i uvjete života?

Subjekt utjecaja	Županije u %									
	Stupanj utjecaja									
	Zagreb		Sisačko-moslavačka		Varaždinska		Istarska		Međimurska	
Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle
Država, vlada	41,9	34,3	23,8	48,2	43,4	8,4	46,5	39,4	14,1	
Gradsko/općinsko poglavarstvo	40,2	30,8	29,0	42,9	45,1	12,1	49,3	33,3	17,3	
Stručnjaci	63,5	27,1	9,4	83,3	16,7	,0	78,6	17,1	4,3	
Stanovnici naselja	30,0	39,1	30,9	18,9	58,9	22,2	19,5	45,5	35,1	
Nevladine udruge koje promiču ljudska prava i slobode	52,5	27,3	20,2	72,8	23,5	3,7	63,4	26,8	9,9	
Romske udruge	44,5	23,6	31,8	45,3	45,3	9,5	48,7	28,9	22,4	
Političke stranke	74,0	13,0	13,0	85,2	12,5	2,3	87,1	7,1	5,7	
Subjekt utjecaja	Županije u %									
	Stupanj utjecaja									
	Primorsko-goranska		Brodsko-posavska		Osječko-baranjska		Istarska		Međimurska	
Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle
Država, vlada	52,1	28,2	19,7	25,3	45,3	29,5	50,5	31,2	18,3	
Gradsko/općinsko poglavarstvo	45,8	34,7	19,4	18,4	48,0	33,7	26,8	43,3	29,9	
Stručnjaci	63,5	27,1	9,4	83,3	16,7	,0	78,6	17,1	4,3	
Stanovnici naselja	22,2	46,9	30,9	21,1	49,5	29,5	22,4	35,7	41,8	
Nevladine udruge koje promiču ljudska prava i slobode	53,3	25,0	21,7	38,2	40,4	21,3	49,4	31,5	19,1	
Romske udruge	14,5	34,2	51,3	35,5	36,6	28,0	27,8	33,0	39,2	
Političke stranke	63,6	27,3	9,1	71,6	17,9	10,5	82,8	9,7	7,5	

Tablica 9.
(nastavak)

Subjekt utjecaja	Županije u %											
	Stupanj utjecaja											
	Istarska			Međimurska			Ostalo			Ukupno uzorak		
	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito
Država, vlada	28,6	47,6	23,8	35,8	40,6	23,5	29,6	49,3	21,1	39,2	39,9	20,9
Gradsko/općinsko poglavarstvo	26,1	35,2	38,6	28,6	48,1	23,3	20,5	46,6	32,9	32,4	41,5	26,2
Stručnjaci	68,3	24,4	7,3	67,5	21,5	11,0	81,3	10,9	7,8	71,7	21,2	7,0
Stanovnici naselja	28,7	41,5	29,8	26,6	35,5	37,9	26,8	45,1	28,2	24,5	42,9	32,6
Nevladine udruge koje promiču ljudska prava i slobode	48,2	32,5	19,3	59,4	29,1	11,5	73,5	13,2	13,2	56,4	28,3	15,3
Romske udruge	24,1	27,6	48,3	42,9	45,0	12,2	61,6	19,2	19,2	38,7	34,2	27,1
Političke stranke	62,0	19,0	19,0	74,6	20,3	5,1	86,8	5,9	7,4	76,2	15,3	8,5

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Po ocjeni upitanih, dvije su adrese posve rubne: **stručnjaci i političke stranke**. Manje od 10% anketiranih ističe njihov "izraziti" utjecaj. Na drugoj strani, uvjerljiva većina, više od 70% anketiranih u ukupnom uzorku, tvrdi kako u romskim naseljima stručnjaci i političke stranke ne djeluju. Prisutnost "izrazita" utjecaja hrvatske vlade ističe, približno 20% anketiranih, a 40% ukazuje kako on nije jak ali je prisutan. Nešto snažniji utjecaj od njezina imaju u naseobinama dva, po broju anketiranih u rubrici "izrazito", podjednaka sudionika: **gradsko/općinsko poglavarstvo i romske udruge**. Za razliku od romskih, nevladine udruge iz trećeg, civilnog, sektora, po ocjeni anketiranih Roma, **nisu** u njihovim naseobinama posebno uspješne: spominje ih tek 15% anketiranih u rubrici: izraziti utjecaj. Najsnažnijim utjecajem anketirani ocjenjuju utjecaj stanovnika naselja. No pogleda li se preciznije razdioba odgovora u rubrici: izraziti utjecaj, u ukupnom uzorku, postaje očito da je glavni utjecaj razdijeljen u trokutu: **stanovnici naselja - romske udruge - gradsko/općinsko poglavarstvo**.

Iz predočene razdiobe može se izvesti optimistična hipoteza kako su stanovnici romskih naselja dosta utjecajni, napose kada se promatraju u trokutu glavnih sudionika. No, na drugoj strani, zbilja romskih naselja hipotezu izravno osporava. Endemska zapuštenost ne može se držati posebnim znakom moći stanovnika takvih naselja. Barem ne moći potrebne za dugoročna i dubinska poboljšanja. U osnovi, nisu netočne ni jedna ni druga tvrdnja. Romski su stanovnici za zbilja utjecajni, više nego i jedan drugi studio-

Tablica 10.
Što sama zajednica u naselju
može učiniti za poboljšanje
naselja?

nik u naselju. Ali je, na drugoj strani, domaćaj toga utjecaja ograničen na "krpanje" rupa po pejsažu zapuštenosti. Dručije rečeno, oni su utjecajni, ali bez moći i sposobnosti "proizvodnje" naseljskog razvijatka. Zato su i pravni, vidjelo se, obveze izazivanja lokalnog razvijatka adresirati na sudionike izvana, najprije na gradsko/općinsko poglavarstvo, a rubno i na romske udruge.

Što može zajednica? Odgovor na to pitanje nalazi se na idućoj tablici.

Mogućnosti zajednice	Županije u %									
	Zagreb	Sisačko- -moslavачka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Sudjelovati u poslovima uređivanja, čišćenja naselja, odvoženja smeća i sl.	13,4	43,8	32,5	10,0	34,0	28,0	,0	30,0	42,7	25,9
Davati prijedloge/savjete/inicijative	,9	,0	1,3	,0	,0	1,0	9,2	1,0	1,3	1,5
Biti radna snaga u akcijama	2,7	3,1	1,3	18,9	,0	7,0	,0	5,0	,0	4,3
Ulagati u školovanje	3,6	1,0	1,3	,0	2,0	,0	,0	6,9	1,3	2,5
Sudjelovati u izgrađivanju i održavanju komunalne infrastrukture	1,8	18,7	8,8	11,1	3,0	,0	,0	5,1	12,0	6,2
Ništa	8,9	11,5	15,0	5,6	16,0	15,0	2,0	6,5	10,7	9,6
Poboljšati međuljudske odnose, financijski se pomagati	18,8	1,0	7,6	13,3	6,0	10,0	7,1	5,0	1,3	7,7
Uložiti u otvaranje nekog objekta (trgovačkog, uslužnog, zabavnog)	,9	3,1	1,3	,0	2,0	2,0	,0	,5	,0	1,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Razdioba odgovora pokazuje da, po ocjenama anketiranih, sama naseobinska zajednica može priхватiti tek **rubne poslove**, kakvi su odvoz smeća, čišćenje, uređivanje, i slični. Uočiti je da je na drugom mjestu po broju anketiranih odgovor: **ništa**; zajednica ne može učiniti ništa. Posve su rubne skupine anketiranih koji ističu mogućnosti poduzetničkog ponašanja, ili izgrađivanja unutrašnje solidarnosti između stanovnika naselja, ili dugoročnog ulaganja u školovanje. Nije teško uočiti kako je dobivena razdioba sukladna profesionalnom potencijalu romske populacije koja u anketiranim naseobinama živi. Promatraju li se iz te perspektive, odgovorima se ne može zanijekati stanovita "realističnost". No, na drugoj strani, takva zajednica, vidjelo se, ima nemali integracijski autoritet. **Nesukladnost** između razvojne nesposobnosti i integracijskog autoriteta je

odveć očita a da bi bila tek rubnom činjenicom. Za njezino objašnjenje ne raspolažemo pouzdanom empirijskom građom. Zato se ograničujemo na hipotezu koju podupiru samo nesustavni uvidi. Po toj hipotezi, veličina spomenute nesukladnosti je izravnim pokazateljem snage romske **parazitske elite** koja nadzire glavne integracijske obrasce romskih skupina. Na jednoj strani, ona (elita), dramatizira romsku nesposobnost za profesionalnu samoisgradnju i za kolektivni razvitak. Zahvaljujući tomu, **uspješno crpi**, premda ograničene, sistemske izvore socijalne pomoći rubnim skupinama. K tomu, izravno nadzire i "sive" djelatnosti, kakve su trapulanje, prosjačenje i slične, gdje se "zapošljavaju" pretežno žene i djeca. Na drugoj strani, dramatizira "iznutra" pitanja o autoritetu i time širi mogućnosti nadzora integracijskih predložaka članova romske zajednice. Koliko je vidljivo, ta je **parazitska elita glavnom prekom iznutra, nužnoj modernizaciji romskog načina života**. Kao i sve srodne modernizacijske zgodе i ova nužno odpočimljie premještanjem vrijednosti naobrazbe/školovanja mlađih članova na mjesto – samosvrhe. **Bezuvjetnost** ulaganja u naobrazbu na taj način postaje uporište rekonstrukcije ostalih temeljnih ciljeva skupine, i njezinih životnih stilova.

Na istom su tragu i iduće dvije tablice. Korisno je upozoriti da postotak onih koji su sudjelovali u poslovima na uređenju naselja pokazuje kako je u naseljskim skupinama iznadpolovična većina pripravna raditi na boljitučku naselja. Taj se podatak ne slaže najbolje s pesimističnim ocjenama kako zajednica ne može sama učiniti bogzna što. Zamijeni li se, pak, prije spomenuta, parazitska elita poduzetničkom, koja se izravnije orijentira potrebom za naobrazbom, kompetencijom i učinkovitošću, prije spomenuti postotak postaje i više nego korisnim pokazateljem granica razvojne mobilizacije romske skupine. Barem na komunalnoj razini.

Tablica II.
Akcija uređenja naselja u prošlosti

Akcije	Županije u %									
	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Uređivanje, čišćenje naselja, odvoženje smeća	26,8	47,9	48,8	38,9	76,0	57,0	22,4	34,6	49,3	43,1
Izgrađivanje i održavanje prometne infrastrukture	5,4	2,1	1,3	32,2	1,0	2,0	1,0	4,1	,0	5,3
Deratizacija	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	1,9	,0	,4
Gradnja kuća	3,6	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,9	,0	,6
Kopanje kanala za struju, vodu	,0	11,4	,0	4,4	,0	1,0	1,0	1,4	,0	2,1

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 12.

Jesu li ispitanici sudjelovali u akcijama uređenja naselja?

Sudjelovanje		Županije u %									
		Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Ne	48,0	31,1	31,7	35,9	32,6	48,9	87,2	35,3	43,4	43,3	
Da	52,0	68,9	68,3	64,1	67,4	51,1	12,8	64,7	56,6	56,7	

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Obzor zavičajnosti. Uvjerljiva većina upitanih, 92,3%, drži sebe u naseljima gdje žive zavičajnim, "domaćim" sudsionicima. Činjenica da je množina naselja nastala na usurpiranu, pretežno gradskom ili općinskom zemljištu, te da zbiljska povijest većeg broja romskih naselja nije duža od četrdesetak godina, koliko je vidljivo, ne utječe na zavičajno samooznačivanje. Kako je s tim vidljivo je na idućoj tablici.

Tablica 13.
Zavičajno samooznačivanje

		Županije u %									
		Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Domaćim	91,8	96,9	95,0	92,2	88,0	94,0	74,5	98,1	94,7	92,3	
Došljakom	8,2	3,1	5,0	7,8	12,0	6,0	25,5	1,9	5,3	7,7	

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Nije taj nalaz atipičan. Nakon nekoliko migracijskih valova na hrptu (paleo)industrijskog optimizma obzor zavičajnosti nije strogo ovisan o mjestu rođenja. Ovisan je, ponajprije, o mjestu životnog investiranja i mjestu akumulacije uspjeha. Ima li se u vidu dnevna kakvoća života u romskim naseljima razložno je pretpostaviti kako ona ne učvršćuje zavičajnu identifikaciju. No, očito je, činjenice su joj protivne. Anketirani Romi izvješćuju o oblikovanoj zavičajnoj svijesti. Na to, dodatno, ukazuje i razdioba podataka na idućoj tablici.

Općenito rečeno, koliko je mjesto (eventualne) selidbe dalje od mjesta sadašnjeg boravka toliko je broj pripravnih na selidbu manji. Na promjenu adrese u okvirima istog naselja pripravan je, grubo rečeno, **svaki drugi upitani**. Na promjenu mjesta u okviru iste regije pripravnih je već manje, približno 40%. Udio pripravnih na promjenu adrese u okvirima Hrvatske i inozemstva približno je jednak,

Tablica 14.

Pripravnost na promjenu mesta boravka radi poboljšanja uvjeta života

Županije	Stupanj pripravnosti na promjenu mesta boravka u %											
	Preseliti se u drugu četvrt ili na drugu lokaciju u mjestu			Preseliti se u drugo mjesto ili grad unutar regije			Preseliti se u drugu regiju u Hrvatskoj			Preseliti se u drugu državu		
	Nespreman	Neodlučan	Spreman	Nespreman	Neodlučan	Spreman	Nespreman	Neodlučan	Spreman	Nespreman	Neodlučan	Spreman
Zagreb	29,1	,9	70,0	51,4	3,6	45,0	67,9	2,7	29,5	78,4	3,6	18,0
Sisačko-moslavačka	33,3	4,3	62,4	43,6	8,5	47,9	73,4	2,1	24,5	84,4	1,0	14,6
Varaždinska	39,7	3,8	56,4	50,6	6,3	43,0	75,0	1,3	23,8	90,0	2,5	7,5
Primorsko-goranska	24,7	10,1	65,2	51,7	12,4	36,0	83,9	8,0	8,0	89,7	2,3	8,0
Brodsko-posavska	58,9	8,4	32,6	62,9	7,2	29,9	63,9	7,2	28,9	54,1	3,1	42,9
Osječko-baranjska	46,5	8,1	45,5	51,0	9,0	40,0	67,7	8,1	24,2	65,0	2,0	33,0
Istarska	38,1	5,2	56,7	49,5	11,3	39,2	70,8	9,4	19,8	75,5	9,2	15,3
Međimurska	42,7	1,9	55,4	49,3	3,3	47,4	78,0	4,2	17,8	87,4	,0	12,6
Ostalo	52,0	4,0	44,0	65,3	2,7	32,0	82,7	1,3	16,0	94,7	,0	5,3
Ukupno uzorak	40,6	4,7	54,7	52,1	6,7	41,2	73,8	4,9	21,3	80,1	2,4	17,5

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

varira oko 20%. Dakle, premda je život u naseljima gdje žive pretežno određen endemskom bijedom i komunalnom zapuštenošću, anketirani Romi nisu **većinski** pripravljeni na selidbe radi povoljnijih životnih uvjeta, **osim u granicama istog naselja**. Ta ih činjenica posredno osvjetljuje i pridjevom: **realistična skupina**. Jer njihova profesionalna kompetencija i ukupna naobrazba odveć su oskudne za uspješnu konkurenčiju na tržištu radnih skupina. Zgoljna promjena mesta boravka ne stavlja im u izgled osjetna poboljšanja. No, na drugoj strani, "realističnost" se može tumačiti djelomično i kao otisak životnih stilova što ga oblikuju i nadziru u romskim zajednicama prije spomenute parazitske elite. Budući da je njima najveći praktični domaćaj **rentiranje bijede**, potraga za boljim životnim izgledima implicira **odvajanje od toga, paradoksalno rečeno, glavnog razvojnog dobra**. Nastaje jedna vrst zatvorenog, iznutra samoizazivajućeg kruga. Bije da je nužna eda bi se, radi nje, ubirala potpora, "renta". Pak, "renta" se troši na - uklanjanje bijede. No, budući da je bijeda izvor zarade njezino "uklanjanje" mora se dugo-ročno nadzirati kako se korijenski za zbilja ne bi i uklonila. Dakle, potpore **moraju** proizvesti, osim privremenih olakšanja - i nove likove bijede. U takvu kontekstu aktivno teritorijalno ponašanje jednostavno nije racionalnim

ponašanjem. Ono implicira temeljnu modernizaciju romskog načina života. Nije ni potrebno upozoriti da se ona uspješno i na dugoročnu korist romske zajednice može oblikovati samo izvan skiciranog predloška.

Slične uvide nudi i razdioba podataka na idućoj tablici.

Selidba	Županija u %									
	Zagreb	Sisačko- -moslavacka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
U drugi dio grada/sela	,9	5,2	6,3	3,4	1,0	5,0	7,1	7,4	5,5	4,9
U drugo naselje na području županije	6,3	1,0	11,3	,0	,0	3,0	1,0	5,6	4,1	3,7
U neki drugi dio Hrvatske	1,8	,0	,0	,0	,0	,0	1,0	,5	,0	,4
U inozemstvo	,9	,0	,0	1,1	7,0	4,0	3,1	,5	,0	1,8
Namjeravam se preseliti ali još ne znam kamo	9,8	10,4	6,3	23,6	13,0	8,0	18,4	12,0	2,7	11,8
Ne namjeravam se seliti	80,4	83,3	76,3	71,9	79,0	80,0	69,4	74,1	87,7	77,4

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 15.

Planira li se u skoroj budućnosti promjena mesta stanovanja?

Romi, suprotno uvriježenoj slici, **nisu nomadi**. Barem nisu Romi – stanovnici sadašnjih romskih naseobina, gdje je obavljeno anketiranje. Manjak izgleda u nadmetanju s drugim skupinama po profesionalnoj kompetenciji i naobrazbi nadmoćnijima, te struktorna ovisnost o rentiranju bijede u naseljima gdje jesu, određuju im osobnu kartu **rezervatske skupine**. Nije vjerojatno da se taj fatalni položaj može promijeniti bez modernizacije romskih životnih stilova. Obvezujuće školovanje/naobrazba mlađeg naraštaja, već je naznačeno, prva je, i zacijelo **nulta** promjena u budućem nizu.

Tablica 16.

Koliko će djece, po ocjeni anketiranih, ostati živjeti u istom naselju?

Razdioba odgovora na idućoj tablici pokazuje da se prije skicirani uvid polako uvlači i u iskustvo samih Roma. Premda najveća skupina, s, približno, 40% anketiranih, drži

Ocjena	Županija u %									
	Zagreb	Sisačko- -moslavacka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Vjerujem da će ostati	42,0	42,7	31,6	47,2	43,0	24,0	51,0	28,7	53,3	38,7
Mislim da će se odseliti	14,3	10,4	29,1	27,0	6,0	23,0	14,6	27,3	9,3	18,9
Već se je jedno ili više djece odselilo	3,6	3,1	1,3	1,1	,0	8,0	4,2	6,5	2,7	3,8
Ne znam, ne mogu ocijeniti	33,0	41,7	29,1	18,0	32,0	36,0	19,8	34,3	32,0	31,3
Nemam djece	7,1	2,1	8,9	6,7	19,0	9,0	10,4	3,2	2,7	7,3

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

kako će i njihova djeca ostati živjeti u istom naselju, svaki peti ističe kako će otići, ako nisu već i otišla, a svaki treći dvoji pa se usteže i zaklanja odgovorom: ne znam.

Uočiti je da je udio anketiranih koji drže kako djeca neće odseliti veći u županijama gdje su ukupni razvojni izgledi veći/raznovrsniji. Drukčije rečeno, tamo gdje su i mogućnosti modernizacije, barem na načelnoj razini, veće i pristupačnije mlađim Romima, razložno je očekivati i veću brojnost mlađih. Na istom tragu, na tragu obvezujuće modernizacije romskog načina života, zacijelo treba oblikovati i nove predloške njihove integracije u hrvatsko društvo. Postojeći model je bez izgleda.

Maja
ŠTAMBUK

OBILJEŽJA
ROMSKIH
OBITELJI –
KUĆANSTAVA

Uvod

Kao što nema jedinstvenog oblika obitelji, tako nema ni njezine jedinstvene definicije. Osobito se to odnosi na suvremenu obitelj, iako je i u prošlosti bilo mnogo njezinih oblika. U nekim društвima još je uvijek temeljna jedinica, u nekima ju je individualizam potisnuo u drugi plan.

Koliko god se mijenjala obitelj, definicije, društveni poredci, neposredna društvena okolina, romsko je društvo zadržalo obitelj kao temeljnu (i) organizacijsku jedinicu. Dakle, osim što predstavlja emocionalnu i socijalnu zajednicu roditelja i djece te drugih užih rođaka, romska obitelj ostaje, kao i dosad, temelj romske društvene organizacije. Po tome su se Romi razlikovali od drugih lutajućih skupina. Možda upravo u snazi očuvane tradicionalne obitelji, osobito većine njezinih funkcija (među njima i odgojne i obrazovne), leže i neke "zadrške" prema integraciji Roma u većinsko društvo. Obitelj je na taj način očuvala visok stupanj autonomije, samostalnosti, čak i ekonomske, uza svu visoku uključenost osobito u sustave socijalne skrbi. Dakle, i kad se siromaštvo pojavljuje kao jedan od nosivih sociokulturnih elemenata romskoga (samo)identiteta, obitelj uspijeva očuvati svoj tradicionalni utjecaj. Ili možda upravo zato. Kao i u drugim socijalnim sredinama, obitelj se mijenja, ostaje emotivna veza članova, ali ona se može ostvariti i "na daljinu". Ono što članove drži na okupu možda je više ekonomski međuzavisnost. *Čini se da je kod Roma na djelu svojevrsna prilagodba gospodarskih aktivnosti i izvora prihoda do granice koja ne narušava postojeći obiteljski sustav.* Odabiru se aktivnosti u koje će se uključiti što veći broj članova obitelji, od najmlađih do najstarijih, kao i žene. Ovu hipotezu, zbog njezine vjerojatnosti, treba imati na umu kad se planiraju mjere za poboljšanje kvalitete života romske populacije.

K tomu valja dodati da Romi vole živjeti u velikim obiteljima s puno djece. Vole se družiti, pa veliku važnost pridaju upravo obiteljskim svečanostima, poput vjenčanja, krštenja, pogreba. Istraživači se slažu u tome da je kuća

(kod sedentarnih Roma) jedina točka stabilnosti, mjesto na kojem se obitelj sastaje (Coupry, 1999.). Poželjno je da i neposredna socijalna sredina, vanjski prostor, pripada rođacima.

Veličina kućanstava

Velika obitelj gotovo je pravilo u romskoj tradiciji. Neki autori smatraju da je velik broj djece ostatak iz vremena kad je mortalitet djece bio visok. I u Hrvatskoj je romska obitelj brojna, vjerojatno prosječno najbrojnija, iako valja uočiti da ju je zahvatio proces nuklearizacije, svođenja na bračni par s djecom. Naime, već trećina kućanstava ima do 4 člana. Razlike se pokazuju po županijama.

Najmanje malih kućanstava nalazimo u Istarskoj županiji (samo 17,3%). Vrlo je blizu podatak iz Primorsko-goranske županije (18,8%). Oko prosjeka su Brodsko-posavska (29,0%), Varaždinska (32,6%) i Međimurska županija (32,8%). Natprosječnu zastupljenost malih kućanstava (do 4 člana) nalazimo u Sisačko-moslavačkoj županiji (36,4%), Zagrebu i okolicu (38,4%) i daleko najveću u Osječko-baranjskoj županiji (57,0%).

Tablica 1.
Kućanstva prema broju
članova (%)

Broj članova	Zagreb	Sisačko- -moslavacka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
1 član	2,7	1,0	1,3	2,2	5,0	4,0	0,0	1,4	4,0	2,3
2 člana	5,4	9,4	10,0	1,1	6,0	19,0	5,1	8,3	6,7	8,0
3 člana	9,8	12,5	6,3	12,2	4,0	11,0	5,1	8,3	12,0	8,9
4 člana	20,5	13,5	15,0	3,3	14,0	23,0	7,1	14,8	16,0	14,4
5 članova	16,1	21,9	13,8	18,9	12,0	17,0	26,5	15,7	17,3	17,5
6 članova	17,0	17,7	8,8	23,3	24,0	12,0	7,1	12,0	13,3	14,8
7 članova	11,6	11,5	18,8	18,9	15,0	3,0	15,3	14,8	16,0	13,8
8 članova i više	16,9	12,5	26,3	19,9	20,0	11,0	33,6	24,6	14,6	20,5

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Lako je iščitati one druge pokazatelje – o brojnim obiteljima i županijama u kojima su zastupljene u manjoj ili većoj mjeri.

Kvalitativan sastav kućanstava

Podatci o kvalitativnom sastavu kućanstva pokazuju da se proces smanjivanja obitelji do razine bračnoga para s neudanom ili neoženjenom djecom već “uselio” u romsku sre-

dinu. Gotovo 53% ispitanih kućanstava upravo čine takve obitelji. Ovaj proces zahvatio je manji broj romskih obitelji u Osječko-baranjskoj županiji (ondje ih je 37,8%), Istarskoj (samo 38,7%) te u Zagrebu i Zagrebačkoj županiji, u kojoj ih je 42,3%. U ostalim "romskijim" županijama njihov je udio mnogo veći (do 71,2% u Primorsko-goranskoj županiji).¹

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Samačka domaćinstva	2,7	2,1	1,3	3,5	5,1	16,3	1,1	5,2	4,1	4,8
Bračni parovi bez djece	4,5	5,3	7,6	2,4	4,0	10,2	2,2	6,6	5,5	5,5
Bračni parovi s neoženjenom/ne udanom djecom	42,3	46,3	67,1	71,8	62,6	37,8	38,7	55,9	56,2	52,9
Deficijentna jednoobiteljska domaćinstva	9,9	5,3	10,1	8,2	3,0	11,2	16,1	6,1	2,7	7,9
"Potpuna" višeobiteljska domaćinstva	10,8	10,5	1,3	10,6	10,1	19,4	9,7	4,7	8,2	9,1
Deficijentna višeobiteljska domaćinstva	6,3	1,1	5,1	0,0	5,1	3,1	32,3	3,8	1,4	6,2
Ostala višeobiteljska domaćinstva	23,4	29,5	7,6	3,5	10,1	2,0	0,0	17,8	21,9	13,6

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 2.
Kućanstva prema kvalitativnom sastavu (%)

Ostalih tipova kućanstava ima malo. Naglašavamo podatak da je zanemariv udio samačkih kućanstava (najveći je u Osječko-baranjskoj županiji – 16,3%, a najmanji u Istarskoj – 1,1%) i da je vrlo malo bračnih parova bez djece (opet ih je najviše u Osječko-baranjskoj, a najmanje u Istarskoj županiji). Nešto je veći broj potpunih višeobiteljskih kućanstava (najmanje dva bračna para, s djecom ili bez djece) te ostalih višeobiteljskih kućanstava (koje ne moraju uvijek biti u bližem ili ikakvom srodstvu).

Deficijentna višeobiteljska kućanstva (manjka barem jedan bračni partner od najmanje dva bračna para u kućanstvu) zabilježena su u većem broju samo u Istarskoj županiji. Jedan od razloga i inače maloga broja višeobiteljskih kućanstava u romskoj populaciji možemo pripisati i relativno malom broju starijih Roma.

Sastav kućanstava po spolu

Tablica 3.
Kućanstva prema broju ženskih članova (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bez ženskih članova	3,6	1,0	1,3	2,2	3,0	2,0	0,0	1,8	0,0	1,8
1	22,3	22,9	25,0	14,4	18,0	38,0	7,1	19,8	26,7	21,3
2	22,3	26,0	12,5	24,4	29,0	29,0	33,7	26,7	30,7	26,2
3	24,1	27,1	23,8	24,4	21,0	16,0	23,5	24,0	29,3	23,6
4 i više	27,7	22,9	37,7	34,5	29,0	15,0	35,8	21,6	27,6	27,1
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

I inače su rijetka kućanstva bez ženskih članova, pa ih ne očekujemo u većem broju ni među Romima, osobito kad imamo na umu da su romska kućanstva natprosječno velika i da je među njima zanemariv broj samačkih. (A i samačka su pretežno ženska u većini populacije.)

Tablica 4.
Kućanstva prema broju muških članova (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bez muških članova	1,8	1,0	1,3	2,2	3,0	7,0	1,0	2,8	5,3	2,8
1	12,5	17,7	26,3	10,0	13,0	20,0	9,2	14,7	14,7	15,1
2	28,6	34,4	27,5	16,7	28,0	34,0	28,6	26,3	25,3	27,7
3	33,9	28,1	18,8	37,8	21,0	27,0	19,4	20,3	24,0	25,1
4 i više	23,3	18,7	26,4	33,3	35,0	12,0	41,8	36,0	30,6	29,2
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

U Osječko-baranjskoj županiji najveći je udio kućanstava bez muških članova. Podsećamo na vrlo visok udio samačkih kućanstava upravo (i jedino) u ovoj županiji. I inače ova županija, sa svojim autohtonim romskim stonovništvom, pokazuje više sličnosti s većinskom populacijom. Detaljnija analiza zacijelo bi to dokazala i na usporednoj analizi drugih sociodemografskih obilježja.

Sastav kućanstava po starosti

Romska je populacija mlada. Tomu su najmanje dva razloga:

1. rađa se veći broj djece (u odnosu na većinsku populaciju) i
2. životna dob romskoga stanovništva kraća je od dobi okolne populacije.

Zbog ciljeva ovog istraživanja valja naglasiti upravo ovu činjenicu. Naime, i bez ispitivanja zdravstvenoga stanja populacije, odlaska liječniku, obuhvaćenosti djece cijepljenjem te ispitivanja razine higijene u svakodnevnom životu, specifičnosti radnih aktivnosti, kvalitetu prehrane, higijenskih navika i sl. ne može se ne spomenuti i stambene uvjete u kojima žive Romi, kao i opremljenost stanova i naselja tehničkim i socijalnim infrastrukturnim elementima, što su važni (a manjkavi) preduvjeti za dulji životni vijek. Stoga podatci o velikom broju mlađih, nešto manje onih u aktivnoj dobi, i gotovo odsutnost starijih od 60 godina u istraživanim kućanstvima jasno pokazuje opću vrlo složenu sliku romske populacije.²

Kao i drugdje, i ovdje se pokazuje kako se gotovo *ne moguće istraživački odmaknuti od spomenute romske slike siromaštva i koncentrirati se na jedan (zadani) problem*. Kad je riječ o ovoj populaciji, doista je sve povezano i posve je promašeno tražiti rješenje u jednom segmentu kvalitete života, kako istraživački, tako i na razini aktivnoga sudjelovanja u poboljšanju života Roma.

Vratimo se podatcima i njihovim eventualnim varijacijama, ovisno o županijama. Najviše je kućanstava s **najviše mlađih članova**, do 18 godina (4 i više). Ova kućanstva daleko su najbrojnija u Međimurskoj i Varaždinskoj županiji (46,1 i 43,9%). Kućanstava **bez mlađih** do 18 godina najviše je u strukturi kućanstava u Osječko-baranjskoj županiji (32,0%), a potom u Brodsko-posavskoj (22,0%) te u Sisačko-moslavačkoj županiji (14,6%). Valja primijetiti da je riječ o prostorima koji su najteže stradali u Domovinskom ratu. Finija analiza sigurno bi otkrila i druge razloge. Kako bilo, ova su kućanstva, upravo zbog manjega broja mlađih u njima, ujedno i najstarija romska kućanstva u Hrvatskoj.

Najviše je kućanstava sa dva člana u najaktivnijoj dobi, između 19 i 59 godina: takvih je 60,5%. Iznad prosjeka takvih je kućanstava u Sisačko-moslavačkoj županiji, Međimurskoj, Varaždinskoj i Osječko-baranjskoj županiji. Kućanstava s većim brojem članova u ovoj dobi (4 i više) najviše je u Istarskoj, Primorsko-goranskoj, Brodsko-posavskoj županiji, potom u Zagrebu i Zagrebačkoj županiji.

Maja Štambuk
**obilježja romskih obitelji –
kućanstava**

Tablica 5.
Kućanstva prema broju članova do 18 godina (%)

	Bez takvih članova	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
1	13,4	14,6	10,0	10,0	22,0	32,0	8,2	11,5	13,3	14,8	
2	18,8	18,8	7,5	16,7	9,0	13,0	17,3	11,5	12,0	13,7	
3	25,9	10,4	25,0	14,4	17,0	25,0	12,2	14,7	20,0	17,9	
4 i više	17,9	20,8	13,8	22,2	15,0	14,0	24,5	16,1	22,7	18,2	
Ukupno	24,1	35,4	43,9	36,6	37,0	16,0	37,6	46,1	32,0	35,5	
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 6.
Kućanstva prema broju članova starih između 19 i 59 godina (%)

	Bez takvih članova	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
1	3,6	3,1	7,5	3,3	4,0	9,0	0,0	5,1	5,3	4,5	
2	4,5	4,2	7,5	8,9	3,0	4,0	1,0	8,8	5,3	5,6	
3	54,5	69,8	67,5	44,4	50,0	63,0	48,0	68,7	73,3	60,5	
4 i više	14,3	14,6	11,3	11,1	11,0	13,0	12,2	9,7	5,3	11,4	
Ukupno	23,2	8,3	6,3	32,2	32,0	11,0	38,7	7,8	10,6	17,9	
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Uglavnom je riječ o bogatijim županijama, s većom ponudom radnih mjestâ i drugih pogodnosti za istraživanu populaciju.

Završavajući ovaj kratki pregled starosne strukture romskih domaćinstava, s pogledom na starije od 60 godina, kažimo još jednom da su stariji Romi rijetkost. Samo u 11,2% kućanstava u uzorku nalazi se (najčešće) jedan član koji je stariji od 60 godina. Razlike među županijama nisu, prema ovom pokazatelju, velike.

Tablica 7.
Kućanstva prema broju članova starijih od 60 godina (%)

	Bez takvih članova	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
1 član	82,1	90,6	90,0	93,3	85,0	83,0	86,7	92,2	96,0	88,8	
2 i više	7,1	5,2	6,3	4,4	13,0	8,0	8,2	6,0	4,0	6,9	
Ukupno	10,7	4,2	3,8	2,2	2,0	9,0	5,1	1,8	0,0	4,2	
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Najviše kućanstava s članovima koji su stariji od 60 godina ima u Zagrebu, Osječko-baranjskoj i Brodsko-posavskoj županiji. Manje nego drugdje ima ih u Primorsko-goranskoj i Međimurskoj županiji.

Sociogospodarska obilježja romskih kućanstava

Mnogi će pomisliti da Romi ništa ne rade i da “žive od zraka”. Točno je da je među njima malo zaposlenih na tzv. stalnim radnim mjestima, s točno određenim radnim vremenom. Može ih se vidjeti u svako doba dana na ulici. Međutim, nije točno da ne rade. Često se ti poslovi ne obavljaju u mjestu stanovanja, izvan su standardnoga radnog vremena i na nestandardnim lokacijama. Danas se oni u pravilu razlikuju od tradicionalnih. Tradicionalna socio-profesionalna struktura obuhvaćala je:

1. razne obrtnike (izrađivači i “serviseri” metalnoga pošuda ili kotlari, oštrači noževa, popravljači kišobrana, košaraši, pletači proizvoda od slame, vrbova pruća i sl.)
2. glazbenike, plesače
3. uzgajivače konja; neki se još sjećaju dresiranih medvjeda koje su Romi pokazivali na sajmovima.

Istraživači Roma uglavnom se slažu da su modernizacijski procesi u okolnom većinskom društvu (treba naglasiti industrializaciju i značenje obrazovanja) stvarali sve veće razlike na socioprofesionalnoj razini između Roma i većinskih naroda. Slabi interes za njihove usluge i proizvode, a oni sami nisu se na vrijeme i uspješno “prekvalificirali”. Dakle, tradicionalni obrti postupno izumiru (barem je tako u Hrvatskoj), mnogi Romi napuštaju donedavno dominantan nomadski način života. Ostaje snažan utjecaj tradicije na svim područjima života, ali neprilagodba na nova vremena dodatno društveno, kulturno i gospodarski ugrožava romske skupine (Štambuk, 2000.).

Današnje radne aktivnosti malo duguju tradiciji. Rijetko se susreću stari obrti. Mnogi se bave:

1. prikupljanjem i prodajom sekundarnih sirovina (metal, krpe)
2. neki se bave trgovinom (često na rubu šverca), ali ne u svojim trgovinama, nego na sajmovima u bližoj i daljoj okolini
3. ljeti su mnogi u turističkim područjima (na moru), gdje prodaju suvenire.

Vjerojatno je i promjena tradicionalnih zanimanja koja su prepostavljala kretanje za korisnicima usluga jedan od razloga sedentarizacije.

Uobičajenu klasifikaciju stanovništva na aktivne, uzdržavane i osobe s osobnim prihodom primjenili smo i

na članove romskoga kućanstva. Aktivni su članovi oni koji se bave nekim zanimanjem i tim radom zarađuju. Prema definiciji, to su i oni koji rade, a ne primaju plaću, te oni koji privremeno ne rade iz različitih razloga (nezaposleni, na liječenju, na odsluženju vojnoga roka i sl.). Dakle, aktivnost se odnosi na profesionalni status pojedinca (bilo da radi ili traži posao) (Štambuk, 2000.).

S obzirom na nisku razinu školske naobrazbe i nisku stručnu kompetenciju romskoga stanovništva, unutar ove populacije nezaposlenost je visoka, ali je i velika raširenost sporadičnih, povremenih, sezonskih aktivnosti koje donose neki prihod. I vrstu aktivnosti i eventualnu visinu prihoda vrlo je teško ustanoviti ovakvim tipom istraživanja, jer se istraživač uzda jedino u iskrenost ispitanika. A ona je upitna kad je riječ o ovim podatcima. Ovo se odnosi i na druge ispitivane populacije.

Povremeno se u rad uključuju i inače neaktivni članovi populacije, domaćice i djeca. Ovaj dio aktivnosti gotovo se i ne može preciznije ustanoviti. Relativno je rašireno uključivanje i djece, pa i one mlađe, u neke njima primjerenе poslove. Međutim, teško je dobiti točan uvid u opseg njihove aktivnosti i eventualne zarade.

Utoliko bismo za podatke koje iznosimo mogli reći da su više ilustrativni nego precizni.

Aktivni članovi

Središnji problem romskoga stanovništva jest neobrazovanost. O čemu god da se u vezi s njima govori, planira, organizira, čovjek se uvijek mora suočiti s ovim problemom. Mnogi Romi svjesni su toga problema, ali rijetki su oni koji mogu do kraja prihvati zahtjev da djecu šalju osam godina u školu, a da ona, nakon završene osnovne škole, zapravo nemaju nikakvo stručno obrazovanje. Stječe se dojam da sve može biti razlog za nepohadanje škole i da je sve važnije od škole.³

Stanje je trajno alarmantno. S jedne strane, traže se najbolja rješenja, a na kraju sve se završi na socijalnoj pomoći. Sredstva se potroše, a moguća trajnija rješenja uvijek su na početku. *Temeljno pitanje, pitanje svih pitanja romskoga stanovništva jest naobrazba. I dva vrlo konkretna potpitanja: zašto Romi toliko izbjegavaju školu (kad su i sami svjesni da je bilo kakav socijalni i gospodarski pomak nabolje gotovo nemoguć bez naobrazbe) i zašto država nije kadra provesti svoj zakon o obveznom osnovnom školovanju kad je riječ o Romima.*

Brojna romska obitelj stoga ostaje bez kvalitetnijega priključka na gospodarski život zemlje. Broj potencijalno aktivnih je velik, mnogo je u aktivnoj romskoj populaciji

mladih ljudi, ali zbog navedenih razloga oni ostaju tek marginalno iskorišteni. Rijetki su zaposleni sa stalnim radnim mjestom, lutaju od posla do posla i ne uspijevaju se ni neformalno, praksom, specijalizirati za neki od poslova. Kad i rade, to su u pravilu najslabije plaćena radna mjesta, što, vjerojatno, dodatno destimulira svaki osobni napor da se napreduje u poslu. Na skali vrijednosti školovanje i profesionalna kompetentnost očigledno nisu visoko vrednovani, pa ni s te strane nema veće motivacije prema napredovanju.

	Zagreb	Sisačko- -mostavačka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzork
Bez zaposlenih	79,5	80,2	76,3	37,8	76,0	90,0	33,7	89,9	93,3	74,9
1	14,3	19,8	18,8	50,0	18,0	6,0	44,9	8,8	5,3	19,2
2 i više	4,5	0,0	5,0	12,2	6,0	4,0	17,4	1,4	1,3	5,2
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 8.
Kućanstva prema broju
zaposlenih (%)

Iako smo u uputama anketarima preporučili da svakoga člana kućanstva koji je kroz godinu dulje radno aktivan, koji, dakle, nije formalno zaposlen, ali ne radi isključivo sezonski ili povremeno, ipak su podatci vrlo deprimirajući za čitatelje. Na razini čitavog uzorka, 75% kućanstava nema u svom sastavu nijednoga zaposlenog. Tek su dvije županije, Istarska i Primorsko-goranska, u kojima se udio romskih kućanstava bez zaposlenih kreće oko trećine. I to je vrlo dobar podatak. U kućanstvima koja imaju nekog zaposlenoga najčešće je riječ o jednom članu.

Uzdržavani članovi

Članove bez prihoda (dječji se doplatak ne računa u prihod) uzdržavaju osobe koje rade ili na neki drugi način stječu prihod. Najbrojniji uzdržavani članovi jesu djeca. Zatim su to domaćice i ostali odrasli koji nemaju svoga prihoda.

Predškolske djece nije imalo 35% kućanstava u ukupnom uzorku. I prema ovom podatku izdvaja se Osječko-baranjska županija, u kojoj su daleko iznad prosjeka zastupljena kućanstva bez predškolske djece, čak 59%. Na drugoj su strani Varaždinska i Međimurska županija, u kojima su romska kućanstva bez predškolske djece najslabije zastupljena (26,3% i 27,2%).⁴

Maja Štambuk
**obilježja romskih obitelji –
kućanstava**

Tablica 9.

Kućanstava prema broju djece predškolske dobi (%)

	Zagreb	Sisačko- -moslavacka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bez	40,2	33,3	26,3	31,1	43,0	59,0	33,7	27,2	28,0	35,2
1	24,1	27,1	17,5	41,1	21,0	18,0	28,6	20,7	24,0	24,2
2	23,2	22,9	23,8	11,1	17,0	17,0	16,3	29,5	21,3	21,4
3	9,8	11,5	22,5	10,0	11,0	5,0	12,2	16,6	14,7	12,8
4 i više	2,7	5,2	10,1	6,7	8,0	1,0	9,2	6,1	11,9	6,4
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Kućanstava bez djece u osnovnoj školi bilo je u uzorku 46,5%. S jednim učenikom u osnovnoj školi bilo je 17,5% kućanstava, sa dva učenika 19,4%, a sa tri i više 16,5% kućanstava.

Tablica 10.

Kućanstava prema broju učenika osnovne škole (%)

	Zagreb	Sisačko- -moslavacka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bez	60,7	44,8	43,8	46,7	53,0	52,0	33,7	41,0	46,7	46,5
1	20,5	27,1	12,5	14,4	17,0	17,0	14,3	16,6	17,3	17,5
2	10,7	13,5	20,0	24,4	23,0	24,0	33,7	13,8	20,0	19,4
3 i više	8,1	14,5	23,9	14,4	7,0	7,0	18,3	28,4	15,9	16,5
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Kućanstava bez djece u srednjoj školi bilo je 94,2%. U odnosu na broj djece u romskom kućanstvu, lako je zaključiti da je premalen broj srednjoškolaca. Ipak, izdvajaju se pojedine županije: u Primorsko-goranskoj u Osječko-baranjskoj županiji čak u 10% kućanstava jedno ili više djece pohađa srednju školu. Iznadprosječan udio kućanstava sa srednjoškolcima nalazimo još u Istarskoj i Međimurskoj županiji.

Tablica 11.

Kućanstava prema broju učenika srednje škole (%)

	Zagreb	Sisačko- -moslavacka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bez	95,5	95,8	96,3	90,0	96,0	90,0	92,9	93,5	100,0	94,2
1 i više	4,5	4,1	3,8	10,0	4,0	10,0	7,1	6,5	0,0	5,7
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Sastav kućanstava po školskoj naobrazbi

S obzirom na dosadašnji uvid u (nisku) uključenost djece u formalni obrazovni sustav, valja očekivati da analiza podataka o razini naobrazbe svih članova romskih obitelji (osim onih koji u vrijeme anketiranja pohađaju školu) pokaze deprimirajuću situaciju.

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bez	32,1	24,0	20,0	27,8	31,0	38,0	34,7	38,7	30,7	32,0
1	33,9	30,2	25,0	20,0	34,0	25,0	34,7	21,7	33,3	27,9
2	20,5	21,9	21,3	14,4	15,0	27,0	17,3	20,7	22,7	20,1
3 i više	13,4	23,9	34,0	37,7	20,0	10,0	13,2	18,9	13,3	19,9
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica I2.
Kućanstva prema broju
članova bez školske
spreme (%)

Članova bez školske naobrazbe nalazimo u gotovo 70% kućanstava.⁵ Razlike među pojedinim županijama, po ovom obilježju, gotovo su zanemarive. Manje nego drugdje, ovih je kućanstava u Varaždinskoj i Sisačko-moslavačkoj županiji. Dakle, u ovim županijama obrazovne su prilike još teže.

S jednim članom bez ijdinoga razreda osnovne škole bilo je 28% kućanstava, sa dva i više 20%, a sa tri ili više posve nepismenih članova također je 20% anketiranih kućanstava.

Iako činjenica da je netko isao u školu, ali je nije završio, u romskoj populaciji može značiti i relativno dobar podatak, ipak smo htjeli istraživanjem steći uvid prije svega u one koji su uspjeli u prilično nepoticajnoj romskoj sredini završiti cijelu osnovnu školu. Stoga ovaj podatak (o nepotpunoj osnovnoj školi) zapravo možemo čitati ne kao stupanj školovanosti, nego kao priliku da se zabilježi svaki pokušaj da se pohađa škola.

S jednim članom koji je krenuo u osnovnu školu, a nije je završio, ima 32,6% kućanstava, sa dva takva člana 24%, a sa tri 12,4%. U 30,9% kućanstava nismo pronašli članove s nepotpunom osnovnom školom. (Ili su je svi završili ili nitko nije ni krenuo.)

U gotovo dvije trećine kućanstava nema ni jednoga člana sa završenom osnovnom školom. Najčešće je jedan takav član u kućanstvu. Županijske su razlike znatne, pa tako na pozitivnoj skali prednjači Istarska županija (u blizu 70% kućanstava netko je završio osnovnu školu), slijede

Maja Štambuk
**obilježja romskih obitelji –
kućanstava**

Tablica 13.
Kućanstva prema broju
članova s nepotpunom
osnovnom školom (%)

	Zagreb	Sisačko- -moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bez	47,3	31,3	37,5	25,6	21,0	28,0	31,6	28,6	28,0	30,9
1	26,8	43,8	28,8	25,6	41,0	33,0	30,6	30,4	37,3	32,6
2	14,3	21,9	22,5	24,4	21,0	33,0	22,4	27,2	26,7	24,0
3 i više	11,6	3,1	11,4	24,3	17,0	6,0	15,3	13,9	8,0	12,4
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Primorsko-goranska pa Osječko-baranjska itd. Posebno je dramatična obrazovna situacija u Međimurskoj i Varaždinskoj županiji.

Tablica 14.
Kućanstva prema broju
članova s potpunom
osnovnom školom (%)

	Zagreb	Sisačko- -moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bez	56,3	67,7	78,8	48,9	58,0	51,0	30,6	82,9	90,7	64,3
1	20,5	27,1	17,5	21,1	27,0	35,0	46,9	13,4	8,0	23,2
2	15,2	2,1	3,8	17,8	13,0	8,0	10,2	3,2	0,0	7,9
3 i više	8,1	3,1	0,0	12,2	2,0	6,0	12,2	0,5	1,3	4,6
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Baza za regrutiranje mlađih koji će nastaviti školovanje na višem stupnju, vidljivo je, posve je "tanka". Stoga je i broj srednjoškolaca ili studenata u romskoj populaciji u skladu s tim.

U 12,4% kućanstava neko dijete pohađa srednju školu.

Tablica 15.
Kućanstva prema broju
članova sa srednjim
obrazovanjem (%)

	Zagreb	Sisačko- -moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bez	75,0	90,6	92,5	82,2	84,0	86,0	85,7	93,5	96,0	87,6
1 i više	25,1	9,4	7,5	17,8	16,0	14,0	14,3	6,5	4,0	12,4
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Najviše kućanstava sa srednjoškolcima bilo je u Zagrebu i okolici, potom u Primorsko-goranskoj, Brodsko-posavskoj, Istarskoj županiji itd. Neprijeporno je da jedan od razloga ovakvim podatcima leži u lakšoj dostupnosti sred-

njih škola u ovim županijama, jer je uzorak upravo u ovim županijama obuhvatio više gradskih nego seoskih kućanstava. Riječ je i o bogatijim županijama, u kojima je dostupnost radnoga mjesta ili uopće mogućnosti zarade veća nego u drugim županijama, a to je značajno utjecajna varijabla na razinu školske naobrazbe.

	Zagreb	Sisačko- -moslavacka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
0	99,1	99,0	100,0	100,0	100,0	99,0	95,9	100,0	100,0	99,3
1	0,9	1,0	0,0	0,0	0,0	1,0	4,1	0,0	0,0	0,7
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 16.

Kućanstva prema broju članova sa završenom višom, visokom školom ili fakultetom (%)

Konačno, u romskim obiteljima gotovo da i nema visokoobrazovanih članova, osim u 4,1% istraživanih kućanstava u Istarskoj županiji. To, naravno, ne znači da nema visokoobrazovanih Roma. Međutim, u uvodu u ovo izvješće o istraživanju naglasili smo otpor integraciji većine romske populacije, pa svi pripadnici romske manjine koji se žele uključiti u radne, obrazovne i socijalne sustave većinskoga društva na neki su način primorani promijeniti, osim neposredne životne sredine, i nacionalnost.

Etnički sastav kućanstava

Romi žive u ekskluzivnom nacionalnom okruženju. Naravno da ima Roma koji se naseljavaju u neromskim naseljima ili četvrtima, ali oni su rijetki. To pokazuju podaci popisa stanovništva. Ima Roma i u drugim županijama osim u ovima u kojima smo proveli istraživanje, ali su (oni koji se deklariraju kao Romi) malobrojni i prostorno raspršeni.

Kao i drugi, i Romi vole živjeti u blizini svojih sunarodnjaka, pa tako i naseljavaju u manjim ili većim skupinama određeni teritorij. Napominjemo da je u Hrvatskoj relativno malo naselja u kojima se Romi mogu smatrati autohtonim stanovnicima. Većina ih se doselila u mjesto u kojima smo ih zatekli u vrijeme istraživanja. Dakle, nije riječ o klasičnom shvaćanju zavičaja kao mjesta u kojem su duboko i naraštajima ukorijenjeni. Riječ je o odabranom zavičaju: a taj je ondje gdje im je (relativno) dobro.⁶ U nekim županijama osobito je izražena zatvorenost romske populacije prema drugim nacijama (Varaždinska, Međimurska, Istarska), što se može dijelom objasniti i eventual-

no (nismo istraživali) rezerviranim odnosom većinskoga stanovništva prema Romima.

Tablica 17.
Kućanstva prema nacionalnom sastavu (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Svi Romi	88,4	91,4	96,3	91,1	85,0	86,0	95,9	96,3	94,5	92,0
Više Roma	7,1	1,1	0,0	1,1	3,0	3,0	2,0	1,9	1,4	2,4
Podjednako										
Romi i ostali	0,0	1,1	2,5	2,2	9,0	8,0	1,0	0,0	0,0	2,4
Više ostali	4,5	6,5	1,3	5,6	3,0	3,0	1,0	1,9	4,1	3,2
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Najviše nacionalno mješovitih kućanstava nalazimo u Brodsko-posavskoj i Osječko-baranjskoj županiji te u Zagrebu i Zagrebačkoj županiji.

Vjeroispovijed članova kućanstava

Tablica 18.
Kućanstva prema vjeroispovijedi članova (%)

Romi su različitih vjerskih uvjerenja. Bez istraživanja usmjerenih na njihovo vjersko ponašanje teško je govoriti i o pripadnosti pojedinim crkvama, o tome koliko im vjera znači, kako je prakticiraju. Iz iskustva s terena, koje može biti i neprecizno, čini se da im praktično vjersko ponašanje nije osobito važno. Ali se bez ikakvih dodatnih objašnjenja vjerski opredjeljuju. Malo je kućanstava u kojima nitko ne pripada nijednoj vjeroispovijedi (samo 4,1%). Isto tako u malom broju kućanstava žive pripadnici različitih vjeroispovijedi. Teško je zaključivati zašto je tako. Moguće je da je vjerska pripadnost važan kriterij pri izboru bračnoga partnera, a moguće je da baš i ne dramatiziraju promjenu vjeroispovijedi.

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Većina rimokatoličke vjeroispovijedi	14,4	51,0	97,5	,0	5,0	52,5	1,0	91,7	100	49,1
Većina islamske vjeroispovijedi	69,4	0,0	0,0	97,8	6,0	0,0	96,9	0,5	0,0	27,7
Većina pravoslavne vjeroispovijedi	5,4	39,6	0,0	1,1	73,0	33,3	0,0	0,0	0,0	15,6
Nitko ne pripada ni jednoj vjeroispovijedi	6,3	4,2	2,5	0,0	6,0	3,0	1,0	7,9	0,0	4,1
Članovi su pripadnici različitih vjeroispovijedi	4,5	5,2	0,0	1,1	10,0	11,1	1,0	0,0	0,0	3,4
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Gotovo je polovica Roma u Hrvatskoj katoličke vjere. Slijede pripadnici islamske vjeroispovijedi (27,7%) te pravoslavne (15,6%).

Maja Štambuk
Obilježja romskih obitelji – kućanstava

Poznavanje romskoga i hrvatskoga jezika članova kućanstava

Ne ulazeći u kakvoću hrvatskoga jezika kojim govore Romi u Hrvatskoj, važno je istaknuti podatak kako gotovo svi izjavljuju da hrvatski govore. Iz toga bi se moglo zaključiti da ne bi trebalo biti osobitih problema u svakodnevnoj komunikaciji s većinskim narodom. Županije s najvećim udjelom kućanstava u kojima baš svi ne govore hrvatski jesu Istarska (relativno "svježa" migracija s Kosova?) te Međimurska i Varaždinska županija. Postotak ovih kućanstava nije visok, ali ipak upućuje na možebitne komunikacijske blokade. Osim znanja govornoga jezika, za suvremenu komunikaciju važno je znati i pisati. Upravo u tom segmentu komunikacije (a da o računalnoj pismenosti i ne govorimo) Romi znatno zaostaju.

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Svi govore	97,3	93,6	91,3	96,7	96,0	100	88,7	87,9	100	93,8
Samo neki govore	0,9	6,4	8,8	3,3	4,0	0,0	11,3	10,7	0,0	5,7
Nitko ne govori	1,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,4	0,0	0,5
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 19.
 Govore li članovi kućanstva hrvatski? (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Svi govore	48,2	85,4	93,8	34,4	54,0	65,0	89,8	98,1	68,0	73,6
Samo neki govore	22,3	8,3	6,3	22,2	16,0	20,0	9,2	1,9	0,0	11,1
Nitko ne govori	29,5	6,3	0,0	43,3	30,0	15,0	1,0	0,0	32,0	15,3
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 20.
 Govore li članovi kućanstva neki od romskih dijalekata? (%)

Više je Roma koji ne govore romski jezik nego hrvatski. Jednu od inaćica romskoga jezika govore svi u 73,6% kućanstava. Razlike su uočljive kad ove podatke promatra-

mo na razini županije: u Međimurskoj, Varaždinskoj i Istarskoj županiji zanemariv je udio kućanstava u kojima nitko ne govori romski jezik. Kućanstva u kojima nitko ne govori romski najrasprostranjenija su u Primorsko-goranskoj županiji (43,3%), Brodsko-posavskoj (30,0%) te u Zagrebu i okolicu (29,5%).

Autohtonost članova kućanstava

Sve članove rođene u mjestu u kojima smo ih anketirali nalazimo u 41,6% kućanstava. U uvodu studije napomenuli smo da istražujemo sedentarne Rome, a ne Rome putnike. To se vidi i iz podataka. Uz spomenuta kućanstva, u kojima su svi članovi rođeni u mjestu stanovanja, drugu najbrojniju skupinu čine kućanstva čija je većina članova rođena u mjestu stanovanja.

Tablica 21.
Jesu li se članovi kućanstva doselili u naselje ili su tu od rođenja? (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Svi su tu od rođenja	20,5	56,3	62,5	15,6	39,0	48,0	3,1	53,7	73,3	41,6
Većina je tu od rođenja	29,5	31,3	27,5	55,6	21,0	20,0	46,9	32,2	17,3	31,5
Većina se je doselila	25,9	5,2	6,3	23,3	14,0	12,0	31,6	10,3	5,3	14,8
Svi su se doselili	24,1	7,3	3,8	5,6	26,0	20,0	18,4	3,7	4,0	12,1
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Statistički značajne razlike ustanovljene su između pojedinih županija. S većinom ili svim članovima koji su se doselili najviše je kućanstava u Istarskoj županiji i Gradu Zagrebu s okolicom (po 50,0%). Po ovom pokazatelju slijedi Brodsko-posavska županija (40% svih kućanstava), pa Osječko-baranjska (32,0%) te Primorsko-goranska (28,9%).

Najmanje kućanstava s doseljenim članovima nalazi se u Varaždinskoj županiji (10,1%), Sisačko-moslavačkoj (12,5%) i Međimurskoj (14,0%).

Dakle, najautohtonije romsko stanovništvo naseljava sjevernu Hrvatsku i dijelove središnje Hrvatske. U svim ostalim županijama većina je Roma doseljena. Kako nismo istraživali migracijske tokove, ne možemo se upuštati u detaljnije tumačenje uzroka i razloga. Naravno da su veći gradovi – poput Zagreba, Rijeke, Osijeka, Pule – sa svojim gospodarskim i društvenim prednostima više privlačili do-

seljenike, pa i Rome. Poznata je činjenica da je migracija selektivan proces, ali odnosi se na pojedince. Migriraju sposobniji, ambiciozniji, poduzetniji. Koliko se ovo “pravilo” može primijeniti na Rome, treba tek istražiti, jer Romi uglavnom ne migriraju pojedinačno nego najčešće u obiteljskim skupinama.

¹ U ovoj je županiji istraživanje provedeno u nekoliko lokacija unutar Grada Rijeke. Romi u drugim, osobito ruralnim dijelovima županije, u pravilu se ne izjašnjavaju kao Romi. Stoga ih nismo ni anketirali. Nije ovo samo problem Primorsko-goranske županije. I u ostalima je nedeklariranih priličan broj.

² U Španjolskoj su 1990. ustanovili da je životni vijek “njihovih” Roma kraći za 8-9 godina u odnosu na većinsku populaciju. Ondje je samo 2% Roma starijih od 65 godina. U Španjolskoj, inače, živi vrlo velik broj Roma (procjena govori o 650-800 tisuća) (Gustierrez, 1995.).

³ Često djeca ne idu i po mjesec dana na nastavu, jer su, zajedno s majkom, pratili oca koji je radio izvan mjesta stanovanja. Nisu to osamljeni primjeri.

⁴ Treba očekivati i dalje snažan pritisak romske djece na osnovne škole u ovim županijama, što valja spremno “dočekati”.

⁵ Pozitivan stav o potrebi barem osnovnog obrazovanja iščitali smo i iz slučajeva kad se podatak o nepismenima u kućanstvu pokušao prikriti.

⁶ Sami Romi kažu da oni napuštaju kraj kojemu loše krene.

BILJEŠKE

Anka
MIŠETIĆ

SOCIOKULTURNΑ OBILJEŽJA ROMSKOGA STANOVNIŠTVA

Uvod

Romska kultura predmetom je brojnih istraživanja, osobito danas kad kulturna različitost postaje prvorazredno pitanje, a odnosi većine i manjine promatraju se kao jedan od kriterija društvene relevantnosti. Kolektivni identitet i kultura Roma prenose se i čuvaju kroz generacije, ali su i dinamična socijalna konstrukcija koja se oblikuje i u socijalnom kontaktu s drugim kulturama i skupinama. Unatoč varijacijama koje se pojavljuju kao specifičnosti brojnih romskih potkultura, lako je uočiti i nekoliko stabilnih označitelja, među kojima prednjače nomadski život i stvaranje tzv. *imaginarnе zajednice*, bez obzira na mjesto, a često i unatoč mjestu, na kojem se trenutno nalaze (Theodosiou, 2003.). Trebaju li Romi neko posebno mjesto (teritorij, naselje) da bi do kraja zaočužili priču o svom socijalnom identitetu? Razvijaju li osjećaj "privrženosti mjestu", poznat i kao osjećaj zavičajnosti i pripadnosti nekom kraju? Ili je ravnodušnost spram prostornog, fizičkog okvira zajednice trajna odrednica njihove kulture? Tema romskoga načina života, kao i njihova sociokulturnoga profila, svakako nadilazi okvirne nekoliko indikatora dobivenih empirijskim istraživanjem romske populacije u Hrvatskoj. Ipak, dragocjeni empirijski podaci o životu u romskim naseljima u Hrvatskoj, prikupljeni metodom anketnog upitnika, omogućuju nam, dijelom, uvid i u ove aspekte središnjega istraživačkog problema – stanja i perspektiva, poglavito unašteđenja razvoja lokacija naseljenih Romima.

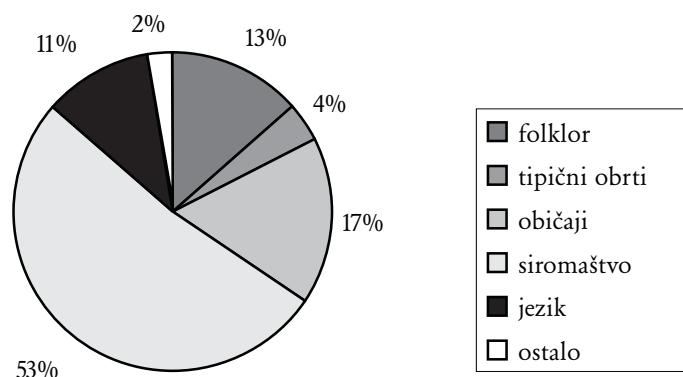
Prema zadanim cilju kretat ćemo se kroz analizu nekoliko sastavnica sociokulturnog aspekta života: obilježja romskoga identiteta, ocjena društvenoga položaja Roma, vrijednosni profil ispitanika, neke socijalne karakteristike načina života i svakodnevice u romskim naseljima te subjektivna procjena elemenata kvalitete života.

Sastavnice romskog identiteta

U empirijskom istraživanju koje smo proveli na romskom stanovništvu u Hrvatskoj od ispitanika se tražilo da između pet navedenih obilježja izdvoje jedno koje, po njihovu mišljenju, najbolje opisuje Rome kao posebnu etničku i društvenu skupinu, obilježje koje bi se našlo u središtu romskog identiteta. Neka novija istraživanja romske populacije u Srednjoj i Istočnoj Europi, poglavito u Mađarskoj, pokazala su sklonost Roma da identitet oblikuju definirajući se kroz razlike spram drugih, pri čemu su najčešći elementi identiteta (ili razlike) "boja kože, podrijetlo, jezik, životni stil/kultura" (Szekelyi, Csepeli, Orkény, 2003.) Obilježja koja smo u ovom istraživanju ponudili ispitanicima na procjenu izdvojena su na temelju tradicionalne romske kulture (folklor, tipični obrti, običaji, jezik) te dominantnoga socioekonomskog obilježja, siromaštva, koje ih utvrđuje u položaju ekonomski marginalizirane skupine, pa čak i skupine koja je "isključena iz sustava socijalne stratifikacije" (Šućur, 2000.). Osim navedenih, ostavljena im je i mogućnost da upišu neko drugo obilježje koje je, po njihovu mišljenju, u najvećoj mjeri tipično za Rome.

Na slici 1 vidi se razdioba odgovora na ovo pitanje koja u prvom redu upućuje na činjenicu da su, u našem istraživanju, navedeni elementi romske sociokултурne tradicije (folklor, običaji, jezik, obrti...) zasjenjeni siromaštвом. Drugim riječima, Romi kao društvena skupina sebe dominantno doživljaju kroz činjenicu siromaštva, pa se može reći da je socioekonomski aspekt identiteta potisnuo njegove tradicionalne sociokултурne sastavnice.

Slika 1.
Što, po mišljenju ispitanika,
najbolje opisuje Rome (%)

Iza većinske skupine ispitanika koja se sklona ponajprije opisati "siromaštвом" slijedi druga, nešto manja, za koju su na prvom mjestu romskih specifikuma "običaji i folklor", i to u ukupnom udjelu od 30,5%. Dakle, nešto

manje od 1/3 ispitanika povezuje romski identitet u prvom redu sa sociokulturnom tradicijom. Drugim riječima: kod ove skupine Roma identitet je određen ponajprije tradicijskim naslijedjem, što im kao zajednici jamči kontinuitet s prošlošću, a na simboličan način (što je karakteristika običaja i folklora) omogućuje da se integriraju kao zajednica, obnove solidarnost unutar zajednice i, na koncu, revitaliziraju svoj identitet.

Posebnost jezika kao središnju točku identitetskog određenja vidi nešto više od 1/10 ispitanika. Zanimljivo je da 82,2% ispitanika govori jedan od romskih dijalekata te da je oko polovice broja ispitanika izjavilo kako se u njihovoj kući govori isključivo romskim (27,9%) ili se svakodnevna obiteljska komunikacija odvija i na romskom i na hrvatskom jeziku (19,5%). Unatoč manjinskom položaju u sklopu hrvatskoga društva, zbog kojeg su u javnom/društvenom području upućeni na uporabu hrvatskog jezika, očito je i da se u svakodnevnim/životnim okvirima prvo, simbolično oblikovanje zajednice uspješno ostvaruje u sferi jezika. I to u puno većoj mjeri (47,4% obitelji u kojima se komunicira romskim jezikom i 82,2% ispitanika koji govore jedan od romskih dijalekata) nego što se na deklarativnoj razini jezik ističe kao prvo identitetsko obilježje (11,1%). U tom smislu i jezik se uspješno kvalificira/potvrđuje kao odrednica romskog identiteta.

Tradicionalna zanimanja, u prvom redu obrti, smatraju se važnom sastavnicom romskog identiteta. U novije vrijeme dolazi do promjena zanimanja: "od tradicionalnih (trgovci konjima, glazbenici, glazbari, košaraši, kovači, izrađivači metli) prema novim (prodaja sagova, starog željeza, tekstila, rabljenih automobila i sl.) bolje prilagođenim potrebama tržišta..." (Posavec, 2002.).

Nestajanje tipičnih ili tradicionalnih romskih obrta (tek 4% ispitanika ističe ih kao važno obilježje) imalo je, osim na identitetiski okvir romske populacije, posljedica i na njihovu ukupnu socioekonomsku perspektivu. Ponajviše zbog ekstremno niskoga stupnja naobrazbe, nikakvim drugim zanimanjima nije se uspjelo nadomjestiti izumiranje ovih djelatnosti. Stoga Romi, zbog manjka kvalifikacija, ostaju izvan svake socijalno prihvatljive konkurenkcije kada je riječ o zapošljavanju. Posljedica koja se očituje kao siromaštvo toliko je kronična da se iz ekonomskog aspekta preljeva i ugrađuje u sociokulturni identitet. Ona postaje način života.

Izneseni podatci odnose se za uzorak u cjelini. Ipak, ako razdiobu odgovora na ovo pitanje promatramo na županijskim razinama, vide se i neke razlike na koje valja skrenuti pozornost (Tablica 1).

Siromaštvo kao dominantna posebnost romske populacije istaknuto je u šest od osam županija koje su ušle u uzorak. U najvećoj mjeri izraženo je u Varaždinskoj (80%) i Međimurskoj županiji (75%). Za razliku od ostalih županija, u kojima je na prvom mjestu siromaštvo, Istarska i Primorsko-goranska županija ističu se visokim udjelom romskih običaja kao identitetske osnovice romske populacije. Osim ovoga, valja istaknuti i relativno najviše vrednovanje tipičnih obrta u Primorsko-goranskoj županiji (12,4%) te jezika u Brodsko-posavskoj (25%), kao sastavnica romskog identiteta.

Tablica 1.
Što po mišljenju ispitanika najbolje opisuje Rome (%)

	Zagreb	Sisačko- -moslavачka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- -posavska	Oječko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Folklor	19,6	8,5	2,5	19,1	20,0	18,0	28,6	3,3	9,9	13,5
Tipični obrti	5,4	2,1	5,0	12,4	7,0	3,0	1,0	,9	2,8	4,0
Običaji	24,1	9,6	7,5	41,6	11,0	8,0	46,9	6,5	7,0	17,0
Siromaštvo	45,5	64,9	80,0	18,0	33,0	63,0	6,1	74,9	62,0	52,0
Jezik	3,6	13,8	5,0	3,4	25,0	6,0	17,3	11,6	12,7	11,1
Ostalo	1,8	1,1	,0	5,6	4,0	2,0	,0	2,8	5,6	2,5

Navedene iskaze ispitanika usporedili smo s obzirom na spol, dob, mjesto rođenja, radni status i pripadnost dvama romskim dijalektima.

Iz Tablice 2 vidi se da postoji statistički značajna razlika u odgovorima žena i muškaraca, premda je rang odgovora identičan.

Tablica 2.
Što po mišljenju ispitanika najbolje opisuje Rome (%), razdioba po spolu

	Folklor	Tipični obrti	Običaji	Siromaštvo	Jezik	Ostalo	Ukupno
Muškarci	14,1	5,5	16,6	49,3	11,1	3,4	100
Žene	12,8	2,2	17,5	55,3	10,6	1,5	100

p<0,05

Premda je kod obje skupine na prvom mjestu romskih posebnosti već spomenuto siromaštvo, udio ispitanika unutar ženske skupine koji su tako odgovorili značajno je veći od udjela istomišljenika unutar skupine muškaraca. Vidi se i da je udio žena koje romski identitet povezuju s tipičnim obrtimi više nego dvostruko manji od udjela muškaraca koji tako razmišljaju. Može se pretpostaviti da je veći udio žena koje romske zajednice identificiraju sa siromaštvom posljedica njihova položaja u obitelji, zbog kojega su neprestano suočene sa svakodnevnom brigom za

prehranu, odjeću i druge elementarne potrebe brojne obitelji s mnogo malodobne djece. S druge strane, premda se veza sa starim tradicionalnim obrtima očito gubi, čini se da su muški članovi zajednice, koji su tradicionalno bili i nositelji tih obrta i vještina, u većoj mjeri skloni s njima identificirati svoju kulturu.

Statistički značajna razlika na ovom pitanju pokazala se i među skupinama razvrstanima u dobne razrede (Tablica 3).

	Folklor	Tipični obrti	Običaji	Siromaštvo	Jezik	Ostalo	Ukupno
18-29 g.	16,0	4,0	12,6	53,2	13,4	0,8	100
30-39 g.	9,5	3,2	19,8	51,9	12,7	2,8	100
40-49 g.	13,7	6,2	18,6	49,1	6,8	5,6	100
50 i više	15,5	3,1	23,3	48,8	6,2	3,1	100

p<0.05

Tablica 3.

Što po mišljenju ispitanika najbolje opisuje Rome (%), razdoblja po dobi

I ovdje vidimo razlike u odnosu na kategoriju siromaštva, koja se ponajprije očituje u većem izražavanju toga stava kod mlađih generacija (u natpolovičnoj većini kod ispitanika u oba razreda do 39 godina). Riječ je o skupinama koje se nalaze u najvitalnijoj dobi, koje su opterećene problemima roditeljstva, brigom i za mlade i za starije članove zajednice. No ova tablica pokazuje i zanimljive razlike kada je riječ i o ostalim sastavnicama sociokulturalnog identiteta. Ako običaje i folklor promatramo kao jedinstvenu kategoriju koja predstavlja romsku tradicijsku baštinu, vidimo da se sklonost identificiranja s tom sastavnicom, za razliku od identificiranja sa siromaštвом – povećava sa starosnom dobi ispitanika. Važnost jezika kao identitetske sastavnice Roma izraženija je, pak, što su ispitanici mlađe životne dobi. Ona je kod najmlađe skupine ispitanika istaknuta dvostruko više nego kod najstarije skupine. Općenito se tako može reći da su mlađi ispitanici skloniji romsku etničku skupinu identificirati po jeziku. Također su, premda u manjoj mjeri, skloniji opisati vlastitu etničku skupinu siromaštвом, dok su je stariji česće karakterizirali tradicijom (običaji, folklor). Istaknuta obilježja Roma ovdje valja tumačiti kao čimbenik razlike spram drugih. Mlađi, kao očekivano otvorenija skupina, razliku spram drugih značajnije od starijih osjećaju u komunikacijskom polju, u jeziku, ali i kroz dramatično iskustvo siromaštva. Činjenica da opis vlastite etničke skupine moću tradicijske baštine ima više poklonika među starijima ne umanjuje visoku poziciju (2. u rangu) koju običaji i folklor imaju i za mlađe Rome.

Tablica 4.
Što po mišljenju ispitanika
najbolje opisuje Rome (%),
razdioba po mjestu rođenja

	Folklor	Tipični obrti	Običaji	Siromaštvo	Jezik	Ostalo	Ukupno
Rođeni u mjestu boravka ili u nekom drugom mjestu u županiji	10,4	3,4	11,8	60,8	11,1	2,6	100
Rođeni drugdje u Hrvatskoj ili u inozemstvu	19,2	4,4	27,5	35,2	10,9	2,7	100

p<0,01

Premda je nomadstvo jedna od najmarkantnijih romskih osobina, ne može se zanijekati da su Romi sve manje migracijski aktivni, pa ih danas sve više živi u stalnim naseljima (Štambuk, 2000.) U skladu s tim promjenama u životnom stilu može se očekivati i promjena u odnosu spram mjesta, naselja u kojem žive. Podatak o mjestu rođenja u ovom smo slučaju uzimali kao indikator "ukorijenjenosti" u mjestu. Prepostavili smo da su ispitanici koji žive u mjestu rođenja ili unutar iste županije po svom načinu života, ali i stavovima, različiti od onih koji su rođeni drugdje, dakle barem jednom su se selili. Dok se kod prve skupine može lakše zamisliti razvijanje osjećaja "zavičajnosti", za drugu se uvjetno može reći da su "pokretljiviji", skloniji migracijama. Treba reći da primjenu koncepta zavičajnosti ili "privrženosti mjestu" u istraživanjima romskoga stanovništva treba uzeti vrlo oprezno. Jedan od razloga koji nalažu pozornost jesu i istraživanja koja pokazuju da su mjesta boravka za Rome tek mjesta okupljanja te da se samo mjesto/teritorij ne upisuje u njihov identitet niti može pomoći u razumijevanju njih samih (Theodosiou, 2003.). Uz to, napominjemo da je ovakvu podjelu teško jasno razgraničiti i zbog posebnosti romskoga načina života. "Tradicionalni, nomadski način života još postoji u ponešto izmijenjenom obliku. Često se i ne može govoriti o oštroj granici između nomadskog i sedentarnog načina života, jer dio nomada 'zimuje' na jednom mjestu, a stalno nastanjeni Romi, zbog specifičnog načina zarađivanja, odlaze na duža putovanja i sezonske poslove" (Posavec, 2000.). Zbog navedenih razloga, ovu prigodnu podjelu unutar romske populacije na *starosjedioce* i *došljake* moramo interpretirati vrlo oprezno. Ipak, rezultati su pokazali da ima razloga produbiti istraživanja ovim tragom. Naime, dvije skupine razlikuju se kada je u pitanju način na koji doživljavaju i opisuju romsku populaciju. Kod onih ispitanika za koje smo prepostavili snažniju "ukorijenjenost" u zavičajno mjesto činjenica siromaštva zasjenila je ostala obilježja skupine. Za razliku od njih, ispitanici za koje smo prepostavili da su mobilniji i manje

vezani za zavičajno mjesto u značajno većoj mjeri kao romska obilježja vrednuju običaje i folklor. Možemo pretpostaviti da je takav stav kod potonjih posljedica češćega suočavanja s drugim, različitim društvenim pa i kulturnim skupinama, gdje se upravo ovi sociokulturalni elementi identiteta ističu kao elementi razlike. Posebno je to vjerojatno kod Roma koji žive ili su živjeli u velikim (hrvatskim ili europskim) gradovima, gdje siromaštvo nije ekskluzivno obilježje jedne skupine, pa se diferenciranje spram drugih odvija i na drugim obilježjima, poglavito onima iz kulturne sfere.

Dok s obzirom na školsku spremu ispitanika nema statistički značajne razlike u ovom pitanju, ona se ipak pokazala kad smo ispitanike podijelili u skupine zaposlenih i nezaposlenih (Tablica 5). Očekivano je u skupini nezaposlenih dominantno opisivanje vlastite etničke skupine "siromaštvom", dok su kod zaposlenih na prvom mjestu običaji, a i vrednovanje tipičnih obrta dvostruko je češće.

	Folklor	Tipični obrbi	Običaji	Siromaštvo	Jezik	Ostalo	Ukupno
Zaposleni	15,7	7,2	33,7	28,9	12,0	2,4	100
Nezaposleni	13,2	3,7	15,5	54,3	10,9	2,5	100

p<0.01

Tablica 5.
Što po mišljenju ispitanika
najbolje opisuje Rome (%),
nezaposleni i zaposleni

Na koncu, među dvjema "dijalektnim" skupinama također se pokazala statistički značajna razlika na ovom pitanju.

U prvoj su skupini Romi koji govore *romani chib* i koji u najvećoj mjeri karakteristikom Roma drže običaje (zajedno s folklorom tih je odgovora 59,7%). Druga skupina, koja govori *ljimba d' bjaš*, vlastitu etničku skupinu identificira u najvećem postotku (65,2%) sa siromaštvom (Tablica 6).

	Folklor	Tipični obrbi	Običaji	Siromaštvo	Jezik	Ostalo	Ukupno
Romani chib	22,1	3,3	37,6	24,9	11,3	0,9	100
Ljimba d' bjaš	8,4	3,5	7,9	65,2	13,0	2,1	100

p<0.01

Tablica 6.
Što po mišljenju ispitanika
najbolje opisuje Rome (%),
razdioba po dijalektu

Dok odgovori prve skupine ispitanika Rome oslikavaju više kao specifičnu sociokulturalnu zajednicu u kojoj je siromaštvo jedna od odrednica, iz odgovora druge skupine vidi se da se Romi doživljavaju u najvećoj mjeri kao socio-ekonomski skupini koju karakterizira siromaštvo.

Kako bi slika o uspoređenim grupacijama bila donekle jasnija, treba reći da se razlika između ove dvije skupine

proteže i preko "jezične sfere". Analiza je pokazala da se ispitanici koji pripadaju pojedinoj dijalektnoj skupini statistički značajno razlikuju po vjeroispovijedi, migracijskim navikama (mjerenum temeljem činjenice rođenja, odnosno doseljenja u mjesto) te na koncu i po teritorijalnom razmještaju.

Tablica 6a.
Dijalekt i vjeroispovijed

	Katolička	Islamska	Pravoslavna	Nije vjernik	Ostalo
Romani chib	10,8	84,0	3,3	0,9	0,9
Ljimba d' bjaš	74,1	0,7	17,1	7,6	0,5

p<0,01

Tablica 6b.
Dijalekt i sklonost migracijama

	Svi su tu od rođenja	Većina je tu od rođenja	Većina se doselila	Svi su se doselili
Romani chib	14,6	47,6	25,6	12,7
Ljimba d' bjaš	56,4	27,0	9,2	7,4

p<0,01

Tablica 6c.
Dijalekt i teritorijalni razmještaj

	Romani chib	Ljimba d' bjaš
Zagreb i Zagrebačka županija	24,5	1,2
Sisačko-moslavačka	3,3	10,6
Varaždinska	1,4	16,1
Primorsko-goranska	21,1	0,2
Brodsko-posavska	3,8	9,0
Osječko-baranjska	2,8	14,5
Istarska	39,9	-
Međimurska	2,3	38,7
Ostalo	-	9,7

p<0,01

Na temelju podataka izloženih u Tablicama 6a, 6b i 6c, ove jezične skupine mogu se dodatno razlikovati. Statistički značajno pripadnici dijalektne skupine *Romani chib* pripadnici su islamske vjerske skupine, a najčešće žive u Istarskoj županiji, Zagrebu i Zagrebačkoj županiji te u Primorsko-goranskoj županiji. Može se reći da su skloniji migracijama te da imaju bogatije migracijsko iskustvo. Pripadnici dijalektne skupine *Ljimba d' bjaš* većinom su iz kršćanskog vjerskog kruga (većina katolici, ali ima i pravoslavaca), a najčešće žive u Međimurskoj županiji, općenito na kontinentalnom dijelu: na području sjeverozapadne Hrvatske, ali i istočne Hrvatske. U ovoj skupini nalazimo da se većina ispitanika i članova njihovih obitelji nije selila, nego živi stalno u mjestu rođenja.

Osobno iskustvo društvenoga položaja: jesu li Romi poštovani?

Društveno poštovanje svakako je jedan od indikatora kojim možemo analizirati socijalnu integraciju ili pak socijalnu isključenost romske populacije u društvu. U ovom slučaju zanimala nas je subjektivna ocjena ispitanika: jesu li, kao Romi, poštovani u društvu. Pitanje im je upućeno izravno, s mogućnošću samo dva odgovora: "da" ili "ne". Unatoč činjenici da je riječ o marginalnoj skupini koja se u mnogim dimenzijama (ekonomska, politička, socijalna) opasno približava granici socijalne isključivosti, većina ispitanika (84,7%) iz osobnog iskustva odgovara da se kao pripadnik romske manjine u društvu osjeća poštovanim (Tablica 7). Udio ispitanika koji osjećaju da društvo poštuje Rome kao posebnu etničku skupinu najveći je u Primorsko-goranskoj županiji (95,6%), a najmanji u Međimurskoj županiji (79%) i Gradu Zagrebu (79,3%).

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Ne	20,7	17,4	10,0	4,4	12,2	16,0	16,7	21,0	7,4	15,3
Da	79,3	82,6	90,0	95,6	87,8	84,0	83,3	79,0	92,6	84,7

Tablica 7.
Osjećaju li se, kao Romi,
poštovani u društvu? (%)

Procjene poštovanja koje Romi osjećaju u društvu ne razlikuju se statistički značajno ni kod ispitanika različita spola, dobi, mjesta rođenja, zaposlenosti pa ni pripadnika različitih romskih jezičnih (dijalektnih) skupina. No varijabla na kojoj se ipak pokazala statistički značajna razlika o ovom pitanju jest stupanj naobrazbe (Tablica 8).

	Da	Ne	Ukupno
bez škole	87,7	12,3	100
nepotpuna osnovna škola	83,6	16,4	100
završena osnovna škola	86,3	13,7	100
završena srednja škola	71,7	28,3	100

p<0.05

Tablica 8.
Osjećaju li se, kao Romi,
poštovani u društvu, po
naobrazbi (%)

Podatak da ispitanici s većim stupnjem naobrazbe u manjoj mjeri osjećaju poštovanje u društvu, kao i da ispitanici bez škole to poštovanje osjećaju u najvećoj mjeri, nije sasvim paradoksalan. Naime, možemo pretpostaviti da su ispitanici sa završenom srednjom školom upućeni na češće kontakte (bilo one u školi, bilo poslovne ili privatne naravi) s pripadnicima drugih društvenih skupina, pa su i

izloženiji eventualnom izrazu nepoštovanja nego njihovi neobrazovani sunarodnjaci, čija su socijalna iskustva ograničena na pripadnike iste socijalne i etničke skupine. Obrazovaniji ispitanici, treba pretpostaviti, mnogo češće i na više načina dolaze u situaciju da kontaktiraju s pripadnicima neromske skupine. Stoga, s obzirom na ukupnu obrazovnu strukturu uzorka (17% sa završenom osnovnom i 5,8% sa završenom srednjom školom), ovaj nalaz upućuje na oprez pri interpretaciji tako optimistično izraženoga stava o poštovanju što ga ispitanici kao Romi uživaju u društvu.

Osvrt na vrijednosti

Općenito gledajući, vrijednosti nam pomažu kako bismo se etički, ili u najmanju ruku prikladno, ponašali. Uz njihovu pomoć određujemo što je dobro, a što loše, što je poželjno, a što nepoželjno. Šućur (2000.) smatra kako se kulturna marginalizacija Roma ogleda upravo na razini vrijednosnoga sustava, u vrh kojega nisu prodrle vrijednosti "zapadnjačkoga materijalizma". Ocenjujući koliko su im važne pojedine vrijednosti društvenoga i individualnoga života, ispitanici su opisali okvir unutar kojeg se može očekivati i oblikovanje njihova ponašanja, pa i načina života. Ukupno su ocjenjivali 18 čestica (Tablica 9) i za većinu su izjavili da su im "važne".

Naime, samo je jedna potencijalna vrijednost dobila na razini ukupnog uzorka (srednju) negativnu ocjenu ("uglavnom nevažno"), a riječ je o politici. Oko svih ponuđenih vrijednosti ispitanici su se izjasnili ili pozitivno ili negativno, tako da praktički odgovora iz kategorije "nisam siguran", na razini srednje ocjene u ukupnom uzorku – uopće nema. Premda su, osim politike, kod svih vrijednosti srednje ocjene u kategoriji "uglavnom važno" ili "vrlo važno", korisno je pogledati i kako su rangirane.

Rezultati prikazani u Tablici 9 upućuju na nekoliko mogućih zaključaka – uporišta na kojima bi mogla započeti priča o poželjnim vrijednostima romske populacije.

Na temelju ocjena, vrijednosti smo podijelili u tri veće skupine. U prvoj su one kojima je pripisana najveća ocjena (5). Oko važnosti zdravlja i djece, kao elementarnih vrijednosti i općih egzistencijalnih uvjeta za život pojedinca i skupine – gotovo postoji konsenzus. Takav stav slaže se s tvrdnjama da je kod romske populacije "naglasak društvenosti na obitelji i užoj rodbinskoj skupini" (Štambuk, 2000.). Visoko rangirani, slijede "sloboda" i "poštenje", dva koncepta iz etičke sfere. Pa premda nas "sloboda" asocijativno upućuje na tradicionalno nomadski život Roma

	Rang	Ukupno uzorak	Ocjena
Zdravlje	1	4,96	
Djeca	2	4,90	
Sloboda	3	4,85	
Poštenje	3	4,85	
Prijateljstvo	5	4,80	
Ljubav	6	4,72	vrlo važno (5)
Brak	7	4,71	
Rad	8	4,70	
Novac	9	4,69	
Znanje i vještine	10	4,52	
Zaštita okoliša	11	4,49	
Ravnopravnost spolova	12	4,43	
Seksualni život	13	4,40	
Završena škola	13	4,40	uglavnom važno (4)
Slobodno vrijeme	15	4,38	
Vjera	16	4,26	
Nacija	17	3,85	
Politika	18	2,14	uglavnom nevažno (2)

Ponuđeni su bili odgovori: *uopće nije važno* (1), *uglavnom nevažno* (2), *nisam siguran* (3), *uglavnom važno* (4) te *vrlo važno* (5)

koji se odvija izvan i mimo uobičajenih društvenih institucija i struktura, kvalitetna bi interpretacija zahtijevala daljnje istraživanje uz operacionalizaciju ovih općenitih pojmova. Redom dalje nižu se prijateljstvo, ljubav i brak - vrijednosti kojima se reguliraju međuljudski odnosi u užoj socijalnoj skupini. Sljedeću podskupinu čine rad, novac, znanje i vještine, kao uvjeti ekonomskoga preživljavanja. Premda na začelju najvažnijih, vrijednost "zaštite okoliša" u ovoj skupini izaziva optimizam, osobito iz perspektive rasprave o unapređenju razvitka naselja i lokacija naseljenih Romima.

U drugoj skupini vrijednosti su ocijenjene kao "uglavnom važne". No u rangu vrijednosti njih ne bi bilo korektno interpretirati kao prioritete. Najznačajniji nalaz iz ove skupine jest činjenica da se "završena škola" našla pri dnu ranga važnosti. Premda nije neočekivan, takav stav upozorava i na dodatne subjektivne (uz one objektivne) zapreke rješavanju jednog od najvećih romskih problema - izrazito neobrazovane populacije. U posebnoj je skupini već spomenuta politika s epitetom "uglavnom nevažnog" aspekta života, što zajedno s niskim rangom koji je zauzela "nacija" govori i o manjku interesa za državne institucije. Ukratko,

Tablica 9.
 Važnost koju ispitanici pridaju pojedinim vrijednostima društvenoga i individualnoga života (srednje ocjene)

biti zdrav, biti slobodan, biti u dobrom obiteljskom okruženju te moći raditi i imati novca – najvažnije su među vrijednostima društvenoga i individualnoga života. S druge strane, potvrđeno je kao manje važno uključivanje u društvene institucije i sustave kao što su „školski sustav, zapošljavanje, prihvatanje prava i obveza iz postojećih zakonom reguliranih pravila igre“ (Štambuk, 2000.). Drugim riječima, manje je važna socijalna integracija.

U ovim ocjenama pokazala se, na nekim vrijednostima, primjenom t-testa, statistički značajna razlika između žena i muškaraca. Djeca, slobodno vrijeme i ravnopravnost spolova dobili su višu srednju ocjenu kod žena, dok su muškarcima važniji brak, ljubav i seksualni život (Tablica 10).

Tablica 10.
Važnost koju ispitanici pridaju pojedinim vrijednostima društvenoga i individualnoga života (srednje ocjene) – razlika po spolu

	žene	muškarci
Djeca	4,95	4,86
Ljubav	4,65	4,78
Brak	4,64	4,77
Ravnopravnost spolova	4,52	4,35
Seksualni život	4,11	4,67
Slobodno vrijeme	4,47	4,30

p<0.01

Statistički značajna razlika pokazala se i usporedbom raznih dobnih skupina. Općenito se može reći da mladi ispitanici u prosjeku više nego stariji važnim drže ljubav i spolni život, dok stariji više važnost pridaju djeci, politici i ravnopravnosti spolova (Tablica 11).

Tablica 11.
Važnost koju ispitanici pridaju pojedinim vrijednostima društvenoga i individualnoga života (srednje ocjene) – razlika po dobi

	18-29	30-39	40-49	50 i više	
Djeca	4,82	4,95	4,95	4,96	p<0.01
Ljubav	4,78	4,74	4,73	4,50	p<0.05
Znanje, vještine	4,56	4,49	4,63	4,38	p<0.01
Ravnopravnost spolova	4,33	4,46	4,56	4,55	p<0.01
Seksualni život	4,56	4,41	4,45	3,87	p<0.01
Politika	2,01	2,08	2,48	2,24	p<0.05

Provjera razlike među skupinama – od kojih smo jednu uvjetno nazvali „ukorijenjenom u zavičajno mjesto“, a drugu „migracijski aktivnijom“ ili „slabije vezanom za mjesto“ – također je pokazala neke statistički značajne razlike. U Tablici 12 vidi se u kojim vrijednostima ove dvije skupine pokazuju razliku.

	rođeni u mjestu stanovanja ili u obližnjem mjestu	rođeni drugdje u Hrvatskoj ili u inozemstvu
Sloboda	4,82	4,90
Rad	4,65	4,78
Prijateljstvo	4,77	4,86
Politika	2,05	2,27
Nacija	3,78	3,98
p<0.05		

Tablica 12.
Važnost koju ispitanici pridaju pojedinim vrijednostima društvenoga i individualnoga života (srednje ocjene) – razlika po "jezičnoj skupini"

Podatci pokazuju da Romi koji su "mobilniji" i koji u najmanju ruku imaju iskustvo života u različitim sredinama u prosjeku nešto više vrednuju upravo one vrijednosti koje su povezane sa socijalnom dimenzijom života. Premda je riječ samo o razlici u intenzitetu važnosti, ona nas upućuje i na moguće dublje socijalne razlike u načinu života, ciljevima i aspiracijama između ove dvije skupine.

Još su brojnije vrijednosti na kojima se pokazala statistički značajna razlika među dvjema jezičnim (dijalektnim) skupinama (Tablica 13). Takav nalaz upućuje nas na zaključak kako se, osim na jezičnoj razini, ove skupine, premda tek u intenzitetu, razdvajaju i u pogledu vrijednosne orijentacije. Najveća razlika pokazala se na ocjeni važnosti politike, gdje je u jednoj skupini izražen neutralan, a u drugoj negativan stav. Romi koji govore dijalekt *romani chib* u prosjeku su neodlučni u ocjeni politike, dok pripadnici dijalektne skupine *ljimba d' bjaš* u prosjeku drže kako je politika "uglavnom nevažna" u njihovu životu. Općenito se može reći da pripadnici jezične skupine *romani chib* pridaju više važnosti socijalnim vrijednostima nego njihovi sunarodnjaci koji govore dijalektom *ljimba d' bjaš*. U tom smislu, na njih se vjerojatno može i više računati u pogledu socijalne angažiranosti. Oni su, podsjećamo, i mobilniji, imaju iskustvo života u više životnih sredina, što bi moglo djelovati i na povećanje socijalne osjetljivosti. No zanimljivo je da su, u prosjeku, veću osjetljivost prema "zaštiti okoliša" pokazali Romi koji govore *ljimba d' bjaš*.

	Romani chib	<i>ljimba d' bjaš</i>	
Sloboda	4,94	4,78	p<0.01
Rad	4,82	4,63	p<0.01
Prijateljstvo	4,86	4,73	p<0.01
Zaštita okoliša	4,30	4,51	p<0.01
Ravnopravnost spolova	4,52	4,34	p<0.05
Slobodno vrijeme	4,49	4,21	p<0.01
Politika	2,51	1,97	p<0.01
Vjera	4,48	4,14	p<0.01
Nacija	4,24	3,66	p<0.01

Tablica 13.
Važnost koju ispitanici pridaju pojedinim vrijednostima društvenoga i individualnoga života (srednje ocjene) – razlika po "jezičnoj skupini"

Ponuđeni su bili odgovori: *uopće nije važno* (1), *uglavnom nevažno* (2), *nisam siguran* (3), *uglavnom važno* (4) te *vrlo važno* (5)

Način života

Romski način života, po mnogočemu poseban, među najvažnijim je čimbenicima njihova razlikovanja i odvajanja od drugih društvenih skupina. Ta je posebnost dijelom posljedica romskih običaja i tradicije, vrijednosnoga sustava o kojem je već bilo riječi u prethodnom odlomku, ali i objektivnih okolnosti, pa i međuodnosa romske populacije i širega društva u kojem žive. Na ovom mjestu reći ćemo nešto o načinu života Roma u Hrvatskoj na temelju njihove izravne procjene koliko su pojedina obilježja života karakteristična za način života u naselju, samoprocjene više aspekata kvalitete života te spremnosti za migraciju.

Iz Tablice 14 saznajemo kako kod gotovo 2/3 ispitanika postoji svijest o izrazito naglašenoj ugroženosti života zbog onečišćena okoliša. Nasuprot tome, svakodnevni se život doživljava sigurnim, pa se može prepostaviti kako se ugroženost zbog onečišćena okoliša očekuje više kao dugoročna posljedica života u neprihvativu okolišu. Takav ne povoljni životni okvir vjerojatno se nadoknađuje relativno velikim "mogućnostima da se živi po vlastitom izboru", čime se ostvaruje već iskazana želja za slobodom i njezino visoko vrednovanje. I velika uloga tradicije potvrđuje se u očekivano visokom udjelu, dok je "mogućnost brzog stjecanja dobrog standarda" jedino obilježje koje nije potvrđeno kao tipično za njihova naselja.

Tablica 14.
Karakteristična obilježja načina
života u naselju (%)

	Ukupno uzorak		
	Uopće ne	Donekle	Izrazito
Ugroženost života onečišćenim okolišem	15,0	21,7	63,3
Siguran svakodnevni život	17,9	33,6	48,5
Mogućnost da se živi po vlastitu izboru	21,0	31,7	47,2
Velika uloga tradicije	23,6	37,2	39,2
Mogućnost da osoba u kratkom roku stekne dobar standard	55,2	22,4	22,4

Razdioba po županijama (tablice u dodatku) pokazuje da je zbog ugroženosti života onečišćenim okolišem stanje osobito alarmantno u naseljima Sisačko-moslavačke, Varaždinske i Brodsko-posavske županije, gdje je udio samo odgovora "izrazito" veći od 80%, pa su to i mjesta koja zahtijevaju najhitnije intervencije kako bi se unaprijedila kvaliteta života u naseljima. Nema statistički značajne razlike u načinu ocjenjivanja ovih karakteristika s obzirom na ispitanike različite naobrazbe i dobi. Značajnost razlike u procjeni pokazala se između žena i muškaraca prilikom ocjene "ugroženosti života onečišćenim okolišem", gdje su

muškarci u većoj mjeri (67,3% izrazito) upozorili na ovaj problem nego žene (58,6% izrazito). Osim u ovoj dimenziјi, kada je riječ o skupinama ispitanika "starosjedilaca" ili "rođenih u naselju" te onih koji su "doseljeni" – razlika se pokazala i u ocjeni uloge tradicije. Naime, starosjedioci više od doseljenih upozoravaju na ugroženost onečišćenim okolišem, dok doseljeni u većem postotku naglašavaju ulogu tradicije u životu naselja (Tablica 15).

	Rođeni u mjestu boravka ili u nekom drugom mjestu u županiji			Rođeni drugdje u Hrvatskoj ili u inozemstvu		
	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito
Velika uloga tradicije	26,6	41,6	31,8	18,5	29,2	52,3
Ugroženost života onečišćenim okolišem	13,0	19,8	67,2	18,9	24,1	57,0

p<0.01

Tablica 15.
 Karakteristična obilježja načina
 života u naselju (%), po
 mjestu rođenja

Razlika u ocjeni ovih karakteristika vlastita naselja ima još više kad se ispitanici razdjile u dvije skupine po jezičnom kriteriju (Tablica 16).

	romani chib			ljimba d' bjaš		
	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito
Velika uloga tradicije	11,7	28,4	59,9	28,4	43,8	27,9
Ugroženost života onečišćenim okolišem	24,0	30,0	46,0	10,8	19,5	69,7
Mogućnost da se u kratkom roku stekne dobar standard	57,1	14,8	28,1	53,4	25,3	21,4

p<0.01

Tablica 16.
 Karakteristična obilježja načina
 života u naselju (%), po
 dijalektu

Kao "mjesto razlike" među Romima koji govore različitim dijalektom pojavila se i "mogućnost da se u kratkom roku stekne dobar standard", koja je – premda u cjelini – mala, ipak nešto izglednija za pripadnike dijalektne skupine *romani chib*. Ipak, dvostruko veći udio ispitanika iz skupine *romani chib* pokazuje da se u njihovim naseljima život odvija tradicionalnije, a i ugroženost onečišćenim okolišem istaknuta je u manjem udjelu. Razlike u odnosu spram tradicije moguće su i zbog povezanosti jezičnih skupina s vjeroispovijedi ispitanika, koja u nekim segmentima, s više ili manje uspjeha, određuje i način života.

Sliku života u romskim naseljima svakako upotpunjuje i ocjena najvažnijih aspekata kvalitete života (Tablica 17).

Tablica 17.

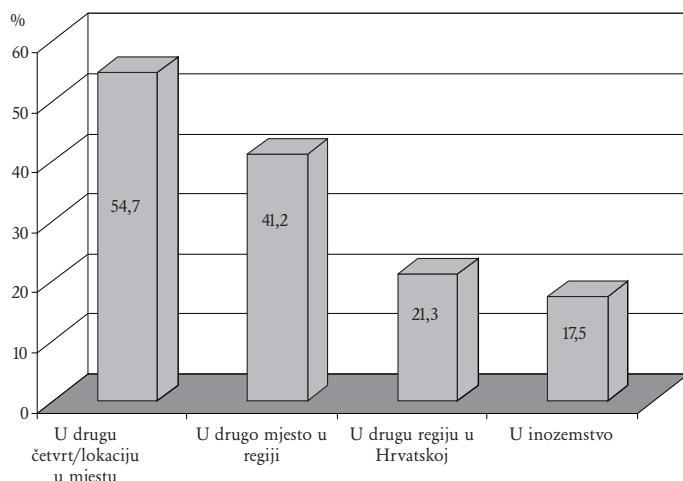
Srednja ocjena pojedinih aspekata kvalitete života

	Zagreb	Sisačko- -moslavacka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osičko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Zdravlje članova obitelji	3,7	3,9	4,0	3,7	3,9	4,1	3,6	3,7	3,6	3,8
Ugled među osobama iz bliže okoline (susjedima, kolegama s posla)	3,9	3,7	3,7	4,2	3,9	4,0	3,8	3,5	3,3	3,7
Prehrana	3,8	3,4	3,7	3,6	3,8	3,7	3,7	3,4	3,4	3,6
Osobno zdravlje	3,3	3,5	3,7	3,5	3,5	3,7	3,6	3,4	3,5	3,5
Životna perspektiva mlađih članova obitelji	3,5	3,7	3,8	3,4	3,3	3,4	3,6	3,5	3,5	3,5
Osobna životna perspektiva	3,3	3,2	3,4	3,0	3,2	3,0	3,3	3,1	3,2	3,2
Mogućnost biranja načina života prema vlastitim željama i mjerilima	3,1	2,9	3,6	3,1	3,3	3,4	3,1	3,1	3,1	3,2
Uvjeti stanovanja	2,8	2,6	2,8	2,5	3,3	3,1	2,9	2,7	2,6	2,8
Opće životne prilike u naselju	2,9	2,4	2,4	2,2	3,0	2,9	3,0	2,5	2,7	2,7
Materijalno stanje kućanstva	2,4	2,2	2,6	2,3	2,5	2,5	2,5	2,1	2,2	2,3
Radno mjesto	1,6	1,6	1,8	2,3	1,7	1,8	2,5	1,6	1,3	1,7

Ponudene su bile ocjene kao u školi: od 1 (nedovoljno) do 5 (odlično)

Zdravlje, ugled, perspektivu, osobnu slobodu – ispitanici su najbolje ocijenili. No više od vrha ovoga popisa zanima nas njegovo začelje. Gledajući od najlošije sastavnice kvalitete života – u ovom slučaju od “radnog mjesta”, preko materijalnoga stanja, uvjeta stanovanja, pa i opće ocjene prilika u naselju – vidi se da se život u romskim naseljima ocjenjuje vrlo niskom ocjenom. I takva ocjena tek se u nijansama mijenja po županijama. Općí je dojam da se živi loše, a najslabije ocijenjen aspekt života (radno mjesto) vjerojatno je i ključ za izlazak iz opisane situacije. Premda se u naseljima u kojima živi njih 92,3% smatra domaćima, a ne došljacima, zbog promjena uvjeta života i rada većina je spremna i na selidbu. No intenzitet spremnosti na promjenu mesta boravka smanjuje se s povećanjem udaljenosti “novog doma” od mesta sadašnjega življjenja (slika 2), pa sve upućuje na potrebu da se sadašnja naselja i lokacije urede kako bi se približila razini prihvatljiva životnog standarda.

Unatoč općenito pesimističnoj slici, ni u ovom pogledu stanje se ne ocjenjuje “podjednako lošim” u svim podskupinama uzorka. Statistički značajne razlike pokazale su se u svim testiranim skupinama: grupiranjem u dvije dijalektne skupine statistički značajna razlika dobivena je na dva pitanja, pri čemu su u oba slučaja zadovoljniji stanjem pripadnici dijalekta *romani chib*. Oni su zadovoljstvo rad-

Slika 2.
Jesu li se ispitanici spremni odseliti kako bi poboljšali uvjete rada i života (%)?

nim mjestom ocijenili prosječnom ocjenom 2, za razliku od pripadnika dijalekta *ljimba d' bjaš*, koji su tu prosječno dali ocjenu 1,7; opće prilike u naselju kod prve skupine dobile su ocjenu 2,80, a kod druge 2,55. Starosjedioci pak višom ocjenom od doseljenika vrednuju osobno zdravlje (3,61 prema 3,33), zdravlje članova kućanstva (3,89 prema 3,57) i materijalni položaj (2,34 prema 2,28). Muškarci su višom ocjenom od žena vrednovali radno mjesto (1,81 prema 1,61), osobno zdravlje (3,64 prema 3,35), osobnu životnu perspektivu (3,32 prema 3,04) i životnu perspektivu mladih (3,60 prema 3,41).

Još je veći broj pojedinosti na kojima se statistički značajno razlikuju ocjene zaposlenih i nezaposlenih (Tablica 18).

	Zaposleni	Nezaposleni
Osobno zdravlje	3,89	3,47
Životna perspektiva mladih članova obitelji	3,78	3,48
Osobna životna perspektiva	3,53	3,16
Uvjeti stanovanja	3,21	2,76
Materijalno stanje kućanstva	2,79	2,29
Radno mjesto	3,39	1,55

Ponudene su bile ocjene kao u školi: od 1 (nedovoljno) do 5 (odlično)

Tablica 18.
Srednja ocjena pojedinih aspekata kvalitete života

Zaposleni ispitanici su, očekivano, zadovoljnji u svim pojedinostima koje su ocjenjivali, a osobito se to vidi u onima koje su najizravnije vezane uz radno mjesto i materijalni status. Statistički značajne razlike u ocjeni pokazale su se u najvećem broju pojedinosti (prikazanih u Tablicama 19 i 20) kada smo usporedili ispitanike različite dobi i različitoga stupnja naobrazbe.

Tablica 19.
Srednja ocjena pojedinih
aspekata kvalitete života,
po dobi

	18–29	30–39	40–49	50 i više
Zdravlje članova obitelji	3,95	3,87	3,85	3,00
Mogućnost biranja načina života prema vlastitim željama i mjerilima	3,23	3,13	3,40	2,76
Prehrana	3,65	3,69	3,65	3,08
Osobno zdravlje	4,06	3,48	3,25	2,27
Životna perspektiva mlađih članova obitelji	3,62	3,54	3,70	2,95
Osobna životna perspektiva	3,38	3,22	3,23	2,51
Uvjeti stanovanja	2,79	2,90	2,98	2,42
Materijalno stanje kućanstva	2,38	2,36	2,51	1,86
Radno mjesto	1,65	1,75	2,00	1,50

p<0,01

U većini pojedinosti mladost donosi i veći stupanj zadovoljstva, no zanimljivo je da su u slučaju ocjene radnoga mjesta ispitanici u četrdesetim godinama života najzadovoljniji, dok su se približile ocjene najmladih i najstarijih. S tim je povezana i najveća ocjena zadovoljstva materijalnim stanjem u istoj doboj kategoriji (40–49 godina), kao i u slučaju radnoga mjesta. Općenito se može reći da je ta skupina nešto optimističnija od drugih i kada je riječ o životnoj perspektivi mlađih, uvjetima stanovanja i mogućnosti da se živi po vlastitu izboru.

Tablica 20.
Srednja ocjena pojedinih
aspekata kvalitete života, po
naobrazbi

	bez škole	nepotpuna osnovna škola	osnovna škola	srednja ško- la
Zdravlje članova obitelji	3,51	3,89	3,90	4,00
Ugled među osobama iz bliže okoline (susjedima, kolegama s posla)	3,63	3,69	3,93	4,11
Prehrana	3,35	3,62	3,74	4,02
Osobno zdravlje	3,02	3,66	3,79	4,04
Životna perspektiva mlađih članova obitelji	3,31	3,54	3,73	3,65
Osobna životna perspektiva	2,88	3,25	3,40	3,70
Uvjeti stanovanja	2,58	2,80	3,00	3,36
Materijalno stanje kućanstva	2,12	2,35	2,53	2,76
Radno mjesto	1,57	1,63	2,10	2,26

p<0,01

Iz Tablice 20 vidi se da su pojedinostima u vlastitu životu, u prosjeku, najzadovoljniji obrazovaniji članovi romske populacije. No kako je njih u ukupnom broju vrlo malo, zaključnu ocjenu o kvaliteti života određuju u najvećoj mjeri manje uspješni i manje zadovoljni Romi.

Sociokulturni profil romskoga stanovništva analizirali smo na temelju nekoliko indikatora: identitet, društveni položaj, vrijednosti i kvaliteta života. Premda je nesumnjivo da su Romi specifična društvena skupina, po mnogim obilježjima i načinu života prepoznatljiva u društvu, ipak valja imati na umu da nije riječ o homogenoj sociokulturoj grupaciji, nego da se unutar romske populacije događaju mnogovrsna raslojavanja. Ovo istraživanje pokazalo je da se ta raslojavanja zbivaju i u kulturnoj sferi, oblikujući tako neke podskupine s posebnim identitetima, načinom života i vrijednostima. Ponekad one nisu sasvim jasno definirane, naprotiv, ostaju natkriljene nezaobilaznim kulturnim specifičnostima koje romska društva oblikuju i razlikuju spram drugih društava. No već je nekoliko analiza kojima smo "načeli" ispod površine, uspoređujući ih po spolu, dobi, naobrazbi, povezanosti s mjestom, pripadnosti jezičnom/dijalektnom krugu – pokazalo da se unutar romske populacije diferenciraju više ili manje različite skupine. O tome bi, svakako, trebalo voditi računa kada se pristupa unapređenju razvoja njihovih naselja.

Nekoliko je velikih problema s kojima se romske zajednice suočavaju i koji posljedično opterećuju sve aspekte života, pa tako i onaj sociokulturalni. Objektivno nizak stupanj naobrazbe, koji smanjuje izglede za zaposlenje i poboljšanje životnoga standarda, nije kod samih Roma prepoznat kao uzrok ili ključ rješenja njihovih problema. Unatoč svemu, na vrijednosnoj ljestvici "završena škola" nalazi se pri samome dnu, a siromaštvo se prihvata kao obilježje skupine i upisuje se u identitetsku bilancu, gurajući u pozadinu tipična kulturna obilježja Roma kao što su folklor, običaji, jezik, obrti i sl.

Uz siromaštvo, u najvećoj su mjeri skloni svoj način života opisati kao "ugroženost onečišćenim okolišem", što se dodatno argumentira i niskim stupnjem zadovoljstva uvjetima stanovanja, općim životnim prilikama u naselju, materijalnim stanjem kućanstava i, osobito, radnim mjestom.

Općenita je ocjena, što pokazuje i ova analiza, da tradicionalni sociokulturalni identitet Roma bliјedi te da se Romi u najvećoj mjeri socijalno legitimiraju i predstavljaju kroz negativna obilježja ili manjkavosti: siromaštvo i ugroženost. U društvu koje se okreću k multikulturalnosti i ohrabrivanju ravnopravnoga *Drugog*, manjak i nedostatak ne mogu dugoročno biti temelj identitetske razlike na kojoj počiva subjektivitet skupine. Za oblikovanje prepoznatljivoga sociokulturalnog profila Roma, kao i za revitalizaciju

njihova socijalnog identiteta, ima mnogo više izgleda ako uporište vlastite legitimacije naslone na još uvijek žive sastavnice kulturne baštine. Podsjećamo, gotovo polovica ispitnika smatra da Rome najbolje opisuju njihovi običaji, folklor, jezik, stari obrti. Je li postotak onih koji tako misle velik ili je malen – možda i nije pravo pitanje. On je, svakako, dovoljan da bude uporište optimističnijih razvojnih scenarija za romsku populaciju.

Zoran
ŠUĆUR

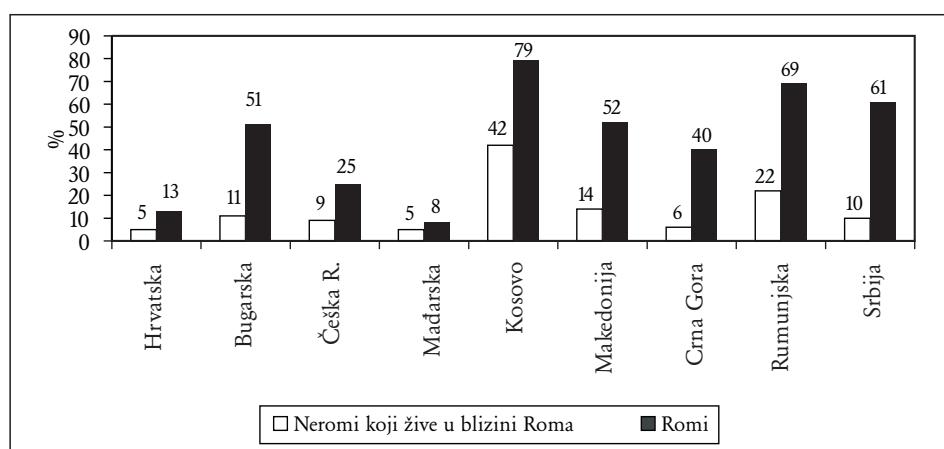
SIROMAŠTVO KAO
SASTAVNICA
SOCIOKULTURNOG
IDENTITETA ROMA

Objektivni i subjektivni pokazatelji romskoga siromaštva

Postoji tjesna veza između Roma i siromaštva i ona traje stoljećima. Romi su zasigurno skupina s najvećim rizikom siromaštva u svim društвima u kojima žive. Romsko je siromaštvo specifično u odnosu na siromaštvo drugih etničkih ili socijalnih skupina. Prije svega, siromaštvo je među Romima znatno raširenije nego u drugim skupinama. Stope romskoga siromaštva mogu biti desetak puta veće nego stope siromaštva u drugim skupinama. U Rumunjskoj, Bugarskoj i Mađarskoj (zemljama koje su članice ili kandidati za ulazak u EU) između 40–80% Roma živi ispod granice siromaštva od 4,3 američka dolara po osobi na dan (Ringold i sur., 2003.). S druge strane, Romi lako upadaju u siromaštvo i duže vrijeme ostaju u siromaštву (mnogi i cijeli život). To znači da je romsko siromaštvo nerijetko po svom karakteru dubinsko i permanentno.

Slika 1.
Stope siromaštva Roma i drugih skupina (2004.)

(međunarodna linija siromaštva od 4,3 \$ dnevno po osobi, izražena u PPP – paritetu kupovne moći)

Izvor: <http://vulnerability.undp.sk>

Napomena: Prilikom izračuna visine dohotka po članu kućanstva, upotrijebljena je OECD-ova ekvivalentna ljestvica (prvi odrasli=1, ostali odrasli=0,5, djeca ispod 14 g.=0,3). To znači da se dohodak po članu kućanstva ne dobiva tako da se ukupni dohodak podjeli s brojem članova kućanstva, nego s "ekvivalentnim brojem članova kućanstva". Npr. ako ukupni dohodak kućanstva u kojem živi bračni par i dvoje djece iznosi 1200 kn, ekvivalentni dohodak po članu kućanstva ne bi iznosio 300 kn ($1200 \div 4$), nego 571,43 kn ($1200 \div 2,1$).

Golema većina Roma u Hrvatskoj također je zaokupljena problemima siromaštva, o čemu svjedoče i objektivni i subjektivni pokazatelji siromaštva. Kao što se vidi iz slike 1, stopa siromaštva Roma u Hrvatskoj otprilike je dva i po puta veća nego stopa siromaštva neromske populacije koja živi u istim naseljima s Romima ili u blizini romskih naselja. Sigurno da bi razlika između siromaštva Roma i općenito neromske većine bila znatno veća. U usporedbi s drugim zemljama, Hrvatska pripada skupini zemalja koje imaju manje razlike između stopa siromaštva Roma i ostalih zajednica koje žive u romskom susjedstvu.

Razvidno je da su materijalne i finansijske prilike romske populacije daleko gore nego materijalne prilike stanovništva koje živi u absolutnom siromaštvu (Tablica 1).

Tablica 1.
 Životni uvjeti ukupnoga stanovništva, siromašnih i Roma

Pokazatelji životnoga standarda	Ukupno stanovništvo (%)	Siromašni (%)	Romi (%)
Manje od 10 kvadrata stana po osobi	8,1	25,0	67,2*
Nema struje	0,3	2,1	26,0
Nema WC u kući	8,8	37,2	66,0
Nema kupaonicu u kući	7,9	38,1	63,3
Nema tekuće vode	5,7	22,0	48,9
Nema kanalizacije	24,0	45,2	78,8
Nema telefona	10,7	40,1	61,1
Nema hladnjaka ili škrinje	5,9	16,6	20,9
Nema stroj za pranje rublja	8,9	32,6	49,9
Nema automobil	37,0	89,2	67,5

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Napomena: Pokazatelji životnoga standarda za ukupno stanovništvo i siromašne preuzeti iz Luttmer (2000). Granica siromaštva određena na temelju minimalnih izdataka za prehranu i ostale potrebe.

* S obzirom na to da nismo imali precizan podatak o površni stana Roma, jer su odgovori ispitanika svrstavani u odredene razrede u pogledu veličine stambenoga prostora, da bismo izračunali veličinu stambenoga prostora po članu kućanstva, pošli smo od toga da sva kućanstava u određenom razredu imaju prosječnu vrijednost dotičnoga razreda. To znači da podatak o veličini stambenoga prostora po osobi nije posve precizan.

Kada se uspoređuju određeni elementi infrastrukture i stambenoga standarda, na koji odlazi velik dio kućanskih izdataka u Hrvatskoj, onda vidimo da čak više od 1/4 Roma nema električnu energiju, dok je udio ovakvih kućanstava među ukupno siromašnima oko 2%. Gotovo polovica romskih kućanstava nema stroj za pranje rublja, koji se smatra dijelom minimalno pristojnoga životnog standarda u Hrvatskoj. Romi imaju znatno višu razinu deprivacije na svim elementima životnoga standarda u odnosu na općenito siromašne, osim kada je riječ o automobilu. Do-

sadašnja su istraživanja siromaštva pokazala da je posjedovanje automobila relativno dobar grubi indikator siromaštva u Hrvatskoj. Otpriklike 90% siromašnih i oko 95% korisnika socijalne pomoći ne posjeduje automobil (Šućur, 2001.; World Bank, 2000.). Čini se da automobil za Rome ima dodatne funkcije. Za velik dio romskih obitelji automobil je važan prilikom priskrbljivanja sredstava za život, ako se imaju na umu aktivnosti kojima Romi osiguravaju sredstva za život (prikupljanje sekundarnih sirovina, sitna trgovina i preprodaja). Za druge građane osobni automobil nije u toj mjeri egzistencijalno nužan.

Kada usporedimo trenutačni životni standard romskih kućanstava s onim prije 6 ili prije dvadesetak godina, onda je evidentno da se dogodilo poboljšanje materijalnih uvjeta života (mjereno posjedovanjem određenih trajnih potrošnih dobara) (Tablica 2).

Trajna potrošna dobra	Istraživanje iz 1982.	Istraživanje iz 1998.	Istraživanje iz 2004.
Nema struje	48,1	14,3*	26,0
Nema hladnjaka	72,9	40,0	37,1
Nema TV	61,9	20,2	15,0
Nema perilice rublja	92,2	65,9	49,9
Nema automobila	83,1	72,9	67,5

Izvor: Hodžić, 1985., 30-31 (za istraživanje iz 1982.), Štambuk, 2000., 307 (za istraživanje iz 1998.) i terensko istraživanje 2004.

Napomena: Obuhvat uzorka u ovim istraživanjima bio je različit, što je moglo utjecati na dobivene rezultate. Istraživanjem iz 1982. obuhvaćeno je bilo 20 romskih naselja, istraživanjem iz 1998. godine 5 naselja, a istraživanjem iz 2004. godine 43 naselja.

* Od pet naselja obuhvaćenih istraživanjem u četiri je postotak kućanstava bez struje iznosio između 0 i 11,5%, dok je u petom naselju bez struje živjelo više od polovice kućanstava.

Broj kućanstava bez struje više je nego prepolovljen u dvadesetak godina. U odnosu na 1998. godinu, najviše se smanjio postotak kućanstava bez perilice za rublje (iako je još uvjek prilično visok). Ipak, dobivene podatke treba uzimati s oprezom, jer mogu postojati velike razlike u životnom standardu između stanovnika pojedinih romskih naselja.

Subjektivne romske percepcije vlastita materijalnog položaja ne razlikuju se bitno od onih objektivnih (Tablica 3). Na ljestvici od 1 do 5 više od trećine ispitanika ocijenilo je svoj materijalni položaj ocjenom 1, odnosno kao nezadovoljavajući. Ako tome pridodamo i one koji su svoju materijalnu poziciju ocijenili ocjenom 2, onda nešto manje od 60% kućanstava živi u nezadovoljavajućim ili jedva prolaznim materijalnim prilikama. Ovdje treba uzeti

Tablica 2.
 Promjene u životnom standardu Roma

u obzir i standard s kojim su se ispitanici uspoređivali prilikom ocjenjivanja svoga materijalnog položaja. Romske su percepcije prihvatljiva ili pristojna životnog standarda vjerojatno skromnije nego percepcije drugih socijalnih ili etničkih skupina.

Tablica 3.
 Materijalno stanje kućanstva
 prema procjeni ispitanika*
 (N=962)

	%
1	35,1
2	24,3
3	22,6
4	8,4
5	9,6

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

* Ocjena je napravljena na skali od 1 do 5, identično ocjenjivanju u školi.

Iz Tablice 4 vidimo i to da je bez premca najveći problem s kojim se suočavaju romska kućanstva, prema pro-sudbama ispitanika, siromaštvo i materijalna oskudica. S obzirom na to da su ispitanici mogli navesti do dva problema, indikativno je da na ljestvici problema koje ispitanici spominju kao prve postoje golema razlika između siromaštva i svih drugih spomenutih problema. Naime, 64,7% ispitanika u prvi je plan istaklo problem siromaštva, a 11,3% loše stambene uvjetne, koji su u pravilu vrlo usko povezani sa siromaštvom. Kada rangiramo probleme bez obzira na to jesu li spomenuti kao prvi ili kao drugi po važnosti, siromaštvo i dalje ostaje na prvom mjestu, a zatim nezaposlenost te loši stambeni uvjeti. Svi koji su kao problem navodili siromaštvo naveli su ga po redoslijedu isključivo na prvom mjestu.

Tablica 4.
 Najveći problemi romskih
 kućanstava* (N=958)

Problem	% ispitanika koji problem navode kao prvi	% ispitanika koji problem navode kao prvi ili kao drugi
Loš materijalni položaj (oskudica i siromaštvo)	64,7	64,7
Loše zdravlje članova obitelji	8,6	19,9
Poteškoće sa školovanjem djece	4,4	8,1
Loši stambeni uvjeti	11,3	33,4
Velika udaljenost od posla za zaposlene	1,3	2,6
Nezaposlenost	8,5	47,0
Velika opterećenost žena (posao, obiteljske obveze)	0,3	4,0
Ostalo	1,0	1,8

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

* Moglo se navesti do dva problema.

Ne samo da je siromaštvo ključni problem Roma nego je ono "zaštitni znak" ili prepoznatljivo obilježje Roma (Tablica 5). Više od polovice ispitanika (52%) smatra da siromaštvo najbolje opisuje Rome kao etničku skupinu.

	%
Siromaštvo	52,0
Običaji	17,0
Folklor	13,5
Jezik	11,1
Tipični obrti	4,0
Drugo	2,4

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 5.
Što najbolje opisuje Rome
(N=959)

Romi i "kultura siromaštva"

Romi se tradicionalno percipiraju kroz razne stereotipe. Javnost ih percipira kao prosjake i skitnice ili kao lopove. Često ih se označuje kao "nezaslužne siromahe" (Katz, 1989.), tj. kao ljudi koji su lijeni, izbjegavaju rad, imaju nekontroliranu reprodukciju, neodgovorni su i nezreli, ne prihvataju moderne vrijednosti, žive od državne potpore i sl. Drugim riječima, Rome se u pravilu okrivljuje za vlastito siromaštvo. Tako je raširena slika Roma kao onih koji žive u bijedi i siromaštvu, ali i kao onih koji pretjerano i neprimjereni iskorištavaju državne sustave pomoći, potičući time frustracije i suparništvo s neromskim skupinama. Stoga se može postaviti pitanje: je li romsko siromaštvo "situacijsko" ili "kulturalno"? Je li siromaštvo intrinzični dio romske kulture, tako da šira javnost u tom pogledu ne može učiniti ništa ili vrlo malo?

Neki su autori u romskom siromaštvu skloni vidjeti elemente patologije i kulturalizma. "Patološki" pristup sugerira da jedina odgovornost za siromaštvo leži na pojedinцу, tj. siromaštvo je rezultat socijalnih i osobnih nedostataka pojedinca. Riječ patologija aludira na aktivnu ulogu pojedinca u stvaranju siromaštva, odnosno da pojedinci aktivno i svjesno stvaraju vlastitu bijedu. Isto tako, iz ovog bi se pristupa moglo zaključiti da su siromašni predodređeni da budu kriminalci i prijestupnici i da nikakva društvena intervencija neće imati uspjeha zbog samoga karaktera tih ljudi.

Ipak, autori znatno češće romsko siromaštvo nastoje objasniti teorijom "kulture siromaštva" (Lewis, 1965., 1968.), jer kulturalizam ne aludira na "genetske" crte Roma, nego na njihovu kulturu koja ih potiče na to da, u skladu sa stereotipima, izbjegavaju rad, imaju previše djece

Tablica 6.
 Obilježja kulture siromaštva

ili prihvaćaju prokriminalnu životnu orijentaciju. Prema ovoj teoriji, siromašni se služe životnim strategijama koje su posljedica kulturno uvjetovane prakse. Oni razvijaju vlastitu kulturu, posve različitu od kulture društva, s osebujnim normama i vrijednostima. Obilježja kulture siromaštva, prema Lewisovim nalazima, mogu se analizirati na individualnoj, obiteljskoj i socijalnoj razini (Tablica 6).

Individualna razina	Obiteljska razina	Socijalna razina
<ul style="list-style-type: none"> • marginaliziranost • bespomoćnost • fatalizam • orijentacija prema sadašnjosti • manjak kontrole impulsa • slaba ego-struktura • uvjerenost u mušku superiornost • tolerantnost prema psihopatologijama svih vrsta 	<ul style="list-style-type: none"> • slobodne veze i "divlji" brakovi • rani ulazak u spolne odnose • nema djetinjstva kao specifičnoga zaštićenog razdoblja • nedostatak privatnosti • matrifokalna obitelj • visoke stope razvoda • muškarci napuštaju obitelj 	<ul style="list-style-type: none"> • nepripadanje i nesudjelovanje u društvenim institucijama (privredne organizacije, sindikati, političke stranke i sl.) • slaba upotreba društvenih usluga (zdravstvenih, kulturnih, obrazovnih, bankovnih itd.) • socijalna dezorganizacija i kronična nestabilnost

Krađe, prosjačenja, sitne prijevare, prostitucija, zeleništvo, droge, maloljetničke trudnoće i druge devijacije također se prihvaćaju kao obilježja kulture siromaštva. Siromašni su uhvaćeni u endemični samoodržavajući začarani krug jer nemaju snage zaustaviti procese koji uzrokuju i održavaju njihovo siromaštvo.

Na prvi pogled, teza o intergeneracijskoj transmisiji siromaštva "lako" se može ilustrirati primjerima iz romskoga života. Lewis je smatrao da se kultura siromaštva internalizira i uči u socijalizacijskom procesu, zbog čega ima velik utjecaj na djecu. Lewis (1968., 50) kaže: "Do svoje šeste ili sedme godine djeca iz slama obično usvoje osnovne vrijednosti i stavove svoje supkulture i nisu psihološki pripremljena iskoristiti sve prednosti promijenjenih okolnosti ili povećanih šansi koje se mogu pojaviti u njihovu životu". I novije teorije ističu da siromašni prenose uvjerenja, prakse, ambicije i očekivanja s generacije na generaciju kao oblik "naslijeda". Na primjer, ako je siromašna (romska) obitelj razvila praksu prosjačenja i varanja, ova će se "vještina" prenijeti na mlađe članove obitelji, jer predstavlja mehanizam kojim siromašni nastoje izaći na kraj sa socijalnom i ekonomskom marginalizacijom. Kao što bogati prenose svoje bogatstvo potomcima, tako i siromašni transferiraju svoje obiteljsko "naslijede" mладима, koji ga internaliziraju i kasnije rabe u životu. Na isti bi se način moglo objasniti niske obrazovne aspiracije ili životne ambicije mlađih u takvim okolnostima. Ovo bi značilo da siromašni pridonose svom osiromašivanju prikupljanjem, očuvanjem i prenošenjem ponašanja povezanih sa siromaštвом.

Ako postoji romska kultura siromaštva, što je njezin sadržaj? Istina je da su neka obilježja Lewisove kulture siromaštva prisutna među Romima (osjećaj marginaliziranosti i bespomoćnosti, orijentacija na sadašnjost, slobodne veze, rani ulazak u spolne odnose, nedostatak djetinjstva kao zaštićenoga razdoblja, slabo sudjelovanje u društvenim institucijama i sl.). Međutim, neke sastavnice kulture siromaštva danas su postale karakteristične ne samo za Rome i siromašne nego i za druge socijalne slojeve u Hrvatskoj. Mnogi imaju osjećaj bespomoćnosti i nesigurnosti u situaciji ekonomske recesije i ograničenih mogućnosti zapošljavanja. Kako je uopće moguće planirati budućnost u situaciji kada pojedinci nemaju nikakva utjecaja na društvenu okolinu? Kohabitacije i visoke stope razvoda nisu specifičnost siromašnih, nego općenito trendovi u suvremenom društvu. Isto se može kazati i za izvanbračno rađanje djece. U najrazvijenijim zemljama više od polovice broja djece rađa se izvan braka. Ni rano stupanje u spolne odnose nije posebnost siromašnih ili Roma. Nakon seksualne revolucije mladi iz različitih društvenih slojeva ranije ulaze u spolne odnose, s tim da ipak postoji velika razlika između Roma i ostalih u pogledu razdoblja ulaska u prvi brak. "Macho kultura" ili vjerovanje u superiornost muškaraca nisu specijalno povezani s Romima, nego s patrijarhalnom kulturom, koja je još prisutna i u hrvatskom društvu. Doduše, istina je da romski roditelji očekuju od svoje djece da znatno ranije "odrastu" (udaju se/ožene, počnu zarađivati ili se osamostale) nego neromska djeca (Šućur, 2004.), ali se Rome istodobno "optužuje" da imaju prezaštitnički odnos prema djeci (prelag i spontan odgoj).

Kada bi Romi podržavali kulturu siromaštva, to znači da bi prihvaćali drugačije vrednote od onih u društvu. Međutim, Tablica 7 pokazuje da se njihova ljestvica vrednota vjerojatno ne razlikuje bitno od ljestvice ostalih (najmanje, nemamo kontrolni uzorak neromske populacije da bismo to provjerili).

Na vrhu ljestvice nalaze se obiteljske vrijednosti, osobne vrednote i slobode (zdravlje, djeca, poštenje, sloboda, prijateljstvo, ljubav, brak), zatim dolaze radno-materijalističke vrijednosti (rad i novac), dok su na dnu ljestvice tradicionalne i političke vrijednosti (politika, nacija, vjera). Iz predstavljene hijerarhije vrednota može se zaključiti kako život u siromaštву nije način života koji Romi preferiraju. Rad također zauzima visoko mjesto na vrijednosnoj ljestvici, kao sredstvo ostvarenja mnogih drugih vrednota. Dakle, vrijednosni sustav Roma nije bitno drugačiji od vrijednosnoga sustava društva kao cjeline. Međutim, pitanje je u

Zoran Šućur
**Siromaštvo kao sastavnica
 sociokulturnog identiteta
 Roma**

Tablica 7.
 Ljestvica vrednota Roma*

Vrednote	Uopće nije važno	Vrlo važno	Prosječ	Rang prema kategoriji "vrlo važno"
Brak	1,6	82,0	4,71	7
Djeca	1,3	95,2	4,90	2
Rad	1,3	79,5	4,70	8
Znanje	0,8	67,8	4,52	13
Obrazovanje	4,6	68,2	4,40	12
Poštenje	0,4	88,6	4,85	3
Prijateljstvo	0,4	85,1	4,80	5
Slobodno vrijeme	1,0	59,0	4,38	16
Ljubav	1,6	83,6	4,72	6
Seksualni život	4,3	70,7	4,40	10
Zaštita okoliša	2,5	68,4	4,49	11
Politika	48,3	11,7	2,14	18
Vjera	6,0	62,9	4,26	15
Nacija	12,9	49,7	3,85	17
Novac	1,2	79,0	4,69	9
Sloboda	0,2	88,4	4,85	4
Spolna ravnopravnost	3,0	67,1	4,43	14
Zdravlje	0,1	96,6	4,96	1

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

* Važnost svake vrednote procjenjivana je na ljestvici od 1 do 5 (1 – uopće nije važno, 2 – uglavnom nevažno, 3 – nisam siguran, 4 – uglavnom važno, 5 – vrlo važno).

kojoj su mjeri dobivene vrijednosne orijentacije Roma rezultat njihova nastojanja da svoje odgovore usklade s općim društvenim očekivanjima. Kod Roma je prisutna diskrepancija između tzv. eksplicitnih i implicitnih vrednota (Županov, 1995.). Eksplicitne (javno priznate) vrijednosti mogu biti puke deklaracije po kojima se ljudi ne ponašaju u stvarnom životu, dok su implicitne vrijednosti stvarne vrijednosti, iz kojih proizlaze ponašanja. Ova diskrepancija između eksplicitnih i implicitnih vrednota nije navlastita samo za Rome, ali je ona kod Roma vjerojatno izraženija, jer Romi često ne mogu ostvariti vrijednosti koje deklativno podržavaju. Kako Romi nisu kadri ostvariti ciljeve matične kulture, stvaraju norme koje su primjerenije situaciji u kojoj žive ("vrijednosna rastezljivost") (Mitrović, 1990.). Svojim akcijama i ponašanjima Romi ili siromašni mogu kršiti vlastite moralne norme i vrijednosti.

Kako protumačiti prisutnost nekih crta kulture siromaštva među Romima? Treba kazati da je sam Lewis isticao kako je kultura siromaštva istodobno i adaptacija i reakcija siromašnih na njihovu marginalnu poziciju u visoko individualiziranom kapitalističkom društvu. Kultura si-

romaštva predstavlja pokušaj siromašnih da se uhvate ukoštač s osjećajima beznađa i očaja, koji proizlaze iz spoznaje o nemogućnosti postizanja uspjeha, u skladu s vrijednostima i ciljevima širega društva. Ono što neki nazivaju "kulturnom" zapravo predstavlja mehanizme preživljavanja, odnosno adaptaciju siromašnih na životne neprilike. Je li, recimo, socijalna dezorganizacija ili nestabilnost zaista obilježje romskih zajednica? Iz brojnih istraživanja proizlazi da uvjeti života u svim romskim zajednicama nisu isti: negdje su stabilni, neke se zajednice bore protiv životnih problema i "nesreća", neke su slabije organizirane i nestabilne. Romi mogu uspješno organizirati svoje zajedničke aktivnosti na način koji je drugačiji od onoga među neromskom populacijom. Romi imaju svoje modele rješavanja problema. Tako se srodnice mreže mogu shvatiti kao "kulturni kapital", a ne kao nešto što onemogućuje suradnju i poduzetnost. Višegeneracijske obiteljske mreže predstavljaju sredstvo preživljavanja za različite generacije, jer osiguravaju redovito pritjecanje finansijskih sredstava (djeci doplatak, obiteljske naknade, mirovine, naknade za nezaposlene). Te obiteljske mreže služe i kao informacijske mreže o tržištu rada, mogućnostima zarade, dobitcima i gubicima napuštanja lokalne sredine i sl.

Treba prihvatići činjenicu da život u siromaštву pogoduje razvoju onih oblika ponašanja koji su više situacijskoga karaktera, ali ne treba isključiti ni mogućnost da siromaštvo stvara trajnije obrasce ponašanja (Gans, 1968.) koji mogu negativno utjecati na brzinu promjena nakon prestanka siromaštva. Usvojeni obrasci ponašanja mogu dovesti do "kulturnoga zaostajanja", tj. mogu sprječavati ili otežavati lagan i brz "povratak" u društvo, iako se vjeruje da je kulturno zaostajanje privremenoga karaktera. Stoga je bitno i prilikom istraživanja romskoga siromaštva utvrditi koji su obrasci njihova ponašanja situacijski, a koji su internalizirani i imaju obilježja "kulture". Situacijska se ponašanja mijenjaju u skladu s promjenom životnih okolnosti (bez društvenih intervencija), dok se internalizirana ponašanja mogu mijenjati poglavito organiziranim aktivnostima.

Nedostatak teorije kulture siromaštva leži u tome što ona implicira da siromašni i Romi nemaju "sviju kulturu", već da njihova ekonomска pozicija određuje njihove vrijednosti na predvidljiv način. Zatim, nije jasno imaju li Romi jednu kulturu ili dvije: svoju etničku kulturu i kulturu siromaštva. U kojoj se mjeri etnička kultura Roma dopunjuje kulturom siromaštva? Romi su etnička manjina u Hrvatskoj i drugim zemljama, što znači da imaju i određene kulturne specifičnosti u odnosu na većinsku skupi-

nu. Tako su npr. rani brakovi karakteristični za romsku etničku skupinu. Oni su dio romske tradicije i romske socijalizacije (Šućur, 2004.). Rani brakovi ne moraju, sami po sebi, voditi k siromaštvu. Oni su više indikator slabih obrazovnih aspiracija, ranog ispadanja iz obrazovnoga sustava, što je povezano s niskim kvalifikacijama i slabo razvijenim radnim vještinama, koje u krajnjem slučaju smanjuju izglede da se pronađe posao na tržištu rada.

Ovdje je važno pitanje koji tradicionalni obrasci romske kulture sprječavaju ili otežavaju modernizaciju romskih zajednica. Materijalni položaj Roma može se poboljšati a da se zadrže dosadašnji kulturni obrasci. Vašečka i Radičova (2001.) ističu sljedeća obilježja romskih obitelji, po kojima se Romi razlikuju od neromske većine, a koji mogu biti povezani s problemima modernizacije i siromaštva:

- život u proširenim obiteljima (još nema dominantne orientacije prema nuklearnim obiteljima)
- kolektivistički stil života usmjeren prema zajednici
- nepostojanje granice između privatnog i javnog (privatnost ne postoji ne samo zbog načina života nego i zbog odnosa prema vlasništvu)
- shvaćanje staništa kao privremenog i provizornog
- jasna podjela spolnih uloga u obitelji (muškarac kao hranitelj obitelji, a žena kao skrbnica i podizateljica djece)
- specifična demografska obilježja (mlado stanovništvo i velik broj djece).

Ipak, treba primijetiti da kultura siromaštva polazi od nedokazane pretpostavke da postoji samo jedan funkcionalni model adaptacije na stanje dugoročne deprivacije. Međutim, među Romima i siromašnima nalazimo kompleksne i raznolike strategije adaptacije na slične socijalne okolnosti. Tako Romi mogu planirati masovno iseljavanje u inozemstvo kao oblik političkoga prosvjeda protiv diskriminirajućih lokalnih uvjeta ili mogu individualno odlaziti u inozemstvo kao ilegalni migranti ili mogu migrirati u zemlje u kojima su povoljniji uvjeti za razvoj "sitnoga biznisa" (Stewart, 2002.).

Uzroci romskoga siromaštva

Sva istraživanja pokazuju da su Romi ranjiviji s aspekta siromaštva nego druge socijalne ili etničke skupine. Neki za stupaju tezu o "rasijalizaciji siromaštva" (Emigh, Fodor i Szelenyi, 2000.), tj. da pripadnici etničkih i rasnih skupina počinju prevladavati među siromašnima, mijenjajući tako profil siromaštva. Prije svega, siromaštvo je općenito povezano s nekim sociodemografskim obilježjima, kao što su

spol, dob, zaposlenički status, obrazovanje, veličina i struktura kućanstva i slično. Međutim, povezanost siromaštva s ovim obilježjima varira između društava te između Roma i ostalih.

Nekoliko je čimbenika koji utječu na povećanu ranjivost romske populacije. Prvo, poznato je da Romi imaju niže obrazovanje i slabo razvijene profesionalne vještine, što određuje njihov položaj na promijenjenom (tranzicijskom) tržištu rada. Rizik siromaštva općenito je visok ako je kućedomačin nezaposlen ili bez obrazovanja, a ima troje i više djece. Veza između siromaštva i ovih triju obilježja (nezaposlenost, nisko obrazovanje, velik broj djece) kod Roma je znatno snažnija nego kod ostalih. Neromska kućanstva sa spomenutim obilježjima ne moraju nužno prevladavati među siromašnima. Tako većina siromašnih u Hrvatskoj, s obzirom na zaposlenički status, nisu nezaposleni, nego umirovljenici (Šućur, 2004.; World Bank, 2000.). Prema jednom istraživanju (Ringold i sur., 2003.), neromske obitelji kojima je na čelu osoba bez ikakva obrazovanja imaju nekoliko puta više stope siromaštva nego obitelji u kojima glava kućanstva ima srednjoškolsko obrazovanje. Sličan je omjer između stopa siromaštva neromskekućanstava koje vodi nezaposlena i zaposlena osoba. Nasuprot tome, među romskim obiteljima siromaštvo je relativno visoko bez obzira na obrazovni ili zaposlenički status glave kućanstva. Rizik siromaštva za Rome visok je i onda kada je kućedomačin zaposlen. Podatci o procjeni materijalnoga statusa pokazuju da se subjektivne ocjene materijalnih prilika statistički značajno ne razlikuju s obzirom na obrazovni i zaposlenički status kućedomačina te s obzirom na strukturu kućanstva (Tablice 8, 9 i 10).

Obrazovanje	1	2	3	4	5	Ukupno
bez škole	77 41,2%	48 25,7%	37 19,8%	11 5,9%	14 7,5%	187 100,0%
1-4 razr. OŠ	54 33,5%	47 29,2%	30 18,6%	15 9,3%	15 9,3%	161 100,0%
nepotpuna OŠ	41 34,5%	29 24,4%	29 24,4%	13 10,9%	7 5,9%	119 100,0%
OŠ	31 34,8%	19 21,3%	25 28,1%	6 6,7%	8 9,0%	89 100,0%
srednja škola	9 25,0%	6 16,7%	16 44,4%	3 8,3%	2 5,6%	36 100,0%
Ukupno	212 35,8%	149 25,2%	137 23,1%	48 8,1%	46 7,8%	592 100,0%

$\chi^2=20,94$ df=16 $p \leq .207$

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 8.
 Subjektivna ocjena
 materijalnoga stanja kućanstva
 (na ljestvici od 1 do 5) s
 obzirom na obrazovanje
 kućedomačina

Zoran Šućur
**Siromaštvo kao sastavnica
 sociokulturnog identiteta
 Roma**

Tablica 9.
 Subjektivna ocjena materijalnoga stanja kućanstva (na ljestvici od 1 do 5) s obzirom na zaposlenost kućedomačina

Zaposlenički status	1	2	3	4	5	Ukupno
zaposlen	16 28,6%	14 25,0%	18 32,1%	4 7,1%	4 7,1%	56 100,0%
nije zaposlen	196 36,6%	135 25,2%	119 22,2%	44 8,2%	42 7,8%	536 100,0%
Ukupno	212 35,8%	149 25,2%	137 23,1%	48 8,1%	46 7,8%	592 100,0%

$hi^2=3,17$ $df=4$ $p \leq .529$

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Struktura kućanstva

	1	2	3	4	5	Ukupno
samačko kućanstvo	21 47,7%	12 27,3%	6 13,6%	3 6,8%	2 4,5%	44 100,0%
bračni par bez djece u kućanstvu	26 50,0%	12 23,1%	10 19,2%	2 3,8%	2 3,8%	52 100,0%
bračni par s neoženjenom ili neudanom djeecom u kućanstvu	163 32,8%	121 24,3%	108 21,7%	52 10,5%	53 10,7%	497 100,0%
deficijentna jednoobiteljska kućanstva	33 44,0%	14 18,7%	17 22,7%	4 5,3%	7 9,3%	75 100,0%
“potpuna” višeobiteljska kućanstva	23 26,7%	23 26,7%	22 25,6%	6 7,0%	12 14,0%	86 100,0%
deficijentna višeobiteljska kućanstva	17 29,3%	12 20,7%	16 27,6%	5 8,6%	8 13,8%	58 100,0%
ostala višeobiteljska kućanstva	45 35,2%	35 27,3%	35 27,3%	7 5,5%	6 4,7%	128 100,0%
Ukupno	328 34,9%	229 24,4%	214 22,8%	79 8,4%	90 9,6%	940 100,0%

$hi^2=32,27$ $df=24$ $p \leq .121$

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 10.

Subjektivna ocjena materijalnoga stanja kućanstva (na ljestvici od 1 do 5) s obzirom na strukturu kućanstva

Povećanom romskom siromaštvo pridonosi jednohramiteljski model romske obitelji (uloga je muškarca da priskrbuje sredstva za život, dok je ženi rezervirano mjesto u kući s puno djece). Razvidno je iz Tablice 11 da u gotovo polovici romskih kućanstava samo jedna osoba priskrbjuje sredstva za život, s tim da u 64% kućanstava nema žena među “zarađivačima”. Ako zbrojimo kućanstva u kojima zarađuje samo jedna osoba (49,2%) i kućanstva u kojima nitko ne priskrbuje sredstva za život (15,6%), onda u 65% kućanstava najviše jedna osoba osigurava sredstva za preživljavanje.

Tablica 11.

Ukupan broj članova obitelji koji priskrbuju sredstva za život i udio žena među njima ($N=968$)

Broj članova koji priskrbuju sredstva za život	%	Broj žena među članovima koji priskrbuju sredstva za život	%
0	15,6	0	63,8
1	49,2	1	32,2
2	25,6	2 i više	4,0
3 i više	9,6		

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Drugo, postsocijalistička tranzicija povećala je stare i stvorila nove probleme s kojima se suočavaju Romi. U procesu formiranja novih nejednakosti Romi se pojavljuju kao "gubitnici tranzicije". Osim već spomenutih problema vezanih za tržište rada, u mnogim je zemljama tranzicija negativno utjecala na stanovanje Roma. Jasno je da Romi nisu imali koristi od privatizacije ili od vlasničke restitucije. Isto tako, fiskalni problemi postsocijalističkih država imali su za posljedicu redukciju javnih sredstava za gradnju ili održavanje socijalnih stanova, a znano je da jedan dio Roma živi u socijalnim stanovima. Općenito, kretanja na stambenom tržištu nisu olakšala pristup stanovanju za siromašnije i dohodovno slabije skupine.

Treće, politička transformacija u postsocijalističkim zemljama rezultirala je povećanom diskriminacijom i nasiljem prema Romima. Politička je liberalizacija predstavljala za Rome "podijeljeni blagoslov". Naime, stvorene su šanse za slobodno izražavanje etničkog i kulturnog identiteta te za sudjelovanje u društvu. Međutim, pojavili su se novi izazovi i poteškoće, jer su na političku scenu došle i ekstremističke skupine, čime su otvoreni novi kanali za izražavanje nesnošljivosti prema Romima. Proturomska silje intenziviralo se gotovo u svim tranzicijskim zemljama (kod nas su poznati napadi skinheada na Rome).

Četvrto, Romi su se suočili s ograničavanjem pristupa socijalnim uslugama zbog općega rasta potražnje za njima i sticanja budžeta. U socijalizmu je većina usluga bila besplatna. Danas korištenje socijalnih usluga često iziskuje formalno ili neformalno plaćanje, a dolazi i do smanjenja kvalitete usluga. Geografski izolirane romske zajednice daleko su od službi koje pružaju usluge. S obzirom na udaljenost od socijalnih službi i nelegalno stanovanje, dio Roma nema dokumenata potrebnih za upis u škole ili za korištenje zdravstvenih usluga. Prezastupljenost Roma u neformalnoj ekonomiji također smanjuje njihova prava u sustavu socijalnog osiguranja (naknade za nezaposlene).

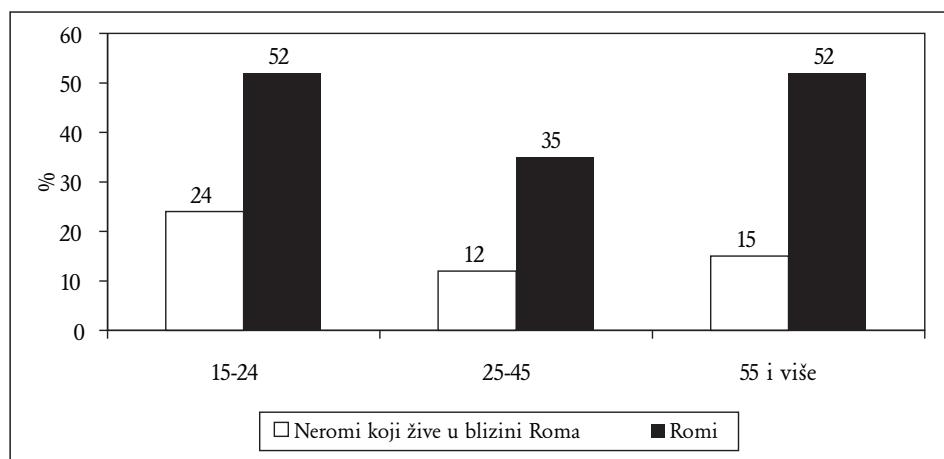
Romska etnoekonomija, izvori priboda i promjene na tržištu rada

Romi su kroz povijest uglavnom bili isključeni iz formalnih oblika zapošljavanja. Jedino su u socijalizmu (posebice u nekim zemljama) Romi imali visoke stope formalne zaposlenosti, što je bilo uvjetovano činjenicom da je socijalistička ideologija nezaposlenost smatrala oblikom patologije (Human Rights Watch, 1992. i 1993.). No i kada su bili zaposleni, Romi su najčešće obavljali niskostatusne, fizički zahtjevne i slabo plaćene poslove. Današnja zanimanja Roma također su niskostatusna i bez nekoga društvenog ugla-

Slika 2.
 Stope nezaposlenosti Roma i
 ostalih prema dobnim
 kategorijama (2004.)

da. Vrlo je malo Roma u onim zanimanjima koja su visokoprestižna, odnosno koja su povezana s visokim ekonomskim nagradama ili moći.

Promjene na tržištu rada sigurno nisu išle u prilog Romima. Romi u pravilu među prvima ostaju bez posla (ne samo zbog niskih kvalifikacija) i susreću se s velikim problemima u pokušajima da se ponovo vrate na tržište rada, što utječe na njihovo materijalno blagostanje. U socijalističkom razdoblju Romi su bili zaposleni na radno intenzivnim i nekvalificiranim poslovima koji su se održavali jedino zbog egalitarno-redistributivne politike socijalističke ekonomije. Mnoga su radna mjesta na kojima Romi rade ugrožena zbog tehnološkoga napretka, jer znanstveno-tehnološki razvoj smanjuje općenito potražnju za niskokvalificiranim radom. S obzirom na nisku razinu ljudskoga kapitala, Romi imaju vrlo visoke stope (dugotrajne) nezaposlenosti (slika 2). Sve ovo upućuje na kroničnu nestabilnost romskoga formalnog zaposlenja. Podatci u Tablici 12 pokazuju smanjenje uloge formalne zaposlenosti u osiguravanju egzistencije nakon 1998. godine. Bitno je istaknuti da odsutnost formalnoga zaposlenja znači odsutnost društvenoga statusa koji prioritetno izvire iz formalnoga plaćenog rada, ali to, osim toga, implicira i isključenost iz sustava socijalne sigurnosti (Šućur, 2000.).

Izvor: <http://vulnerability.undp.sk>

Napomena: Stopa nezaposlenosti ovdje označuje udio nezaposlenih u radnoj snazi, s tim da pojma "radne snage" obuhvaća sve osobe u radno aktivnoj dobi (starije od 15 godina), isključujući umirovljenike, osobe na školovanju i osobe koje se bave kućanskim poslovima.

S druge strane, Romi su u svojoj povijesti bili povezani s nekim tradicionalnim zanimanjima (Clébert, 1967.), ali te su veze danas gotovo isčeznule. Poznato je da Romi tradicionalno nisu bili zemljoposjednici, što znači da su se

slabo bavili zemljoradnjom ili stočarstvom. Romske neagrarse zajednice ne mogu se uzdržavati iz vlastitih resursa. Isto tako, Romi su kao neagrarna kultura imali indiferentan odnos prema zemljištu, tako da nisu nikada uspostavili mehanizme i institucije povezane s agrarnim tipom vlasničkih odnosa. Romi uglavnom nisu "pripadali" određenom teritoriju niti su pridavali važnost stjecanju vlasništva. Naprotiv, njihovi su im tradicionalni obrti davali fleksibilnost u odnosu na teritorij. Oni su često pribjegavali onim poslovima koji su im jamčili nezavisnost u odnosu na većinsko stanovništvo i koji su se uklapali u njihov način života. Kao što je slučaj s nekim drugim nomadskim narodima, Romi su imali drugačiji odnos prema radu i drugačiji odnos prema vremenu. Radili su toliko da bi zadovoljili trenutačne potrebe. Međutim, mnoga su romska tradicionalna zanimanja nestala u prošlom stoljeću ili su ozbiljno oslabljena zbog industrijalizacije (obradba metala ili drveta), pa se Romi okreću drugim ekonomskim aktivnostima. Iz Tablice 5 vidi se da tek 4% ispitanika vidi u nekadašnjim romskim obrtimima simbole romske prepoznatljivosti, što znači da ta zanimanja nisu više važna ni kao izvor prihoda.

Tablica 12.
 Izvori prihoda Roma*

	Istraživanje iz 1998.	Istraživanje iz 2004.**
Poljoprivreda	4,8	1,1
Stočarstvo	2,4	0,2
Radni odnos	23,0	17,6
Rad u inozemstvu	...	1,3
Kućna radinost	...	3,6
Povremen, sezonski rad	31,0	26,9
Prijevozništvo (kamionom, konjem i sl.)	...	0,3
Skupljanje sekundarnih sirovina (metal, staklo, papir i sl.)	20,6	19,7
Sitni uslužni poslovi (pranje automobilskih stakala, prodaja robe po kućama i sl.)	2,4	6,4
Renta (iznajmljivanje poslovnoga prostora, stana, imanja, dionice i sl.)	...	0,2
Mirovina	15,9	4,8
Socijalna pomoć	46,8	74,2
Pomoć rodbine	6,3	2,9
Prosjačenje	11,1	4,1
Gatanje	...	0,5
Nešto drugo	...	4,2

Izvor: Štambuk, 2000., 309 (za istraživanje iz 1998.).

* Moguće je bilo navesti dva izvora **N=697

Stanje na formalnom tržištu rada oslikava samo jednu stranu materijalnoga položaja Roma. Za Rome su aktivnosti u neformalnoj ("sivoj") ekonomiji vrlo važan izvor prihoda, što se može i očekivati ako se ima na umu njihova sporadična prisutnost u formalnoj zaposlenosti. Odnos prema neformalnom sektoru nije identičan u svim zemljama niti u svim razdobljima. U razdobljima ekonomiske

stagnacije ili recesije ovaj sektor može čak imati ulogu socijalnog amortizera. Međutim, s obzirom na to da ga nisu regulirale institucije društva, neformalne aktivnosti katkada ulaze u područje "crne ekonomije", kojom dominiraju kriminalne ili devijantne aktivnosti. Javnost je uvjerenja u to da se čak dobar dio ekonomskih aktivnosti Roma odvija na granici dopuštenog ili s onu stranu granice legalnosti. Često Romi ne mogu dobili dozvole za trgovanje ili za druge poslove kojima se bave (Danova i Russinov, 1998.).

Romi na različite načine priskrbljuju sredstava za život i ti načini osiguravanja egzistencije mogu se osjetno mijenjati čak i tijekom života pojedinca. U osiguravanju svoje materijalne egzistencije Romi kombiniraju više izvora prihoda. Čak i kada imaju zasnovan formalni radni odnos, Romi plaće dopunjaju drugim prihodima. Treba kazati da i druge skupine u pravilu dopunjaju svoje formalne zarade radom u fušu ili proizvodnjom na vlastitu imanju. S obzirom na neagrarno obilježje romske kulture, Romi rijetko zadovoljavaju prehrambene potrebe vlastitom proizvodnjom hrane (jer nemaju zemljišta i/ili nemaju tradiciju obradivanja zemljišta). Stoga ne iznenađuje da se Romi, u situaciji kada zajednica u kojoj žive teško može osigurati podmirenje njihovih potreba, odlučuju za državni paternalizam.

Raširena su zanimanja Roma sitna trgovina i preprodaja, rad u inozemstvu, povremeni i sezonski rad za nadnicu u poljoprivredi, sitne usluge (koje su pretežno povezane s popravcima), skupljanje i prodaja otpadnih materijala, prikupljanje ljekovitoga bilja (Tablica 12). Zadržana su i neka stara zanimanja, u prvom redu kao izvor dodatne zarade (glazba, zabava, gatanje, prosjačenje i slično). Sklonost Roma prema određenim zanimanjima i poslovima (koji u pravilu imaju nizak ugled) navela je neke autore na ideju o postojanju romske "etnoekonomije" (Šućur, 2000.).

I podaci iz Tablice 12 potvrđuju činjenicu da je socijalna pomoć Romima najčešći izvor prihoda (u gotovo 3/4 kućanstava socijalna pomoć predstavlja prvi ili drugi izvor prihoda). U usporedbi s istraživanjem iz 1998. godine, značajno se povećao broj kućanstava koja se oslanjaju na socijalnu pomoć kao na jedan od izvora prihoda. Kada govorimo o državnim socijalnim davanjima, značajan broj Roma dobiva dječje doplatke, što se ne vidi iz Tablice 12. Dječji doplatak i socijalna pomoć nisu u koliziji, jer se dječji doplatak ne smatra dohotkom prilikom ostvarivanja prava na socijalnu pomoć. Činjenica da je udio Roma među korisnicima socijalne pomoći nerazmjerne veći od njihova udjela u stanovništvu stalno izaziva pozornost jav-

nosti. Ovaj se podatak često tumači kao indikator ovisničkoga mentaliteta i besramnoga iskoristavanja državnih sredstava. Općenito vlada mišljenje da se ljudi srame biti siromašni ili dobivati socijalnu pomoć, ali to ne vrijedi za Rome, koji su uvijek spremni zatražiti državnu pomoć. Prevladava stereotip da su Romi besramni jer traže sve što se može izvući od države, dok ostali traže pomoć jer žive u lošim životnim uvjetima. Po tome bi se moglo zaključiti da Romi ne žive uvijek u nezavidnim životnim uvjetima ili da namjerno žive u siromaštvu kako bi dobivali pomoć. Rome se optužuje da žive "od naknade do naknade", iako se priznaje da te naknade nisu dostačne da bi se pokrili osnovni životni troškovi. Ovakva okrivljavanja Roma događaju se u situaciji kada velik dio stanovništva sebe percipa kao siromašne, odnosno kada se "žrtve" natječu za oskudna državna sredstva ("kompetitivna viktimizacija").

Romi kao "potklasa"

Romi su uvijek bili siromašni i zauzimali su najniže položaje na stratifikacijskoj ljestvici. Nakon pada socijalizma, u oslikavanju društvenoga položaja Roma sve se češće rabi anglosaksonski koncept "potklase" (vidi Katz, 1993.; Mincy, 1996.; Wilson, 1987.; Gans, 1995.). Neki autori nastoje pokazati da je tzv. tranzicija dovela do pogoršavanja društvenoga položaja Roma i do njihova konstituiranja kao "potklase" (Emigh i Szelenyi, 2000.; Szelenyi, 2001.; Vašečka i Radičova, 2001.). U predsocijalističkom razdoblju Romi su označavani kao "pod-kasta", "parije" ili "nedodirljivi". Bili su siromašni i diskriminirani, ali su živjeli u svojim tradicionalnim zajednicama i obavljali socioekonomске funkcije koje nisu bile prestižne ili društveno "nagrađivane" (sviranje, zabavljanje, popravci i sl.), ali su smatrani nužnim dijelom društvenoga funkcioniranja. Socijalizam je, što više, htio integrirati Rome u društvo, ali ostavljajući ih i dalje na dnu društvene ljestvice. Uz diskriminaciju koja se nastavila, Romi su morali obavljati fizičke, prljave i slabo plaćene poslove. Činili su sastavni dio društva (najniži sloj u stratifikacijskom sustavu), iako su neki pozitivni rezultati u socijalizmu postignuti prisilnim mjerama, bez romskoga sudjelovanja i prihvaćanja. Postsocijalistička tranzicija gurnula je Rome "izvan" granica društva i intenzivirala procese njihova socijalnog isključivanja. Romi više nisu samo siromašni, oni su sada postali "beskorisni" i društveno "suvišni".

Upotrebom koncepta potklase želi se istaknuti izolirnost Roma od ostatka društva, ali i njihova diskriminiranost, i to tako da oni u potklasi nemaju gotovo nikakvih

izgleda pronaći svoje uloge u novoj podjeli rada ili imati "normalan" posao, dohodak, stan, socijalnu sigurnost ili pristup boljem obrazovanju za svoju djecu (Stewart, 2002.). Potklasu bi, dakle, činile osobe za koje je vrlo vjerojatno da će ostati nezaposlene i siromašne cijeli život zbog nedostatka obrazovanja i radnih vještina te čija su djeca "zarobljena" u sličnom društvenom svijetu, postajući tako odvojena od ostatka društva kao "nezaslužni siromasi", "otpisani" ili "beznadni".¹

Objedinjujući razne definicije potklase, MacDonald (1997., 3-4) shvaća potklasu kao "društvenu skupinu ili klasu ljudi smještenih na dnu klasne strukture, koji su s vremenom postali strukturalno odvojeni i kulturno različiti od regularno uposlene radničke klase, i društva općenito, kroz procese socijalnih i ekonomskih promjena (osobito deindustrializacije) i/ili kroz procese kulturnog poнаšanja, a koji se sada ustrajno oslanjaju na državnu pomoć i koji su gotovo neprestano primorani živjeti u siromašnim uvjetima i susjedstvima". Iz ove definicije proizlazi: 1) da je potklasa sloj ispod najniže klase u populaciji zaposlenih, 2) da je nepovoljna situacija pripadnika potklase dugotrajna ili permanentna (traje cijeli život ili generacijama), 3) da je potklasa socijalno, kulturno ili prostorno odvojena od nezaposlenih ili drugih siromašnih skupina i 4) da "kultura" potklase može biti zapreka ponovnom uključivanju u redovitu radnu snagu.

J. Wilson (1987.) također ustraže na razlici između "donje klase" i "potklase". Wilson kaže da ono što razlikuje članove potklase od drugih ekonomski depriviranih skupina jest to što njihova zajednica ili socijalni milje pridnosi njihovoj marginalnoj poziciji ili slaboj povezanosti s tržištem radne snage. Drugim riječima, problemi marginalne ekonomске pozicije i socijalne izolacije u područjima koncentriranoga siromaštva predstavljaju disfunkcije koje se ne mogu objasniti standardnim konceptom "donje klase". Područja koncentriranoga siromaštva imaju drastično visok stupanj ovisnosti o socijalnim davanjima ("kultura ovisnosti"), velik udio onih koji su isključeni iz radne snage i visok postotak onih koji napuštaju obrazovni proces (Hajnal, 1995.). Sva ova tri obilježja prisutna su u mnogim romskim zajednicama. Pristup potklase apostrofira socijalnu izolaciju kao jedan od ključnih problema romskoga života.

Povjesno gledajući, koncept potklase sličan je Marxovu pojmu lumpenproletarijata (Stewart, 2000.), kao agrega-ta pojedinaca na marginama socijalne strukture koji nisu integrirani u društvenu podjelu rada, nemaju sistematski pristup profesionalnoj izobrazbi, uglavnom obavljuju se-

zonske i marginalne poslove koji ne jamče sigurnost primanja ili karijere, žive na rubovima društva i oslanjaju se na pomoć socijalnih službi. Osim toga, dok se ostale klase konstituiraju kroz odnose (sukobljavanja ili suradnje) s drugim klasama, potklasa se formira zbog odsutnosti odnosa s drugim klasama.

Neki upozoravaju na opasnosti koje su povezane s upotrebotom pojma potklase kada se govori o Romima (Stewart, 2002.). Prije svega, postoji strah da se članove potklase napadne kao "socijalne parazite" i osobe "ogreže u kriminal", što nerijetko čine pripadnici desnice. Isto tako, postoji trend među znanstvenicima da izbjegavaju koncepte koji bi mogli pridonositi "okrivljavanju žrtve" (Wilson, 1987.). No treba upozoriti da je G. Myrdal, tvorac termina potklasa, rabio ovaj koncept u strukturalnom smislu (potklasa kao skupina pojedinaca koji nisu sudjelovali u poslijeratnom ekonomskom rastu jer nisu stekli obrazovanje i vještine potrebne u modernoj ekonomiji). Kulturološke i bihevioralne komponente nisu u središtu strukturalnoga pristupa potklasi. Apsolutno je neprimjereni automatski vezivati pojam potklase s pojmovima "asocijalnosti" ili "kriminogenosti". Termin potklase (*under-class*) sam po sebi ne asocira na patologiju. Tako, za razliku od potklase, termin "polusvjeta" (*under-world*) više upućuje na patološki socijalni prostor koji ima svoja pravila i norme.

Možda potklasa prenaglašava stvarnu društvenu odvojenost Roma i postoji opasnost da se Rome optuži za stanje u kojem jesu. To je jedan od razloga zašto M. Stewart (2002.) daje prednost konceptu "socijalne isključenosti" pred pojmom potklase. Termin socijalne isključenosti svakako je blaži. Međutim, treba li se odreći nekoga koncepta samo zato što postoji mogućnost njegove drugačije upotrebe ili zloupotrebe? Pristup potklase sugerira da ključni teorijski koncept "nije kultura siromaštva, nego socijalna izolacija" (Wilson, 1987., 6). Kultura siromaštva implicira da se osnovne vrijednosti i stavovi te kulture internaliziraju i tako utječu na ponašanje siromašnih. To znači da poboljšanje životnih izgleda siromašnih prepostavlja socijalnu politiku koja je usmjerena prema promjeni ovih supkulturnih obilježja. S druge strane, socijalna izolacija ne podrazumijeva samo odsutnost kontakata između klasnih ili etničkih grupa nego i stav da priroda ovoga kontakta utječe na život onih koji žive u područjima koncentriranoga siromaštva. Socijalna izolacija implicira ograničene izglede u pogledu ekoloških uvjeta života, pristupa poslovima i informacijama koje se tiču tržišta rada, izbora partnera prikladnih za ženidbu/udaju, uključenosti u kvalitetne škole,

usvajanja konvencionalnih modela uloga. Za razliku od siromašnih pripadnika donje klase, čije je siromaštvo rezultat niskih zarada, obiteljskih obilježja, kraćeg i dužeg izbijanja s tržišta rada, za članove potklase (Rome) siromaštvo i nezaposlenost nerijetko su permanentna stanja (događa se da mnogi Romi cijelogova svoga radno aktivnoga razdoblja ne uđu u formalnu zaposlenost). Osim toga, kada su i prijavljeni kao nezaposleni, postoje sumnje oko motiva njihova registriranja (registriranje kod službi za zapošljavanje može biti motivirano nastojanjem da se ostvari određeno socijalno pravo, kao što je socijalna pomoć, a manje željom da se posao zaista i pronađe). Koncept potklase ne može se primijeniti na sve Rome, nego na neke romske zajednice ili na dijelove tih zajednica.

Je li moguć bijeg iz “začaranoga kruga” siromaštva?

Prilikom planiranja mjera ublažavanja romskoga siromaštva treba imati na umu višedimenzionalne korijene romskoga siromaštva i heterogenost romske populacije (Romi se razlikuju po svojim etničkim, profesionalnim, religijskim i ekonomskim karakteristikama). Različiti uzroci romske deprivacije utječu jedni na druge u začaranu krugu siromaštva i socijalne isključenosti. Romsko siromaštvo jest dijelom povezano s niskim obrazovanjem, ograničenim mogućnostima radne participacije i velikim obiteljima, ali je povezano i s manjinskim statusom, odnosno s brojnim dimenzijama socijalne isključenosti. Za Rome biti siromašan ne znači samo biti bez novca nego imati lošu radno tržišnu i obrazovnu situaciju, neadekvatno stanovanje, dugačku povijest problematičnih odnosa s većinskom grupom. Razina siromaštva nerijetko je povezana s marginalizacijom romskih naselja (problem prostorne segregacije). Romi koji žive u udaljenim i segregiranim zajednicama imaju znatno manje izgleda da sudjeluju u formalnoj ekonomiji ili da se koriste socijalnim uslugama (obrazovnim, zdravstvenim). Geografska i socijalna isključenost važni su korelati romskoga siromaštva.

Djelotvorna borba protiv romskoga siromaštva nužno je upućena na razna područja i uključivala bi široki skup aktivnosti, među kojima treba izdvojiti sljedeće:

- poboljšati stambene uvjete izgradnjom infrastrukture i razvojem javnih usluga, posebice u udaljenim i izoliranim romskim naseljima (razvoj cesta i telekomunikacija). Unapređenje stambenih uvjeta također pretpostavlja razjašnjenje vlasničkih prava oko zemljišta na kojem Romi žive i poticanje lokalnih vlasti da pružaju usluge u samim romskim zajednicama.

- povećati šanse zapošljavanja i zarađivanja Roma njihovim uključivanjem u trening programe, dosljedno anti-diskriminacijsko zakonodavstvo i poticanje poslodavaca da zaposle Rome. Sigurno da će se visoka romska nezaposlenost teško smanjiti, ne samo zbog nesklonosti poslodavaca prema romskim radnicima nego i zbog motiva dijela Roma da se registriraju kao nezaposleni. Poznato je da se dio Roma registrira u zavodima za zapošljavanje kako bi ostvarili određena socijalna prava.
- poticati školovanje romske djece ublažavanjem ili ukinjanjem zapreka koje obeshrabruju romsku djecu da uđu ili ostanu u obrazovnom procesu (ponekad romska dječa nemaju dovoljno hrane, odjeće ili podrške da nastave obrazovanje). Povećati uključenost romske djece u predškolske institucije i olakšati pohađanje srednje škole.
- poboljšati pristup zdravstvenoj skrbi zdravstvenim informiranjem, zdravstvenim kampanjama, češćom prisutnošću zdravstvenih službi u romskim naseljima. S obzirom na uvjete života, Romi su izloženiji nekim bolestima od ostalih, što znači da treba sustavnije pratiti njihovo zdravstveno stanje. Uostalom, prosječno trajanje života Roma za jednu je trećinu kraće od prosječnoga životnog vijeka ostalih skupina. Nužno je povećati svijest o važnosti zdravlja, posebice reproduktivnog. Aktivnosti povezane sa zdravljem treba provoditi poglavito među djecom.
- baviti se problemima socijalne isključenosti Roma anti-diskriminacijskim zakonodavstvom i praksom. Upoznati neromsку javnost sa životnim problemima Roma kroz multikulturalno obrazovanje i učenje o romskoj povijesti i kulturi. Sociokulturni faktori utječu na pristup Roma socijalnim uslugama ili na njihovu komunikaciju s pružateljima usluga. Zbog slabijega poznавanja jezika ili izražavanja Romi mogu imati poteškoća u komunikaciji s učiteljima, liječnicima, lokalnim ili državnim službenicima. Slaba komunikacija i ukorijenjeni stereotipi – i među Romima i među ostalima – pothranjuju međusobno nepovjerenje. Gotovo da nema Roma koji rade u javnim službama, koji bi na taj način pridonosili premošćivanju jaza između kultura.
- transformirati programe socijalne pomoći tako da ne stvaraju “kulturu socijalne ovisnosti” i “zamku siromaštva” (da ne obeshrabruju radnu inicijativu korisnika). Već je istaknuto da je socijalna pomoć važan izvor prihoda Roma i da su Romi prezastupljeni među korisnicima socijalne pomoći. Treba u većoj mjeri ugraditi komponentu rada u programe pomoći (javni radovi), kako bi se poboljšale i stekle radne vještine te kako bi se

podigla razina upošljivosti. Isto tako treba voditi računa o namjenskom trošenju sredstava socijalne pomoći, jer je u mnogim romskim naseljima sa siromaštvom povezan alkoholizam i drugi oblici neprihvatljiva ponašanja.

- integrirati Rome u institucije širega društva (obrazovne, ekonomske, socijalne, političke). Kao što neki autori upozoravaju (Šporer, 2004.), treba razlikovati isključenost iz zajednice i grupa kojima pojedinci pripadaju od isključenosti iz društva i društvenih institucija. Participacija u društvenim institucijama temelj je društvenoga statusa i osiguravanja materijalnih pretpostavki života. Osim toga, uključenost u institucije širega društva omogućuje interakciju s članovima neromske i drugih romskih skupina, participaciju u dominantnim vrijednostima društva. Intervencije trebaju biti usmjerene na pružanje više šansi za inicijativnost Roma te za smanjenje njihove izolacije i društvene isključenosti. Različit odnos i odgovornost prema vlasništvu i različiti kulturni obrasci stvorili su specifičnu socijalnu strukturu koja se temelji na srodničkim vezama. Specifični normativni i kulturni sustav Roma Vašečka i Radičova (2001.) nazivaju "strategija permanentnog provizorija". Obrazovanje u institucionalnom obliku protivi se strategiji provizorija. Kao što autori ističu, obrazovne i ekonomske institucije nemaju ekvivalenta u institucionalnoj strukturi romske zajednice. Posrijedi su dva tipa organizacije i socijalnoga funkcioniranja. Uključivanje u domenu rada i obrazovanja znači "asimetričan" proces, jer se od Roma traži da se prilagode institucijama u čijem uspostavljanju uopće nisu sudjelovali. Tradicionalni (prevladani) obrasci ponašanja stvaraju probleme više u urbanim sredinama.
- osigurati uključivanje Roma u projekte koji utječu na njihov život. Nužno je aktivno sudjelovanje Roma u projektima koji su namijenjeni njima. "Izbavljenje" iz siromaštva i izolacije teško se može ostvariti isključivo izvana, bez angažmana samih Roma.

Socijalna isključenost Roma očituje se, prije svega, u izostanku materijalne sigurnosti, pod kojom se razumijeva dostupnost hrane, odjeće, stanovanja i drugih osnovnih potrepština. Međutim, postizanje materijalne sigurnosti samo je preduvjet za ostvarenje socijalne sigurnosti i za ispunjavanje sekundarnih potreba (obrazovnih, kulturnih, potrebe za samopotvrđivanjem itd.). Procesi modernizacije romskih zajednica ne mogu biti usmjereni samo na materijalne aspekte života. Temeljna pretpostavka za socijalnu sigurnost jesu socijalni kontakti, kao jedini način uključivanja u socijalnu organizaciju društva. Romi, koji su si

lom prilika orijentirani na materijalnu sigurnost, nisu kadri sami osigurati sudjelovanje u neformalnim socijalnim mrežama, stoga im je potrebna pomoć raznih društvenih aktivista.

Zoran Šućur
**Siromaštvo kao sastavica
sociokulturnog identiteta**
Roma

BILJEŠKA

¹ Vašečka i Radičova (2001.) navode sljedeća obilježja potklase: dugo-trajna nezaposlenost, isprekidana ili nepostojeća radna karijera, isključiva prisutnost na sekundarnom tržištu radne snage, ovisnost o socijalnim naknadama i aktivnostima sive ekonomije, opća rezignacija, nizak stupanj poštovanja autoriteta, nizak stupanj socijalne samokontrole, slabo izgrađena radna etika.

Geran – Marko
MILETIĆ

UVJETI
STANOVANJA
I STAMBENE
ASPIRACIJE
ROMA

Uvod

Marginalnost kao temeljno obilježje društvenoga položaja Roma problem je koji, više ili manje, tiši gotovo sve romske zajednice na europskom kontinentu. Pritom je marginalnost pojam koji označuje isključenost Roma iz najvažnijih društvenih procesa – ekonomskih, kulturnih, političkih (Šućur, 2000.). Vrlo je teško razlučiti što je tomu uzrok – čini se da je riječ o svojevrsnom “začaranom” krugu u kojem posebni kulturni obrasci prijeće obrazovanje, što pak zatvara pristup radnim mjestima te potiče marginaliziranost i stigmatiziranost, koja opet rezultira stvaranjem posebnih kulturnih obrazaca i tako u krug (Macura i sur., 1997.). Dakle, prostor unutar kojega se odvija život Roma uvelike je određen siromaštvom, socijalnom isključenošću te kulturnom specifičnošću – rezultat je život koji je vrlo često ispod razine svakoga ljudskog dostojanstva.

I u Hrvatskoj mnogi elementi upućuju na društvenu marginalizaciju Roma (Štambuk, 2000.). Nužnost promjene takva stanja potaknula je i državu da uloži dodatni napor te se aktivnije uključi u rješavanje nagomilanih romskih problema. Tako je pokrenut *Nacionalni program za Rome*, koji želi “na sustavan način pomoći Romima u poboljšanju uvjeta življenja te da se uključe u društveni život i procese odlučivanja u lokalnoj i široj zajednici, a da pritom ne izgube vlastiti identitet, kulturu i tradiciju” (Nacionalni program za Rome, 2003., 3). Uspjeh programa može se očekivati samo ako se usporedno pristupi rješavanju svih triju dimenzija (ekonomске, prostorne i sociokulturne) marginalizacije (Šućur, 2000.). U tome kontekstu i prostorno uređenje lokacija naseljenih Romima postaje jedan od prioritetnih ciljeva.

A osnovni problem, koji je ujedno i temeljno obilježje lokacija naseljenih Romima, vrlo dobro izražava sintagma “divlje stanovanje”. Rogić tim terminom obuhvaća dvije inačice stanovanja “izvan zakona”; s jedne strane, riječ je o stanovima/kućama koje odgovaraju civilizacijskim standardima, ali nisu usklađeni s pozitivnim pravnim propisima;

s druge strane, riječ je o stanovanju koje je prije svega ispod postojećih civilizacijskih standarda (Rogić, 1990.). Stanovanje na lokacijama naseljenim Romima objedinjuje obje inačice "divljega" – riječ je najčešće o kombinaciji raznih oblika bespravne gradnje te neodgovarajućega stambenog sklopa.

Stanovanje u takvu okruženju koje je daleko od civilizacijskih standarda, posebice treba naglasiti nehigijenske uvjete života, proizvodi mnogo rizičnih situacija za okoliš, ali i za zdravlje samih stanovnika naselja. Upravo taj problem, zdravstveni rizik, vrlo je često podloga stigmatizacije i marginalizacije te služi kao argument npr. za razdvajanje romske i neromske djece uključene u obrazovne programe. Stoga se rješavanje u prvom redu manjkavosti na razini naselja, ali i unaprjeđivanje stambenoga standarda romskih domaćinstava, čini prioritetnim. Jer, na kraju krajeva, stan je mjesto odvijanja većine čovjekovih nužnih aktivnosti i kao takav mora primjereni ispunjavati svoju funkciju, a na prvom je mjestu svakako osiguravanje zdravlja te dobrobit pojedinca i njegove obitelji (King, 1996.; prema Clapham, 2002.). Rješavanjem naseljskih i stambenih problema ubrzalo bi se približavanje prosječnom životnom standardu većinskoga stanovništva – drugim riječima, Romima bi se podizanjem kvalitete života otvorili putovi lakše integracije u matično društvo.

Dakle, socijalnu integraciju teško je očekivati bez urbanističkog uređenja područja naseljenih Romima, pa su urbanizacija i podizanje kvalitete stanovanja dobili važno mjesto u *Nacionalnom programu za Rome*. U tu svrhu nužno je dobiti i uvid u postojeće stanje lokacija naseljenih Romima. Na tome su trag u ciljevi ovoga rada. Želja nam je prikazati osnovna obilježja postojeće stambene prakse romskih domaćinstava, primarno obilježja stambenoga fonda, sagledavanjem pojedinih objektivnih pokazatelja, ali i osvrnuti se na stambene aspiracije Roma, odnosno na njihov subjektivni doživljaj stambene problematike.

Kao izvor poslužit će nam podatci dobiveni anketnim istraživanjem provedenim u okviru znanstvenoga projekta "Lokacije naseljene Romima – Stanje i unaprjeđenje razvoja naselja i aspiracije za oblike stanovanja". Istraživanje je provedeno u ljeto-jesen 2004. godine, usmenom anketom u desetak županija na slučajnom uzorku punoljetnoga romskog stanovništva koje živi na izdvojenim lokacijama naseljenim pretežito ili isključivo Romima (N=968). U analizi ćemo posebno izdvojiti rezultate za županije sa znatnom prisutnošću neurednih i neopremljenih prostora bespravno naseljenih Romima, a koja ujedno imaju veći udio romske populacije u ukupnom stanovništvu. Riječ je o Sisa-

Obilježja stambenoga fonda

Vrsta stambenoga prostora. Kako pokazuju podatci dobiveni anketnim istraživanjem, većina ispitanika živi u stanovima i kućama, objektima koji bi nominalno trebali jamčiti adekvatni standard stanovanja (vidi Tablicu 1). Barake, kolibe/daščare te oni objekti koji su u kategoriji *ostalo* dom su za oko 20% anketiranih romskih domaćinstava. Riječ je o objektima koji po svojoj naravi ne odgovaraju dostignutim civilizacijskim normama stanovanja, što znači da vrlo teško mogu domaćinstvu pružiti okruženje u kojem će primjereno zadovoljavati barem osnovne ljudske potrebe (zaštita, prehrana, san). Analiza pokazuje da je stanovanje u takvim objektima (barakama, daščarama/kolibama i onima podvedenim pod ostalo) znatno češće u Zagrebu i Zagrebačkoj županiji, gdje u njima živi 33% domaćinstava anketiranih na tome području, te posebice u Primorsko-goranskoj županiji, gdje u barakama i daščarama/kolibama živi 36% ispitanika.

	Zagreb	Šibacko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ukupno uzorak
Stan	8,9	,0	2,5	,0	2,0	16,0	26,5	,9	6,0
Kuća	58,0	88,5	78,8	62,2	96,0	80,0	50,0	77,9	74,5
Baraka (napuštena na gradilištu)	14,3	5,2	5,0	16,7	1,0	4,0	23,5	8,3	9,1
Daščara - koliba (od lima, drva, kartona)	16,1	4,2	10,0	20,0	1,0	,0	,0	12,9	9,5
Ostalo	2,7	2,1	3,8	1,1	,0	,0	,0	,0	,9

Tablica 1.
Vrsta stambenoga prostora (%)

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

S druge strane, u individualnim kućama živi 75%, a u stanovima 6% anketiranih domaćinstava; u Brodsko-posavskoj i Osječko-baranjskoj županiji stanovanje u takvim objektima znatno je češće, u obje županije više od 95% anketiranih domaćinstava živi u stanu ili kući. Kako smo rekli, domaćinstva koja žive u kući ili stanu trebala bi biti u povoljnijem položaju. No uvid u stanje na terenu pokazao je da razlike u stambenom standardu između diferenciranih vrsta stambenoga prostora i nisu onakve kakve smo očekivali. Slično je i s vrstom materijala od kojega je

kuća građena – iako je velika većina građena od trajnoga materijala (cigla, kamen, betonski blokovi), sama izvedba vrlo je često upitne kvalitete. Tako bolji materijal nužno ne jamči i bolje stambene uvjete.

Prostorni standard. S obzirom na površinu korisnoga stambenog prostora, može se reći da je prostorni standard romskih domaćinstava vrlo nizak (vidi Tablicu 2). Gotovo polovica anketiranih domaćinstava živi u ne više od 35 m^2 , a od toga 11% domaćinstava živi na deset i manje četvornih metara stambene površine. Situacija je daleko najlošija u Međimurskoj i Varaždinskoj županiji, u kojima oko 45% anketiranih domaćinstava živi u stambenom prostoru površine manje od 20 m^2 , a najpovoljnija je u Istarskoj, gdje ni jedno anketirano domaćinstvo ne živi u tako malom prostoru.

Tablica 2.
Površina stambenog prostora (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osjičko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ukupno uzorak
do 10 m^2	20,5	5,3	26,3	3,3	7,0	3,0	,0	17,1	11,3
10–20 m^2	10,7	24,2	18,8	5,6	8,0	17,2	,0	28,6	17,6
20–35 m^2	15,2	26,3	18,8	12,2	17,0	34,3	9,2	25,3	20,4
35–50 m^2	17,0	14,7	12,5	22,2	12,0	17,2	31,6	10,6	16,6
50–75 m^2	20,5	18,9	11,3	15,6	38,0	8,1	24,5	8,3	16,6
75 m^2 i više	16,1	10,5	12,5	41,1	18,0	20,2	34,7	10,1	17,6

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Važno je napomenuti da znanstvene studije upućuju na negativne zdravstvene, psihološke i socijalne efekte stanovanja u tjesnom prostoru (primjerice Housing-health indicators, 2004.; The social report, 2004.). Spomenute studije sugeriraju da se kao donji, patološki, prag uzima površina od 14 m^2 stambenoga prostora po stanaru, dakle sve ispod toga vrlo je često povezano sa spomenutim negativnim efektima (Housing-health indicators, 2004.). Govoriti pak o nekim optimumima na ovom mjestu i ne čini se previše primjerenim, ali, ilustracije radi, povećanje prostornoga standarda na 20 m^2 po osobi za svakog stanovnika Hrvatske sugerirano je kao dugoročni cilj stambene reprodukcije (Rogić, 1990.).

U Tablici 3 prikazano je kolika je prosječna veličina domaćinstva s obzirom na površinu stambenoga prostora u kojem živi. Prosječno domaćinstvo obuhvaćeno uzorkom ima oko 6 članova, a istodobno domaćinstvo koje živi u objektu površine do 10 m^2 prosječno ima 5 članova.

Podatak je to koji zastrašuje, dakle riječ je o prosječnoj relativnoj površini stanovanja po osobi – u takvim okolnostima teško da su termini stanovanje, stan ili pak stambeni standard i dalje adekvatni. Supstandardnost nije dovoljno dobra oznaka, jer je riječ o uvjetima stanovanja koji su daleko od humanih.

Površina stambenoga prostora	Prosječan broj članova domaćinstva
do 10 m ²	5
10-20 m ²	4
20-35 m ²	5
35-50 m ²	5
50-75 m ²	6
75 m ² i više	6
Ukupno uzorak	5

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 3.

Prosječna veličina domaćinstva s obzirom na površinu stana/kuće u kojoj žive

Iako smo apostrofirali samo skupinu domaćinstava koja živi na manje od 10 m², ni velika većina ostalih domaćinstava ne živi u uvjetima u kojima se raspolaze nužnom stambenom površinom po osobi (14 m²). Tek oko 17% anketiranih domaćinstava koja su u kućama/stanovima većim od 75 m² donekle su svojim članovima osigurala prostorni standard koji prelazi spomenuti patološki prag.

O skučenom stambenom prostoru govori i podatak da u 21% slučajeva govorimo o stanovanju u prostorima koji nemaju ni minimalnu funkcionalnu podjelu, ti objekti nemaju odvojenih spavačih soba – nije razdvojena funkcija boravka od spavanja (vidi Tablicu 4). Preostali objekti imaju najčešće samo jednu do dvije spavaće sobe, tako je u 64% anketiranih domaćinstava, a tri i više spavačih soba ima tek 14% domaćinstava. I podatak da u 45% anketiranih domaćinstava svaki član nema vlastitu postelju dodatna je potvrda nehumane skučenosti stambenoga prostora u kojem obitavaju Romi (vidi Tablicu 5).

Ni jedna	21,6
Jedna	38,5
Dvije	25,9
Tri	8,6
Četiri i više	5,5

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 4.

Broj spavačih soba (%)

Ne	45,0
Da	55,0

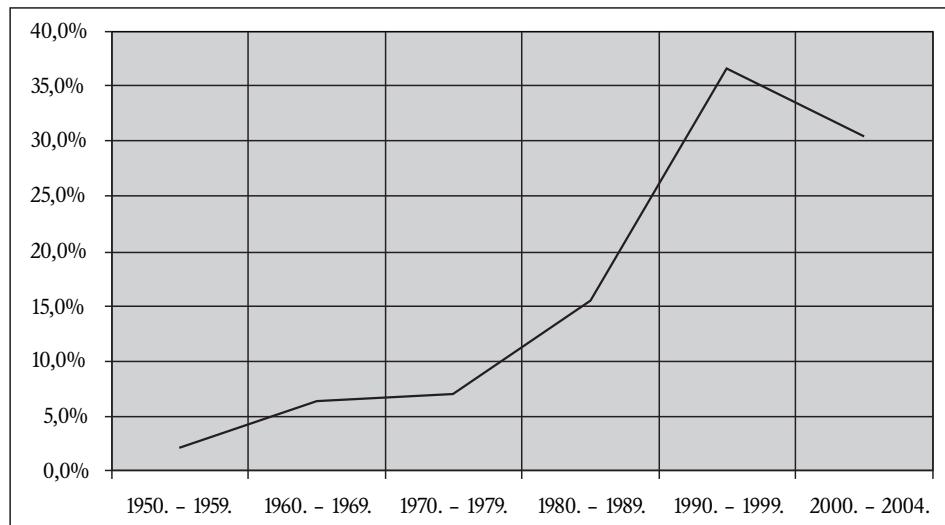
Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 5.

Ima li svaki član domaćinstva svoju postelju (%)

Slika 1.
Dinamika izgradnje/adaptacije stambenih objekata

Starost stambenoga fonda. Godina izgradnje ili posljednje adaptacije pokazuje da je riječ o relativno mladom stambenom fondu, dvije trećine objekata izgrađeno je ili je imalo zadnje veliko preuređenje nakon 1990. godine, od toga gotovo 30% u posljednjih pet godina (vidi sliku 1). Noviju gradnju najčešće susrećemo u Istarskoj županiji, 83% objekata izgrađeno je ili temeljno renovirano od 1990. godine, dok je najstariji stambeni fond u Osječko-baranjskoj županiji (vidi Tablicu 6). No zabrinjava težnja da se ta novija gradnja dobrim dijelom odnosi na objekte sa stambenom površinom manjom od 20 m², na takve otpada gotovo trećina *novogradnje* (vidi Tablicu 7).

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 6.
Godina izgradnje (ili zadnjega preuređenja) stambenog objekta (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ukupno uzorak
do 1949.	8,2	2,2	,0	,0	,0	5,5	5,0	,0	2,2
1950. - 1959.	2,1	2,2	1,3	,0	,0	11,0	1,7	,0	2,1
1960. - 1969.	8,2	2,2	2,7	5,1	10,8	25,3	,0	2,0	6,4
1970. - 1979.	4,1	7,7	5,3	10,3	8,6	12,1	,0	5,4	7,0
1980. - 1989.	19,6	12,1	10,7	26,9	18,3	15,4	10,0	14,4	15,4
1990. - 1999.	41,2	38,5	30,7	26,9	32,3	15,4	51,7	43,6	36,5
2000. - 2004.	16,5	35,2	49,3	30,8	30,1	15,4	31,7	34,7	30,4

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Površina stambenoga prostora	%
do 10 m ²	11,9
10-20 m ²	19,8
20-35 m ²	18,8
35-50 m ²	16,0
50-75 m ²	16,3
75 m ² i više	17,2

Geran – Marko Miletić
Uvjeti stanovanja i stambene aspiracije Roma

Tablica 7.

Izgradnja od 1990. godine s obzirom na površinu stambenoga prostora

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Opremljenost stambenoga prostora. Govoreći o opremljenosti stanova, na prvom mjestu u hijerarhiji važnosti sigurno je posjedovanje komunalnih priključaka kojima se pristupa električnoj struci, tekućoj vodi i kanalizaciji. Telegrafski: 74% domaćinstava ima priključak na električnu struju, 51% domaćinstava ima tekuću vodu, a regulirajući odvodnju ima tek 21% anketiranih domaćinstava (vidi Tablicu 8). Što se tiče kanalizacije, treba reći da kanalizacij-

Tablica 8.
Razina opremljenosti domaćinstva po županijama (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ukupno uzorak
Električna struja	79,5	67,7	51,3	91,1	80,0	91,9	76,5	61,8	73,9
Vodovod	57,1	60,4	13,8	82,2	59,0	52,5	76,5	24,9	51,1
Bunar ili crpka u dvorištu	25,2	42,7	60,0	4,4	32,0	45,5	13,4	51,6	35,3
Kanalizacija	53,6	6,3	8,8	13,3	8,0	25,0	77,6	3,7	21,2
Kuhinja	67,0	65,3	57,5	85,6	63,6	85,0	86,7	52,5	66,8
Kupaonica	58,9	22,9	17,5	65,6	32,0	38,0	77,6	18,0	36,7
WC u kući	57,1	16,7	7,5	70,0	32,0	41,0	76,0	12,4	33,9
WC u dvorištu	33,9	72,9	60,0	41,1	88,0	86,0	36,5	59,5	59,4
Hladnjak	76,8	40,6	49,4	95,5	81,0	83,0	90,8	34,7	63,0
Ledenica	46,4	66,7	58,8	48,9	66,0	51,0	67,0	66,8	58,7
Perilica rublja	58,9	16,7	25,0	73,3	62,0	55,0	71,4	48,8	50,1
Televizor	83,9	81,3	80,0	96,7	96,0	90,0	87,8	79,3	85,0
Video ili DVD	53,6	25,0	12,5	59,6	55,0	31,0	62,2	14,3	36,0
Bicikl	47,3	74,0	63,8	20,2	90,0	74,0	44,8	73,7	63,5
Motorkotač	5,4	2,1	2,5	2,2	6,1	2,0	8,2	2,8	3,6
Automobil	46,4	46,9	35,0	37,1	32,0	22,0	39,8	19,4	32,5
Kuća za odmor	,9	,0	5,1	,0	3,0	5,0	8,2	,0	2,2
Osobno računalo	9,8	,0	,0	5,7	7,1	3,0	15,6	,5	4,4
Satelitska antena	30,4	5,2	15,0	65,2	31,0	14,0	57,1	6,5	23,5
Telefon	36,9	40,6	43,8	58,9	37,0	52,0	30,2	27,6	38,8
Mobilni telefon	68,8	25,0	28,8	65,6	41,0	39,0	79,6	21,7	42,4
Radijski prijamnik	64,9	60,4	62,5	73,0	81,0	85,0	84,5	55,8	69,1

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

ski priključak nije prečest dio opreme ruralnih naselja u Hrvatskoj, a dobar dio lokacija na kojima su obavljena anketiranja upravo su ruralnoga karaktera. U takvim situacijama sastavni dio opreme ruralnoga domaćinstva jest septička jama, no takva kompenzacija nije prečesta na lokacijama koje su naseljene Romima, a kada i postoji, vrlo je rijetko izgrađena kako treba.

Opskrba vodom vrlo je loša, 49% anketiranih domaćinstava nema dovod vode u kuću. Neka domaćinstva taj nedostatak, točnije: polovica od 471 koji su izjavili da nemaju priključak na vodovod, nadomještaju bunarom ili crpkom u dvorištu. No stanje okoliša, koji je na lokacija obuhvaćenima uzorkom izrazito onečišćen, čini to vrlo rizičnim za zdravlje članova obitelji.

Sva tri priključka posjeduje samo 18% anketiranih domova - dakle, žive u uvjetima za koje se može reći da pružaju higijenski minimum (vidi Tablicu 9). S druge strane, čak 21% anketiranih domaćinstva živi u uvjetima koji su, najblaže rečeno, anakroni - nemaju ni jedan od navedenih elemenata komunalne opreme. Domaćinstva bez i jednoga priključka najčešće se susreću u Varaždinskoj (oko 42% anketiranih domaćinstava u toj županiji) i Međimurskoj (oko 34%) županiji.

Tablica 9.

Udio domaćinstava s obzirom na to imaju li priključke na električnu struju, tekuću vodu te kanalizaciju (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ukupno uzorak
Domaćinstva sa sva tri priključka	46,4	4,2	3,8	13,3	8,0	23,2	70,4	2,8	18,6
Domaćinstva bez i jednoga priključka	15,2	21,9	42,5	6,7	17,0	6,1	16,3	34,6	20,9

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Podatci o opremljenosti domaćinstva upućuju na loše higijenske uvjete u kojima živi znatan broj anketiranih romskih domaćinstava. Dodatna potvrda tomu jesu i sljedeći pokazatelji: tek 36% domaćinstava ima kupaonicu, a 33% WC u kući. Poljski WC je češći i ima ga 56% domaćinstava. No takvi WC-i većinom su improvizirani te često postižu suprotan učinak od očekivanoga - ugrožavaju okoliš do te mjere da nije rijetkost da postaju izvor zaraze. No ono što svakako treba istaknuti jest da 17% domaćinstava nema WC ni u kući ni u dvorištu - nuždu obavljaju oko kuće. Sve to pokazuje nedostatak sanitarno-higijenskih uvjeta nužnih za normalan život. Opetovo se pokazalo da su takvi najgore opremljeni domovi u Međimurskoj i Varaždinskoj županiji.

Treba istaknuti da je analiza pokazala kako tek 4% domaćinstava obuhvaćenih uzorkom ima opremu koja jamči higijenski standard potreban za normalan život – dakle, opremljena je svim nužnim priključcima, onima za tekuću vodu, električnu struju, kanalizaciju te posjeduje kupaonu i WC u kući.

Imajući na umu iznesene rezultate, znatan udio – između 50% i 63%, domaćinstava – posjeduje hladnjak, lednicu i perilicu rublja. Televizijski prijamnik ima 85% anketiranih domaćinstava, čak više njih nego što ima i priključak na električnu struju. Situacije u kojima se pojedina romska domaćinstva produžnim kabelom kod susjeda priključuju na električnu mrežu nisu rijetkost. Najčešći razlozi neimanja vlastita priključka na električnu struju jesu ili nemogućnost redovita podmirenja računa ili pak bespravnost gradnji, pa stoga i manjak nužne dokumentacije na osnovi koje se ostvaruje pravo na priključak.

Od prijevoznih sredstava najzastupljeniji je bicikl, imaju ga u 63% domaćinstava, dok automobil ima 32% anketiranih domaćinstava. Zanimljiv je podatak da se mobilni telefon susreće češće, imaju ga u 42% domaćinstava, nego fiksna telefonska linija, čiji priključak ima 38% domova. Kuća za odmor, motorkotač i osobno računalo nepoznate su najvećem broj ispitanika.

Stambeni uvjeti u percepciji anketiranih stanovnika

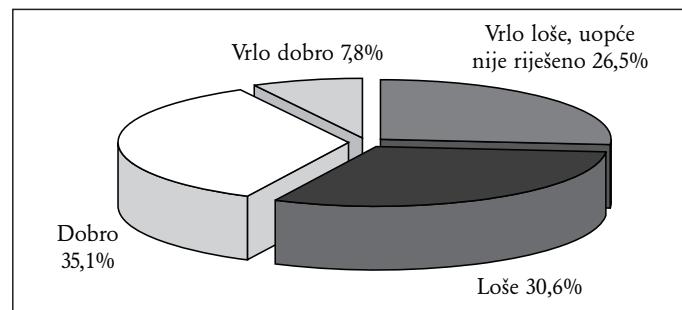
Subjektivni doživljaj vlastite situacije, poglavito u ovom slučaju kada je riječ o specifičnoj zajednici, koja – kako smo rekli – ima posebne kulturne obrasce, aspekt je koji nam se čini važnim izdvojiti. Prethodna analiza objektivnih pokazatelja pokazuje da je zatećeno stanje stambenoga fonda obuhvaćenog uzorkom porazno te je teško očekivati da bi takvi uvjeti mogli ispitanicima pružiti razlog za zadovoljstvo postojćom stambenom situacijom. No na pitanje koji su najveći problemi domaćinstva tek na trećem mjestu dolaze loši stambeni uvjeti (vidi Tablicu 10). To samo po sebi i ne bi trebalo previše iznenaditi, jer su najčešće izdvajani siromaštvo i nezaposlenost kao najveći problemi domaćinstva, što objektivno i jesu, te kao takvi u mnogočemu generiraju sve druge probleme. No ono što iznenađuje jest podatak da tek 33% ispitanika loše stambene uvjete percipira kao velik problem njihova domaćinstva. Posebice ako se sjetimo da oko 95% domaćinstava živi u stambenim uvjetima koji su ili prostorno ili pak opremljenosću ili na neki drugi način supstandardni.

Tablica 10.
 Najveći problemi domaćinstva (%)²

	%
Slab materijalni položaj (oskudica, siromaštvo)	64,1
Slabo zdravlje članova obitelji	19,6
Poteškoće u školovanju djece	8,0
Loši stambeni uvjeti	33,1
Velika udaljenost od posla za zaposlene članove	2,5
Nezaposlenost	46,5
Velika opterećenost žena (poslom, obiteljskim obvezama)	3,9

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Slika 2.
 Kako je riješeno stambeno pitanje ispitanika

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Na izravno pitanje kako je riješeno njihovo stambeno pitanje, 57% ispitanika ocijenilo ga je lošim ili vrlo lošim. Dakle, iako je procjena da samo 17% domaćinstava ima odgovarajuću površinu stambenoga prostora, a tek 4% opremljeno je dostatno da svojim članovima može osigurati nužan higijenski standard, gotovo 43% ispitanika smatra da je njihovo stambeno pitanje dobro ili vrlo dobro riješeno. Iz toga se može zaključiti da je za zadovoljstvo vrlo često dostatan i samo krov nad glavom. Potvrdu daju i podaci u Tablici 11, a pokazuju da među domaćinstvima koja žive u manje od 20 m² gotovo četvrtina njih smatra svoje stambeno pitanje dobro riješenim.

Tablica 11.
 Kako je riješeno stambeno pitanje domaćinstava s obzirom na površinu stambenoga prostora u kojemu žive (%)

Površina stambenoga prostora	Dobro i vrlo dobro
do 10 m ²	24,1
10–20 m ²	23,6
20–35 m ²	33,0
35–50 m ²	42,5
50–75 m ²	65,4
75 m ² i više	65,7

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Raščlamba uvjeta stanovanja na pojedine elemente pokazuje da anketirana domaćinstva najčešće navode oprem-

ljenost stana kao velik problem; slaba opremljenost izrazit je problem za 63% ispitanika (vidi Tablicu 12). No izuzev spomenutoga nezadovoljstva opremljenosti stana, glavne stambene poteškoće ispitanici znatno češće povezuju sa životnim ambijentom u njihovu naselju nego s obilježjima stambena sklopa. Tako se onečišćenost zraka i okolice, ružan izgled naselja te njegovo slabo održavanje, zatim loši uvjeti za rubne skupine (djecu, starije...) percipiraju puno češće kao izraziti problemi nego pojedini stambeni uvjeti. Samu pak lokaciju naselja 36% ispitanika smatra izrazito problematičnom, no s obzirom na uzurpaciju tudihi posjeda, prostornu izoliranost te čestu lociranost uz razne generatore rizičnih stanja, moglo se očekivati i veće nezadovoljstvo.

Tablica 12.
 Što su ispitanicima izrazite stambene poteškoće

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Biogradsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ukupno uzorak
Premalen stambeni prostor	47,3	49,0	62,5	54,4	41,0	47,0	43,9	64,5	53,6
Neprikidan stambeni raspored	44,6	45,3	57,5	63,3	41,0	34,0	42,9	53,0	49,0
Slaba opremljenost stana (nedostatak vode, plina, struje)	51,8	68,4	78,8	73,3	60,0	53,0	29,6	77,0	62,9
Vlažnost ili oronulost stana	46,8	36,8	47,5	67,8	43,0	49,0	46,9	51,6	49,1
Teška pristupačnost stana (nezgodna lokacija)	25,0	18,9	25,0	66,7	33,0	29,3	16,7	29,0	30,4
Ružna ili zapuštena stambena zgrada	30,4	20,0	28,8	62,2	13,1	26,0	28,6	24,9	28,9
Veliki izdaci za stan (visoka stanarina, režije)	42,9	46,3	22,5	46,7	33,0	41,0	58,2	38,6	41,6
Neugodni susjedi	15,5	11,6	22,8	6,7	17,0	7,0	14,4	15,7	14,7
Slaba opremljenost naselja potrebnim objektima (trgovine, škole)	25,9	77,1	65,0	55,6	69,0	49,0	15,3	56,7	51,9
Ružan izgled i slabo održavanje naselja	40,2	77,1	87,5	76,7	71,0	43,0	21,4	52,1	57,2
Onečišćenost zraka i okolice	50,9	88,5	86,3	55,6	75,0	38,0	19,4	56,5	58,1
Neodgovarajuća lokacija	25,0	41,7	46,8	56,7	41,0	25,3	14,4	36,3	36,6
Loši uvjeti za život djece u naselju	42,0	77,1	77,5	71,1	74,0	77,0	26,8	61,1	62,4
Loši uvjeti za život žena	36,6	71,9	72,5	70,0	64,6	56,0	25,5	50,0	54,7
Loši uvjeti za život starijih osoba	43,8	76,0	77,2	70,0	69,0	71,7	27,8	55,3	60,1

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Osim loše opremljenosti, najčešći nedostaci stambenoga sklopa jesu premali stambeni prostor, 53% ispitanika to percipira kao izrazit problem, zatim vlažnost ili oronulost stana te neprikidan stambeni raspored, što je velik problem za polovicu ispitanika. Nešto rjeđe, oko 40% ispitanika, navodi i visoke režije kao izrazit problem. Teška pristupačnost stana (unutar naselja) te sam vanjski izgled zgrade/kuće znatno su rjeđe problem, kao problem koji iz-

razito pritišće njihovo kućanstvo izdvaja ga tek 30-ak posto ispitanika. Poteškoća u vezi sa stanovanjem s kojom se ispitanici najrjeđe susreću jesu neugodni susjedi – tek za 15% ispitanika ponašanje susjeda znači velik problem. S obzirom na izdvojene županije, poteškoće povezane sa stambenim sklopolom znatno su češće u Primorsko-goranskoj i Međimurskoj županiji, dok su u Sisačko-moslavackoj i Varaždinskoj županiji glavne stambene poteškoće vezane uz obilježja naselja.

Stambene aspiracije ispitanika

Tablica 13.
Gdje bi ispitanik radije stanovao s obzirom na županiju (%)

Analiza stambenih aspiracija pokazuje da je najpoželjniji oblik stanovanja individualna kuća s okućnicom, za 93% ispitanika to je prvi izbor (vidi Tablicu 13). Što se tiče dvojbe bi li radije živjeli na selu ili u gradu, ispitanici su se raspodijelili gotovo ravnomjerno, neznatno je prevagnuo ruralni ambijent, 55% ispitanika sklonije je životu na selu. Gledajući razdiobu po županijama, uočava se da je izbor seoskog ili gradskog ambijenta povezan s trenutačnim prebivalištem. Županije u kojima je znatno češće izražena sklonost prema životu u gradu jesu Istarska, Primorsko-goranska te Zagreb, a upravo su u njima anketiranjem ponajviše obuhvaćene lokacije unutar gradskih naselja.

	Zagreb	Sisačko- -moslavacka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osičko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ukupno uzorak
Bliže gradskom središtu*	83,1	86,1	85,7	67,2	83,3	77,5	77,6	81,8	79,1
Dalje od gradskoga središta*	16,9	13,9	14,3	32,8	16,7	22,5	22,4	18,2	20,9
U starijem dijelu grada s klasičnom (tradicionalnom) arhitekturom*	31,7	38,9	21,4	35,5	14,6	32,5	22,2	27,9	28,5
U novijem naselju, s modernom arhitekturom*	68,3	61,1	78,6	64,5	85,4	67,5	77,8	72,1	71,5
U kući s okućnicom i dvorištem	94,5	96,9	94,9	96,4	90,0	96,0	87,9	93,5	93,5
U stambenoj zgradi ili obiteljskoj kući bez okućnice i dvorišta	5,5	3,1	5,1	3,6	10,0	4,0	12,1	6,5	6,5
U velikom gradu*	90,4	91,7	92,9	96,9	80,9	92,5	85,1	84,1	90,4
U manjem ili malom gradu*	9,6	8,3	7,1	3,1	19,1	7,5	14,9	15,9	9,6
U romskom naselju	22,9	45,8	57,0	55,3	47,0	46,0	19,2	48,1	44,3
U nekom drugom (neromskom) naselju	77,1	54,2	43,0	44,7	53,0	54,0	80,8	51,9	55,7
Na selu	24,5	62,5	82,3	5,7	52,0	60,0	17,0	79,2	54,8
U gradu	75,5	37,5	17,7	94,3	48,0	40,0	83,0	20,8	45,2

* U obradbu su uključeni samo ispitanici koji su izjavili da bi radije živjeli u gradu.

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Ispitanici koji su skloniji životu u urbanom okruženju nešto češće, njih 58%, izabrali bi veliki grad nego mali. Dok postoje dvojbe oko izbora živjeti u malom ili velikom gradu, to se ne može reći za izbor: stanovati na periferiji ili u centru – gotovo 80% ispitanika koji bi živjeli u gradu preferira život bliže središtu. Također *urbanofili* bi znatno češće živjeli u novijem naselju, tako tvrdi 72% ispitanika. Iz potonjih ocjena može se zaključiti da među Romima postoji skupina, iako manjinska, čije nam stambene aspiracije govore da je u njihovo predodžbi poželjno mjesto življenja bitno drugačije od onoga gdje sada žive. Potvrda postojanja želje za promjenom jest i podatak da bi nešto više od polovice (55%) ispitanika s lokacijom naseljenih pretežito Romima radije živjelo u nekom neromskom naselju. Grad, neromsko naselje, novije naselje s modernom arhitekturom, bliže središtu grada – sve su to slike i motivi iz kojih se može iščitati da ta skupina ispitanika želi živjeti na nekom drugom mjestu, mjestu gdje se živi na potpuno drugačiji način od onoga na koji su oni navikli. Pokazalo se da su takve stambene aspiracije, iz kojih se može iščitati želja za promjenom načina života te time i za socijalnom integracijom, povezane sa stupnjem obrazovanja – χ^2 -testom utvrđeno je da živjeti u neromskom naselju, zatim u gradu te u novijem naselju s modernom arhitekturom statistički značajno češće žele ispitanici sa završenom osnovnom i srednjom školom (vidi Tablicu 14).

Tablica 14.
 Razlika u preferencijama gdje bi ispitanik radje živio s obzirom na stupanj obrazovanja

	Bez škole	1–4 razred	Nepotpuna osnovna škola	Osnovna škola	Srednja škola	Ukupno uzorak	p
Bliže gradskom središtu	65,7	59,6	69,0	72,7	71,2	66,4	,074
Dalje od gradskoga središta	34,3	40,4	31,0	27,3	28,8	33,6	
U starijem dijelu grada s klasičnom (tradicionalnom) arhitekturom	44,0	41,3	29,6	31,6	28,8	37,2	,004
U novijem naselju s modernom arhitekturom	56,0	58,7	70,4	68,4	71,2	62,8	
U romskom naselju	54,7	46,7	46,0	26,0	25,9	44,4	,000
U nekom drugom (neromskom) naselju	45,3	53,3	54,0	74,0	74,1	55,6	
Na selu	60,0	67,3	51,7	37,2	38,5	54,9	,000
U gradu	40,0	32,7	48,3	62,8	61,5	45,1	

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Zaključne napomene

Provedena analiza pokazala je da su stambeni uvjeti na lokacijama pretežito naseljenima Romima vrlo loši. Na prvom je mjestu manjak stambenih jedinica, na što upućuje velik udio domaćinstava koja žive u barakama i kolijevkama.

bama. Oskudica se može iščitati i iz podatka da je 29% anketiranih domaćinstava višeporodičnih, pa valja prepostaviti da većina njih ne može realizirati osnovnu aspiraciju, osobito mlađih skupina, na individualnost vlastita doma (Bežovan, 1987.). No osim što je postojeći stambeni fond nedostatan, vrlo je nizak i prostorni standard; manjka stambene površine, a i sobnost je nedostatna. Sami stanovi vrlo su loše opremljeni, očit je nedostatak osnovnih komunalnih priključaka (el. struja, tekuća voda), ali i namjenskih prostorija (kupaonica, WC). Unutar stambenih objekata vrlo je često zemljani pod; zidovima, ako su i građeni od čvrsta materijala, manjka izolacija. Sve u svemu, uvjeti stanovanja toliko su loši da su vrlo često znatno ispod razine svakoga ljudskog dostojanstva.

Pokazalo se da, s obzirom na analizirane parametre stambenoga sklopa, stambeni fond u Varaždinskoj i Međimurskoj županiji ima znatno češće obilježja koja nisu u skladu s civilizacijskim standardima. Očito je da su lokacije naseljene Romima u tim županijama slabije opremljene i u većoj mjeri zapuštene. Po tome se posebno ističu naselja Donja Dubrava (u Međimurskoj županiji) te Sveti Đurđ (u Varaždinskoj županiji).

Zaključimo! Sadašnji je stambeni fond nedostatan, prostorni je standard vrlo nizak, a opremljenost domaćinstava vrlo loša. Sve to upućuje na zaključak da je riječ o praksi stanovanja koja domaćinstvu u većini slučajeva ne omogućuje odgovarajuće obavljanje životno nužnih funkcija, primjerice prehrane ili spavanja. Riječ je o stanovanju u nastambama, koje, uza sve spomenute nedostatke, vrlo često ne pružaju ni ono najosnovnije – sigurnost – a time ne ispunjavaju uvjete da bi bili sklonište, a kamoli stambeni prostor.

S druge strane, subjektivna procjena ispitanika, iako postoji znatno nezadovoljstvo postojećom stambenom situacijom, često nije tako dramatična kakvom bi se očekivala s obzirom na spomenuta obilježja stambenoga fonda. To upućuje na stanovitu rezignaciju među ispitanicima. No isto tako, *kroz izražene stambene aspiracije, uočava se da među anketiranim postoji skupina koja želi živjeti drugačije*. Predodžba o poželjnem životu koju oni grade suprotnost je stambenoj praksi i krajobrazu što ih nudi romsko naselje. Pokazalo se da su takve aspiracije vrlo često povezane s većim stupnjem obrazovanja.

Time se potvrđuje da je podizanje stupnja naobrazbe imperativ i jedino jamstvo modernizacije romske zajednice. Napuštanje tradicionalnih obrazaca ponašanja nužno je, jer se njima toleriraju navike koje ugrožavaju zdravlje i dobrobit pojedinca, obitelji, ali i cijele zajednice. *Stoga je*

teško očekivati da se bez promjena unutar romskoga kulturnog koda može očekivati poboljšanje životnoga standarda; dakle, nužno je uključiti Rome u modernizacijske procese i na taj način osigurati nužne preduvjete za podizanje opće kvalitete života u naseljima gdje žive.

Geran – Marko Miletić
Uvjeti stanovanja i stambene aspiracije Roma

¹ Obuhvaćene su lokacije koje se nalaze u Gradu Zagrebu i u Zagrebačkoj županiji.

² Moguća su bila dva odgovora.

BILJEŠKE

Neven
HRVATIĆ

OBRAZOVANJE ROMA U HRVATSKOJ: PRETPOSTAVKA ZA BOLJU KVALITETU ŽIVOTA?

Polazišta

Prihvaćajući činjenicu kako je povezanost načina života i oblika stanovanja Roma u uskoj vezi s odnosom prema obrazovanju (školovanju), u ovoj je studiji naglašena važnost sustavnoga pristupa obrazovanju.

Romi su i nakon više od tisuću godina seoba¹ zadržali osebujnu kulturu te način života i stanovanja, ali se i manje ili više uspješno prilagođavali lokalnoj socijalnoj, gospodarskoj i vjerskoj okolini. Dva su karakteristična oblika suživota uvjetovala današnji položaj Roma. Ako su živjeli izolirani u zasebnim ruralnim (ili suburbanim) naseljima, očuvali su izvornu etničko-kulturnu samosvijest, ali uz permanentno zaostajanje i siromaštvo u odnosu na okružje. Ako su pak živjeli zajedno ili pomiješani s većinskim, lokalnim, stanovništvom, pomalo su gubili odrednice etničkog identiteta, bili gotovo asimilirani, ali i poboljšali životni standard.²

Romski je narod do danas zadržao temeljne oznake načina života s početka seoba. Postojanje manjih razlika između pojedinih plemenskih skupina upućuje na zajedničke karakteristike socijalnih relacija. Način života Roma skup je osebujnoga pristupa, stila izgrađenog u stalnom sukobu između izolacije i asimilacije. Život u skupini značio je za Rome stvarnu socijalnu, gospodarsku i psihičku sigurnost, bez obzira na nizak životni standard. Nezavisnost od socijalnoga konteksta uvjetovala je uzajamnu solidarnost unutar skupina, no i globalni opozicijski stav prema vanjskim faktorima (lokalno stanovništvo, okružje).

Ovakav način života, tipičan za pradomovinu Indiju, pokazao se kao teško prihvatljiv za Europljane, koji su Rome od dolaska željeli protjerati ili prilagoditi uobičajenom sjedilačkom načinu života, negdje na rubu sela i gradova.

Nomadski stil života nije za Rome samo stvarnost nego i stanje duha, što uvjetuje i neke prednosti: mogućnost izbora i obavljanja poslova, prostornu mobilnost (dinamičku), prilagodljivost, povezanost s radnom i životnom zajednicom.

U obrazovanju Roma te prednosti treba tek ustanoviti i strukturirati u cijelovit školski sustav koji bi obuhvatio sve segmente i barem većinu romske djece, koja su danas stvarno ili formalno izvan procesa odgoja i obrazovanja.

Romi kao nomadski narod – socijalna struktura i oblici stanovanja

Romi su nastanjeni u Republici Hrvatskoj više od šest stoljeća. Prvi pisani dokument u kojem se spominju Romi potječe iz 1362. godine iz Dubrovnika. Desetak godina kasnije (1373. godine) Romi se spominju u Zagrebu, kako navodi I. K. Tkalčić u „*Poviestnoj spomenici slobodnog kraljevskog grada Zagreba*“ iz 1885. godine. Prvi hrvatski Romi dolaze kao dio najbrojnije skupine koja je u Europu pristigla od X. do XIV. stoljeća preko Male Azije i jugoistočne Europe.

O položaju Roma u austrijskom carstvu u XVIII. stoljeću govore uredbe carice Marije Terezije, prva iz 1761. godine (13. XI.) i druga „a(ller) h(öchste) Entschliessung“ od 28. studenoga 1767. godine, te uredba cara Josipa II. iz 1783. godine (a odnose se i na područje Hrvatske).

Uredba cara Josipa II. iz 1783. godine govori o ustroju svakodnevnoga života Roma.³ Uz zabranu nomadskoga seljenja (osim na sajmove), Romi moraju prihvatići nošnju sela, službeni jezik, jedno osobno ime i prezime i kućne brojeve u naseljima. Daje im se pravo bavljenja kovačkim obrtom (“koji kod oblasti dokažu da je to korisno i potrebno”) te, ograničeno, glazbom. Romima se zabranjuje prosjačenje, međusobne ženidbe, a napuštena djeca čergara imaju se zbrinuti kao siročad (Matasović, 1928.). Velike romske skupine dolaze u Hrvatsku u XIX. stoljeću iz Rumunjske (1855. ukinuto je ropstvo Roma u Rumunjskoj). Pripadali su romskoj skupini Koritara, obrađuju drvo, a naseljavaju područje Međimurja i Podravine. Govore *ljimba d' bjaš*, jedan od rumunjskih dijalekata (*vlax-dijalekti romanii chibe*, te uz već prisutne *Kalderaše* i *Lovare* čine jezgru današnjega romskog stanovništva u Hrvatskoj).⁴

Romi su autohtona nacionalna manjina u Hrvatskoj, no kako su živjeli pojedinačno u gradovima (Dubrovnik, Zagreb, Šibenik) i brzo se integrirali u srednjovjekovni život obavljajući za ostalo stanovništvo korisne obrtničke poslove, već za stotinjak godina gube osnovne romske karakteristike – ne govore romski jezik, napuštaju izvorne običaje, gotovo “nestaju”. Prve romske skupine koje su došle u Hrvatsku nisu se održale kao zasebna zajednica (romska nacionalna oznaka ističe se tijekom stoljeća vrlo rijetko u povijesnim izvorima), a sličan proces karakterističan je i danas u urbanim sredinama i mjestima gdje Ro-

mi žive u boljim životnim uvjetima. Romske skupine koje su živjele u izoliranim naseljima, teškim nomadskim životom, uspjele su sačuvati svoj etnički identitet.

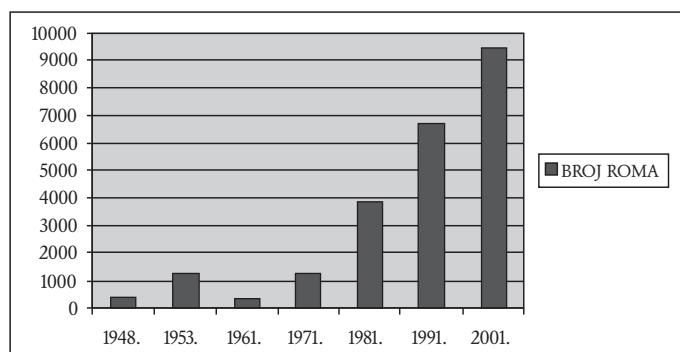
Iako je broj Roma prema popisima stanovništva od 1948. do 2001. rastao, u skladu sa situacijom u Europi (procjene se kreću od 7 do 8,5 milijuna Roma) može se pretpostaviti kako je i u Hrvatskoj broj Roma znatno veći od broja utvrđenoga popisom (2001. godina - 9463 Roma - Tablica 1), negdje između 30.000 i 40.000, iako se procjene, s obzirom na različitu metodologiju, prilično razlikuju.

GODINA POPISA	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.
BROJ ROMA	405	1261	313	1257	3858	6695	9463

Popis stanovništva, domaćinstva, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 1991., Zagreb, Republički zavod za statistiku (1992.); Statistički ljetopis hrvatskih županija, Zagreb, Državni zavod za statistiku (1995.); Statistički ljetopis, Zagreb, Državni zavod za statistiku (1995.); Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Zagreb, Državni zavod za statistiku.

Tablica 1.

Broj Roma prema popisu stanovništva od 1948. do 2001.

Slika 1.

Broj Roma prema popisu stanovništva od 1948. do 2001.

Nastanak i formiranje plemenskoga i gospodarskoga sustava kod Roma tekao je paralelno sa seobama. Iako socijalna struktura ima ishodište u obitelji, upravo je pleme bila karakteristična forma za Rome. Nomadski način života uvjetovao je čvrst osjećaj pripadnosti Romima, koji bez obzira na raspršenost čine homogenu cjelinu. Plemenska zajednica bila je povezana srodničkim vezama, običajnim i jezičnim korpusom, a i gospodarskim interesom (Barthélemy, 1990.), kao i načinom života i stanovanja.

Prikaz složenoga procesa nastajanja socijalne strukture zavisi od unaprijed postavljenih kriterija, no središnja sastavnica zajednička je i karakteristična:

1. *obitelj* (inokosna) – otac, majka i manja djeca. Pandan je čerga (pokrivena kola), dom za romsku obitelj
2. *proširena obitelj – vitcha* (familija) – srodnička zajednica od nekoliko obitelji (braća sa svojim obiteljima)

3. *obiteljska zadruga - velika vitcha* - obično ima nekoliko desetaka članova i zajedničkoga pretka po kojem se naziva. Prezimena su ista bez obzira na odlaske pojedinih članova iz velike vitche i prostornu raspršenost
4. *plemenska skupina* - sastoji se od dvije ili više velikih vitcha, a može brojiti od desetaka do više stotina čergi. Obično priznaje "vlast" plemenskoga vođe (*Lovari, Kalderaši, Arlje...*). Rijetko dugo opstaje u ovom obliku ako je mobilna, zbog organizacijskih poteškoća i gospodarskih razloga (obavljanja obrtničkih poslova na nekom području).

Romi koji žive u naseljima donekle se razlikuju od nomada (kako je u najvećoj mjeri u Hrvatskoj), no elementi ustroja i danas postoje. To se najbolje može uočiti u Međimurju, gdje Romi žive u četrnaest satelitskih naselja prema srodničkim pravilima, a broj se kreće od nekoliko desetaka do nekoliko stotina (naselje Trnovec).

Romi danas žive kao "starosjedioci" u **stalnim naseljima** (više od 50% Roma u Europi živi sedentarno), kao **polunomadi** koji privremeno zimuju ili kao **nomadi** u čergi. Romska naselja poprimaju urbanizirani oblik, ali jedan dio nije se mijenjao stoljećima.⁵

Migracije Roma i/ili oblici stanovanja u velikoj su mjeri ovisile o dominantnim zanimanjima unutar plemenske skupine. Budući da su obrti bili osnovna gospodarska djelatnost koja je Rome "održala" stoljećima, njihova je uloga bila presudna za strukturiranje načina života (stanovanja). U novije vrijeme, kada obrti nemaju svoje prvotno značenja (kovački, izradba predmeta od drva, trgovina konjima, glazba, prikupljanje sekundarnih sirovina...), Romi sve više prihvataju i druge poslove, što donekle uvjetuje i drugačiji način stanovanja. Ako su obrti presudni za gospodarsko održavanje Roma, treba istaknuti kako je obavljanje poslova uvjetovalo i raspršivanje plemenskih skupina, jer su potrebe pojedinoga područja (sela i gradova) bile ograničene, a potraga za poslom stalna. Neke romske skupine, koje su se specijalizirale za određena zanimanja i prihvatile sjedilački način života, u stalnom kontaktu s lokalnim stanovništвом gotovo da su potpuno izgubile neke od bitnih odrednica etničkog identiteta (jezik, običaji...).

Migracije, kao globalni svjetski proces, posebno su karakteristične za Rome i formiranje njihova stila života. Apsurdan je položaj nekih romskih skupina koje su toliko siromašne da ih neimaština onemogućuje da se priključe selilačkim pokretima, tako da ostaju zaboravljene, iako su migracije temelj njihova života.

Romske su migracije jedinstvene, specifične i izvorne, jer su Romi, za razliku od drugih nomada kojima je pro-

stor za ekspanziju sužen i ograničen, jedini narod koji "lušta" svijetom, a unutar koherentne i jasno ustrojene civilizacije. Romski način života proizlazi iz složenih povijesnih i društvenih prilika na početku seoba, što je kasnije ostao i postao stil života, čak i za skupine polunomada i Roma stalno nastanjenih na nekom području.

Mjesto i položaj Roma u pojedinim državama zavise i od mnoštva drugih činitelja, osim migracijskih procesa, kao što su: apsolutni i relativni broj Roma u odnosu na većinsko stanovništvo, dostignut stupanj demokracije, povijesna iskustva suživota, duljina boravka Roma u zemlji. Jasno je kako će tek potpuno ostvarivanje ljudskih i manjinskih prava biti osnova za modeliranje specifičnoga školskog sustava za Rome, ali i odgoj i obrazovanje postati dio cjelokupne afirmativne politike prema romskoj populaciji.

Položaj, način života i stanovanja Roma u Hrvatskoj i odnos prema odgoju i obrazovanju – rezultati istraživanja

Stvarna situacija Roma u Hrvatskoj i marginalni položaj (demografski podatci, socijalni i gospodarski ustroj, način života i migracije, odgoj i obrazovanje romske djece...) ne može se jednoznačno iščitati iz statističkih podataka. Na ovom području ostvaren je projekt "Društveni i razvojni položaj Roma u Hrvatskoj" (1998.-1999.) u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar iz Zagreba. U ovom projektu, "Lokacije naseljene Romima – stanje i unapređenje razvoja naselja i aspiracije za oblike stanovanja", naglasak je na stanovanju kao bitnoj komponenti za određivanje položaja i načina života Roma (socijalno-ekološka obilježja romskih naselja), a dio rezultata značajan je i za područje obrazovanja. Naime, niska razina obrazovanja, način života koji je bio (ili je još uvijek) pretežno nomadski, običaji, nebriga ili dugogodišnja nedovoljna briga vlasti za Rome – sve je to uvjetovalo da Romi u Hrvatskoj, bez obzira na razlike u zanimanjima, jeziku, vjeri te nekim drugim karakteristikama, budu više ili manje socijalno i društveno marginalizirani.

Prostorna marginalizacija Roma u komplementarnom je odnosu s ostalima: ekonomskom, kulturnom i političkom.

- Romi su uglavnom nastanjeni na periferijama gradova (ali i sela), dijelom kao posljedica bavljenja određenim zanimanjima
- dio romskih naselja u gradovima jasno je izdvojen i prostorno izoliran, što uvjetuje slab kontakt s neromske okolinom (prostorna segregacija)

- većina romskih naselja nema osnovnu tehničku infrastrukturu, a kvaliteta socijalnih usluga vrlo je niska (manjak vrtića, škola, zdravstvenih ustanova, javnoga prijevoza...).

Posljedice prostorne marginalizacije vide se na raznim područjima i u velikoj mjeri otežavaju integraciju Roma u društvo (zajednicu).

Ako znamo da svaka suvisla strategija poboljšanja položaja Roma u Hrvatskoj obuhvaća više relevantnih dijelova, područje vezano za stanovanje predstavlja početnu, ali i permanentnu, aktivnost u nekoliko smjerova:

- osiguravanje stalnoga zaposlenja radno aktivnim Romima
- omogućavanje zajedničkoga boravka romskih skupina (urbanizirana naselja, mjere protiv nasilne i prikrivene asimilacije), uz postupno uključivanje u lokalnu zajednicu i poticanje socijalnih mjera
- održavanje kulturnih i tradicijskih dostignuća Roma (odgoj i obrazovanje, jezik, umjetničko izražavanje).

Na položaj romske nacionalne manjine u Hrvatskoj uvelike utječe, kako je već rečeno, njihovi specifični stambeni uvjeti. Romi uglavnom žive izolirani na periferiji naselja, ali i kada stanuju blizu nekih naseljenih mjesta, nastoje da ih neka zapreka – kao potok, rijeka ili željeznička pruga – odvaja od susjeda.

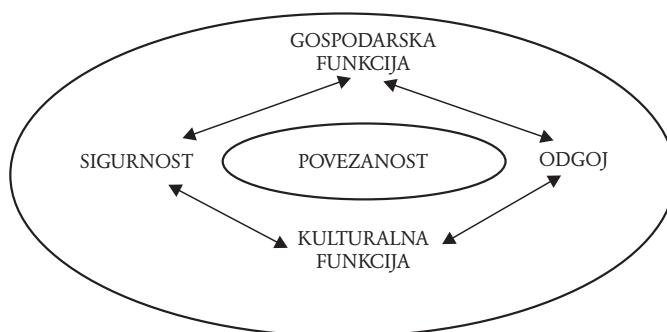
U našem istraživanju obuhvaćene su 43 lokacije naseljene Romima (968 ispitanika) u 10 županija u kojima živi značajniji broj Roma.

U kontekstu odgoja i obrazovanja romske djece posebno su važni rezultati koji se odnose na: *karakteristike romske obitelji, školsku spremu, koji romski dijalekt govore, najveće probleme domaćinstva i naselja, percepciju potreba (najpotrebniji sadržaji) naselja i socijalnu distancu*.

Obilježjima romskih obitelji/kućanstava posvećeno je posebno poglavljje u studiji, pa čitatelje upućujemo na taj dio, a ovdje navodimo samo neke karakteristike romskih obitelji važne za konceptualizaciju specifičnih odrednica odgojno-obrazovnoga sustava.

Struktura postojanja i funkcioniranja romske obitelji povezana je s praindijskom tradicijom, originalnim elementima nastalim tijekom seoba, arhetipskim ponašanjima koja su prihvatali istočni narodi i narodi među kojima su duže obitavali te suvremenim odnosima. Za formiranje obitelji kod Roma postojala su dva već pomalo prevladana načina: kupnja (razmjena) i otmica djevojke, ali sve više simbolično. Pravilo je da se brak sklapa između pripadnika iste plemenske skupine, a jedna od karakteristika romske obitelji jest veći broj djece, iako se poboljšanjem život-

noga standarda taj broj smanjuje. Djeca su u obitelji glavna životna preokupacija, a o njima se brine uglavnom majka, koja vodi i domaćinstvo. Kroz obiteljske odnose regulira se status u plemenu, a rođaci su povezani bez obzira na to žive li na istom području ili ne. Položaj žene često je marginaliziran, što stvara stvarne i psihičke probleme u funkcioniranju obitelji. Problem je što djeca od 10 do 12 godina već zauzimaju važno mjesto u aktivnostima svojih roditelja, što ih onemogućuje u redovitu školovanju. No treba istaknuti kako je dijete bez obzira na dob zaštićeno i sigurno u obitelji. Suvremena romska obitelj ima višestruku funkciju: sigurnost (biološka funkcija), odgojnju funkciju, gospodarsku funkciju, kulturnu funkciju, povezanost (kohezija).

Shema I.
Proširene funkcije suvremene
romske obitelji

Nema sumnje da je obitelj temeljni element socijalnog ustroja Roma, uz specifičnosti koje proizlaze iz tradicije nastanka plemenske vlasti i zakona. Odnosi između pojedinih obitelji unutar plemenske skupine regulirani su "pravosudnim" sustavom, koji se naziva *kris*, što znači pravdu, ali i instituciju, vijeće, savjet, kojem je kompetencija široka: rješavanje nesuglasica, svađa, otmica djevojaka, nepoštivanje romskih zakona... Socijalni ustroj (plemenski i gospodarski sustav), kao i funkcioniranje romske obitelji, osnova su za oblikovanje etničkoga romskog identiteta: imena, svjetonazora, povijesnih simbola, kulturnih obilježja i jezika. Promatrajući sastavnice socijalnog ustroja kod Roma, uočava se bogatstvo oblika, ali i jasna struktura određena odredbama posebnih zakona, tradicionalnih normi i kodeksom ponašanja, kao i skupom običajnoga prava.

Nova odgojna (obrazovna) funkcija romske obitelji obuhvaća i aspiraciju na školovanje. Ranije je (obavljanje obrtničkih poslova, stalne promjene mjesta boravka) obitelj bila jedino mjesto učenja i poučavanja, dok se danas prevladavanjem sjedilačkoga načina života i ta njezina uloga mijenja u smislu stvaranja povoljnih uvjeta za učenje i suradnju sa školskim institucijama.

Nepohađanje škole i/ili rano napuštanje jedan je od temeljnih problema u odgoju i obrazovanju Roma u Hrvatskoj (i Europi), što prepostavlja inauguiranje novoga pristupa i izvedbenih modela. Budući da je standard stovanja i urbaniziranost romskih naselja jedan od važnih čimbenika u osmišljavanju prosvjetne politike na ovom području, intervencije su potrebne.

Poznavanje hrvatskoga jezika i romskih dijalekata

Poznavanje hrvatskoga jezika jedan je preduvjeta za uključivanje romske djece u vrtić/osnovnu školu. Iako je broj članova domaćinstva koji govore hrvatski jezik relativno visok (93,8%), podatak ne govori o stupnju i razini znanja jezika.

Kod Roma je najčešće riječ o bilingvizmu,⁶ jer gotovo svi govore neki od dijalekata romskoga jezika (*romani chib, lјimba d' bjaš*), a i hrvatski jezik. Iskustva škola u kojima ima učenika Roma pokazuju da je poznavanje govornoga romskog jezika relativno dobro, a pisanoga slabo. Na hrvatskom se jeziku Romi mogu sporazumijevati, no ne govore ga dobro, što je izrazit problem u uključivanju djece u osnovnu školu.

Tablica 2.
Koji romski dijalekt govorite? (%)

Romski dijalekt	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Romani chib	48,2	8,0	,0	3,8	50,0	8,0	6,1	87,6	2,3	22,3
Lјimba d' bjaš	4,5	52,3	56,0	87,5	1,1	39,0	63,6	,0	77,8	45,4
Ostalo	7,1	28,4	13,3	2,5	4,4	31,0	15,2	9,3	16,7	14,6
Ne govoriti ni jedan	40,2	11,4	30,7	6,3	44,4	22,0	15,2	3,1	3,2	17,8

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Na početku osnovne škole (prvi i drugi razred) učenici Romi dosežu receptivni stupanj bilingvizma, a tek dio populacije na kraju četvrtoga razreda svladava reproduktivni stupanj (osamostaljivanje mišljenja na nematrinskom hrvatskom jeziku, upotreba većega broja riječi i gramatičkih pravila, ponavljanje složenijih rečeničnih oblika). Kako je preduvjet za uspješno praćenje i usvajanje nastavnih sadržaja u višim razredima produktivni stupanj dvojezičnosti, jedan je od razloga neuspjeha očit. Budući da su Romi dvojezični (višejezični) u cijeloj Hrvatskoj, što su pokazali rezultati istraživanja (Tablica 2), to svakako treba uzimati u obzir.

Najveći problemi kućanstva i naselja

Neven Hratić
Obrazovanje Roma u Hrvatskoj: pretpostavka za bolju kvalitetu života?

Odgoj i obrazovanje (školovanje) Roma neprijeporno je važno područje u funkciranju romske obitelji, a i cijelog naselja, jer su djeca predškolskog i školskog uzrasta najbrojnija dobna skupina. Jedna od mogućnosti ublažavanja problema jest i osnivanje/izgradnja vrtića i škola u okviru (većih) naselja. Nije realno očekivati da će u zbroju svih (mogućih) egzistencijalnih, zdravstvenih, stambenih... prilika upravo odgoj i obrazovanje zauzimati mjesto koje mu realno pripada. Rezultati istraživanja, u segmentu procjene važnosti pojedinih problema u naselju, pokazuju da oko polovice broja ispitanika smatra kako su dječji vrtić (54,7%) i osnovna škola (48,0%) izrazito važni, a samo manji dio da to nije problem. Izrazite razlike u pojedinim županijama (u usporedbi Zagreba, Istre i Međimurja) (Tablica 3) proizlaze iz različita stupnja dostupnosti, razvijenosti i blizine školskih institucija, kao i stanja opremljenosti naselja.

Tablica 3.
 Procjena važnosti rješavanja pojedinih problema u naselju (%)

ŽUPANIJA/ PROBLEM	Istarska			Međimurska			Zagreb			Ukupno uzorak		
	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno									
Dječiji vrtić	53,6	21,6	24,7	20,0	18,1	61,9	49,1	12,5	38,4	24,0	21,2	54,7
Osnovna škola	57,3	11,5	31,3	29,6	18,5	51,9	52,7	9,8	37,5	33,5	18,5	48,0
Zdravstveni dom ili ambulanta	45,8	9,4	44,8	19,0	14,4	66,7	45,5	8,9	45,5	26,5	14,4	59,1
Društveni dom	49,5	29,9	20,6	25,5	38,9	35,6	39,3	26,8	33,9	25,6	32,0	42,4
Otvaranje radnih mesta	12,5	9,4	78,1	6,9	11,1	81,9	5,4	11,6	83,0	5,2	8,9	85,9
Uređeno naselje	35,4	32,3	32,3	1,9	19,4	78,7	19,6	17,9	62,5	7,5	16,0	76,5
Vjerska institucija (crkva, džamija i sl.)	42,7	13,5	43,8	28,8	30,2	40,9	52,7	19,6	27,7	38,1	24,8	37,1

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Budući da najveći problemi romskih obitelji proizlaze upravo iz slabih materijalnih prilika (siromaštva), u ovom kontekstu kao prioritetni problemi naselja ističu se otvaranje radnih mesta (85,9%) i uređenje naselja (76,5%). S tim su u vezi i loši uvjeti stanovanja i komunalni standard (postoji prostorna segregacija). Jedno od najvažnijih životnih pitanja Roma jest loša i teže dostupna zdravstvena zaštita i zdravlje (posebno djece) – 59,1% ispitanika smatra izrazito važnom izgradnju doma zdravlja ili ambulante. Nešto manji broj smatra izrazito važnim društveni dom (42,4%) i vjerske institucije (37,1%). Iako su se Romi u

istraživanju dominantno opredijelili kao vjernici (49,0% katoličke, 27,9% islamske i 15,6% pravoslavne vjeroispovijedi), često je riječ o "povremenim" i "prigodnim" vjernicima. Razlog je svakako u romskom prihvaćanju religije sredine, pa čak i spajanja elemenata pojedinih religijskih vjetrovanja.

Još su indikativniji rezultati kod najvećih problema domaćinstva, gdje poteškoće sa školovanjem djece ističe samo 4,3% Roma (Tablica 4).

Odgoj i obrazovanje – dječji vrtić i osnovna škola, u situaciji kad romska djeca postižu slabe rezultate u nastavi, često izostaju, prekidaju školovanje, teško se zapošljavaju... – nije kod većine roditelja prepoznata kao izrazito važna potreba ni stvaran problem. A posebno ne kao promocijska uloga u socijalnom i gospodarskom smislu, što bi moglo imati odlučujuću ulogu u integrativnim procesima.

Tablica 4.
 Najveći problemi
 domaćinstva (%)^{*}

	Zagreb	Sisačko- moslavacka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Biogradsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Slab materijalni položaj (oskudica, siromaštvo)	47,3	69,8	82,5	72,2	60,0	50,0	55,1	71,0	68,0	64,0
Slabo zdravlje članova obitelji	51,8	27,1	12,5	23,4	27,0	32,0	36,7	21,2	20,0	28,0
Poteškoće u školovanju djece	2,7	6,3	2,5	0,0	5,0	10,0	1,0	5,5	4,0	4,3
Loši stambeni uvjeti	23,2	28,1	21,3	20,0	22,0	18,0	11,2	29,0	18,7	22,4
Velika udaljenost od posla za zaposlene članove	2,7	6,3	3,8	6,6	7,0	3,0	5,1	4,6	5,3	4,8
Nezaposlenost	41,0	33,4	21,3	54,4	23,0	21,0	38,8	22,6	24,0	30,3
Velika opterećenost žena (poslom, obiteljskim obvezama)	0,0	0,0	2,5	1,1	1,0	2,0	4,0	1,8	1,3	1,5
Ostalo	24,1	27,1	48,8	21,1	54,0	60,0	29,6	39,7	52,0	39,1

moguća su bila dva odgovora

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

*Socijalna distanca*⁷

Integracija Roma u Hrvatskoj (kulturna ⇒ struktturna ⇒ građanska) susreće se s nizom specifičnih poteškoća. U integracijskom procesu pojedini dijelovi kulture imaju različite utjecaje. Ekstrinzična kultura (način odijevanja, obrašci izražavanja emocija, ustaljene navike, govorni dijalekt...) kod Roma je češće zapreka integraciji od intrinzične kultu-

re (jezik, vjerovanja, tradicijske vrijednosti, glazbeni ukus...). Kod Roma se dogodila obrnuta akulturacija; oni su prihvaćali običaje, religiju, tradiciju, ponekad i jezik većinske skupine, a zadržavali specifičan način života (plemensku organizaciju) i vanjske simbole različitosti.

Zbog toga Romi nisu imali izgleda ni za selektivnu integraciju (kulturni pluralizam), ni za asimilaciju. Dok se, s jedne strane, (do danas) vršio na njih pritisak u smjeru odričanja od vlastite kulture, s druge se strane istodobno sprječavala ili ograničavala njihova strukturalna integracija (zbog socijalne distance, izoliranosti, predrasuda, stereotipa...).

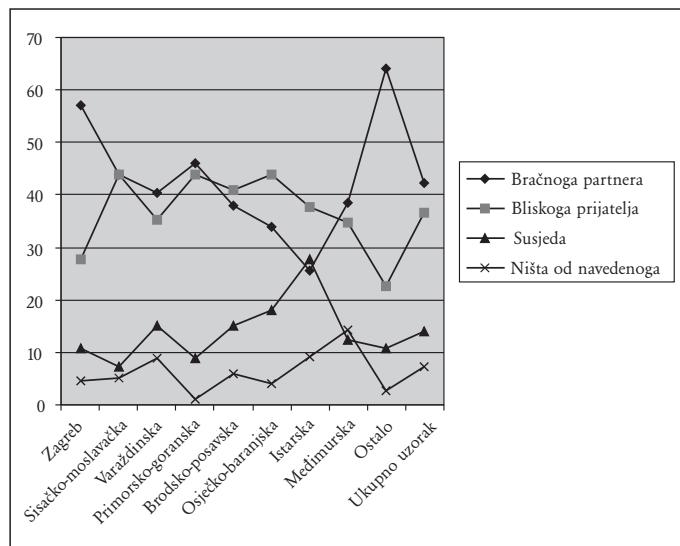
Iako je socijalna distanca prema različitim nacionalnim i etničkim skupinama u Hrvatskoj longitudinalno praćena u posljednjih 15 godina, ovo je jedno od prvih istraživanja socijalne udaljenosti Roma prema – neromima. Dobiveni rezultati pokazuju minimalnu socijalnu distancu – kada uzmemo zajedno tvrdnje *brak i blizak prijatelj*, onda bi čak 78,9% Roma prihvatio osobe koje nisu romske nacionalnosti (Tablica 5).

SOCIJALNA DISTANCA	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Birodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bračnoga partnera	57,1	43,8	40,5	46,1	38,0	34,0	25,5	38,4	64,0	42,2
Bliskoga prijatelja	27,7	43,8	35,4	43,8	41,0	44,0	37,8	34,7	22,7	36,7
Susjeda	10,7	7,3	15,2	9,0	15,0	18,0	27,6	12,5	10,7	13,9
Ništa od navedenoga	4,5	5,2	8,9	1,1	6,0	4,0	9,2	14,4	2,7	7,3

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 5.

Osobu koja nije romske nacionalnosti prihvatio bih kao: (%) (socijalna distanca)

Slika 2.

Osobu koja nije romske nacionalnosti prihvatio bih kao: (%) (socijalna distanca)

Budući da ispitanici u socijalnoj distanci iznose staveve koji se temelje na konkretnim životnim situacijama o kojima imaju osobno iskustvo, a u skladu s normama skupine kojoj pripadaju i općega shvaćanja ugleda neke nacionalne i etničke skupine (stereotipi, predrasude...), dobiveni rezultati mogu biti i znakovit indikator interkulturnalne orijentacije.

Socijalna distanca učenika srednjoškolaca prema Romima, u ranijim istraživanjima,⁸ bila je izrazito velika u odnosu na neke druge nacionalne i etničke skupine (Tablica 6), što je mogao biti rezultat više faktora: smanjenih kontakata romskoga i neromskoga stanovništva, postojanja predrasuda prema Romima (najčešći susreti s Romima prosjacima i preprodavačima), slabijega poznavanja romske kulture (neznatna zastupljenost u medijima i nastavnim programima).

Tablica 6.
 Socijalna distanca prema
 nacionalnim i etničkim
 skupinama

NACIONALNE I ETNIČKE SKUPINE	Učenici - 1998. godina N=3970						
	Usko srođstvo sklapanjem braka	Da ti bude prijatelj	Da ti bude susjed	Da bude učenik u tvojem razredu	Da bude građanin RH	Da bude samo posjetitelj RH	Da ga se isključi iz RH
1. Albanci	10,2	54,8	47,9	52,1	50,2	36,1	11,2
2. Amerikanci	62,8	80,7	68,1	65,2	61,5	27,3	2,7
3. Bošnjaci (Mus.)	10,8	47,7	42,0	4,7	41,6	35,8	20,3
4. Crnogorci	10,3	39,2	35,3	37,5	34,9	36,9	24,1
5. Hrvati	87,7	83,9	79,1	78,4	78,7	17,0	2,7
6. Madari	21,3	63,5	55,3	52,0	48,4	33,6	5,7
7. Nijemci	48,6	76,1	65,8	61,2	56,1	30,2	3,9
8. Romi	9,1	40,1	33,4	37,3	38,0	36,2	22,0
9. Rusi	16,2	50,0	42,9	43,2	39,3	38,1	15,0
10. Slovenci	32,4	66,2	58,0	54,3	50,0	31,5	8,3
11. Srbi	11,3	33,0	28,1	30,5	27,9	26,9	45,4
12. Talijani	52,7	73,7	62,8	69,6	54,2	30,3	4,6
13. Židovi	15,7	56,1	48,2	47,7	46,0	33,6	14,1

Izvor: Istraživanje 1991.-2001.

Prema regionalnoj pripadnosti socijalna je distanca bila manje izražena u područjima gdje Romi dulje obitavaju i zastupljeniji su u ukupnom broju stanovništva (Međimurje), kao i područjima gdje su bolje integrirani (Podravina, Istra). U našem istraživanju situacija je obratna. Socijalna blizina prema neromima najmanja je u Istri, Međimurju i Osječko-baranjskoj županiji, što upućuje na složenosť socijalnih relacija između Roma i ostalih.

Osim mogućih intervencija u medijskom prostoru (utjecaj na roditelje) i oblikovanja društvenog ozračja u kojem će se posebno vrednovati međuetnički (i međukonfesionalni) dijalog, suradnja, interkulturalni odnosi, prema punom poštivanju ljudskih, nacionalnih i vjerskih prava, kao i kulturi mira, važni zadatci nesumljivo se postavljaju i pred školu.

Cjeloviti rezultati istraživanja u okviru znanstveno-istraživačkoga projekta "Lokacije naseljene Romima – stanje i unapređenje razvoja naselja i aspiracije za oblike stanovanja", a pogotovo oni koji su usmjereni prema odgoju i obrazovanju, daju realnu osnovu za konceptualizaciju specifičnih školskih/nastavnih oblika i modela za romsku djecu.

Obrazovanje Roma u Hrvatskoj – prepostavka za bolju kvalitetu života?

Multikulturalna obilježja europskih društava karakteristična su i za Hrvatsku. Za odnos prema Romima interkulturni pristup posebno je važan jer su dosadašnji kontakti bili opterećeni stereotipima, nedovoljnim poznavanjem romske kulture i rijetkim susretima.

Mjesto Roma u Europi (i Hrvatskoj) možemo sagledavati na dva načina: kao manjine u značenju stila života ili kulture društveno marginalizirane skupine kojoj zbog specifičnoga stila života i položaja nije omogućeno ravnopravno sudjelovanje u raspodjeli društvenih nagrada (Ogbu, 1978.) ili kao "nacionalne manjine" čiji pripadnici ne pripadaju po podrijetlu dominantnoj (matičnoj) skupini, a kojima su Ustavom i zakonima zajamčena sva građanska prava (i pravo na kulturnu samostalnost) (Spajić, 1996., 288). Položaj manjine (etničke zajednice) za Rome u Hrvatskoj znači i disperziju na cijelom državnom području, periodične, sezonske migracije zbog obavljanja poslova, život u malim, izoliranim zajednicama u zasebnim naseljima ili neuređenim predgrađima. Migracije Roma imale su i drugačije posljedice od seoba nekih drugih naroda i nisu dovele do osjetnijih promjena u kulturnom ozračju imigrantskih društava. Jedna od posljedica takva položaja Roma (kulturnog i etničkog identiteta) i stava prema Romima u Europi jest i relativno niska razina tolerancije pluralnosti grupe i kultura (Castles, 1995., 294-301) i postojanje raznih modela:

- a) potpuno isključenje (sprječavanje ulaska migranata u zemlju)
- b) diferencijalno isključenje (formalnim i neformalnim mehanizmima participiranje etničkih skupina i migranata

- u sveukupnosti društvenoga života svedeno je, najčešće, samo na tržište rada) ili pronalaženje načina premještanja Roma u druge zemlje (povratka), uz finansijsku potporu otvaranju tamošnjih tržišta rada Romima
- c) asimilacijski model: uključenje u društvo uz gubitak kulturnih, jezičnih i socijalnih posebnosti, gdje se većina aktivnosti vezanih uz kulturnu autonomiju i obrazovanje Roma usmjerava na njihovo što brže uključivanje u redovit obrazovni sustav, bez intervencija usmjerenih na njegovu prilagodbu ili dopunu sadržajima i oblicima specifičnim za romski identitet
 - d) pluralistički model: uz prihvatanje temeljnih vrijednosti domaće sredine, etničke zajednice zadržavaju svoje specifičnosti u svim elementima identiteta, prema očuvanju romske kulture i etničke posebnosti interkulturnim pristupom.

Rezultati brojnih istraživanja pokazali su kako samo povećani broj učenika Roma u školi ne poboljšava kvalitativno adaptaciju na okolinu. Jedan od temeljnih problema u objektivizaciji pristupa školovanju romske djece jest nemogućnost uspostavljanja veza:

uspjeh u školi ⇒ bolji gospodarski ili društveni status.

Tradicionalna romska zanimanja ne zahtijevaju dugo-trajno školovanje (obrti), nego ranu specijalizaciju uz učenje od starijih (roditelja) u plemenskoj skupini. Izdvajanje iz okružja, zbog školovanja, narušava unutarnju skupinsku integrativnu dinamiku.

Konceptualizacija ustroja sustava odgoja i obrazovanja za Rome svakako treba prihvati zahtjeve okružja (u okviru redovitoga školskog sustava) i Roma, u smjeru gradnje nove integrativne škole, a ne mehaničke rekonstrukcije postojeće. Pojava dvostrukoga marginaliziranja romske djece u školi i sredini te neznatni rezultati često dovode do zamora i kod učitelja i kod djece. Školovanje romske djece imanentno je društveno (u sociopolitičkom kontekstu), a ne usko pedagoško pitanje. Naglasak na poštivanju obveznosti, veći broj djece Roma u školi, stvara i povoljniju društvenu klimu te smanjuje moguće konflikte (agresivnost ili odbijanje) između sredine i Roma.

Za razliku od drugih manjina u Hrvatskoj, kod Roma postoji i specifičan dio *sociokulturnih čimbenika* koji otežavaju procese konceptualizacije odgojno-obrazovnoga sustava:

- za dio Roma u Hrvatskoj osiguravanje egzistencije primarni je zadatak, pa i ne razmišljaju o mogućim pozitivnim dosezima školovanja svoje djece
- urbanizacija naselja – romska su naselja uglavnom smještena na periferiji gradova ili izvan sela (prostorna se-

- gregacija). Pitanje urbanizacije obuhvaća stvaranje prijerenijih uvjeta za život, ali i prihvatanje želja Roma
- zapošljavanje Roma – budući da gotovo polovica broja romskoga stanovništva pripada dobnoj skupini do dvadeset godina, zapošljavanje je presudan korak u procesu gospodarskog osamostaljivanja mlađih roditelja, što sva-kako utječe na obiteljski odgoj i školovanje djece. Kako relativno malen broj učenika Roma završava osnovnu školu, a samo pojedinci nastavljaju školovanje u srednjoj školi, Romi nemaju ni formalnu mogućnost pronalaženja posla. Tek manji broj Roma uspije se prilagoditi promjenama (ili su već obavljali slične poslove u zemlji iz koje su se doselili) i potpuno riješiti egzistencijalna pitanja. Jedna od realnih mogućnosti za dio Roma (uz veći broj učenika koji će završavati osnovnu i srednju školu i tako imati veći izbor za pronalaženje zaposlenja) jest poticanje starih obrta, kućne radinosti na novim osnovama (izradba suvenira, rukotvorina, uporabnih proizvoda koji se industrijski ne proizvode...), kako bi se omogućilo stjecanje prihoda na način na koji su navikli. Možda će u sljedećem razdoblju biti potrebna i tzv. pozitivna diskriminacija Roma pri zapošljavanju, kako bi se ubrzala integracija i ublažila marginalizacija.
 - program socijalne zaštite – uz dio postojećih mjera kojima se Romi služe, *programe socijalne zaštite valjalo bi ciljano usmjeriti na pomoć u školovanju i projekte urbanizacije naselja*
 - samoorganiziranje Roma – iako više od šest stoljeća žive u Hrvatskoj, Romi nisu (potpuno) izgradili svoju nacionalnu zajednicu, što otežava realizaciju dijela prava, a nisu pronašli ni zajedničku sastavnici programu djelovanja. *Većina Roma u Hrvatskoj i dalje je stvarno i formalno izvan udruga i organizacija.*

Socijalna integracija Roma (koja ne podrazumijeva zaborav vlastita identiteta, kulture, tradicije i prošlosti) pretpostavlja, prije svega, sprječavanje getoizacije romske populacije. I sami su Romi, izabравši socijalnu distancu kao način “komuniciranja” s neromskom okolinom, sačuvali svoju posebnost i relativno uspješno odgađaju ili usporavaju asimilacijske procese prema ubrzavanju procesa integracije u hrvatsko društvo. Površni i rijetki kontakti Roma s pripadnicima većinske skupine često pridonose stvaranju i održavanju predrasuda i stereotipa o Romima, kao i izraženoj socijalnoj distanci. Jedan je od društvenih ciljeva i pomoći Romima da izidu iz getoiziranih marginalnih zajednica. Socijalna integracija nije negacija romskih posebnosti i brisanje njihova socijalnokulturnog identiteta. Kon-

cept integracije trebalo bi shvatiti kao prihvatanje i uključivanje u ubičajene procese koji se događaju u društvenoj okolini. U ovom kontekstu vrlo je važno i poboljšanje socioekonomskoga statusa Roma, a posebice stambenoga, što se ne može ostvariti bez pomoći i potpore države i društva (urbanizacija i izgradnja tipiziranih romskih naselja). Iskustva nekih zemalja pokazuju i korisnost osnivanja zajedničkih tijela (predstavnici vlade/lokalne samouprave i Roma), koja bi analizirala i pratila stanje na pojedinim područjima života romske populacije (stanovanje, zdravstvena i socijalna skrb, zapošljavanje, odgoj i obrazovanje...) i poticala pozitivne procese. Koncept socijalne integracije podrazumijeva prije svega prihvatanje prava i obveza iz postojećih zakonskih dokumenata, uključivanje u odgojno-obrazovni sustav (formalno i stvarno), zapošljavanje i ostvarivanje specifičnih manjinskih prava (Štambuk, 2000., 198).

Kod koncipiranja elemenata ili ustroja specifičnih oblika odgoja i obrazovanja Romi i prosvjetne vlasti moraju poštovati sljedeće:

1. posebnosti romskog etničkog i kulturnog identiteta (jezik, plemenski i gospodarski ustroj, kulturu i umjetnost, vjersku pripadnost, stil života...)
2. teorijske okvire pojedinih aspekata pristupa odgoju i obrazovanju Roma u svijetu i Hrvatskoj
3. stvaran broj, raspršenost, način života/stanovanja romskoga stanovništva u Hrvatskoj
4. smjernice i modeli europskih asocijacija (kao i nacionalne programe odgoja i obrazovanja Roma u svijetu), mogućnosti unutar zakonske regulative u Hrvatskoj te iskustva drugih etničkih i nacionalnih manjina u Hrvatskoj s razvijenijim specifičnim elementima školskoga sustava
5. realne mogućnosti unutar postojećega školskog sustava i organizacijskih oblika nastave na jeziku manjina
6. interkulturni pristup na temelju rezultata istraživanja i provedenih pojedinih specifičnih školskih i nastavnih oblika za Rome
7. procjenu budućih kretanja na području stanovanja Roma i/ili aspiraciju prema određenim oblicima stanovanja.

Jedan od mogućih pokazatelja jest i percepcija/mišljenje o stanovanju budućih generacija u okviru sadašnjih naselja. Ako izuzmemos faktor nerealnih očekivanja ili lijepih želja za vlastitu djecu, a uzrokovan generalnim nezadovoljstvom sadašnjim načinom stanovanja (57,1% ispitanika smatra da im stambeno pitanje ili nije riješeno ili je riješeno vrlo loše i loše), može se pretpostaviti da će takva situacija ostati još neko vrijeme. Barem tako misli 38,7%

roditelja Roma za svoju djecu, a 31,3% ne zna ili ne može ocijeniti. Promjene (odlazak djece iz naselja) predviđa 18,9% roditelja Roma, dok se u samo 3,8% obitelji već jedno ili više djece odselilo (Tablica 7).

	Zagreb	Sisačko- -moslavacka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Biogradsko- -posavska	Osičko- -baranjska	Istarska	Mediumurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Vjerujem da će ostati	42,0	42,7	31,6	47,2	43,0	24,0	51,0	28,7	53,3	38,7
Mislim da će se odseliti	14,3	10,4	29,1	27,0	6,0	23,0	14,6	27,3	9,3	18,9
Već se jedno dijete ili više djece odselilo	3,6	3,1	1,3	1,1	,0	8,0	4,2	6,5	2,7	3,8
Ne znam, ne mogu ocijeniti	33,0	41,7	29,1	18,0	32,0	36,0	19,8	34,3	32,0	31,3
Nemam djece	7,1	2,1	8,9	6,7	19,0	9,0	10,4	3,2	2,7	7,3

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 7.

Mislite li da će vaša djeca
ostati živjeti u naselju ili će se
odseliti? (%)

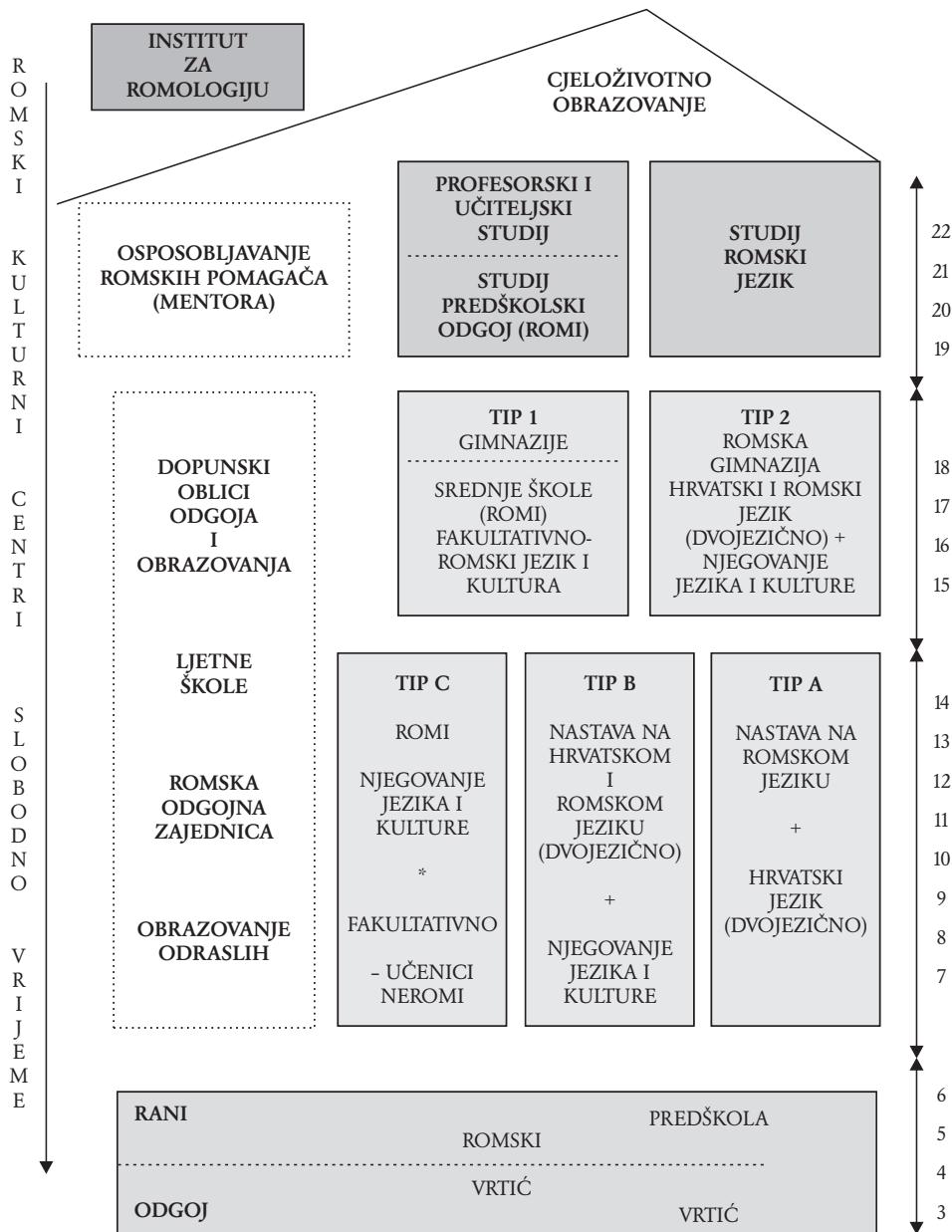
Postojeći sustav odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj, iako pruža jednakе mogućnosti za svu djecu, nije dovoljno fleksibilan za specifične potrebe romskih učenika niti respektira romski način života i oblike stanovanja. Prihvatajući činjenicu kako je malen broj romske djece uključen u predškolski odgoj, kako nisu utemeljene škole na romskom jeziku i pismu (dvojezična nastava, sadržaji u vezi s posebnošću Roma), u redovitom školskom sustavu nema učitelja Roma ili onih koji bi poznavali romski jezik, kako je prolaznost vrlo niska u osnovnim školama (a srednje škole polazi zanemariv broj učenika Roma), kako nema udžbenika i priručnika za nastavu na romskom jeziku (osim romske početnice na *romani chibu*), dolazimo do zaključka kako su prijeko potrebne inovacije i *postupno utemeljenje cjelovitoga i specifičnoga sustava odgoja i obrazovanja za Rome*. Iskustva drugih zemalja u Europi⁹ svakako mogu biti znakovita i na području stanovanja i školanja Roma.

Poštjući različitosti u pristupu, odgoju i obrazovanju Roma u Europi ima i neke zajedničke karakteristike. Uz upoznavanje i međusobni odnos romske i europske kulture, bitan element u koncipiranju obrazovanja Roma jest odnos i priprema za komunikaciju u multikulturalnom okružju, što podrazumijeva ostvarivanje suradničkih veza: učenici, roditelji, škola, (lokalne) vlasti, znanstvene institucije, nevladine udruge, romska zajednica. Poučavanje i dje-lovanje prema očuvanju ljudskih prava i demokratskih vrijednosti temelj je interkulturalnom pristupu školi.

Neven Hrvatić
Obrazovanje Roma u Hrvatskoj: pretpostavka za bolju kvalitetu života?

Shema 2.
Prijedlog hrvatskoga modela sustava odgoja i obrazovanja Roma

Cjelovit prijedlog svakako bi trebao maksimalno poštovati polazne pretpostavke, kako bi anticipirao budući razvoj (shema 2). U ovom kontekstu šire ćemo prikazati samo rani odgoj i osnovnu školu, dok bi cjelovit sustav obuhvaćao sve segmente: srednju školu, školovanje romskih odgajatelja i učitelja, osposobljavanje romskih pomača (mentora), različite dopunske oblike odgoja i obrazovanja...

Predškolski odgoj – Romski dječji vrtić⁴⁰ (u okviru romskoga naselja ili izvan njega) u kojem bi romski, uz hrvatski, bio govorni jezik, mogao bi biti temeljni tip ustanove za odgoj romske djece predškolske dobi. S obzirom na trenutačnu nemogućnost znatnijeg obuhvata romske djece u vrtiće (3 - 7 godina), rješenja su moguća u dva pravca: *intenziviranja aktivnosti oko izgradnje dječjih vrtića u romskim naseljima*, proširivanja odgojnih skupina u mjestima u blizini naselja (dvojezične skupine) ili dosljedno *provodenje odgojno-obrazovnoga programa predškole* (kao obveznoga za svu dječu koja nisu obuhvaćena temeljnim vrtičkim programom).

Osnovna škola najvažniji je segment (u sadašnjim uvjetima) za Rome, jer je velik dio učenika Roma ne završava i tako ne može nastaviti školovanje, niti se kasnije zaposli, osim na jednostavnijim, sezonskim i slabije cijenjenim poslovima. Za učenike Rome nisu ostvareni predviđeni organizacijski oblici nastave na njihovu jeziku i pismu. Poštujući realno jezično stanje, za učenike Rome trebalo bi ustrojiti tri temeljna tipa modela (oblika) realiziranja nastave na romskom jeziku.

Tip A osnovne škole: predviđen za područja, sredine sa znatnijim brojem učenika Roma, gdje je romski jezik dominantan u komunikaciji romske djece, a nepoznavanje (ili nedovoljno poznавање) hrvatskoga jezika predstavlja izrazitu poteškoću u ostvarivanju nastavnog programa. Cjelokupna nastava održavala bi se na romskom jeziku i pismu. Dodatni nastavni sadržaji u vezi s posebnostima romske manjine (romski jezik i književnost, povijest, zemljopis...) realizirali bi se tijekom cijelog trajanja osnovne škole.

Uz realizaciju programa na romskom jeziku i pismu, učenici Romi obvezno uče hrvatski jezik. Tip A osnovne škole pogodniji je za niže razrede, područne školske odjele u okviru romskih naselja, gdje bi nakon završetka mogli nastaviti školovanje prema tipu A ili u višim razredima prijeći na tip B osnovne škole. Važnost organiziranja škole s nastavom na romskom jeziku i pismu (četiri ili osam razreda) u velikim romskim naseljima ili pri njima (što bi pratio i proces urbanizacije) izvanredna je kao mjesto odgoja i obrazovanja, ali i njegovanja i čuvanja romskoga jezika i kulture. "Romsku" osnovnu školu dopunjuje djelovanje romskih kulturnih centara, kao mjesta okupljanja i provođenja slobodnoga vremena učenika: knjižnica, čitaonica, sjedište klubova, udruga...

Tip B osnovne škole: realizira se u sredinama gdje ima više učenika Roma (kao kod tipa A u romskim naseljima ili uz veće gradove), gdje učenici Romi poznaju romski i hrvatski jezik u dovoljnoj mjeri da mogu pratiti nastavu na oba jezika. To su dvojezične ili višejezične sredine.

Dvojezičnu nastavu mogu polaziti učenici Romi i ostali, što je posebno važno u mješovitim sredinama za međusobno razumijevanje i bolju integraciju Roma.

Tip C osnovne škole: realizacija tipa C osnovne škole i pripadajući organizacijski oblici omogućuju širu primjenu u različitim sredinama: s većinskim romskim stanovništvom (romski jezik – govorni), u mješovitim, među romskim stanovništvom (romski jezik nije u dnevnoj upotrebni), u pojedinim školama u većim gradovima u koje bi nadio nastave dolazili učenici Romi (i neromi) iz škola šireg okružja. Nastavni program jednak je kao za nastavu na hrvatskom jeziku, a učenici Romi polaze izbornu (fakultativnu) nastavu iz dodatnih nastavnih sadržaja u vezi s posebnostima romske manjine (romski jezik i književnost, povijest, zemljopis...), u funkciji očuvanja etničkog i kulturnog identiteta.

Zaključak

Ne umanjujući važnost cjelovitoga, sustavnog istraživanja brojnih fenomena vezanih za Rome: jezik, kultura i umjetnost, socijalni i gospodarski ustroj, marginalizacija, socijalna integracija..., upravo je stanovanje, kao i područje odgoja i obrazovanja, svojevrsna sinteza različitosti polaznica i jedinstvenosti u pristupu.

Za Rome u Hrvatskoj presudno je, uz poboljšanje sociogospodarskoga položaja, integriranje u sve segmente društva, ali i neprijeporna potreba očuvanja kulture, tradicije i stila života.

Kvalitativan napredak u socijalnoj integraciji i kulturnoj autonomiji Roma u Hrvatskoj može se postići samo promptnom, ali sustavnom, aktivnošću prema dosljednoj primjeni dostignutih standarda drugih etničkih i nacionalnih manjina, poštujući sve posebnosti. Početni rezultati obvezuju i institucije države i romsku nacionalnu zajednicu na kooperativnost i realnost u pristupu, kako bi hrvatski Romi očuvali etnički identitet i ostvarili manjinska prava, ali i prestali živjeti u getoiziranim, neurbaniziranim naseljima, bez zaposlenja i od socijalne pomoći. U ovom kontekstu uređenje prostora te urbanizacija i uređenje naselja (lokacija naseljenih Romima) prioritetan je zadatak, to više što su romska naselja/lokaliteti naseljeni Romima najčešće izvan građevinskih područja naselja, na tuđem zemljištu i u pravilu neodgovarajuće/loše komunalno opremljeni.

Svako dalje improviziranje i nedostatak inicijative ponovo marginalizira Rome, koji u Hrvatskoj, na temelju povijesnih iskustava i zbilje, mogu biti vrijedan i prepoznatljiv dio multikulturalnog okružja.

Iako je konceptualizacija ustroja specifičnih školskih i nastavnih oblika na romskom jeziku i pismu na samom početku, na temelju istraživanja teorijskih okvira, rezultata znanstvenoistraživačkih projekata, eksperimentalnih programa... može se prepostaviti kako će i proces ustroja specifičnih oblika odgoja i obrazovanja za Rome biti ostvaren na znanstvenoj osnovi i pedagoški kompetentno.

BILJEŠKE

¹ Početak seoba Roma datira iz vremena perzijskoga šaha Ardashira I. (224.-241.). Kao razlozi seoba ističu se nesigurnost u sjevernoj Indiji, gdje su Romi živjeli, te unutarnje socijalne razlike (kaste), što se može potvrditi usporedbom religijskih simbola i vjerovanja koje su Romi donijeli u Europu s indijskim i perzijskim toga vremena (Kenrick, 1994., 17).

² Tijekom povijesti migracije Roma redovito su pratili nepovjerenje, odbojnost, razne vrste diskriminacije i stradanja, u prvom redu kao neprijeporni stav okoline, a ne kao odraz romske nepočudnosti, tradicionalnoga načina života u zatvorenim romskim naseljima ili stalnih (povremenih) migracija.

³ “Ciganska naselja nijesu dopuštena u šumama (*partibus sylvosis*) pod čergama, nego Cigane valja smjestiti u krajeve, gdje nema šuma, u predjelu oranica, da se priviknu ratarstvu. Cigani ne trebaju nikakvih drugih poglavica osim mjesnih starješina, iza kako već prije izgubiše pravo na svoje vojvode (*cassatis jam alioquin Vajvodis*). Cigansku djecu treba iza navršene četvrte godine bar svake dvije godine porazdijeliti u obližnja mjesta (*per gremialia loca*). Župnici će se naravno skrbiti za njihovu prosvjetu. Lutanje cigansko je zabranjeno, a ‘reguliranim’ (sjedilačkim) Ciganima može se iznimno u slučaju potrebe dati putnice, da idu na sajmove, ali je opreznost i u tom potrebna” (Matasović, 1928., 3).

⁴ Posljednja važnija doseljenja Roma u Hrvatsku bila su prije dvadesetak godina: s Kosova (894), iz Bosne i Hercegovine (421), Srbije (202) i Makedonije (178), kada dolaze skupine *Arlija*, *Gurbeta* i *Čergara*, koji danas čine uglavnom gradsko stanovništvo (Zagreb, Rijeka, Pula). Ukupno je doselilo 1888 Roma, dok se još 1180 selilo unutar Hrvatske. Za Domovinskog rata neke romske skupine dolaze iz Bosne i Hercegovine u Hrvatsku, kraće se zadržavaju i odlaze u druge europske zemlje.

⁵ Još donedavno mogle su se u Hrvatskoj (romsko naselje *Stiska* – Durđevački pijesci, neka naselja u Međimurju) vidjeti nastambe, kolibe napola ukopane u zemlju, s gornjim dijelom od ilovače i drveta. Kolibe su pokrivene priručnim materijalom (limom, kartonima), a veličine su $3 \times 3,5$ m. U njima se nalaze prostirke za spavanje, oskudni “namještaj”, ognjište ili peć. U takvoj se kolibi odvija sav obiteljski život, u kojem sudjeluje više generacija i mnoštvo djece. Razina i higijena stanovanja vrlo su niske, kao i u čergama, gdje se spava u kolima ili šatorima. Uz ovakav način života često je “zanimanje” prošnja, skupljanje plodova i otpada.

⁶ Bilingvizam – (dvojezičnost – uže: govorna osoba koja više ili manje slobodno vlada s dva jezika; – šire: socijalna pojava kad pojedinac, dio ili cijela nacionalna manjina sustavno upotrebljava, služi se maternim jezikom i jezikom kojega drugog naroda (Rosandić, 1983., 15).

⁷ Socijalna distanca pojam je kojim se mjeri naš osobni stav prema pri-padnicima drugih skupina: nacionalnih, vjerskih, spolnih... (skupina koje se drugačije ponašaju od skupine kojoj mi pripadamo). Socijalna dinstanca, "društveni razmak", govori o tome koliko su nam neke skupine bliže ili dalje od drugih (Mijatović i Previšić, 1999., 18).

⁸ Dio istraživanja u okviru znanstveno-istraživačkih projekata "Genealogija i transfer modela interkulturalizma" i "Školski kurikulum i obilježja hrvatske nacionalne kulture" (od 1991. do 2001.) u kojem su sudjelovali: Vlatko Previšić, voditelj projekta, Vlatka Domović, Zlata Godler, Stjepan Jagić, Đurđa Jureša-Persoglio, Vjeran Katunarić, Anton Mijatović, Elvi Piršl, Koraljka Posavec, Gordana Uzelac, Dijana Vican, Vinko Zidarić, Amzi Žimberi, Ante Žužul i Neven Hrvatić.

⁹ Zanimljiv je primjer Italije, gdje se odgoju i obrazovanju Roma prilazi s različitih stajališta, između tradicionalnoga pristupa i novih pedagoških projekata. Prema podatcima Centra za nomade, neke od prvih škola za djecu Roma otvorene su u okolini Torina 1973./74. godine. Romsku su djecu morali prikupljati po logorima u okolini i prevoziti u školu. Osnovni preduvjet uspjeha bilo je stvaranje povjerenja i staln kontakt s roditeljima (učitelji su počeli učiti *romani chib*). Mali su Romi u početku usvajali higijenske navike, sudjelovali u pripremanju hrane (tradicionalna romska jela), a nastava je bila individualizirana i bez ocjena. Vrednovalo se dostignuće, aktivnost, uz poštovanje sposobnosti i različita predznanja. Učenici Romi učili su čitati i pisati, čitaju se romske novine, a zbog intenziviranja procesa socijalizacije česti su posjeti drugim školama i ustanovama. Nastava se održavala periodično (u jesen su obitelji *Roma Sinta* na putu), a u proljeće su učitelji izvodili nastavu u romskim logorima, na otvorenom, u kontekstu života romske skupine. Istraživanje o mogućnostima organizacije osnovne škole u Piacenzi, koju polaze romska djeca iz šest okolnih naselja, potvrdila su potrebu interkulturalnoga pristupa u nastavi. Marginaliziranost, specifičan način života i sociokulturna određenost uvjetuju i program, oblike obrazovanja i nastavne metode. Naime, obuhvat romske djece samo je u prva dva razreda bio veći od 30%, do petog (često) pada i na 7,5%, a od upisanih učenika redovito je polazilo nastavu samo 55% učenika Roma, dok je tek 25% uspijevalo svladati propisani nastavni program (Novara, 1990., 10-11).

¹⁰ U posljednjih pet godina, od primjene Zakona, obuhvat romske djece predškolskim odgojem i raznim programima sve više raste. Tako je 2002. godine u programe predškolskog odgoja bilo uključeno 512 romske djece smještenih u 21 odgojnu skupinu.

Lynette
ŠIKIĆ-MIĆANOVIĆ

ROMKINJE I UVJETI NJIHOVA ŽIVOTA

Uvod

Romi su opisivani kao "ljudi na rubu", čiji se životni stil znatno razlikuje od njihove kulturne i socijalne okoline. S obzirom na to da oni često žive na rubu društva, u ekonomski uskraćenim i društveno izoliranim naseljima, najvjerojatnije će njihova ranjivost biti puno veća nego ostalog dijela populacije. Studije dosljedno pokazuju da su Romi "prezastupljeni" u svim kategorijama kojima je potrebna društvena zaštita: vrlo siromašni, dugoročno nezaposleni, bez stručne spreme, neobrazovani, članovi velikih familija, osobe bez boravka, državljanstva itd. Jedan od ciljeva ove studije jest analizirati rodne razlike u uvjetima života i nastojanje da se razumiju priroda i uzroci tih razlika. Romi su kao skupina ugroženi, međutim, Romkinje često trpe *trostruku* diskriminaciju: **što su siromašne, što su Romi i što su žene**. Rana udaja, višestruko rađanje i njihova središnja uloga u domaćinskim poslovima, čuvanje djece, u reproduciranju tradicionalnih romskih kulturnih normi, često prerano određuju sudbine mnogih romskih žena. Dakle, Romkinje su zbog toga inferiorne u stupu različitim oblicima kapitala,¹ što zapravo određuje i njihov marginalan položaj.

Iako Romi imaju zajedničko podrijetlo, povijest i zajedničku kulturu, oni nisu homogena skupina. Često su pogrešno percipirani kao jedinstvena skupina, a ne kao mnogo različitih skupina. Drugim riječima, romske su zajednice neosporivo različite i ta se različitost odnosi i na iskustvo Romkinja. Bitu (1999., 6) različitosti Romkinja pridaje različitost iskustava zajednica kojima one pripadaju:

Cijela je rasprava komplikirana zbog činjenice da se iskustva Romkinja mogu supstancialno razlikovati, ovisno o tome kojoj skupini pripadaju, kojoj zemlji (specifičnosti kulture glavne populacije) i u kojim društvenim uvjetima žive (nomadski/statično, urbani ili ruralni prostor, društvena skupina itd.) i/ili koju vjeroispovijed slijede (Romi mogu biti katolici, pravoslavni ili muslimani).

Dakle, moja namjera u ovom radu nije generalizirati i prepostaviti da su uloge žena i njihova iskustva u svim romskim zajednicama identične, jer su i romske zajednice vrlo različite.

Romkinje

Ipak, Romkinje su u zaista tešku položaju, jer su na sjećisu tradicionalne kulture i moderniteta. Izvještaji upozoravaju da su Romkinje često isključene iz prilika za školovanje – ili izravnom socijalnom diskriminacijom ili zato što tradicionalne romske vrijednosti nameću druge prioritete romskim djevojkama (Report on Romani Women from Central and Eastern Europe, 2002.). Studije su pokazale da Romkinje, kao žene i majke, nose punu odgovornost za očuvanje romske kulture i identiteta (vidi Fonseca, 1995.; Pomykala & Holt, 2002.).

Biti majka smatra se jednim i najvažnijim ženinim zadatkom; ako nema djecu, misli se da ona nije odrasla žena. Sa snažnom obiteljskom orijentacijom dolazi do uvažavanja velikoga broja djece u obitelji, koja je sretnija što ih ima više. Smatra se da su djeca znak prestiža i sreće. Po izvještaju “Refugee Women’s Resource Report” (2002.), očekuje se da su žene kad se udaju djevice i da su vjerne mužu do smrti. Obrazovanje za djevojke često je ograničeno kao način kontroliranja ženske seksualnosti i odmah nakon ulaska u pubertet Romkinje se često udaju da bi se spriječili seksualni eksperimenti. Romske djevojke i žene imaju slabu moć, slabu kontrolu nad svojim seksualnim i bračnim životom, odlučivanjem o broju djece i vremenu između porođaja. Bilo koji pokušaj promjene uloge s njihove strane (npr. viša razina obrazovanja, formalno zaposlenje, kontracepcija) ponekad se doživljava kao odricanje od romskog identiteta. Neki predviđaju potpuno iščeznuće romske kulture ako njihove žene budu živjele kao sve druge žene.

Istraživanje s Romkinjama

Istraživanje za ovu studiju uključuje intervjue s dvadeset žena i terensko istraživanje u pet hrvatskih županija.² Istodobno su korišteni rezultati nacionalne ankete, koja uključuje 968 domaćinstava u romskim naseljima po Hrvatskoj. Iako su žene sudjelovale dobrovoljno, nisam uvijek mogla razgovarati s njima nasamo, bez njihovih muževa. Također je bilo gotovo nemoguće imati “privatni” intervju ili razgovor bez prisutnosti drugih žena i djece, koji su često ulazili/izlazili i sudjelovali u raspravi.

Prije rasprave o uvjetima života Romkinja ukratko su opisane njihova pozadina, rodne uloge i terenske opservacije.

Analize materijala dobivenih intervjua pokazuju da rana udaja i/ili socijalne odgovornosti (čuvanje djece i kućni poslovi) pridonose visokoj razini nepismenosti među romskim djevojkama i ženama. Intervjui s Romkinjama pokazuju da njihove godine "udaje" variraju između 12. i 21. godine (prosječno 16,5). Međutim, manje od trećine službeno su vjenčane, ostale su u izvanbračnoj zajednici u kojoj se koriste svojim prezimenom i daju ga djeci. U skladu s običajem (*virilocal residence*), samo šest žena sada živi u mjestu rođenja u odnosu na njih četrnaest, koje su presele k mužu. Kao što se i očekivalo, ima prvorotkinja već sa dvanaest godina, a samo su dvije žene prvi put rodile sa 21 godinom (prosječno 17,5).³ Većina žena (12) u ovom uzorku ima troje ili četvero djece, dok je jedna imala šestero,⁴ tri žene nisu uopće imale djecu (jedna je bila trudna, a druge to namjeravaju). U većini slučajeva one su bile djeca, u svakom pogledu, kad su počele rađati.

Zastrašujuće, njihova je razina obrazovanja izrazito niska: devet žena nije uopće pohađalo školu: sedam ih je išlo od prvog do četvrtog razreda; tri nisu uspjele završiti osnovnu školu, a samo su dvije završile srednju školu. To je bilo vrlo očito prilikom intervjeta, jer su mnoge imale poteškoća sjetiti se važnih godina (rođenja njihove djece...). Neke su priznale da se znaju samo potpisati i izvadile su sve dokumente čim sam počela postavljati pitanja. Mnoge nisu mogle odgovarati bez prevoditelja i pomagača koji bi im pojasnio pitanje. Većina je izjavila da nisu isle u školu ili su rano prestale ići jer su morale čuvati braću i sestre dok su njihove majke radile ili su one same morale raditi (npr. skupljanje bilja, prošenje...). Ove socijalne odgovornosti znače da je mnogim djevojkama bilo uskraćeno školovanje, što odražava snažnu patrijarhalnu kulturu romske zajednice i očekivanje od ženske djece da rade, a ne da idu u školu. Mnoge djevojke prihvataju te nejednakosti i opravdavaju to riječima da tako i tako nisu željele ići u školu i da im je to bilo dovoljno nakon nekoliko razreda. Iznimno, jedna tridesetogodišnjakinja, majka četvero djece, pričala mi je kako se žarko željela školovati i uspješno je uz pomoć škole završila dvije godine srednje. Potječe iz obitelji s osmero djece i roditelja alkoholičara, koji su je s petnaest godina prodali za gajbu piva muževljevim roditeljima.

Razgovori s tim ženama otkrili su da rodne uloge u ovim zajednicama, gdje vladaju patrijarhalne norme, znače da su uloge žena i muškaraca jasno podijeljene: još se uvi-

Lynette Šikić-Mićanović
Romkinje i uvjeti njihova života

tek očekuje da žene ispune tradicionalne funkcije, kao što su kućni poslovi i čuvanje djece, iako one znatno pridonose kućnom budžetu. Stoga su Romkinje, bez obzira na to što njihovi muževi rade, presudno odgovorne za brigu o djeci i hranjenje. One se duboko protive odvojenosti od djece u bilo kakvima okolnostima. Stoga rijetko napuštaju domaćinstvo i kućni prostor, pa zato preferiraju neregularne, neredovite poslove u sivoj ekonomiji. Često rade sezonske poslove na obiteljskim gospodarstvima ili skupljaju biljke i sekundarne sirovine, ali samo Romkinje i djeca prose, jer za njih prošenje nije sramota kao za muškarce.

Žene na mnoge načine sliče ugovorom vezanim sluškinjama, bez svoga mjesto, koje rijetko izlaze ili napuštaju domaćinstvo. Rijetko, a pogotovo žene s kojima sam razgovarala, smatraju da je na bilo koji način nepravedno što one rade većinu poslova. Samo se 1,5% Roma, koji su sudjelovali u nacionalnoj anketi, slaže da je to što su žene vrlo opterećene (poslom, obiteljskim obvezama) glavni problem domaćinstva. Ta nesposobnost priznavanja diskriminatorskih praksi, s jedne strane, odražava snagu patrijarhalnih normi u tim zajednicama, ali upućuje i na to kako Romi smatraju da je to nevažno u usporedbi s problemima koji njih tište. Dakle, većina je ispitanika nacionalne anekte (64%) objasnila da je slab materijalni položaj (oskudica,

Trudnica, 15 godina, bez škole...

siromaštvo...) glavni problem domaćinstva, što jasno pokazuje da su opterećeniji poteškoćama vezanim uz opstanak, a one proizlaze iz siromaštva, diskriminacije - i ne ostavljaju dovoljno prostora za specifične probleme (kao što su rodna pitanja).⁵

Tipično, najprezentativnije imućne kuće, koje ostavljaju dojam, najčešće su na prednjem dijelu ili na središnjem mjestu romskih naselja (npr. Kuršanec, Piškorovec u Međimurskoj županiji) i one na zgodan način skrivaju prave "slumove" u pozadini.⁶ Namjerno, obično bih se uputila prema skrivenom dijelu, koji se raspada u prljavštini, no svejedno prema prostorima u kojima se stalno vrte djeca. Unutrašnjost tih kuća koje sam posjetila bila je relativno uredna (s obzirom na broj ljudi koji žive zajedno u tim skućenim prostorima i rijeke blata vani). Izvan ovih životnih prostora, scenu iza kućnoga praga redovito čini smetlište s hrpom smeća, razbijenoga namještaja i odbačenih stvari iz kuće, golemo brdo sekundarnih sirovina, otpada...

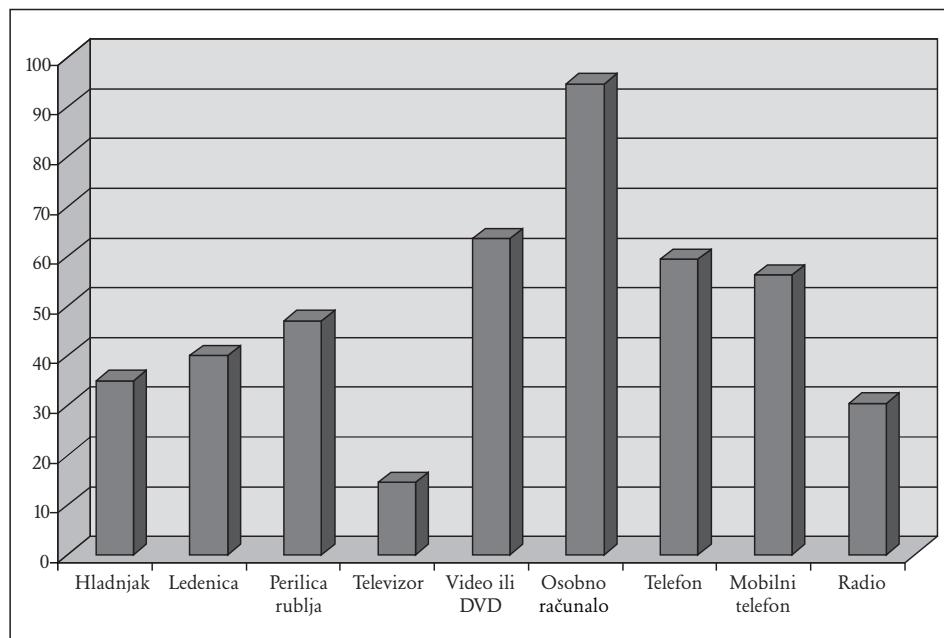
Romkinje i uvjeti njihova života

Temeljna prepostavka ovoga rada jest da su uvjeti života multidimenzionalni. To znači da se stanje koje proživljavaju osobe (posebno žene) i domaćinstva mora gledati kao više istodobno djelujućih čimbenika. Ti čimbenici uključuju stanovanje, obrazovanje, pristup infrastrukturi, dohodak, socijalnu podršku, prava itd. – sve to čine kompleksnu sliku i može se ocijeniti ako se poslužimo mjerama kvalitete života (*well-being*). Uvjeti života mogu znatno utjecati na načine na koje se Romkinje mogu brinuti za svoje obitelji i za sebe.

Mjere kvalitete života (well-being)⁷

1. Posjedovanje uobičajenih tipova kućanskih električnih uređaja u domaćinstvu je važna mjera kvalitete života (npr. hladnjak, TV, perilica rublja, stroj za pranje posuđa, telefon, kompjutor...). Očito, romska kućanstva najčešće nemaju sve ono što bi u svakom slučaju olakšalo poslove u kući. Mnogim domaćinstvima nedostaju obični aparati, kao što su strojevi za pranje rublja (47%), hladnjaci (35%) i ledenice (40%), koji bi znatno olakšali ženi obavljanje kućnih poslova, što često znači pranje i hranjenje velikoga domaćinstva.⁸ Uz to, većina domaćinstava nema osobno računalo (94,7%) ni (mobilne) telefone (56,2% i 59,4%), što se pokazuje kao njihova osnovna i kompjutorska nepismenost, a to također pridonosi njihovoj izolaciji.

Slika 1.
Postotak domaćinstava kojima nedostaje pojedini kućanski aparat N=968

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

2. Uvjeti stanovanja također su važna mjera kvalitete života (*well-being*); sigurna i udobna kuća osnovni je uvjet za svaki obiteljski život (McLoyd i Wilson, 1991.). Rezultati pokazuju da sudionici nacionalne ankete većinom žive u kućama (74,5%) koje su uglavnom od cigle, kamena, betonskih blokova (85,7%). Na prvi pogled, ovi podatci izgledaju optimistično, ali treba napomenuti da mogu vrlo lako zavesti na pogrešan zaključak. Puno "kuća" koje sam vidjela gotovo se raspadaju i ispod svakoga su životnog standarda. Ljudi u njima žive, iako su mnoge gotovo neuoporebljive za stanovanje: prozori su razbijeni, kuće prokišnjavaju, statički su nestabilne (vidljiv su vanjski dokaz napukli zidovi), vlažne, pune gamadi (štakori, žohari), nema odgovarajućega grijanja⁹/osvjetljenja, ventilacije i vodovodnih instalacija, odvoda – što otežava obiteljski život. Gotovo polovica ispitanika nacionalne ankete (49,1%) kao izrazit problem uvjeta stanovanja navodi vlažnost i oronulost stana.

Skučenost je drugi vječni problem; gotovo polovica kućanstava (45%) nacionalnoga uzorka izjavila je da njihovi članovi nemaju vlastitu postelju. Istodobno 21,6% istog uzorka nema više od jedne prostorije, što znači da se sve aktivnosti domaćinstva (kuhanje, jedenje, kupanje, spavanje,

školske obveze, slobodno vrijeme itd.) najvjerojatnije provode u jednoj sobi. Nesumnjivo, takva situacija remeti i komplicira uglavnom sve ono što žene moraju raditi kao "supruge" i majke. Ispitanici također navode kao izrazit problem premalen stambeni prostor (53,6%) i neprikladan stambeni raspored (49%).

Rezultati pokazuju da kanalizacija, vodovod i električna struja nisu dostupni mnogim domaćinstvima u romskim naseljima (vidi sliku 2). Očito, nedostatak pristupa javnim i komunalnim službama velik je problem u mnogim romskim naseljima – što sami Romi navode kao problem; 62,9% sudionika nacionalne ankete nezadovoljno je slabom opremljenosti svoga stana (voda, plin, struja). Osim tih poteškoća, u 30% domaćinstava žene nemaju kuhinju (uključujući sudoper s tekućom topлом i hladnom vodom), gdje bi mogle pripremati i kuhati obroke za brojnu obitelj. Velik broj domaćinstava nema kupaonicu (56,1%), zadovoljavajući količinu tople i hladne vode, što uglavnom ugrožava žene koje su odgovorne za pranje djece.¹⁰ U 60,7% domaćinstava nema WC-a u kući, dok 17,5% kućanstava nema WC ni u kući ni izvan nje.

Svi ovi nedostaci (osobito ako se uzimaju u obzir njihovi kumulativni efekti) nesumnjivo utječu na zdravlje i sigurnost svih članova, što je neizbjježno povezano i s Romkinjama. Domaćinstvo je često središte rada, čuvanja

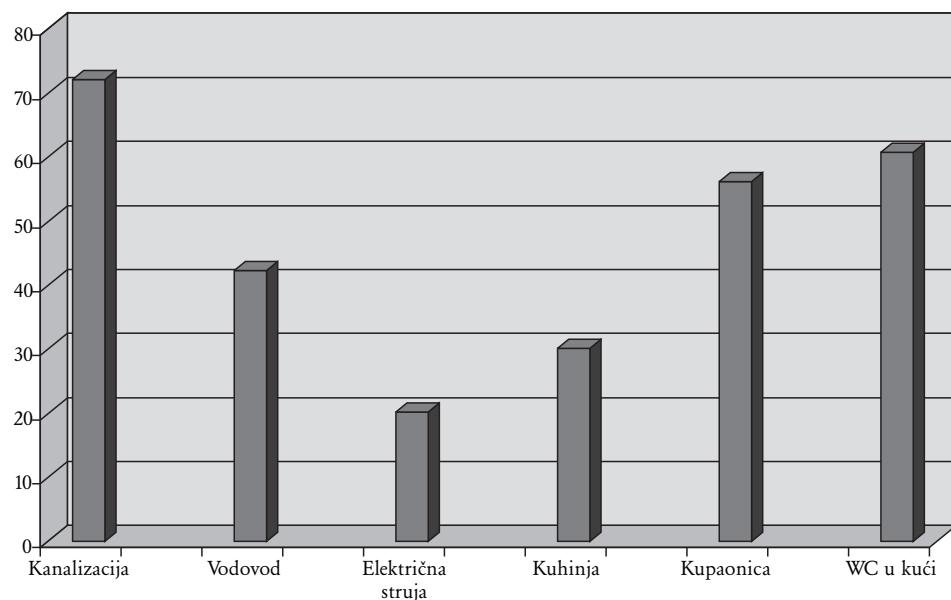
Đurđevac – Stiska

Sveti Đurd, dom za šestero

Slika 2.
Neopremjenjenost domaćinstva
(%) N=968

djece i društvene interakcije Romkinja, a sve aktivnosti koje se odvijaju u tom prostoru njezina su odgovornost (npr. ona je jedina dužna paziti da su djeca čista, nahranjena, naspavana i da su ispunila sve školske obveze itd.) Sherman (1994.) uočio je da skučenost, isključenje struje ili

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

drugih komunalija, neadekvatno grijanje i drugi problemi u vezi s kvalitetom stanovanja mogu remetiti dječju sposobnost da se odmore ili pišu zadaće, ali i da proizvodi stres i depresiju u odraslih. Romi svakako trpe više ekstremnih poteškoća kao plod siromašnih životnih uvjeta, što neizbjegno uzrokuje anksioznost i beznadnost populacije. Opisali su mi u Svetom Đurđu, romskom naselju koje nema struju, ni sanitarije, u obitelji (s troje djece, svi mlađi od pet godina, s još jednim djetetom na putu) užasan strah spavanja noću, u mraku, kad neobuzданo trče štakori i grizu djecu. Druga mi je žena, koja živi u Capraškim Poljanama, objasnila da moraju spavati s upaljenim svjetlom, jer je njezin dom preplavljen žoharima. Na terenu je bilo vrlo očito da mnoga djeца nemaju prikladne uvjete (stolove, rasvjetu, mir i tišinu) za učenje u domaćoj okolini. Dakle, pristupiti problematičnom ponašanju romske djece u školi (pospani, nekoncentrirani, u prljavoj odjeći...) može biti uzaludno bez uočavanja mnogostrukih čimbenika u njihovoj obiteljskoj okolini (nema kreveta, nema mogućnosti pranja, nema asfaltiranih cesta...) koji pridonose i održavaju to problematično ponašanje. Stoga je slaba uspješnost romske djece povezana s njihovim kućnim ambijentom: nedostatkom namještaja, prikladnog osvjetljenja i skučenošću. Jasno, odgovarajući uvjeti stanovanja nužni su za kvalitetu života svih članova domaćinstva.

Očito, loši uvjeti stanovanja jedna su od važnijih manifestacija siromaštva, ali problemi vezani uz okoliš također ga zaoštravaju. S obzirom na to da su im "bolje" lokacije finansijski nedostupne, romska naselja često se nalaze u vrlo zagađenim, nesigurnim područjima koja graniče sa željezničkom prugom, deponijima za otpad ili su usred industrijskih zona, drugima neprivlačnijih.¹¹ Iako mnogima opstanak ovisi o ovim prostorima, 63,3% ispitanika nacionalne ankete izjavilo je da su izrazito ugroženi okolišem i požalili se na zagađenost zraka i okolice (58,1%). Međutim, iako je kod Roma koji žive na marginalnim prostorima manji strah od deložacije, oni su (uključujući i djecu) često izloženiji opasnostima (nesreće na željezničkim prugama, na deponijama...).¹² Ne iznenađuje da su ovi prostori često preplavljeni gamadi svake vrste (Capraške Poljane, Sveti Đurđ, Đurđevac – Stiska) ili muljem (Lončarevo) i zbog toga je nemoguće da se žene bave vrtlarstvom, čime bi svojim obiteljima obogatile doista siromašan jelovnik. Mnoge su mi žene rekle da ne mogu priuštiti voće svojim obiteljima i da žive od jeftinije hrane (krumpir, grah...). Domaći uzgojeni proizvodi popravili bi kućni budžet i bilo bi jednostavnije i lakše hraniti toliko djece, koja inače izgledaju neishranjeno. U svakom slučaju, zajednički pro-

Đurđevac – Stiska

stor u naselju, često stisnut i nepodijeljen, bez graničnih markera, neiskoristiv je za vrtlarstvo, jer je najčešće pretrpan odbačenim komadima namještaja, aparata i sekundarnih sirovina.

3) Uvjeti zajednice i susjedstva također su važni aspekti kvalitete života (*well-being*). Uvjeti zajednice uključuju: pristup i kvalitetu škola, dostupnost medicinskih usluga i drugih lokalnih javnih usluga; čimbenici kvalitete susjedstva: prijetnja kriminaliteta, prometni problemi, susjedski odnosi, policijska i vatrogasna zaštita. Više od polovice sudionika nacionalnog uzorka (51,9%) izjasnilo se da su nezadovoljni manjom usluga i ustanova u njihovu naselju (trgovine, škole...). Uostalom, mnogi su izjavili da su uvjeti života loši za djecu (62,4%), žene (54,7%) i starije osobe (60,1%). Istodobno su u svim županijama potvrdili da bi kvaliteti života u njihovu naselju, idući po važnosti, pridonijeli: škola i vrtić; ambulanta/ljekarna; trgovina mješovitom robom; sportsko-rekreacijski sadržaji...¹³ Obrazovne i zdravstvene ustanove potrebne su romskim zajednicama i te sugestije možda upućuju na njihov slab obrazovni i zdravstveni status.¹⁴ Neizbjegljivo, manjak ovih ustanova upućuje i na nepostojanje pozitivne uloge (*role models*) liječnika, nastavnika, odgajatelja, koji bi radeći među njima poticali na višu kvalitetu života. Efekt nedovoljnoga zdravstvenog i obrazovnog standarda za Rome, naravno, daleko

više utječe na Romkinje, koje često snose punu odgovornost za zdravlje i obrazovanje obitelji. Romkinje su ujedno točka kontakta romske zajednice s javnom zdravstvenom uslugom i obrazovnim ustanovama. *Poboljšavanje pristupa Romkinja zdravstvu i obrazovanju osnažilo bi skrb za cijelu romsku zajednicu.* Što se tiče kvalitete susjedstva, mnoge se žene često boje za sigurnost svoje djece, jer u susjedstvu nema zona bez prometa ili s igralištem za djecu. Očaj, kao rezultat izolacije, čest je glas žena (npr. hitna pomoć odbija pozive iz Piškorovca jer je put neasfaltiran, zbog rupa dug i mukotrpan, skup zbog popravaka na kolima hitne pomoći). Međutim, iako su romske zajednice daleko od nekog idealnog uvjeta susjedstva i zajednice, na nekim lokacijama, ozbiljno ugrožavaju kvalitetu njihova života (*well-being*), ipak 70,4% njih u bliskoj budućnosti ne želi promijeniti mjesto stana.

4) Sastavljeni kraj s krajem središnji je izazov kvalitete života (*well-being*), jer je finansijska nestabilnost izravno izvor stresa.¹⁵ Samo 17,6% sudionika nacionalne ankete izjavljuje da redovito zaposlenje u službenoj ekonomiji donosi glavne izvore prihoda u njihovo domaćinstvo, dok više od 50% zaraduje radom u sivoj ekonomiji. Nesumnjivo, kvaliteta zaposlenja (sigurnost i dugovječnost poslova) u sivoj ekonomiji daleko je manja nego u formalnom sektoru. Međutim, oni (osobito Romkinje s velikim brojem djece) preferiraju samozaposlenje (fleksibilnije poslove) više od kruto uniformiranoga rada, jer su slobodnije u obavljanju poslova koji se od žene očekuju. Alarmantno velik broj njihovih domaćinstava (74,2%) oslanja se na socijalnu pomoć, što ne uključuje i dječji doplatak. Neki su mi Romi na terenu objasnili da ih je država pretvorila u "ovisnike" od socijalne pomoći, jer se mnogi mladi Romi ožene, računaju na dječji doplatak koji se povećava s brojem djece, a onda idu u "mirovinu". Međutim, u ovom slučaju Romkinje su nemoćne i ne mogu tako brzo otići u "životnu mirovinu", jer djevojke/žene uglavnom su odgovorne za biološku i kulturnu reprodukciju romske tradicije i njezinih vrijednosti. Stoga, uz njihove beskrajne obveze rađanja i čuvanja djece te kućne poslove, kao "čuvari kulture" one su, također, dužne prenositi romske vrijednosti djeci.

Ovo je možda njihova jedina alternativa, jer majke često ne mogu intelektualno dati djeci stimulirajuća iskustva, što je plod njihova tmurnoga obrazovnog zaleda. Alarmantno je da je gotovo polovica broja ženskih sudionika (iznad 18 godina) u ispitivanom uzorku nepismena (45,8%), dok više od trećine (39,7%) nisu završile osnovnu školu. Destimulirajućih 12,3% završilo je osnovnu, a samo 2,2% srednju školu, dok ni jedna žena u ovom uzorku nije

završila višu školu ili fakultet. Ove statistike pokazuju da Romkinje čak u odnosu na muškarce, Rome, imaju slabije obrazovanje (vidi Tablicu 1), što im šteti u pristupanju ekonomskim (prilike za zaposlenje) i drugim oblicima kapitala.

Tablica 1.
Stečeno obrazovanje kod romskih žena i muškaraca iznad 18 godina (%)

	Bez škole	1 – 4 razreda	Nezavršena osn. škola	Osnovna škola	Srednja škola	Ukupno
žene	45,8	21,5	18,2	12,3	2,2	456
muškarci	18,9	26,9	23,8	21,4	9,0	509

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Nažalost, iako sada njihova djeca imaju više mogućnosti školovanja u usporedbi s vremenom kad su one bile mlade, siromaštvo utječe i na njihovu sposobnost učenja, jer im roditelji ne mogu priuštiti igračke, knjige, kvalitetnu predškolsku skrb, školski pribor, izvannastavne aktivnosti ili privatne satove. Siromaštvo ograničava i obiteljske izbore za rekreaciju i slobodno vrijeme, što je također važno za kvalitetu života (*well-being*). Ovo često potiče visokorizične i nezdrave navike, kao što su pušenje i konzumiranje alkohola, jer imaju preveliku zalihu nestrukturiranoga vremena (Park, Turnbull & Turnbull, 2002.). Gotovo u pravilu Romkinje ne napuštaju svoja susjedstva, sigurno se ne bave sportom i ne sudjeluju ni u kojem tipu rekreacije, što je povezano s društvenim očekivanjima, tradicionalnim normama, ograničenom mobilnošću i njihovim velikim siromaštвом. Ovo je zasigurno poticalo štetne i visokorizične navike, jer je pušenje među Romkinjama vrlo rašireno, čak kod trudnica i dojilja.

S obzirom na to da je većina prihoda u domaćinstvima neregularna/neredovita (sekundarne sirovine ovisno o vremenskim prilikama skupljaju se između ožujka i prosinca, rad na farmama je sezonski...), jedva zadovoljavaju osnovne obiteljske potrebe u najnižim slojevima, a što se tiče distribucije prihoda, ne mogu štedjeti. Stoga ne mogu dobiti zajam i žive u strahu od deložacije. Vrlo visok broj ispitanika (57,1%) ocijenio je svoje stambeno pitanje kao: vrlo loše, uopće nije riješeno, loše. Izgon iz kuće znači gubitak fizičkoga kapitala, odvojenost od dotadašnje mreže podrške, prekid dnevne rutine, odvojenost djece od obitelji i slom postojeće veze sa zdravstvenim i obrazovnim ustanovama, što se sve ozbiljno odražava na Romkinje.¹⁶

5) **Društveni kapital**¹⁷ čini pomoć obitelji, prijatelja, iz drugih izvora i mjera je kvalitete života (*well-being*). Očekivalo bi se da Romkinje prolaze bolje u rodbinskim i prijateljskim odnosima, ali ovo je još jedan način na koji su one marginalizirane. Njihove odnosne mreže obično su

male, jer je većina morala napustiti rodna domaćinstva/mjesta kad su se "udale".¹⁸ Uz to, dobivanje potrebne pomoći od obitelji, prijatelja u njihovu susjedstvu često je nemoguće, jer su i druge žene u istom škripcu (npr. mnoge su mi rekle da ne mogu pitati druge žene (svekrva, prijateljice, rodbina) za pomoć u čuvanju djece jer su već dovoljno zauzete svojom. Uostalom, društveni kapital pojedinka određuje sumu kumuliranih resursa (kulturni i ekonomski kapital), u čemu Romkinje prolaze vrlo slabo. Nesumnjivo, reproduktivno i društveno očekivanje od Romkinja i mehanizmi socijalne kontrole (tračanje, fizičko kažnjavaњe...), koji su aktualni u romskim zajednicama, ograničava njihovu mobilnost i vrijeme - i na taj način znatno smanjuju njihove odnosne mreže, koje gotovo uvijek čine žene, s najvjerojatnije smanjenim kumuliranim kulturnim i ekonomskim resursima. Uglavnom, ispitanici nacionalne ankete odgovorili su da su njihov glavni izvor informacija razgovori s članovima obitelji ili prijateljima (84,3%). Iako više od trećine žena (36,1%) sudjeluje u radu izvan kuće, ne proširuju mreže, jer pribavljaju sredstva za život u neformalnom sektoru, radeći sezonski na farmama, pomazući u seoskim domaćinstvima, skupljajući bilje i sekundarne sirovine, proseći... Šira podrška, od lokalne zajednice, javnih usluga do obrazovnih i religioznih institucija, nije u dohvatu Romkinja, što je rezultat njihova niskog

Kuršanec

obrazovanja i manjka zaposlenja u formalnoj ekonomiji, izvan romske zajednice.

Sve u svemu, Romi prolaze slabo prema svim mjerama kvalitete života: posjedovanje uobičajenih tipova kućanskih električnih uređaja, uvjeti stanovanja, uvjeti zajednice i susjedstva, sastavljanje kraja s krajem i društveni kapital – sve to Romkinjama čini život uvelike otežanim. Ovi siromašni životni uvjeti loše utječu na mogućnost da Romkinje čuvaju i brinu za sebe i svoje obitelji.

Zaključni komentari

Upadljiv je manjak starijih osoba u romskim zajednicama, što svjedoči o poteškoćama romskog života; 88,8% kućanstava u nacionalnoj anketi nema članove starije od 60 godina. Siromašni uvjeti života (neadekvatni uvjeti stanovanja, slaba infrastruktura, niski prihodi i slabo razvijen društveni kapital) zacijelo negativno utječu na njihovo zdravlje. Ne treba argumentirati da populacija koja ima nisku razinu obrazovanja najvjerojatnije nije stekla alate da može kontrolirati svoje zdravlje, jer škole su ključni izvor informacija o higijeni i vrijednosti hrane, prevenciji bolesti i pristup zdravstvenim uslugama. Romkinje često ne steknu pismenost i vještinu vezanu s kritičkim mišljenjem da se mogu brinuti za sebe i za obitelj. Trebalo bi modifcirati kulturne prakse koje štete njihovoj kvaliteti života (Pomykala & Holt, 2002.). Mnoge su žene izrazile osjećaj bespomoćnosti: odnosilo se to na njihovu nesposobnost čitanja uputa na medicinskim boćicama, dešifriranje računa, razumijevanje dječjih zadaća, prometnih znakova, shvaćanje birokratske procedure... Ljudi koji ne mogu čitati bespomoćni su, ugroženi u svakodnevnom životu, ali su nemocni i diskvalificirani i pred vlastima.

Preporuke

- S obzirom na to da su Romi polupismena populacija i imaju ograničene prilike da sebe zastupaju pravilno,¹⁹ nevladine organizacije, s ciljem poboljšavanja socijalnih, kulturnih i ekonomskih prilika za Rome, trebaju osigurati da svi Romi budu uključeni u njihove programe. Posebno mjesto u razmatranju trebaju dobiti Romkinje, da ih se ne zanemari u kreiranju politike i strategije za Rome na nevladinoj i vladinoj razini.
- Djeci koja žive u različitim životnim uvjetima trebalo bi omogućiti i poticati ih da jednako sudjeluju u obrazovnom sustavu. Da bi se u Hrvatskoj razvijao humani kapital, pozornost bi trebalo obratiti na bitna kritična

razdoblja za marginalizirane populacije: predškolsko i srednjoškolsko. Predškolski programi važni su da bi uklonili jezične barijere i upoznali djecu sa školskom okolinom. Nakon osnovne škole, više su razine obrazovanja važne zbog razvijanja dječjega pristupa različitim oblicima kapitala i popravljanja njihova marginaliziranoga položaja. Romkinje su važne za tu integraciju jer su uglavnom odgovorne za djecu i imaju važnu ulogu kao medijatori između svoje djece i škole (roditeljski sastanci, školski događaji i obrazovni programi).

- Programi za učenje kod kuće, ciljano za Romkinje u Hrvatskoj, mogli bi se razvijati tako da obogate njihove vještine, jer ih je većina uskraćena u obrazovanju. Poboljšavanje njihova znanja popravilo bi zdravlje, obrazovanje i skrb cijele romske zajednice.
- Postoji također jaka potreba da se povećaju svijest, obrazovanje i razumijevanje, infrastruktura i programi da bi se pristupilo problemima koji izravno i neizravno utječu na žene da ne budu tako ranjive: zaštititi Romkinje u siromašnjim društvenim i ekonomskim situacijama od obiteljskog nasilja,²⁰ jer su tome izloženije i zbog visoke nezaposlenosti i zbog problema koji proizlaze iz alkohola.

BILJEŠKE

¹ Po Bourdieu (1986.), kojeg je zaista zanimala reprodukcija nejednakosti, individualni položaj u društvenom prostoru ne definira klasu, nego količina kapitala kojem imaju pristup. On je razlikovao četiri oblika kapitala (ekonomski, kulturni, društveni i simbolični), koji su međusobno povezani, kontekstualno specifični i svi zajedno konstituiraju prednost/korist i nedostatak u društvu.

² Romska naselja uključena u istraživanje o Romkinjama: Capraške Poljane, Palanjak, Kutina-Radićeva (Sisačko-moslavačka županija); Ludbreg, Sveti Đurd (Varaždinska županija); Kuršanec, Lončarevo, Piškorevec (Međimurska županija); Đurđevac – Stiska (Koprivničko-križevačka županija) i Puškarici, Oštarije (Karlovачka županija).

³ Ove brojke pokazuju da su procesi tradicionalizacije među romskom populacijom u toku. Za usporedbu, prema popisu stanovništva iz 2001. godine, žene u Hrvatskoj udaju se kasnije (25,1 godine) i imaju prvo dijete sa 25,4 godine.

⁴ Ispitanici u ukupnom uzorku izjavili su da su im djeca jedna od najvažnijih vrijednosti u životu.

⁵ Mršević (2000.) bilježila je slične prakse u Srbiji.

⁶ Iako me ova romska naselja nikada nisu uspjela šokirati, na neki način, ostala sam zaprepaštena u malom siromašnom naselju Sveti Đurd u Varaždinskoj županiji; pravi "slum"!

⁷ Ove su mjere u osnovi slične mjerama Kurta J. Baumana (2003.).

⁸ Na osnovi statistike nacionalnog uzorka više od polovice domaćinstava imaju između pet i osam članova.

- ⁹ U mnogim kućama bilo je dovoljno mokro i hladno da vidiš svoj dah. Iako su Romi kao skupina najranjiviji što se tiče hladnih unutrašnjih temperatura (vlažnost, kondenzacija), oni si često ne mogu priuštiti odgovarajuće grijanje.
- ¹⁰ Slabi uvjeti života, uključujući skučenost i nedovoljno sanitarija, čine romsku zajednicu izloženom zaraznim bolestima, kao što su hepatitis, tuberkuloza i kožne bolesti, npr. ekcem; Ringold (2002.).
- ¹¹ Ovo ne uključuje samo skupljanje sekundarne sirovine nego skupljanje svega što ima vrijednost, uključujući hranu za svinje. Jedna žena (majka troje djece u ranim tridesetima) iz Ludbrega rekla mi je da često ide na deponiju u njihovu dvorištu tražeći hranu i odjeću jer bi prošenje bilo sramno.
- ¹² U proteklih godinu dana mediji su objavili reportaže o nekoliko nesreća na vrlo pogibeljnim mjestima. Trinaestogodišnji Rom smrtno je stradao kad je na njega naletio kamion "Komunalca" dok je skupljao tzv. sekundarne sirovine na kutinskom odlagalištu smeća (*Novi list*, 17. 2. 2004.). Romi, otac (50) i sin (17), poginuli su u sudaru lokomotive i kamiona na pružnome prijelazu. Još dvije osobe koje su bile u kamionu u kritičnom su stanju. Nesreća se dogodila dok su isli tražiti staro željezo (*Večernji list*, 4. 11. 2004.).
- ¹³ Poticajno, ugostiteljski objekt na posljednjem je mjestu na popisu želja.
- ¹⁴ Ispitanici u nacionalnoj anketi ocijenili su završenu školu (4,96) i zdravlje (4,40) kao vrlo važne na skali od 1 do 5.
- ¹⁵ Studije su pokazale da su adekvatni finansijski resursi vezani uz samopoštovanje kod majke (vidi Brody i Flor, 1997.).
- ¹⁶ Nekoliko romskih zajednica trenutačno je suočeno s deložacijom: 1. Tristotinjak djece i odraslih građana romske nacionalnosti iz Plinarskog naselja nakon 15 godina prijeti deložacija bez osiguranoga zamjenskog smještaja, a čija bi djeca, odvojena od obitelji, završila u domovima za nezbrinute (*Novi list*, 14. 12. 2004.). 2. Preseljenja Roma iz Rijevice, koje oni grade već 40-ak godina i ne žele se getoizirati u barake, u kojima, za razliku od njihovih sadašnjih kuća, nema minimalnih uvjeta za život (*Novi list*, 2. 3. 2004.). 3. Iseljenje prognanih Roma iz raznih dijelova Hrvatske, koji već 14 godina obitavaju u romskom naselju u Lukavcu kod Velike Gorice (*Jutarnji list*). 4. Nakon više od 50 godina Romima u Novom prijeti deložacija u Primorsko-goranskoj županiji (*Novi list*, 4. 11. 2004.).
- ¹⁷ Bourdieu ističe da društveni kapital pojedinca određuje veličina mreže odnosa, suma kumuliranih resursa (kulturnih i ekonomskih), koliko ih uspješno i brzo individua može pokrenuti. Ove se mreže moraju neprekidno održavati, da bi se moglo pozvati na njih u budućnosti.
- ¹⁸ Rezultati nacionalne ankete pokazuju da Romi više žive u mjestu rođenja (60,6%) u odnosu na Romkinje (39,4%), koje su napustile rodno mjesto.
- ¹⁹ Na terenu je bilo očito da čak između dvije susjedne županije postoji razlika (Međimurska i Varaždinska), da Romi u prvoj imaju više privilegija (npr. imaju bonove za hranu, lokalni vrtić) i da su njihovi interesi možda zastupljeniji.
- ²⁰ Samo mi je jedna Romkinja pričala otvoreno o obiteljskom nasilju, koje je bilo potaknuto njezinim odbijanjem da sudjeluje u dva una-prijed dogovorena vjenčanja u njezinoj mladosti. Muževi koji su prisustvovali intervjuima nerijetko su ih, usprkos mojem trudu i poticanju žena da govore, besramno prekidali i ponižavali, govoreći im da ne znaju ništa!

Maja
ŠTAMBUK
i suradnici

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Oskudno znanje o načinu i uvjetima života Roma

Prethodno je važno naglasiti, odnosno ponoviti, sljedeće:
Rome valja dobro upoznati da bi im se pomoglo. Stoga svako istraživanje i svaka akcija na poboljšanju kvalitete njihova života mora voditi računa o mnogo širem spektru uvida u sveukupni društveni, gospodarski i kulturni aspekt obilja problema i nepoznanica njihova položaja uopće, a osobito u hrvatskom društvu. Unatoč činjenici da je provedeno nekoliko (društvenih) istraživanja, još smo daleko od dobra poznavanja romske populacije.¹

Koje su neposredne posljedice manjka dobra uvida?

- Lako se može dogoditi da aktivnosti što ih potiče država (i civilne udruge koje se bave identificiranjem i rješavanjem problema koji tište i Rome) te zajedničke aktivnosti s (brojnim) romskim udrugama ne uspiju ili ne uspiju u očekivanom opsegu jer nisu prikladno premljene.
- Nije nemoguće ni da pojedine aktivnosti, poduzete u najboljoj vjeri, naprave više štete nego koristi upravo zato što su previdjele, još prilikom priprema, očekivane, ali i neočekivane, posljedice.

Osim dobra poznavanja prilika, važno se s populacijom o kojoj je riječ zajednički i od početka dogovarati o svakom razvojnem koraku. Naime, mnoga istraživanja i analize razvojnih projekata u manjim društvima ili zajednicama (poput ruralnih) pokazala su da je napredak bio najuspješniji ondje gdje je *od samoga početka bilo uključeno domaće stanovništvo, koje je dugoročno znalo što može očekivati od pojedinih aktivnosti ili projekata te kakva je i kolika njegova uloga u tome.*

Identifikacija

1. Istraživanje Roma u Hrvatskoj otežava činjenica što se znatan dio pripadnika ove etničke manjine prilikom popisa stanovništva izjašnjava kao neromsко stanovništvo, pa je tako 2001. godine njihov službeni broj izno-

sio 9463 stanovnika. Prema popisnim podatcima proizlazi da nešto više od 50% Roma živi u tek dvije županije (Međimurskoj i Gradu Zagrebu), dok je u devet županija njihov broj gotovo zanemariv. Od svih etničkih i nacionalnih skupina u Hrvatskoj upravo Romi imaju najveći porast pripadnika od 1991. do 2001. "Popisnoj situaciji" dobrim dijelom prilagođen je i uzorak u ovom istraživanju.

2. Među narodima u Europi Romi su jedan od najnomadskejih naroda. Međutim, primjećuje se njihova sve veća vezanost uz prostor, pa su oni danas mnogo manje nomadi nego što su to donedavno bili. Svoju društvenu organizaciju temelje oduvijek na obitelji i time se bitno razlikuju od drugih lutajućih skupina. Danas ih je više prostorno stabiliziranih nego onih bez adrese. Proces sedentarizacije Roma na djelu je i u Hrvatskoj. Romi nisu jedinstvena skupina. Razlikuju se po mnogim obilježjima. Nažalost, istraživanja hrvatskih Roma u tom smislu nije bilo, pa o razlikama među njima možemo tek nagađati. Sve više ih stalno živi u naseljima i kućama (barakama, daščarama) ili stanovima.
3. Često se o Romima misli da njihova "nomadska" sastavnica identiteta olakšava seljenje, pa i onda kad za to nema osobita razloga. Međutim, rezultati ovog istraživanja pokazuju da se oni itekako vezuju uz prostor, da njihove eventualne prostorne aspiracije ne sežu daleko od postojeće lokacije. Taj nalaz neprijeporno kazuje da je (iz različitih razloga) preseljenje Roma vrlo traumatično iskustvo i da bi valjalo koliko god je to moguće sprječiti u začetku nastanak novih divljih "romskih naselja".
4. Tradicionalni sociokulturni identitet Roma bliјedi, pa se Romi u najvećoj mjeri socijalno predstavljaju negativnim obilježjima: siromaštvom i ugroženošću. U društvu koje se oslanja na multikulturalnost i ohrabrvanje ravnopravnoga *Drugog*, manjak i oskudica ne mogu dugoročno biti temelj identitetske razlike na kojoj počiva subjektivitet skupine. *Za oblikovanje prepoznatljivoga sociokulturnog profila Roma, kao i za revitalizaciju njihova socijalnog identiteta, ima mnogo više izgleda ako uporište vlastite legitimacije oslane na još uvijek žive sastavnice kulturne baštine.*
5. Tranzicijsko razdoblje nije pogodovalo romskoj populaciji. Jasno je da Romi nisu imali koristi od privatizacije ni od vlasničke restitucije. Isto tako, fiskalni problemi postsocijalističkih država smanjili su javna sredstva za gradnju ili održavanje socijalnih stanova, a znano je da dio Roma živi u socijalnim stanovima. Politička trans-

formacija u postsocijalističkim zemljama rezultirala je povećanom diskriminacijom i nasiljem prema Romima. Politička je liberalizacija stvorila šanse za slobodno izražavanje etničkog i kulturnog identiteta te za sudjelovanje u društvu. Međutim, pojavili su se novi izazovi i poteškoće, jer su na političku scenu izbile i ekstremističke skupine, čime su otvoreni novi kanali za izražavanje nesnošljivosti prema Romima. Nadalje, Romi su se suočili s ograničavanjem pristupa socijalnim uslugama, zbog općega rasta potražnje za njima i stezanja budžeta.

6. Unatoč činjenici da je riječ o marginalnoj skupini koja se u mnogim dimenzijama (ekonomski, politički, socijalna) opasno približava granici socijalne isključivosti, većina ispitanika (84,7%) iz osobnog iskustva odgovara da se kao pripadnik romske manjine u društvu osjeća poštovanim.

Struktura zajednice

7. Premda nema sumnje da su Romi specifična društvena skupina, po многим obilježjima i načinu života prepoznatljiva u društvu, ipak valja imati na umu da nije riječ o homogenoj sociokulturnoj grupaciji, nego da unutar romske populacije dolazi do mnogovrsnih raslojavanja. Ovo istraživanje pokazalo je da se ta raslojavanja zbivaju i u kulturnoj sferi, oblikujući tako podskupine s posebnim identitetima, načinom života i vrijednostima. Katkada one nisu sasvim jasno definirane, naprotiv, ostaju natkriljene nezaobilaznim kulturnim specifičnostima što romska društva oblikuju i razlikuju spram drugih društava.
8. *Izostanak* istaknute autohtone socijalne, kulturne elite koja bi posredovala u odnosima između "globalnoga" društva i njihova maloga, manjinskoga *sloja čini težim svaki oblik suradnje u rješavanju svakovrsnih problema manjinskoga naroda*. Postojanje posrednika koji pripadaju jednoj i drugoj strani olakšalo bi komunikaciju između romske lokalne zajednice i države, odnosno njezinih institucija.
9. Romska je populacija mlada. Tomu su najmanje dva razloga: rađa se veći broj djece i životna dob romskoga stanovništva kraća je od dobi okolne populacije. Podaci o velikom broju mlađih, nešto manje onih u aktivnoj dobi i gotovo odsutnost starijih od 60 godina u istraživanim kućanstvima jasno pokazuje opću vrlo složenu sliku romske populacije.
10. Modernizacijski procesi u okolnom većinskom društvu (valja naglasiti industrijalizaciju i važnost obrazo-

vanja) stvaraju sve veće razlike na socioprofesionalnoj razini između Roma i većinskoga naroda. Slab interes za njihove tradicionalne usluge i proizvode, a oni sami nisu se na vrijeme i uspješno “prekvalificirali”. Dakle, tradicionalni obrti postupno izumiru. Ostaje snažni utjecaj tradicije na svim društvenim područjima života, pa neprilagodba na novo vrijeme dodatno društveno, kulturno i gospodarski ugrožava romske skupine.

11. S obzirom na nisku razinu školske naobrazbe i nisku stručnu kompetenciju romskoga stanovništva, unutar ove populacije nezaposlenost je visoka, ali je i velika raširenost sporadičnih, povremenih, sezonskih aktivnosti koje donose neki prihod.
12. Nizak stupanj naobrazbe nije kod samih Roma prepoznat kao uzrok ili ključ rješenja njihovih problema. Na vrijednosnoj ljestvici “završena škola” nalazi se pri samome dnu, a siromaštvo se prihvata kao obilježje skupine i upisuje se u identitetsku kartu, gurajući u pozadinu tipična kulturna obilježja Roma kao što su folklor, običaji, jezik, obrti i sl. Romsko siromaštvo nerijetko je po svom karakteru dubinsko i permanentno.
13. Višedimenzionalni su korijeni romskoga siromaštva i heterogenost romske populacije. Različiti uzroci romske deprivacije utječu jedni na druge u začaranom kruugu siromaštva i socijalne isključenosti. Romsko siromaštvo jest dijelom povezano s niskim obrazovanjem, ograničenim mogućnostima radne participacije i velikim obiteljima, ali je povezano i s manjinskim statusom, odnosno s brojnim dimenzijama *socijalne isključenosti*. Razina siromaštva nerijetko je povezana s marginalizacijom romskih naselja (problem prostorne segregacije). Romi koji žive u udaljenim i segregiranim zajednicama imaju znatno manje izgleda sudjelovati u formalnoj ekonomiji ili služiti se socijalnim uslugama (obrazovnima, zdravstvenima). *Geografska i socijalna isključenost* važni su korelati romskoga siromaštva.

Ekonomska osnova

-
14. Glavni izvor prihoda u romskim naseljima jest socijalna pomoć, dakle, nikakva “profitna” djelatnost, nego nije netočno reći – ne/djelatnost. Na drugom je mjestu povremeni sezonski rad. On je ograničen na pojedina godišnja razdoblja. S obzirom na slabu naobrazbu i nisku profesionalnu kompetenciju romskoga stanovništva, posrijedi su slabo plaćeni poslovi. *Lokacije naselje-ne Romima* prije svega su i gotovo isključivo okvir života, jer naselje najčešće nije – ili je to u zanemarivom

broju slučajeva – prostor rada. Ondje se živi, ali se ne radi, i utoliko su “romska naselja” “zakinuta” za jedan oblik društvenosti.

15. Uviđanje ovog obilježja – *lokacija naseljenih Romima* – može poslužiti za usmjeravanje aktivnosti poboljšanja uvjeta stanovanja prema instalaciji prikladnih djelatnosti unutar lokaliteta ili na rubu lokaliteta, osobito onih s većim brojem stalnih stanovnika. Naime, odsutnost svake mogućnosti zaposlenja/rada u naselju ili u blizini tjera pogotovo one obrazovanije i poduzetnije da se upute drugamo u potrazi za poslom, što također smanjuje sposobnost zajednice da oblikuje složeniju naseljsku socijalnu strukturu, potrebnu da bi se dinamizirao život lokalne zajednice i stvarala nadobiteljska razina solidarnosti i zajedništva. U romskim naseljima nedostaju uloge koje se temelje na “položaju u zanimanju” ili nekoj posebnoj funkciji.

Obitelj

16. Romska obitelj održala je većinu svojih tradicionalnih funkcija (među njima i odgojne i obrazovne) i tako očuvala visok stupanj autonomije, samostalnosti, čak i ekonomski samostalnosti, uza svu visoku uključenost osobito u sustave socijalne skrbi. Dakle, i kad se siromaštvo pojavljuje kao jedan od nosivih sociokulturnih elemenata romskoga (samo)identiteta, obitelj uspijeva očuvati svoj tradicionalni značaj. Ili možda upravo zato. *Čini se da je kod Roma na djelu svojevrsna prilagodba gospodarskih aktivnosti i izvora priboda do granice koja ne narušava postojeći obiteljski sustav.* Odabiru se aktivnosti u koje će se uključiti što više članova obitelji, od najmlađih do najstarijih, kao i žene.
17. Romi vole živjeti u velikim obiteljima s mnogo djece. Vole se družiti, pa veliku važnost pridaju upravo obiteljskim svečanostima. Kuća je (kod sedentarnih Roma) *jedina* točka stabilnosti, mjesto na kojem se obitelj sastaje. Poželjno je da i neposredna socijalna sredina, vanjski prostor, pripada rođacima.
18. Proces smanjivanja obitelji do razine bračnoga para s neudanom ili neoženjenom djecom već se “uselio” u romsku sredinu. Gotovo 53% ispitanih kućanstava upravo su takve obitelji. Samačka su kućanstva rijetkost među romskim stanovništvom.
19. Na vrhu ljestvice nalaze se obiteljske vrijednosti, osobne vrednote i slobode (zdravlje, djeca, poštenje, sloboda, prijateljstvo, ljubav, brak), zatim dolaze radno-materijalističke vrijednosti (rad i novac), dok su na dnu

ljestvice tradicionalne i političke vrijednosti (politika, nacija, vjera). Iz predstavljene hijerarhije vrednota može se zaključiti kako život u siromaštvu nije način života koji Romi preferiraju. Rad također zauzima visoko mjesto na vrijednosnoj ljestvici, kao sredstvo ostvarenja mnogih drugih vrednota. Dakle, vrijednosni sustav Roma nije bitno drugačiji od vrijednosnoga sustava društva kao cjeline. Međutim, pitanje je koliko su Romi kadri ostvariti vrijednosti koje deklarativno podržavaju.

20. Višegeneracijske obiteljske mreže znače sredstvo preživljavanja, jer osiguravaju redovito pritjecanje financijskih sredstava (dječji doplatak, obiteljske naknade, mirovine, naknade za nezaposlene). Te obiteljske mreže služe i kao informacijske mreže o tržištu rada, mogućnostima zarade, dobitcima i gubicima napuštanja lokalne sredine i sl.
21. Rani brakovi karakteristični su za romsku etničku skupinu. Sami po sebi, ne moraju voditi siromaštvu. Više su indikator slabih obrazovnih aspiracija, ranog ispadanja iz obrazovnoga sustava, što je povezano s niskim kvalifikacijama i slabo razvijenim radnim vještinama.

Naobrazba

22. Pitanje svih pitanja romskoga stanovništva jest naobrazba. I dva vrlo konkretna potpitanja: zašto Romi toliko izbjegavaju školu (kad su i sami svjesni da je bilo kakav socijalni i gospodarski pomak nabolje gotovo nemoguć bez naobrazbe) i zašto država nije kadra provesti svoj Zakon o obveznom osnovnom školovanju kad je riječ o Romima. Brojna romska obitelj tako ostaje bez kvalitetnijega priključka u gospodarski život zemlje. Broj potencijalno aktivnih je velik, mnogo je u aktivnoj romskoj populaciji mladih ljudi, koji ostaju tek marginalno iskorišteni.
23. Predodžba o poželjnem životu suprotnost je stamboj praksi i krajobrazu što ih nudi romsko naselje. Pоказalo se da su takve aspiracije vrlo često povezane s većim stupnjem obrazovanja. Stoga je podizanje stupnja naobrazbe imperativ i jedino jamstvo modernizacije romske zajednice. Napuštanje nekih tradicionalnih obrazaca ponašanja nužno je, jer se njima toleriraju navike koje ugrožavaju zdravlje i dobrobit pojedinca, obitelji, ali i cijele zajednice. *Stoga je teško očekivati da se bez promjena unutar romskoga kulturnog koda može postići poboljšanje životnoga standarda.*

24. *Odgoj i obrazovanje nije kod većine roditelja prepoznato kao izrazito važna potreba ni stvaran problem.* A posebno ne kao promocijska uloga u socijalnom i gospodarskom smislu, što bi moglo imati presudnu ulogu u procesima integracije u društvo.
25. Konceptualizacija ustroja sustava odgoja i obrazovanja za Rome treba prihvatiti zahtjeve okružja (u okviru redovitoga školskog sustava) i Roma, i to prema stvaranju nove integrativne škole, a ne mehaničke rekonstrukcije postajeće. *Pojava dvostrukoga marginaliziranja romske djece u školi i sredini te neznatni rezultati često dovode do zamora i kod učitelja i kod djece. Školovanje romske djece imenitno je društveno pitanje.*
26. Najčešći izvori informiranja jesu *Hrvatska televizija i obitelj/prijateljski krug.*

Naselje

27. Analizom romskih naselja teško je otkriti elemente nužne za njihovu vjerodostojnu i praktično uporabljivu tipologiju. Ipak valja upozoriti na sljedeća obilježja: prvo je *položajno*. Ono nam dopušta razlikovati gdje su romske tvorbe smještene: u gradu, na selu ili na seoskom području. Drugo je obilježje *stupanj odvojenosti*. Jasno se razlikuju romske naseobine kao dijelovi postojećih naselja i romske naseobine kao samostojeće tvorevine. Treće je obilježje *genetičko*. Po njemu razlikujemo nastambe prvotno izgrađene za druge svrhe i nastambe podignute za obiteljsko stanovanje.
28. Predodžba o poželjnem naselju oslanja se na *čistoću i srodne ekolozijske pridjeve i na ne/romsku razliku*, točnije, na sličnost romskoga naselja s drugim, ne/romskim, naseljima. Uporaba riječi: romska i ne/romska naselja označuju razlike između naselja komunalno i gospodarski "normalnih" i naselja komunalno i gospodarski supstandardnih, koje se u istraživanju operativno kvalificiraju romskima. Aspiracijsko posezanje anketiranih za "neromskim" naseljima, dakle, upućuje na želju anketiranih za opremljenijim i nezapaštenim naseljem. To je želja za naseljem-koje-je-kao-svako-drugo. Ono time ne prestaje biti romsko, ako mislimo na odrednice romskog identiteta.
29. Sustavnom aktivnošću valja nastojati *aktivirati Rome* i motivirati ih da se zajednički napravi što više. Poslovna nebriga za naseljski okoliš posve je očita. Utjecajni čimbenik na fizionomiju romskih naseobina ima korijen u činjenici da su romski graditelji većinski "*divlji*" graditelji. Stoga je nužna njihova transformacija

u zajednicu kojoj neće biti svejedno kako i gdje živi i stanuje.

30. Smatramo zanimljivim upozoriti državne aktere razvoja da je nešto više od polovice broja anketiranih istaknulo želju za životom u naselju gdje romske zajednice *nema*, barem ne kao mjerodavna čimbenika u upravljanju i usmjeravanju razvitka naselja. Doduše, na drugoj strani, nešto manje od polovice broja anketirane skupine poželjnost naselja *izravno veže s prisutnošću romske zajednice* u takvu naselju. Ovaj se podatak može pročitati kao znak da se u romskoj populaciji pojavljuje podskupina koja akumulaciju životnih i društvenih uspjeha veže i sa slabljenjem "primarnih" veza s ostalim članovima romske skupine. Odabir neromskoga naselja kao poželjnoga povezan je nesumnjivo s orijentacijom na socijalni uspjeh. I ovo upućuje na činjenicu da romska skupina *nije homogena* u odnosu na središnje razvojno pitanje skupine: kako prekoračiti sjenu ruba i postati uspješnom skupinom, a pritom ne potisnuti tradicijske odrednice romskoga identiteta?
31. Izrazit utjecaj na život zajednice razdijeljen je u trokući: *stanovnici naselja - romske udruge - gradsko/općinsko poglavarstvo*. Civilne udruge, političke stranke, stručnjaci, vlada i ostalo, po mišljenju ispitanika, posve rubno utječe na stanje u romskom naselju. Međutim, odgovor na pitanje o tome što sama naseobinska zajednica može učiniti svodi se tek na *rubne poslove*, kakvi su odvoz smeća, čišćenje, uređivanje i slični. Na drugom je mjestu po broju anketiranih odgovor da zajednica ne može učiniti ništa.
32. Sadašnji je stambeni fond nedostatan, a vrlo je nizak i prostorni standard; manjka stambene površine, a i sobnost je nedostatna. Sami stanovi vrlo su loše opremljeni, evidentan je nedostatak osnovnih komunalnih priključaka (el. struja, tekuća voda), ali i namjenskih prostorija (kupaonica, WC). Stambeni objekti vrlo često imaju zemljani pod; zidovima, ako su i građeni od čvrsta materijala, manjka izolacija. Sve u svemu, uvjeti stanovanja toliko su loši da su vrlo često znatno ispod razine ljudskoga dostojanstva.
33. Subjektivna procjena ispitanika, iako postoji znatno nezadovoljstvo postojećom stambenom situacijom, često nije tako dramatična kakvom bi se očekivala s obzirom na spomenuta obilježja stambenoga fonda. No isto se tako *izraženim stambenim aspiracijama uočava da među anketiranim postoji skupina koja želi živjeti drugačije*.

Protiv romskoga siromaštva moguće se boriti širokim skupom aktivnosti, među kojima treba izdvojiti sljedeće:

1. *Poboljšati stambene uvjete* izgradnjom infrastrukture i razvojem javnih usluga, posebice u udaljenim i izoliranim romskim naseljima (razvoj cesta i telekomunikacija). Unapređenje stambenih uvjeta također prepostavlja razjašnjenje vlasničkih prava oko zemljišta na kojem Romi žive i poticanje lokalnih vlasti da pružaju usluge u samim romskim zajednicama.
2. *Povećati izglede Roma za zapošljavanje i zarađivanje* njihovim uključivanjem u trening programe, dosljedno antidiskriminacijsko zakonodavstvo i poticanje poslodavaca da zaposle Rome. Sigurno je da će se visoka romska nezaposlenost teško smanjiti, ne samo zbog nesklonosti poslodavaca prema romskim radnicima nego i zbog motiva dijela Roma da se registriraju kao nezaposleni. Poznato je da se dio Roma registrira u zavodima za zapošljavanje kako bi ostvarili određena socijalna prava.
3. *Poticati školovanje romske djece* ublažavanjem ili ukidanjem barijera koje obeshrabruju romsku djecu da uđu ili ostanu u obrazovnom procesu (ponekad romska djeца nemaju dovoljno hrane, odjeće ili obiteljske podrške da nastave školovanje). Važan je cilj povećati uključenost romske djece u predškolske institucije i olakšati pohađanje srednje škole. Jedna od realnih mogućnosti za dio Roma (uz veći broj učenika koji će završavati osnovnu i srednju školu i tako imati veći izbor za pro-nalaženje zaposlenja) jest poticanje starih obrta, kućne radinosti na novim osnovama (izradba suvenira, rukotvorina, uporabnih proizvoda koji se industrijski ne proizvode...), kako bi se omogućilo stjecanje prihoda na način na koji su navikli.
4. *Poboljšati pristup zdravstvenoj skrbi* zdravstvenim informiranjem, zdravstvenim kampanjama, češćom nazočnošću zdravstvenih radnika u romskim naseljima. S obzirom na životne uvjete, Romi su izloženiji nekim bolestima od ostalih, što znači da treba sustavnije pratiti njihovo zdravstveno stanje. Uostalom, prosječno trajanje života Roma za trećinu je kraće nego prosječni životni vijek ostalih. *Nužno je povećati svijest o važnosti zdravlja, posebice reproduktivnog.* Poticanje aktivnosti povezanih sa zdravlјem potrebno je poglavito među djecom.
5. *Baviti se problemima socijalne isključenosti Roma* kroz antidiskriminacijsko zakonodavstvo i praksu. Upoznati neromsku javnost sa životnim problemima Roma multi-

kulturnim obrazovanjem i učenjem o romskoj povijesti i kulturi. Sociokulturalni faktori utječu na pristup Roma socijalnim uslugama ili na njihovu komunikaciju s pružateljima usluga. Zbog slabijega poznавanja jezika ili izražavanja Romi mogu imati poteškoća u komunikaciji s učiteljima, liječnicima, lokalnim ili državnim službenicima. Slaba komunikacija i ukorijenjeni stereotipi na strani Roma i neroma pothranjuju međusobno nepovjerenje. Gotovo da nema Roma koji rade u javnim službama, koji bi na ovaj način pridonosili premošćivanju jaza između kultura.

6. *Transformirati programe socijalne pomoći* tako da ne stvaraju "kulturu socijalne ovisnosti" i "zamku siromaštva" (da ne obeshrabruju radnu inicijativu korisnika). Socijalna je pomoć važan izvor prihoda Roma i oni su *prezastupljeni* među korisnicima socijalne pomoći. Valjalo bi u većoj mjeri ugraditi komponentu rada u programe pomoći (javni radovi), kako bi se poboljšale i stekle radne vještine te kako bi se podigla razina upošljivosti. Isto tako, treba voditi računa o namjenskom trošenju sredstava socijalne pomoći, jer je u mnogim romskim naseljima sa siromaštvom povezan alkoholizam i drugi oblici neprihvatljiva ponašanja.
7. *Integrirati Rome u institucije širega društva* (obrazovne, ekonomske, socijalne, političke). Kao što neki autori upozoravaju, treba razlikovati isključenost iz zajednice i grupa kojima pojedinci pripadaju od isključenosti iz društva i društvenih institucija. Participacija u društvenim institucijama temelj je društvenoga statusa i osiguravanja materijalnih pretpostavki života. Osim toga, uključenost u institucije širega društva omogućuje interakciju s članovima neromskih i drugih romskih skupina, sudjelovanje u dominantnim vrijednostima društva. Intervencije trebaju biti usmjerene na pružanje više šansi za inicijativnost Roma te za smanjenje njihove izolacije i društvene isključenosti.
8. *Osigurati uključivanje Roma u projekte koji utječu na njihov život. Nužno je aktivno sudjelovanje Roma u projektima koji su njima namijenjeni.* "Izbavljenje" iz siromaštva i izolacije teško se može ostvariti isključivo izvana, bez angažmana samih Roma.
9. *Programe socijalne zaštite* - uz dio postojećih mjera kojima se Romi koriste - *ciljano usmjeriti prema pomoći u školovanju i projektima urbanizacije naselja.*
10. *Pronaći prikladne načine pomoći Romima da se samoorganiziraju.* Oni, naime, nisu (potpuno) izgradili svoju nacionalnu zajednicu, što otežava realizaciju dijela prava, a nisu pronašli ni zajednički program djelovanja. Već-

na Roma u Hrvatskoj i dalje je stvarno i formalno izvan udrugu i organizacija.

11. Prijeko je potrebno *obnoviti postojeći odgojno-obrazovni sustav, kao i postupno utemeljiti cjelovit i specifičan sustav odgoja i obrazovanja za Rome (izgradnja dječjih vrtića u romskim naseljima, bolja organizacija predškola...).*
12. Početne rezultate imamo i oni obvezuju i institucije države i romsku manjinsku zajednicu na *kooperativnost i realnost u pristupu*, kako bi hrvatski Romi očuvali svoj identitet, ali i prestali živjeti u getoiziranim, neurbani-ziranim naseljima, bez zaposlenja i uz socijalnu pomoć. U okviru svih problema vezanih uz napredak romske manjine, *uređenje prostora te urbanizacija i uređenje naselja u kojima žive Romi prioritetni je zadatak*. S druge strane, romska su naselja ili lokacije naseljene Romima najčešće izvan građevinskih područja, često na tuđem zemljишtu i gotovo redovito neodgovarajuće/loše komunalno opremljene.
13. *Romkinje imaju središnju ulogu u dinamici kućanstva i poboljšanju kvalitete života.* Kućanstvo je često središte rada, čuvanja djece i društvene interakcije Romkinja, pa su sve aktivnosti koje se odvijaju u tom prostoru njezina odgovornost (npr. ona je jedina dužna paziti da su djeca čista, nahranjena, naspavana i da su ispunila sve školske obveze itd.). Svi komunalni nedostaci i manjkava opremljenost kućanstava (osobito ako se uzimaju u obzir njihovi kumulativni efekti) utječu na zdravlje i sigurnost svih članova, *što posebno otežava život Romkinjama*. Istraživači su uočili da skučenost, isključenje struje ili drugih komunalija, neadekvatno grijanje i drugi problemi povezani s kvalitetom stanovanja mogu remetiti dječju sposobnost da se odmore ili pišu zadaće, ali da proizvodi i stres i depresiju u odraslim. Pristupiti problematičnom ponašanju romske djece u školi (pospani, nekoncentrirani, u prljavoj odjeći...) može biti uzaludno bez uočavanja mnogostrukih čimbenika u njihovoj obiteljskoj okolini (nema kreverte, nema mogućnosti pranja, nema asfaltiranih cesta...).
14. *Nedostatak obrazovnih i zdravstvenih ustanova* upućuje također na nepostojanje pozitivne uloge liječnika, nastavnika, odgajatelja koji bi poticali na višu kvalitetu života među Romima. Efekt nedovoljnoga zdravstvenog i obrazovnog standarda za Rome, naravno, mnogo više utječe na Romkinje, koje često snose punu odgovornost za zdravlje i obrazovanje obitelji. Romkinje su također točka kontakta romske zajednice s javnom zdravstvenom uslugom i obrazovnim institucijama. *Po-*

boljšavanje pristupa Romkinja zdravstvu i obrazovanju osnažilo bi skrb za cijelu romsku zajednicu.

15. *Programi za učenje kod kuće*, ciljano na Romkinje u Hrvatskoj, mogli bi se razvijati da bi obogatili njihove vještine, jer je većina njih uskraćena u obrazovanju. Poboljšavanje njihova znanja poboljšalo bi zdravlje, obrazovanje i skrb cijele romske zajednice.

BILJEŠKA

¹ Tek usput kažimo da ni hrvatsko društvo nije istraženo.

LITERATURA

REFERENCES

- Akoun, A. i Ansart, P. (Ed/Ur.) (1999.), *Dictionnaire de sociologie*. / Le petit Robert, Paris, Le Seuil.
- Arayici, A. (1998.), The Gypsy minority in Europe - some considerations. *International Social Science Journal*, br. 156.
- Avsec, T. (1998.), Problem integracije Roma leži u predrasudama, stereotipima i netoleranciji većinskog stanovništva. (The problem of integration lies in the prejudices, stereotypes and intolerance of the majority population). U: Romi u Hrvatskoj danas. (The Roma in Croatia today). Zagreb: Centar za direktnu zaštitu ljudskih prava (Centre for direct protection of human rights).
- Barthélémy, A. (1990.), Vocation et Mission des Tsiganes dans le Monde et dans l'Eglise U: *People on the move: apostolatus maris aeris migrantium exsulum nomadum itinerantium*, Vatican: Pontificium Consilium de Spirituali Migrantium atque Itinerantium Cura (str. 34–61).
- Bauman, K. J. (2003.), Extended Measures of Well-Being: Living Conditions in the United States' Household Economic Studies – Current Population Reports. US Census Bureau US Department of Commerce, Economics and Statistics Administration. <http://www.census.gov/prod/2003pubs/p70-80.pdf>
- Bežovan, G. (1987.), *Stanovanje i stambena kriza: stambene potrebe mladih radnika*. (*Living and the housing crisis: housing needs of young employees*), Radna zajednica RK SSOH, Zagreb.
- Bitu, N. (1999.), The Situation of Roma/Gypsy Women in Europe', Co-council of Europe, Strasbourg, 17 September 1999.
- Bourdieu, P. (1986.), *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. London: Routledge.
- Brody, G. H. i Flor, D. L. (1997.), Maternal Psychological Functioning, Family Processes and Child Adjustment in Rural Single-Parent African-American Families. *Developmental Psychology*, 33 (6): 1000-1011.
- Castles, S. (1995.), How nation-states respond to immigration and ethnic diversity. *New Community*, 21 (3): 293-308.
- Cifrić, I. (1998.), Pravo na životni prostor i ekološki suverenitet. (Right to a living space and ecological sovereignty) *Socijalno ekologija (Social ecology)*, 1-2: 35-53.
- Clapham, D. (2002.), Housing Pathways: A post-modern analytical approach, *Housing and Social Theory*, 19 (2).
- Clébert, J. P. (1967.), *Cigani (Gypsies)*. Zagreb: Stvarnost.
- Coupry, F. (1999.), *Les Gitans*. Editions Milan: Toulouse.
- Danova, S. i Russinov, R. (1998.), The ERRC in Croatia, *Roma Rights* summer: 49-57.

- Emigh, J. R. i Szelenyi, I. (Ur.) (2000.), *Poverty, Ethnicity, and Gender in Eastern Europe during the Market Transition*. Westport: Greenwood Press.
- Emigh, J. R., Fodor, E. i Szelenyi, I. (2000.), The Racialization and Feminization of Poverty? U: Emigh, J. R & Szelenyi, I. (Ur.), *Poverty, Ethnicity, and Gender in Eastern Europe during the Market Transition*. Westport: Greenwood Press.
- Fernandez-Armesto, F. (Ed./Prir.) (1997.), The Times: *Narodi Europe*. Zagreb, Naklada Zadro.
- Fonseca, I. (1995.), *Bury me Standing: The Gypsies and their Journey*. Vintage Books.
- Gans, H. (1968.), Culture and Class in the Study of Poverty: An Approach to Anti-Poverty Research. U: Moynihan, D. P. (Ur.), *On Understanding Poverty: Perspectives from the Social Sciences*. New York: Basic Books.
- Gans, H. (1995.), *The War against the Poor*. New York: Basic Books.
- Gheorghe, N. (1991.), Roma-Gypsy Ethnicity in Eastern Europe, *Social Research*, Vol. 58, No. 4.
- Gustierrez, A. L. S. (1995.), Spain. School Provision for Gitano Children, *Interface*, 19: 8-15.
- Hajnal, Z. (1995.), The Nature of Concentrated Urban Poverty in Canada and the United States, *Canadian Journal of Sociology*, 4: 497-528.
- Hodžić, A. (1985.), Životni standard romskih domaćinstava. (The life standard of Romani households) *Sociologija sela (Rural sociology)*, 87/90: 27-34.
- Housing-Health Indicators (2004.) - WHO technical meeting on Housing-Health Indicators *Summary report*, WHO Regional Office for Europe, http://www.euro.who.int/Document/NOH/house_indic_rep.pdf
- Hrvatić, N. i Ivančić, S. (2000.), Povjesno-socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj. (Historical-social features of the Roma in Croatia) *Društvena istraživanja (Journal for General Social Issues)*, 9 (46-47): 251-266.
- Human Rights Watch (1992.), *Struggling for Ethnic Identity: Czechoslovakia's Endangered Gypsies*. New York. <http://www.hrw.org/reports/1992/Czechoslovakia>
- Human Rights Watch (1993.), *Gypsies of Hungary*. New York. <http://www.hrw.org/doc?t=europw&cc=hungar>
- Katz, M. B. (1989.), *The Undeserving Poor*. New York: Pantheon Books.
- Katz, M. B. (Ur.) (1993.), *The 'Underclass' Debate*. Princeton: Princeton University Press.
- Kenrick, D. (1994.), *Gypsies: From India to the Mediterranean*, Toulouse, CRDP Midi-Pyrénées.
- Lewis, O. (1965.), *The Children of Sanchez*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Lewis, O. (1968.), *La Vida*. London: Panther Books.
- Luttmer, E. (2000.), Poverty and Inequality in Croatia, U: *Croatia Economic Vulnerability and Welfare Study*, Volume II: Technical Papers. Washington, D.C.: World Bank.
- MacDonald, R. (Ur.) (1997.), *Youth, the "Underclass" and Social Exclusion*. London and New York: Routledge.
- Macura, V., Cvejić, J., Ferenčak, M. i Petovar, K. (1997.), *Romska enklava Orlovske naselje*. (The Concept of Sustainable Renewal of the Eagle

- Nest Gypsy Enclave and Results), Beograd: Društvo za unapređivanje romskih naselja.
- Magdalenić, I. (1995.), Seoska i gradska maloljetnička delinkvencija u Međimurju. *Sociologija sela*, br. 1-4.
- Magdalenić, I. (1998.), Asimilacija, integracija, mimikrija - o društvenom položaju Roma. (Assimilation, Integration, and Mimicry - on the social position of the Roma). U: Romi u Hrvatskoj danas (In: The Roma in Croatia today), Zagreb: Centre for direct protection of Human Rights.
- Matasović, J. (1928.), *Cigani u doba terezijanstva i jozefinizma. (Gypsies during Theresa's and Joseph's rule)*, Zagreb, Narodna starina.
- Mendras, H. (1986.), *Seljačka društva. Elementi za jednu teoriju seljaštva*, Zagreb, Globus.
- McLoyd, V. i Wilson, L. (1991.), The Strain of Living Poor: Parenting, Social Support and Child Mental Health. U: A. C. Huston (Ur.), *Children in Poverty*, str. 105-135, NY: Cambridge University Press.
- Mijatović, A. i Previšić, V. (Ur.) (1999.), *Demokratska i interkulturna obilježja srednjoškolaca u Hrvatskoj*. (Democratic and intercultural features of secondary school students in Croatia), Zagreb: Interkultura.
- Mincy, R. B. (1996.), The Underclass: Concept, Controversy, and Evidence. U: Danziger, S., Sandefur, G., Weinberg, D. (Ur.), *Confronting poverty: Prescriptions for change*, New York: Russell Sage Foundation, Cambridge: Harvard University Press.
- Mitrović, A. (1990.), *Na dnu: Romi na granicama siromaštva*. (At the bottom: The Roma at the edge of poverty), Beograd: Naučna knjiga.
- Mršević, Z. (2000.), Filthy, Old and Ugly Gypsy Women from Serbia. U: *Global Critical Race Feminism: An International Reader*, NY: New York University Press.
- Nacionalni program za Rome (The National Programme for the Roma) (2003.), Vlada Republike Hrvatske (The Government of the Republic of Croatia).
- Novara, D. (1990.), Scolarizzazione, *Zingari oggi*, Torino, 6: 10-11.
- Ogbu, J. (1978.), *Minority Education and Caste: The American System in Cross-Cultural Perspective*, New York: Academic Press.
- Park, J., Turnbull, A. P. & Turnbull III, M. R. (2002.), Impacts of Poverty on the Quality of Life in Families of Children with Disabilities. 68 (2): 151-70. http://journals.sped.org/EC/Archive_Articles/VOL68NUMBER2WINTER2002_EC_Article-1.pdf
- Pomykala, A. i Holt, S. (2002.), Romani Women – A Priority for European Public Health Policy. Monitoring human rights and the rule of law in Europe eumap.org <http://www.eumap.org/journal/features/2002/sep02/romowomenprior/>
- Posavec, K. (1996.), Odgoj i izobrazba Roma – Prema demokratizaciji i interkulturnom učenju. (The education of the Roma – Towards democratisation and intercultural learning), *Nevo drom - Novi put*, Zagreb, 1: 24-25.
- Posavec, K. (2000.), Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Evropi – od izgona do integracije. (The socio-cultural features and status of the Roma in Europe – from exile to integration), *Društvena istraživanja*, 9 (46-47): 229-250.
- Refugee Women's Resource Project, Asylum Aid, March (2002.), "Romani Women from Central and Eastern Europe: A 'Fourth World', or Experience of Multiple Discrimination." <http://www.asylumaids.org.uk/Publication/Roma%20reports>

- Ringold, D. (2000.), Roma and the Transition in Central and Eastern Europe: Trends and Challenges. Washington, DC: World Bank <http://Inweb18.worldbank.org/>
- Ringold, D., Orenstein, M. A. i Wilkens, E. (2003.), *Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle*. Washington, D.C.: World Bank.
- Rogić, I. (1990.), *Stanovati i biti - Rasprave iz sociologije stanovanja. (Living and Being - Discussions from the sociology of living)*, Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Rosandić, D. (1983.), *Riječ materinska. (The Mother-Tongue)*, Zagreb, Školske novine.
- Sherman, A. (1994.), *Wasting America's Future: The Children's Defence Fund Report on the Costs of Child Poverty*. Boston: Beacon Press.
- Spajić, V. (1996.), Antropološko konstruiranje etniciteta. (The anthropological constitution of ethnicity) *Društvena istraživanja (Journal for General Social Issues)*, 2 (22): 273-292.
- Statistički ljetopis (Statistical Yearbook) Republike Hrvatske (2001.), Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (Central Bureau of Statistics Republic of Croatia).
- Stewart, M. (2000.), Spectres of the Underclass. U: Emigh, J. R i Szelenyi, I. (Ur.), *Poverty, Ethnicity, and Gender in Eastern Europe During the Market Transition*. Westport: Greenwood Press.
- Stewart, M. (2002.), Deprivation, the Roma and 'the underclass', U: Hann, C. M. (Ur.), *Postsocialism: Ideas, Ideologies and Practices in Eurasia*. London: Routledge.
- Szekelyi, M., Csepeli, G. i Orkeny, A. (2003.), Ambitious education: the role of family, school and friends in the development of successful Romany life courses, *Romani Studies* 5, Vol. 13, No. 1. str. 53-72.
- Szelenyi, I. (2001.), *Poverty under Post-Communist Capitalism - The Effects of Class and Ethnicity in a Cross National Comparison*, paper presented at workshop "Culture and Poverty", Central European University, November 30 - December 2.
- Šporer, Ž. (2004.), Koncept društvene isključenosti. (The concept of social exclusion) *Društvena istraživanja (Journal for General Social Issues)*, 1-2: 171-193.
- Štambuk, M. (2000.), Romi u Hrvatskoj devedesetih. (The Roma in Croatia during the nineties) *Društvena istraživanja (Journal for General Social Issues)*, 9 (46-47): 291-315.
- Štambuk, M. (2000.), Romi u društvenom prostoru Hrvatske. (The Roma in social spaces of Croatia) *Društvena istraživanja (Journal for General Social Issues)*, 9 (46-47): 197-210.
- Štambuk, M., Rogić, I. i Mišetić, A. (2002.), *Prostor iza. (The space beyond)*, Zagreb: Institut Pilar.
- Šućur, Z. (2000.), Romi kao marginalna skupina. (The Roma as a marginal group) *Društvena istraživanja (Journal for General Social Issues)*, 9 (46-47): 211-227.
- Šućur, Z. (2001.), *Siromaštvo: teorije, koncepti i pokazatelji. (Poverty: theory, concepts and indicators)*, Zagreb: Pravni fakultet.
- Šućur, Z. (2004.), Utjecaj sociodemografskih čimbenika na poimanje romskog roditeljstva i odrastanja. (The influence of socio-demographic factors on the conception of Romani parenting and growing up), *Društvena istraživanja (Journal for General Social Issues)*, 4-5: 843-865.

- Theodosiou, A. (2003.), "Be-longing" in a "doubly occupied place": The Parakalamos Gypsy musicians, *Romani Studies* 5, Vol. 13, No. 2, str. 25–58.
- The social report (2004.) - Indicators of social wellbeing in New Zealand, Ministry of Social Development, <http://www.socialreport.msd.govt.nz/2004/documents/social-report-2004.pdf>
- Vašečka, M. i Radičova, I. (2001.), Problems of Social Exclusion and Double Marginalization of Romania Slovakia after 1989. www.euintegration.net/data/doc_publications/33/Social%Exclusion_Roma_Slovakia_Vasecka.pdf
- Wilson, W. J. (1987.), *The Truly Disadvantaged*. Chicago: The University of Chicago Press.
- World Bank (2000.), *Croatia Economic Vulnerability and Welfare Study*. Washington, D.C.: World Bank.
- Žerjavić, V. (1989.), Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu. (Population losses: Yugoslavia in the Second World War), Zagreb.
- Županov, J. (1995.), *Poslijе potopa*. (After deluge), Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Izvori (Sources)

- *** (2002.), Lokaliteti naseljeni Romima 1, 2 (The localities of settled Roma 1, 2) Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja, Zagreb (polupublikacija).
- Popisi stanovništva i kućanstava, Državni zavod za statistiku, Zagreb.

TABLIČNI
PREGLED
REZULTATA
ANKETNOG
ISTRAŽIVANJA

REVIEW OF TABLES
WITH SURVEY
RESEARCH RESULTS

Tablica I. Lokacije na kojima su obavljena anketiranja te veličina uzorka
Table I Locations at which surveys were conducted and the size of samples

Županija / County	Lokacije / Locations	N	%
Zagreb i Zagrebačka županija / City of Zagreb and County of Zagreb	Kozari Bok		
	Borongaj		
	Ferenščica		
	Plinarsko naselje		
	Livadarski odvojak		
	Petruševac		
	Peščenica	112	11,6
	Dubrava		
	Struge		
	Sopot		
	Savica		
	Sopnica		
Sisačko-moslavačka / County of Sisak-Moslavina	Požarinje		
	Lukavec		
	Capraške Poljane		
	Palanjak	96	9,9
	Kutina - Radićeva		
	Strmec Podravski		
	Ludbreg	80	8,3
	Sveti Đurđ		
	Škurinje	90	9,3
	Rujevica		
	Slavonski Brod	100	10,3
	Bolman		
Osječko-baranjska / County of Osijek-Baranja	Darda		
	Tordinci		
	Tenja	100	10,3
	Beli Manastir		
	Velika Bara (Šangaj)		
	Bistrinci		

Tablica 1. (nastavak) Lokacije na kojima su obavljena anketiranja te veličina uzorka
Table 1 (continued) Locations at which surveys were conducted and the size of samples

Županija / County	Lokacije / Locations	N	%
Istarska / County of Istria	Pula - Šijana		
	Pula - Centar	98	10,1
	Pula - Monte Zaro		
	Vodnjan		
Međimurska / County of Međimurje	Kotoriba		
	Donja Dubrava		
	Goričan	217	22,4
	Kuršanec		
	Lončarevo		
Ostalo (Koprivničko-križevačka i Karlovačka) / Other (Counties of Koprivnica-Križevci and Karlovac)	Piškorevec		
	Durđevac - Stiska		
	Puškarići	75	7,7
	Oštarije		
UKUPNO / TOTAL		968	100,0

Tablica 2. Sociodemografska obilježja ispitanika (%)
Table 2 The socio-demographic features of the respondents (%)

		Zagreb	Sisačko- -moslavacka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Kućedomačin / Household head	Da / Yes	62,2	88,5	83,8	74,2	66,0	64,0	29,6	83,1	90,7	71,7
	Ne / No	37,8	11,5	16,3	25,8	34,0	36,0	70,4	16,9	9,3	28,3
Spol / Sex	Muški / Male	57,1	59,4	67,5	45,6	71,0	43,0	40,8	45,4	56,8	52,8
	Ženski / Female	42,9	40,6	32,5	54,4	29,0	57,0	59,2	54,6	43,2	47,2
Dob / Age	18-29	39,3	37,9	48,7	35,6	53,0	28,0	34,7	41,1	36,5	39,5
	30-39	34,8	29,5	26,9	23,3	22,0	31,0	28,6	32,1	35,1	29,6
	40-49	11,6	22,1	7,7	32,2	11,0	25,0	18,4	12,9	17,6	17,1
	50 i više / 50 and over	14,3	10,5	16,7	8,9	14,0	16,0	18,4	13,9	10,8	13,8
Bračni status / Marital status	U braku / Married	54,1	62,5	46,3	74,4	69,0	65,0	69,1	38,9	48,0	56,5
	Izvanbračna zajednica / Out of wedlock	24,3	31,3	41,3	8,9	4,0	15,0	11,3	45,8	41,3	26,7
	Razveden(a) / Divorced	2,7	1,0	0,0	4,4	0,0	3,0	0,0	1,9	1,3	1,7
	Uдовач (udovica) / Widowed	6,3	4,2	6,3	2,2	5,0	7,0	6,2	7,9	5,3	5,9
	Neoženjen/neudana / Unmarried	12,6	1,0	6,3	10,0	22,0	10,0	13,4	5,6	4,0	9,2

Tablica 2. (nastavak) Sociodemografska obilježja ispitanika (%)
 Table 2 (continued) The socio-demographic features of the respondents (%)

	Zagreb	Sisacko- -moslavacka	Varazdinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Ospecko- -baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Mjesto rođenja / Place of birth										
U mjestu boravka / In place of residence	47,7	41,9	42,5	36,4	43,2	46,0	13,3	49,5	54,3	42,3
U županiji (u kojoj ima mjesto boravka) / In county (where they now reside)	0,0	37,6	30,1	0,0	0,0	48,0	4,1	32,8	34,3	21,5
U regiji (u kojoj ima mjesto boravka) / In the region (where they now reside)	2,7	3,2	15,1	0,0	13,7	1,0	0,0	3,4	5,7	4,5
Negdje drugdje u Hrvatskoj / Somewhere else in Croatia	13,5	3,2	5,5	0,0	14,7	1,0	4,1	13,2	5,7	7,7
U inozemstvu / Abroad	36,0	14,0	6,8	63,6	28,4	4,0	78,6	1,0	0,0	24,0
Obrazovanje / Education										
Bez škole / No schooling	35,7	40,6	30,0	27,8	28,0	23,0	20,4	34,3	42,7	31,5
1-4 razr. OŠ / 1-4 primary school	18,8	16,7	31,3	13,3	20,0	21,0	14,3	38,9	30,7	24,4
Nepotpuna OŠ / Unfinished primary school	11,6	20,8	21,3	25,6	29,0	24,0	29,6	16,7	18,7	21,2
OŠ / Primary school	24,1	15,6	15,0	23,3	18,0	24,0	31,6	6,0	5,3	17,1
Srednja škola / Secondary school	9,8	6,3	2,5	10,0	5,0	8,0	4,1	4,2	2,7	5,8
Zaposlen / Employed										
Da / Yes	1,8	11,5	5,0	22,2	9,0	4,0	27,6	3,7	0,0	8,8
Ne / No	98,2	88,5	95,0	77,8	91,0	96,0	72,4	96,3	100	91,2
Nacionalnost / Nationality										
Rom	96,4	90,6	100	92,2	90,9	90,0	100	97,2	89,3	94,5
Ostalo / Other	3,6	9,4	0,0	7,8	9,1	10,0	0,0	2,8	10,7	5,5
Vjeroispovijed / Religion										
Katolička / Catholic	16,1	51,0	93,8	1,1	8,0	55,0	1,0	89,4	98,7	49,0
Islamska / Islam	71,4	0,0	0,0	96,7	7,0	0,0	96,9	0,5	0,0	27,9
Pravoslavna / Orthodox	7,1	42,7	0,0	0,0	64,0	38,0	0,0	0,0	0,0	15,6
Ne pripada ni jednoj vjeroispovijedi / Does not belong to a religion	5,4	6,3	6,3	2,2	15,0	5,0	2,0	10,2	1,3	6,6
Ostalo / Other	0,0	0,0	0,0	0,0	6,0	2,0	0,0	0,0	0,0	0,8
Govore li hrvatski / Speaks Croatian										
Ne / No	3,6	0,0	8,8	2,2	3,0	4,0	6,1	9,2	0,0	4,8
Da / Yes	96,4	100	91,3	97,8	97,0	96,0	93,9	90,8	100	95,2
Romski dijalekt / Romani dialect										
Romani chib	48,2	8,0	3,8	50,0	8,0	6,1	87,6	2,3	0,0	22,3
Ljimba d' bjaš	4,5	52,3	87,5	1,1	39,0	63,6	0,0	77,8	56,0	45,4
Ostalo / Other	7,1	28,4	2,5	4,4	31,0	15,2	9,3	16,7	13,3	14,6
Ne govori ni jedan / Does not speak any	40,2	11,4	6,3	44,4	22,0	15,2	3,1	3,2	30,7	17,8
Porodaj / Birth										
U medicinskoj ustanovi / In a health institution	56,8	73,4	70,9	53,3	75,0	47,0	62,2	63,3	81,3	64,7
Doma, u kući / At home	43,2	22,3	27,8	46,7	24,0	51,0	37,8	36,1	18,7	34,2
Drugdje / Elsewhere	0,0	4,3	1,3	0,0	1,0	2,0	0,0	0,7	0,0	1,1

Tablica 3. Povjerenje u institucije (srednje ocjene)

Table 3 Trust in institutions (average ratings)

	Zagreb	Sisačko- -moslavacka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osičko- -baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Vojska / Army	3,71	3,94	4,01	3,96	3,62	3,64	3,74	3,80	4,12	3,82
Znanstvene institucije / Scientific institutions	3,34	3,41	3,60	3,75	3,18	3,17	3,35	3,52	3,76	3,45
Pravni sustav/sudstvo / Legal system/courts	3,13	3,40	3,68	3,69	3,17	3,22	3,12	3,32	3,68	3,35
Tisk / Press	2,59	3,25	3,50	3,57	2,93	2,91	2,85	3,18	3,47	3,12
Televizija / Television	3,31	3,70	4,09	3,82	3,38	3,25	3,26	3,72	4,00	3,60
Policija / Police	3,06	3,94	3,91	3,89	3,68	3,59	3,48	3,30	3,85	3,57
Vlada / Government	3,10	3,31	3,39	3,52	3,29	3,13	2,75	3,39	3,69	3,28
Sabor / Parliament	3,08	3,34	3,24	3,58	3,16	2,97	2,71	3,37	3,61	3,23
Lokalna samouprava / Local self-government	3,11	3,27	3,18	3,63	3,15	3,21	3,12	3,18	3,71	3,26
Romske udruge / Romani associations	3,05	2,96	3,28	4,31	3,01	3,30	3,86	3,07	3,17	3,29
Vijeće romske nacionalne manjine / Council of Romani national minorities	2,86	2,89	3,39	4,28	3,08	3,44	3,81	3,09	3,28	3,30
Nevladine organizacije / Non-governmental organisations	2,76	2,76	2,68	3,69	2,72	3,03	3,01	2,90	3,20	2,95
Crkva / Church	3,81	3,70	3,96	4,18	3,31	3,82	3,52	4,17	4,55	3,90

Ponudeni su bili odgovori: *uopće nemam povjerenja* (1), *uglavnom nemam povjerenja* (2), *nisam siguran* (3), *uglavnom imam povjerenja* (4) te *imam potpuno povjerenje* (5)

Answers that were offered included: *I don't trust at all* (1), *I mainly don't trust* (2), *I'm not sure* (3), *I mainly trust* (4) and *I completely trust* (5)

Tablica 4. Važnost koju ispitanici pridaju pojedinim vrijednostima društvenoga i individualnoga života (srednje ocjene)

Table 4 The importance respondents give to particular values related to social and individual life (average ratings)

	Zagreb	Sisačko- -moslavacka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osičko- -baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Brak / Marriage	4,56	4,78	4,60	4,89	4,84	4,85	4,78	4,55	4,73	4,71
Djeca / Children	4,89	4,96	4,85	4,98	4,70	4,91	4,94	4,94	4,92	4,90
Rad / Work	4,73	4,60	4,65	4,91	4,78	4,76	4,83	4,49	4,79	4,70
Znanje i vještine / Knowledge and skills	4,55	4,52	4,39	4,79	4,57	4,57	4,42	4,38	4,73	4,52
Završena škola / Finished school	4,44	4,58	4,38	4,70	4,32	4,37	3,96	4,35	4,64	4,40
Poštjenje / Honesty	4,85	4,83	4,84	4,99	4,84	4,87	4,87	4,82	4,81	4,85
Prijateljstvo / Friendship	4,78	4,74	4,74	4,97	4,92	4,86	4,89	4,64	4,85	4,80
Slobodno vrijeme / Leisure time	4,58	4,19	4,02	4,83	4,46	4,31	4,33	4,28	4,57	4,38
Ljubav / Love	4,64	4,68	4,77	4,96	4,83	4,85	4,80	4,50	4,77	4,72
Seksualni život / Sex life	4,34	4,58	4,49	4,88	4,58	4,49	4,20	4,08	4,46	4,40
Zaštita okoliša / Protection of environment	4,37	4,66	4,46	4,72	4,72	4,51	3,95	4,47	4,69	4,49

Tablica 4. (nastavak) Važnost koju ispitanici pridaju pojedinim vrijednostima društvenoga i individualnoga života (*srednje ocjene*)
Table 4 (continued) The importance respondents give to particular values related to social and individual life (*average ratings*)

	Zagreb	Sisačko- -moslavačka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osjičko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Politika / Politics	1,58	1,74	1,86	3,64	1,95	2,35	2,44	2,05	1,89	2,14
Vjera / Religion	4,08	4,03	4,10	4,71	4,13	3,96	4,60	4,25	4,55	4,26
Nacija / Nation	4,03	3,85	3,41	4,77	3,67	3,55	4,16	3,59	3,99	3,85
Novac / Money	4,64	4,75	4,60	4,85	4,64	4,63	4,85	4,65	4,67	4,69
Sloboda / Freedom	4,90	4,77	4,77	4,99	4,93	4,87	4,92	4,73	4,89	4,85
Ravnopravnost spolova / Equality of the sexes	4,38	4,32	4,00	4,94	4,56	4,54	4,39	4,25	4,77	4,43
Zdravlje / Health	4,97	5,00	4,84	5,00	4,98	4,95	4,99	4,94	4,99	4,96

Ponuđeni su bili odgovori: *uopće nije važno* (1), *uglavnom nevažno* (2), *nisam siguran* (3), *uglavnom važno* (4) te *vrlo važno* (5)

Answers that were offered included: *not important at all* (1), *mainly unimportant* (2), *I'm not sure* (3), *mainly important* (4) and *very important* (5)

Tablica 5. Osjećaju li se ispitanici, kao Romi, poštovani u društvu? (%)

Table 5 Do the respondents, as Roma, feel respected in society?(%)

	Zagreb	Sisačko- -moslavačka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osjičko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Ne / No	20,7	17,4	10,0	4,4	12,2	16,0	16,7	21,0	7,4	15,3
Da / Yes	79,3	82,6	90,0	95,6	87,8	84,0	83,3	79,0	92,6	84,7

Tablica 6. Što po mišljenju ispitanika najbolje opisuje Rome (%)

Table 6 What best describes the Roma according to the respondents (%)

	Zagreb	Sisačko- -moslavačka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osjičko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Folklor / Folklore	19,6	8,5	2,5	19,1	20,0	18,0	28,6	3,3	9,9	13,5
Tipični obrti / Typical trades	5,4	2,1	5,0	12,4	7,0	3,0	1,0	,9	2,8	4,0
Običaji / Customs	24,1	9,6	7,5	41,6	11,0	8,0	46,9	6,5	7,0	17,0
Siromaštvo / Poverty	45,5	64,9	80,0	18,0	33,0	63,0	6,1	74,9	62,0	52,0
Jezik / Language	3,6	13,8	5,0	3,4	25,0	6,0	17,3	11,6	12,7	11,1
Ostalo / Other	1,8	1,1	,0	5,6	4,0	2,0	,0	2,8	5,6	2,5

Tablica 7. Domaćinstvo živi u: (%)
Table 7 The household lives in: (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Stan / Flat	8,9	,0	2,5	,0	2,0	16,0	26,5	,9	,0	6,0
Kuća / House	58,0	88,5	78,8	62,2	96,0	80,0	50,0	77,9	77,3	74,5
Baraka (napuštena na gradilištu) / Barracks (abandoned at building sites)	14,3	5,2	5,0	16,7	1,0	4,0	23,5	8,3	2,7	9,1
Daščara - koliba (od lima, drva, kartona) / Board hut - shack (from sheet metal, wood, cardboard)	16,1	4,2	10,0	20,0	1,0	,0	,0	12,9	20,0	9,5
Ostalo / Other	2,7	2,1	3,8	1,1	,0	,0	,0	,0	,0	,9

Tablica 8. Godina izgradnje (ili zadnjega preuređenja) stambenog objekta (%)
Table 8 Year of construction (or last alteration) of dwelling (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
do 1949. / until 1949	8,2	2,2	,0	,0	,0	5,5	5,0	,0	1,5	2,2
1950. – 1959.	2,1	2,2	1,3	,0	,0	11,0	1,7	,0	3,0	2,1
1960. – 1969.	8,2	2,2	2,7	5,1	10,8	25,3	,0	2,0	3,0	6,4
1970. – 1979.	4,1	7,7	5,3	10,3	8,6	12,1	,0	5,4	10,6	7,0
1980. – 1989.	19,6	12,1	10,7	26,9	18,3	15,4	10,0	14,4	9,1	15,4
1990. – 1999.	41,2	38,5	30,7	26,9	32,3	15,4	51,7	43,6	43,9	36,5
2000. – 2004.	16,5	35,2	49,3	30,8	30,1	15,4	31,7	34,7	28,8	30,4

Tablica 9. Površina kuće/stana (%)
Table 9 Area of dwelling (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
do 10 m ² / up to 10 m ²	20,5	5,3	26,3	3,3	7,0	3,0	,0	17,1	13,3	11,3
10-20 m ²	10,7	24,2	18,8	5,6	8,0	17,2	,0	28,6	37,3	17,6
20-35 m ²	15,2	26,3	18,8	12,2	17,0	34,3	9,2	25,3	18,7	20,4
35-50 m ²	17,0	14,7	12,5	22,2	12,0	17,2	31,6	10,6	18,7	16,6
50-75 m ²	20,5	18,9	11,3	15,6	38,0	8,1	24,5	8,3	10,7	16,6
75 m ² i više / 75 m ² and over	16,1	10,5	12,5	41,1	18,0	20,2	34,7	10,1	1,3	17,6

Tablica 10. Broj spavačih soba (%)
Table 10 Number of bedrooms (%)

	Zagreb	Sisačko- -moslavačka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Ni jedna / Not one	29,5	22,1	20,0	13,3	8,0	8,0	11,2	35,5	30,7	21,6
Jedna / One	30,4	36,8	52,5	16,7	33,0	50,0	36,7	40,6	52,0	38,5
Dvije / Two	19,6	33,7	17,5	50,0	36,0	27,0	24,5	18,4	13,3	25,9
Tri / Three	8,9	6,3	7,5	15,6	19,0	10,0	9,2	3,2	2,7	8,6
Četiri i više / Four and over	11,6	1,1	2,5	4,4	4,0	5,0	18,4	2,3	1,3	5,5

Tablica 11. Ima li svaki član domaćinstva svoju postelju? (%)
Table 11 Does each member of the household have their own bed? (%)

	Zagreb	Sisačko- -moslavačka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Ne / No	42,9	41,1	53,8	53,3	21,0	23,0	39,8	64,1	46,7	45,0
Da / Yes	57,1	58,9	46,3	46,7	79,0	77,0	60,2	35,9	53,3	55,0

Tablica 12. Vrsta materijala od kojeg je kuća građena (%)
Table 12 Type of building materials (%)

	Zagreb	Sisačko- -moslavačka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Drvo / Wood	21,4	12,6	2,5	30,0	1,0	,0	,0	3,7	34,7	10,3
Cigla, kamen, betonski blokovi / Bricks, stone, concrete blocks	73,2	86,3	92,5	57,8	99,0	87,0	100	94,9	65,3	85,7
Karton, lim / Cardboard, sheet metal	1,8	1,1	2,5	4,4	,0	,0	,0	1,4	,0	1,2
Ostalo / Other	3,6	,0	2,5	7,8	,0	13,0	,0	,0	,0	2,7

Tablica 13. Vlasnički status (%)
Table 13 Ownership status (%)

	Zagreb	Sisačko- -moslavačka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Vlasnik stana / Owner of dwelling	58,0	87,4	91,3	63,3	76,0	59,0	29,4	91,2	92,0	73,9
Ostalo / Other	42,0	12,6	8,8	36,7	24,0	41,0	70,6	8,8	8,0	26,1

Tablica 14. Opremljenost domaćinstva (%)
Table 14 Level of equipment and facilities in the household (%)

	Zagreb			Sisačko-moslavačka			Varaždinska		
	Da / Yes	Ne / No	Namjerava nabaviti / Intends to obtain	Da / Yes	Ne / No	Namjerava nabaviti / Intends to obtain	Da / Yes	Ne / No	Namjerava nabaviti / Intends to obtain
Električnu struju / Electricity	79,5	17,0	3,6	67,7	28,1	4,2	51,3	32,5	16,3
Vodovod / Waterworks	57,1	38,4	4,5	60,4	38,5	1,0	13,8	66,3	20,0
Bunar ili pumpu u dvorištu / Well or pump in yard	25,2	74,8	,0	42,7	56,3	1,0	60,0	40,0	,0
Kanalizaciju / Sewerage	53,6	42,9	3,6	6,3	90,6	3,1	8,8	76,3	15,0
Kuhinju / Kitchen	67,0	32,1	,9	65,3	34,7	,0	57,5	33,8	8,8
Kupaonicu / Bathroom	58,9	40,2	,9	22,9	74,0	3,1	17,5	66,3	16,3
WC u kući / Indoor toilet	57,1	42,0	,9	16,7	80,2	3,1	7,5	78,8	13,8
WC u dvorištu / Outdoor toilet	33,9	66,1	,0	72,9	27,1	,0	60,0	33,8	6,3
Hladnjak / Fridge	76,8	22,3	,9	40,6	58,3	1,0	49,4	48,1	2,5
Ledenicu / Freezer	46,4	51,8	1,8	66,7	33,3	,0	58,8	40,0	1,3
Perilicu rublja / Washing machine	58,9	38,4	2,7	16,7	80,2	3,1	25,0	67,5	7,5
Televizor / Television	83,9	14,3	1,8	81,3	18,8	,0	80,0	18,8	1,3
Video ili DVD / Video or DVD	53,6	45,5	,9	25,0	75,0	,0	12,5	87,5	,0
Bicikl / Bicycle	47,3	50,9	1,8	74,0	26,0	,0	63,8	33,8	2,5
Motorkotač / Motorcycle	5,4	92,8	1,8	2,1	97,9	,0	2,5	97,5	,0
Automobil / Car	46,4	52,7	,9	46,9	53,1	,0	35,0	62,5	2,5
Kuću za odmor / Holiday house	,9	99,1	,0	,0	100	,0	5,1	94,9	,0
Osobno računalo / PC	9,8	89,3	,9	,0	100	,0	,0	100	,0
Satelitsku antenu / Satellite antenna	30,4	67,9	1,8	5,2	94,8	,0	15,0	83,8	1,3
Telefon / Telephone	36,9	62,2	,9	40,6	59,4	,0	43,8	53,8	2,5
Mobilni telefon / Mobile phone	68,8	30,4	,9	25,0	75,0	,0	28,8	71,3	,0
Radio / Radio	64,9	35,1	,0	60,4	38,5	1,0	62,5	37,5	,0

Tablica 14. (nastavak) Opremljenost domaćinstva (%)
Table 14 (continued) Level of equipment and facilities in the household (%)

	Primorsko-goranska			Brodsko-posavska			Osječko-baranjska		
	Da / Yes	Ne / No	Namjerava nabaviti / Intends to obtain	Da / Yes	Ne / No	Namjerava nabaviti / Intends to obtain	Da / Yes	Ne / No	Namjerava nabaviti / Intends to obtain
Električnu struju / Electricity	91,1	8,9	,0	80,0	9,0	11,0	91,9	8,1	,0
Vodovod / Waterworks	82,2	17,8	,0	59,0	19,0	22,0	52,5	46,5	1,0
Bunar ili pumpu u dvorištu / Well or pump in yard	4,4	93,3	2,2	32,0	61,0	7,0	45,5	52,5	2,0
Kanalizaciju / Sewerage	13,3	86,7	,0	8,0	70,0	22,0	25,0	72,0	3,0
Kuhinju / Kitchen	85,6	13,3	1,1	63,6	26,3	10,1	85,0	13,0	2,0
Kupaonicu / Bathroom	65,6	33,3	1,1	32,0	48,0	20,0	38,0	57,0	5,0
WC u kući / Indoor toilet	70,0	28,9	1,1	32,0	55,0	13,0	41,0	54,0	5,0
WC u dvorištu / Outdoor toilet	41,1	57,8	1,1	88,0	11,0	1,0	86,0	14,0	,0
Hladnjak / Fridge	95,5	4,5	,0	81,0	15,0	4,0	83,0	17,0	,0
Ledenicu / Freezer	48,9	50,0	1,1	66,0	32,0	2,0	51,0	49,0	,0
Perilicu rublja / Washing machine	73,3	26,7	,0	62,0	33,0	5,0	55,0	42,0	3,0
Televizor / Television	96,7	3,3	,0	96,0	3,0	1,0	90,0	10,0	,0
Video ili DVD / Video or DVD	59,6	40,4	,0	55,0	43,0	2,0	31,0	69,0	,0
Bicikl / Bicycle	20,2	78,7	1,1	90,0	10,0	,0	74,0	26,0	,0
Motorkotač / Motorcycle	2,2	97,8	,0	6,1	92,9	1,0	2,0	98,0	,0
Automobil / Car	37,1	61,8	1,1	32,0	61,0	7,0	22,0	78,0	,0
Kuću za odmor / Holiday house	,0	98,9	1,1	3,0	95,0	2,0	5,0	94,0	1,0
Osobno računalo / PC	5,7	93,2	1,1	7,1	87,9	5,1	3,0	96,0	1,0
Satelitsku antenu / Satellite antenna	65,2	33,7	1,1	31,0	66,0	3,0	14,0	86,0	,0
Telefon / Telephone	58,9	41,1	,0	37,0	60,0	3,0	52,0	44,0	4,0
Mobilni telefon / Mobile phone	65,6	34,4	,0	41,0	55,0	4,0	39,0	56,0	5,0
Radio / Radio	73,0	27,0	,0	81,0	18,0	1,0	85,0	14,0	1,0

Tablica 14. (nastavak) Opremljenost domaćinstva (%)
Table 14 (continued) Level of equipment and facilities in the household (%)

	Istarska		Međimurska		Ostalo / Other		Ukupno uzorak / Total sample		
	Da / Yes	Ne / No	Namjerava nabaviti / Intends to obtain	Da / Yes	Ne / No	Namjerava nabaviti / Intends to obtain	Da / Yes	Ne / No	Namjerava nabaviti / Intends to obtain
Električnu struju / Electricity	76,5	23,5	,0	61,8	28,6	9,7	77,3	17,3	5,3
Vodovod / Waterworks	76,5	23,5	,0	24,9	66,8	8,3	62,7	36,0	1,3
Bunar ili pumpu u dvorištu / Well or pump in yard	13,4	86,6	,0	51,6	48,4	,0	24,0	76,0	,0
Kanalizaciju / Sewerage	77,6	20,4	2,0	3,7	88,9	7,4	4,0	92,0	4,0
Kuhinju / Kitchen	86,7	13,3	,0	52,5	44,7	2,8	50,7	45,3	4,0
Kupaonicu / Bathroom	77,6	22,4	,0	18,0	71,4	10,6	12,0	82,7	5,3
WC u kući / Indoor toilet	76,0	24,0	,0	12,4	80,2	7,4	6,7	89,3	4,0
WC u dvorištu / Outdoor toilet	36,5	63,5	,0	59,5	38,6	1,9	57,3	42,7	,0
Hladnjak / Fridge	90,8	9,2	,0	34,7	60,2	5,1	40,5	58,1	1,4
Ledenicu / Freezer	67,0	33,0	,0	66,8	30,9	2,3	45,3	53,3	1,3
Perilicu rublja / Washing machine	71,4	27,6	1,0	48,8	47,9	3,2	32,0	68,0	,0
Televizor / Television	87,8	12,2	,0	79,3	20,3	,5	74,7	25,3	,0
Video ili DVD / Video or DVD	62,2	37,8	,0	14,3	83,4	2,3	30,7	69,3	,0
Bicikl / Bicycle	44,8	55,2	,0	73,7	25,3	,9	70,7	29,3	,0
Motorkotač / Motorcycle	8,2	91,8	,0	2,8	96,8	,5	1,3	98,7	,0
Automobil / Car	39,8	60,2	,0	19,4	77,4	3,2	28,0	72,0	,0
Kuću za odmor / Holiday house	8,2	91,8	,0	,0	100	,0	,0	100	,0
Osobno računalo / PC	15,6	84,4	,0	,5	99,1	,5	,0	100	,0
Satelitsku antenu / Satellite antenna	57,1	39,8	3,1	6,5	93,5	,0	4,0	96,0	,0
Telefon / Telephone	30,2	67,7	2,1	27,6	70,0	2,3	37,3	61,3	1,3
Mobilni telefon / Mobile phone	79,6	20,4	,0	21,7	76,5	1,8	29,7	70,3	,0
Radio / Radio	84,5	15,5	,0	55,8	43,3	,9	70,7	29,3	,0
									,5

Tablica 15. Najveći problemi domaćinstva (%)
Table 15 The biggest problems of the household (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Slab materijalni položaj (oskudica, siromaštvo) / Poor material status (shortage, poverty)	47,7	69,8	83,5	72,2	60,0	50,0	58,1	72,0	68,0	64,7
Slabo zdravlje članova obitelji / Poor family health	22,4	20,8	16,3	14,5	17,0	20,0	11,6	26,3	18,7	19,8
Poteškoće u školovanju djece / Difficulty with schooling of children	4,5	12,6	5,0	2,2	10,0	11,0	4,2	10,2	9,3	8,0
Loši stambeni uvjeti / Poor housing conditions	35,8	39,6	26,4	61,1	30,0	19,0	31,0	30,1	29,4	33,2
Velika udaljenost od posla za zaposlene članove / Long distance to work	0,9	0,0	3,8	5,5	3,0	3,0	4,2	1,8	1,3	2,5
Nezaposlenost / Unemployment	43,0	33,4	51,3	23,3	62,0	73,0	40,6	42,5	56,0	46,6
Velika opterećenost žena (poslom, obiteljskim obvezama) / Overburdened women (job, family obligations)	4,5	2,1	2,5	1,1	1,0	4,0	14,4	2,8	4,0	3,9
Ostalo / Other	2,7	0,0	1,3	2,2	0,0	1,0	6,4	1,0	4,0	1,8

* moguća su bila dva odgovora

* two responses were possible

Tablica 16. Broj članova obitelji koji sudjeluju u pribavljanju sredstava za život (%)
Table 16 The number of family members that participate in making a living (%)

Broj / Number	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
0	16,1	10,4	1,3	27,8	15,0	33,0	20,4	10,1	9,3	15,6
1	44,6	51,0	50,0	53,3	57,0	31,0	50,0	53,5	48,0	49,2
2	28,6	33,3	40,0	14,4	18,0	16,0	18,4	26,7	38,7	25,6
3	4,5	2,1	3,8	2,2	4,0	4,0	7,1	2,8	1,3	3,5
4	1,8	2,1	1,3	2,2	2,0	6,0	,0	1,8	1,3	2,1
5	2,7	1,0	,0	,0	1,0	4,0	2,0	1,4	,0	1,4
6	,0	,0	,0	,0	2,0	2,0	1,0	1,4	,0	,8
7	,9	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,9	1,3	,4
8	,9	,0	3,8	,0	1,0	4,0	1,0	,5	,0	1,1
9	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,9	,0	,2

Tablica 16. (nastavak) Broj članova obitelji koji sudjeluju u pribavljanju sredstava za život (%)
Table 16 (continued) The number of family members that participate in making a living (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Od toga djeca / Share of children										
0	99,1	99,0	91,3	98,9	97,0	87,0	99,0	93,5	97,3	95,6
1	,0	,0	1,3	1,1	,0	6,0	,0	,5	,0	,9
2	,9	1,0	2,5	,0	,0	2,0	1,0	1,8	1,3	1,2
3	,0	,0	1,3	,0	,0	2,0	,0	,9	,0	,5
4	,0	,0	,0	,0	1,0	3,0	,0	,9	,0	,6
5	,0	,0	1,3	,0	1,0	,0	,0	,5	1,3	,4
6	,0	,0	2,5	,0	1,0	,0	,0	,9	,0	,5
7	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,5	,0	,1
8	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0
9	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,5	,0	,1
Od toga žene / Share of women										
0	57,1	53,1	43,8	91,1	71,0	60,0	81,6	59,4	61,3	63,8
1	36,6	43,8	52,5	8,9	28,0	28,0	12,2	38,2	37,3	32,2
2	3,6	3,1	1,3	,0	1,0	7,0	5,1	1,8	1,3	2,7
3	2,7	,0	1,3	,0	,0	4,0	1,0	,5	,0	1,0
4	,0	,0	1,3	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,1
5	,0	,0	,0	,0	,0	1,0	,0	,0	,0	,1

Tablica 17. Najvažniji prihodi domaćinstva (%)
Table 17 The most important income to the household (%)*

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Poljoprivredno gospodarstvo (ratarstvo) / Agrarian economy (agriculture)	0,9	0,0	3,8	0,0	1,0	2,0	0,0	1,8	0,0	1,1
Uzgoj i prodaja stoke (stočarstvo) / Raising and sale of livestock	0,0	0,0	0,0	0,0	2,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2
Radni odnos / Employment	7,1	16,7	2,5	61,1	12,0	6,0	59,8	6,0	0,0	17,6
Rad u inozemstvu / Work abroad	2,7	1,0	0,0	1,1	6,0	0,0	2,1	0,0	0,0	1,3
Kućna radinost / Cottage industry	1,8	4,1	3,8	7,8	5,0	3,0	5,1	2,8	0,0	3,6
Povremeni i sezonski rad, nadnjičenje / Temporary, seasonal work	24,1	20,8	28,8	3,3	23,0	34,0	21,5	38,7	33,3	26,9
Prijevozništvo (kamionom, konjem i sl.) / Transport (truck, horse, etc.)	0,9	1,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0	0,3
Prikupljanje sekundarnih sirovina / Collection of raw materials (metal, glass, paper, etc.)	42,9	32,3	42,6	1,1	16,0	6,0	3,1	10,6	38,7	19,7

Tablica 17. (nastavak) Najvažniji prihodi domaćinstva (%)*

Table 17 (continued) The most important income to the household (%)*

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Sitni uslužni poslovi (pranje automobilskih stakala, prodaja sitne robe) / Odd jobs (washing windscreens, selling door-to-door, etc.)	13,4	4,2	7,5	5,5	5,0	3,0	4,1	6,9	6,6	6,4
Renta (iznajmljivanje poslovnoga prostora, stana, imanja) / Rent (renting of office space, flats, property)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,5	0,0	0,2
Mirovina / Pension	2,7	5,2	2,6	1,1	15,0	2,0	11,3	3,2	1,3	4,8
Socijalna pomoć / Social welfare	59,8	79,2	88,8	45,6	69,0	89,0	52,1	83,4	97,3	74,2
Pomoć rodbine / Help from relatives	4,5	0,0	1,3	10,0	1,0	1,0	3,1	2,8	2,7	2,9
Prosjačenje / Begging	4,5	0,0	6,3	1,1	4,0	1,0	2,0	9,2	2,7	4,1
Gatanje / Fortune-telling	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,2	0,0	0,0	0,5

* moguća su bila dva odgovora

* two responses were possible

Tablica 18. Procjena važnosti rješavanja pojedinih problema u naselju (%)

Table 18 Evaluation of the importance of solving particular problems in the settlement (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska
Nije problem / Not a problem	Donekle važno / Somewhat important	Izrazito važno / Very important	Nije problem / Not a problem
Električna struja / Electricity	39,3	8,0	52,7
Vodovod / Waterworks	36,6	7,1	56,3
Kanalizacija / Sewerage	34,8	8,9	56,3
Telefonska mreža / Telephone network	49,1	18,8	32,1
Uređeni nogostupi / Footpath	31,3	19,6	49,1
Asfaltirane ulice / Paved streets	30,4	19,6	50,0
Trgovina prehrambenim proizvodima / Grocery shop	55,4	14,3	30,4
Specijalizirane trgovine / Specialised shops	44,1	30,6	25,2
Dječji vrtić / Kindergarten	49,1	12,5	38,4
Osnovna škola / Primary school	52,7	9,8	37,5
Zdravstveni dom ili ambulanta / Health clinic or surgery	45,5	8,9	45,5

	Zagreb			Sisačko-moslavačka			Varaždinska		
Društveni dom / Social club	39,3	26,8	33,9	7,3	30,2	62,5	22,5	51,3	26,3
Otvaranje radnih mesta / More jobs	5,4	11,6	83,0	3,2	10,8	86,0	5,2	14,3	80,5
Uredeno naselje / Ordered settlement	19,6	17,9	62,5	1,1	15,8	83,2	,0	11,3	88,8
Vjerska institucija (crkva, džamija i sl.) / Religious institutions (church, mosque, etc.)	52,7	19,6	27,7	42,7	33,3	24,0	26,3	42,5	31,3
Groblje / Cemetery	64,3	20,5	15,2	66,7	17,7	15,6	67,5	17,5	15,0
Postaja javnoga prijevoza / Public transport stop	58,9	8,9	32,1	38,5	24,0	37,5	21,3	30,0	48,8
Organizirani odvoz smeća / Organised rubbish removal	50,9	7,1	42,0	57,3	15,6	27,1	22,5	25,0	52,5

Tablica 18. (nastavak) Procjena važnosti rješavanja pojedinih problema u naselju (%)

Table 18 (continued) Evaluation of the importance of solving particular problems in the settlement (%)

	Primorsko-goranska			Brodsko-posavska			Osječko-baranjska		
	Nije problem / Not a problem	Donekle važno / Somewhat important	Izrazito važno / Very important	Nije problem / Not a problem	Donekle važno / Somewhat important	Izrazito važno / Very important	Nije problem / Not a problem	Donekle važno / Somewhat important	Izrazito važno / Very important
Električna struja / Electricity	21,1	11,1	67,8	33,0	3,0	64,0	46,0	5,0	49,0
Vodovod / Waterworks	18,9	8,9	72,2	29,0	5,0	66,0	24,0	10,0	66,0
Kanalizacija / Sewerage	3,3	4,4	92,2	4,0	1,0	95,0	17,0	18,0	65,0
Telefonska mreža / Telephone network	25,6	28,9	45,6	29,0	21,0	50,0	39,0	26,0	35,0
Uređeni nogostupi / Footpaths	6,7	26,7	66,7	5,0	27,0	68,0	19,0	24,0	57,0
Asfaltirane ulice / Paved streets	5,6	13,3	81,1	14,1	11,1	74,7	18,0	19,0	63,0
Trgovina prehrambenim proizvodima / Grocery shop	28,9	18,9	52,2	42,0	22,0	36,0	26,0	24,0	50,0
Specijalizirane trgovine / Specialised shops	38,9	45,6	15,6	52,0	36,0	12,0	49,0	31,0	20,0
Dječiji vrtić / Kindergarten	15,6	15,6	68,9	11,0	23,0	66,0	16,0	26,0	58,0
Osnovna škola / Primary school	24,4	26,7	48,9	12,0	15,0	73,0	36,0	21,0	43,0
Zdravstveni dom ili ambulanta / Health clinic or surgery	18,9	12,2	68,9	9,0	12,0	79,0	17,0	17,0	66,0
Društveni dom / Social club	21,1	30,0	48,9	15,0	22,0	63,0	21,0	30,0	49,0
Otvaranje radnih mesta / More jobs	1,1	10,0	88,9	3,0	,0	97,0	1,0	4,0	95,0
Uredeno naselje / Ordered settlement	,0	12,2	87,8	,0	2,0	98,0	9,0	19,0	72,0
Vjerska institucija (crkva, džamija i sl.) / Religious institutions (church, mosque, etc.)	13,3	27,8	58,9	35,0	21,0	44,0	57,0	12,0	31,0
Groblje / Cemetery	22,7	35,2	42,0	59,0	17,0	24,0	58,0	17,0	25,0
Postaja javnoga prijevoza / Public transport stop	28,9	33,3	37,8	15,0	15,0	70,0	33,0	19,0	48,0
Organizirani odvoz smeća / Organised rubbish removal	31,1	21,1	47,8	36,0	14,0	50,0	40,0	14,0	46,0

Tablica 18. (nastavak) Procjena važnosti rješavanja pojedinih problema u naselju (%)
Table 18 (continued) Evaluation of the importance of solving particular problems in the settlement (%)

	Istarska			Međimurska			Ostalo / Other			Ukupno uzorak / Total sample		
	Nije problem / Not a problem	Donekle važno / Somewhat important	Izrazito važno / Very important	Nije problem / Not a problem	Donekle važno / Somewhat important	Izrazito važno / Very important	Nije problem / Not a problem	Donekle važno / Somewhat important	Izrazito važno / Very important	Nije problem / Not a problem	Donekle važno / Somewhat important	Izrazito važno / Very important
Električna struja / Electricity	59,8	6,2	34,0	20,0	11,6	68,4	29,3	18,7	52,0	30,7	9,0	60,3
Vodovod / Waterworks	59,8	4,1	36,1	10,6	8,3	81,0	37,3	10,7	52,0	27,2	8,4	64,4
Kanalizacija / Sewerage	52,6	9,3	38,1	2,8	9,7	87,6	5,3	,0	94,7	13,2	8,1	78,7
Telefonska mreža / Telephone network	44,3	34,0	21,6	32,6	26,0	41,4	46,7	8,0	45,3	39,1	25,1	35,9
Uređeni nogostupi / Footpaths	58,8	23,7	17,5	9,3	29,6	61,1	2,7	9,3	88,0	14,9	22,6	62,5
Asfaltirane ulice / Paved streets	61,7	17,0	21,3	12,0	20,8	67,1	2,7	4,0	93,3	16,4	15,0	68,6
Trgovina prehrambenim proizvodima / Grocery shop	66,7	11,5	21,9	39,4	21,3	39,4	26,7	29,3	44,0	37,9	22,1	40,0
Specijalizirane trgovine / Specialised shops	74,0	18,8	7,3	46,8	27,3	25,9	56,0	24,0	20,0	48,8	31,6	19,6
Dječji vrtić / Kindergarten	53,6	21,6	24,7	20,0	18,1	61,9	22,7	25,3	52,0	24,0	21,2	54,7
Osnovna škola / Primary school	57,3	11,5	31,3	29,6	18,5	51,9	45,3	25,3	29,3	33,5	18,5	48,0
Zdravstveni dom ili ambulanta / Health clinic or surgery	45,8	9,4	44,8	19,0	14,4	66,7	48,0	18,7	33,3	26,5	14,4	59,1
Društveni dom / Social club	49,5	29,9	20,6	25,5	38,9	35,6	26,7	22,7	50,7	25,6	32,0	42,4
Otvaranje radnih mjesta / More jobs	12,5	9,4	78,1	6,9	11,1	81,9	6,9	6,9	86,1	5,2	8,9	85,9
Uredeno naselje / Ordered settlement	35,4	32,3	32,3	1,9	19,4	78,7	2,7	6,7	90,7	7,5	16,0	76,5
Vjerska institucija (crkva, džamija i sl.) / Religious institutions (church, mosque, etc.)	42,7	13,5	43,8	28,8	30,2	40,9	52,0	20,0	28,0	38,1	24,8	37,1
Groblje / Cemetery	42,3	10,3	47,4	67,1	17,1	15,7	74,7	13,3	12,0	59,0	18,3	22,7
Postaja javnoga prijevoza / Public transport stop	51,5	23,7	24,7	31,6	26,5	41,9	44,0	18,7	37,3	35,8	22,3	42,0
Organizirani odvoz smeća / Organised rubbish removal	52,6	22,7	24,7	24,7	11,6	63,7	37,3	17,3	45,3	37,9	15,5	46,5

Tablica 19. Kakvo bi naselje bilo najprikladnije za Rome (%)^{*}Table 19 What would make the settlement more suitable for the Roma (%)^{*}

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osičko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Uredeno i čisto naselje s lijepim pročeljima/fasadama... / An ordered and clean settlement with nice fronts/facades	37,1	52,2	45,3	22,2	38,4	21,3	2,7	55,5	60,3	41,9
Naselje opremljeno komunalnom infrastrukturom (plin, struja, voda, kanalizacija...) / A settlement with public utilities (gas, electricity, water, sewerage...)	7,0	26,6	36,3	33,0	12,8	21,0	2,7	24,3	14,9	20,3
Naselje s uredenom prometnom infrastrukturom / A settlement with ordered traffic infrastructure	3,6	31,4	22,7	30,8	10,2	18,0	0,0	24,6	28,2	19,0
Naselje s raznovrsnom socijalnom infrastrukturom (škole, vrtići, igrališta, kulturne ustanove...) / A settlement with different social infrastructure (school, kindergarten, playground, cultural centre...)	2,0	7,4	6,3	6,7	4,5	4,3	0,0	15,3	5,3	7,0
Urbanizirano naselje (gradevinske dozvole) / An urbanised settlement (building permit)	1,1	1,0	5,1	9,3	1,2	7,0	0,0	2,0	5,4	3,2
Seoski tip naselja / A rural type of settlement	1,1	0,0	1,3	0,0	0,0	2,5	0,0	4,9	0,0	1,7
Naselje kao i druga "ne-romska" naselja, ništa posebno / Settlements like other "non-Roma" settlements, nothing special	52,0	30,4	28,0	35,7	48,8	50,0	86,5	19,5	21,9	36,1
Velika, grupirana naselja / Big grouped settlements	5,3	0,0	1,3	0,0	1,2	0,0	8,1	3,4	0,0	2,1

* moguća su bila dva odgovora

* two responses were possible

Tablica 20. Karakteristična obilježja načina života u naselju (%)

Table 20 The characteristic features of lifestyle in the settlement (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska
Uopće ne / Not at all			
Donekle / To some degree			
Izrazito / Noticeably			
Uopće ne / Not at all			
Donekle / To some degree			
Izrazito / Noticeably			
Uopće ne / Not at all			
Donekle / To some degree			
Izrazito / Noticeably			
Velika uloga tradicije / Great role of tradition	23,1	33,7	43,3
Ugroženost života onečišćenim okolišem / Threatened by the polluted environment	30,9	16,4	52,7
Mogućnost da osoba u kratkom vremenu stekne dobar standard / The possibility of acquiring a good standard in a short time	51,4	21,9	26,7
Siguran svakodnevni život / Safe everyday life	29,7	30,6	39,6
Mogućnost da se živi po vlastitu izboru / The possibility of living according to one's own choice	25,2	31,8	43,0

Tablica 20. (nastavak) Karakteristična obilježja načina života u naselju (%)
Table 20 (continued) The characteristic features of lifestyle in the settlement (%)

	Primorsko-goranska			Brodsko-posavska			Osječko-baranjska		
	Uopće ne / Not at all	Donekle / To some degree	Izrazito / Noticeably	Uopće ne / Not at all	Donekle / To some degree	Izrazito / Noticeably	Uopće ne / Not at all	Donekle / To some degree	Izrazito / Noticeably
Velika uloga tradicije / Great role of tradition	3,8	28,2	67,9	26,6	40,4	33,0	29,3	34,8	35,9
Ugroženost života onečišćenim okolišem / Threatened by the polluted environment	13,7	27,4	58,9	5,3	14,7	80,0	23,2	31,6	45,3
Mogućnost da osoba u kratkom vremenu stekne dobar standard / The possibility of acquiring a good standard in a short time	81,8	7,8	10,4	59,1	20,4	20,4	57,6	21,7	20,7
Siguran svakodnevni život / Safe everyday life	39,2	22,8	38,0	10,3	41,2	48,5	13,0	37,0	50,0
Mogućnost da se živi po vlastitu izboru / The possibility of living according to one's own choice	33,3	24,0	42,7	22,6	25,8	51,6	18,0	31,5	50,6

Tablica 20. (nastavak) Karakteristična obilježja načina života u naselju (%)
Table 20 (continued) The characteristic features of lifestyle in the settlement (%)

	Istarska			Međimurska			Ostalo / Other			Ukupno uzorak / Total sample		
	Uopće ne / Not at all	Donekle / To some degree	Izrazito / Noticeably	Uopće ne / Not at all	Donekle / To some degree	Izrazito / Noticeably	Uopće ne / Not at all	Donekle / To some degree	Izrazito / Noticeably	Uopće ne / Not at all	Donekle / To some degree	Izrazito / Noticeably
Velika uloga tradicije / Great role of tradition	5,7	31,0	63,2	27,2	42,8	30,0	32,3	38,5	29,2	23,6	37,2	39,2
Ugroženost života onečišćenim okolišem / Threatened by the polluted environment	32,3	39,8	28,0	12,2	18,3	69,5	9,6	28,8	61,6	15,0	21,7	63,3
Mogućnost da osoba u kratkom vremenu stekne dobar standard / The possibility of acquiring a good standard in a short time	42,2	16,7	41,1	48,9	22,8	28,3	50,8	33,3	15,9	55,2	22,4	22,4
Siguran svakodnevni život / Safe everyday life	7,7	38,5	53,8	17,8	28,7	53,5	8,2	26,0	65,8	17,9	33,6	48,5
Mogućnost da se živi po vlastitu izboru / The possibility of living according to one's own choice	17,0	33,0	50,0	20,6	26,9	52,6	15,6	35,9	48,4	21,0	31,7	47,2

Tablica 21. Utjecaj institucija i pojedinaca na razvitak i organizaciju života u naselju (%)

Table 21 The influence of institutions and individuals on the development and organisation of life in the settlement (%)

	Zagreb			Sisačko-moslavačka			Varaždinska		
	Uopće ne / Not at all	Donekle / To some degree	Izrazito / Noticeably	Uopće ne / Not at all	Donekle / To some degree	Izrazito / Noticeably	Uopće ne / Not at all	Donekle / To some degree	Izrazito / Noticeably
Država, vlada / State, government	41,9	34,3	23,8	48,2	43,4	8,4	46,5	39,4	14,1
Gradsko/općinsko poglavarstvo / Town/municipal government	40,2	30,8	29,0	42,9	45,1	12,1	49,3	33,3	17,3
Stručnjaci / Experts	63,5	27,1	9,4	83,3	16,7	,0	78,6	17,1	4,3
Stanovnici naselja / Settlement inhabitants	30,0	39,1	30,9	18,9	58,9	22,2	19,5	45,5	35,1
Nevladine udruge koje promiču ljudska prava i slobode / NGOs that promote human rights and liberty	52,5	27,3	20,2	72,8	23,5	3,7	63,4	26,8	9,9
Romske udruge / Romani associations	44,5	23,6	31,8	45,3	45,3	9,5	48,7	28,9	22,4
Političke stranke / Political parties	74,0	13,0	13,0	85,2	12,5	2,3	87,1	7,1	5,7

Tablica 21. (nastavak) Utjecaj institucija i pojedinaca na razvitak i organizaciju života u naselju (%)

Table 21 (continued) The influence of institutions and individuals on the development and organisation of life in the settlement (%)

	Primorsko-goranska			Brodsko-posavska			Osječko-baranjska		
	Uopće ne / Not at all	Donekle / To some degree	Izrazito / Noticeably	Uopće ne / Not at all	Donekle / To some degree	Izrazito / Noticeably	Uopće ne / Not at all	Donekle / To some degree	Izrazito / Noticeably
Država, vlada / State, government	52,1	28,2	19,7	25,3	45,3	29,5	50,5	31,2	18,3
Gradsko/općinsko poglavarstvo / Town/municipal government	45,8	34,7	19,4	18,4	48,0	33,7	26,8	43,3	29,9
Stručnjaci / Experts	63,5	27,1	9,4	83,3	16,7	,0	78,6	17,1	4,3
Stanovnici naselja / Settlement inhabitants	22,2	46,9	30,9	21,1	49,5	29,5	22,4	35,7	41,8
Nevladine udruge koje promiču ljudska prava i slobode / NGOs that promote human rights and liberty	53,3	25,0	21,7	38,2	40,4	21,3	49,4	31,5	19,1
Romske udruge / Romani associations	14,5	34,2	51,3	35,5	36,6	28,0	27,8	33,0	39,2
Političke stranke / Political parties	63,6	27,3	9,1	71,6	17,9	10,5	82,8	9,7	7,5

Tablica 21. (nastavak) Utjecaj institucija i pojedinaca na razvitak i organizaciju života u naselju (%)

Table 21 (continued) The influence of institutions and individuals on the development and organisation of life in the settlement (%)

	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
	Uopće ne/ Not at all Donekle / To some degree Izrazito / Noticeably	Uopće ne/ Not at all Donekle / To some degree Izrazito / Noticeably	Uopće ne/ Not at all Donekle / To some degree Izrazito / Noticeably	Uopće ne/ Not at all Donekle / To some degree Izrazito / Noticeably
Država, vlada / State, government	28,6	47,6	23,8	35,8
Gradsko/općinsko poglavarstvo / Town/municipal government	26,1	35,2	38,6	28,6
Stručnjaci / Experts	68,3	24,4	7,3	67,5
Stanovnici naselja / Settlement inhabitants	28,7	41,5	29,8	26,6
Nevladine udruge koje promiču ljudska prava i slobode / NGOs that promote human rights and liberty	48,2	32,5	19,3	59,4
Romske udruge / Romani associations	24,1	27,6	48,3	42,9
Političke stranke / Political parties	62,0	19,0	19,0	74,6
	40,6	23,5	29,6	49,3
	11,0	21,5	81,3	10,9
	35,5	37,9	26,8	45,1
	5,1	13,2	28,2	24,5
	86,8	13,2	5,9	42,9
		7,8	7,4	32,6
		71,7	76,2	20,9
		21,2	15,3	39,2
		7,0	8,5	39,9

Tablica 22. Rangiranje sadržaja potrebnih za ugodan život u naselju

Table 22 Ranking of facilities necessary for a comfortable life in the settlement

Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska
1. Ambulanta, ljekarna/Health clinic, chemist's	Škola i vrtić/School and kindergarten	Škola i vrtić/School and kindergarten	Ambulanta, ljekarna/Health clinic, chemist's	Ambulanta, ljekarna/Health clinic, chemist's
2. Škola i vrtić/School and kindergarten	Ambulanta, ljekarna/Health clinic, chemist's	Ambulanta, ljekarna/Health clinic, chemist's	Škola i vrtić/School and kindergarten	Škola i vrtić/School and kindergarten
3. Trgovina mješovitom robom/Grocery shop	Sportsko-rekreacijski sadržaji/Sport-recreational facilities			
4. Sajam, tržnica/Fair, market	Sportsko-rekreacijski sadržaji/Sport-recreational facilities	Sportsko-rekreacijski sadržaji/Sport-recreational facilities	Vjerski objekt/Religious place of worship	Trgovina mješovitom robom/Grocery shop
5. Vjerski objekt/Religious place of worship	Kulturno-zabavni sadržaji/Cultural-entertainment facilities	Vjerski objekt/Religious place of worship	Sportsko-rekreacijski sadržaji/Sport-recreational facilities	Sajam, tržnica/Fair, market
6. Sportsko-rekreacijski sadržaji/Sport-recreational facilities	Sajam, tržnica/Fair, market	Sajam, tržnica/Fair, market	Sajam, tržnica/Fair, market	Kulturno-zabavni sadržaji/Cultural-entertainment facilities

Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska
7. Kulturno-zabavni sadržaji/ Cultural-entertainment facilities	Vjerski objekt/ Religious place of worship	Kulturno-zabavni sadržaji/ Cultural-entertainment facilities	Kulturno-zabavni sadržaji/ Cultural-entertainment facilities	Vjerski objekt/ Religious place of worship
8. Ugostiteljski objekt/ Catering establishment (inn/café)	Ugostiteljski objekt/ Catering establishment (inn/café)	Ugostiteljski objekt/ Catering establishment (inn/café)	Ugostiteljski objekt/ Catering establishment (inn/café)	Ugostiteljski objekt/ Catering establishment (inn/café)
Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
1. Ambulanta, ljekarna/Health clinic, chemist's	Škola i vrtić/ School and kindergarten			
2. Škola i vrtić/ School and kindergarten	Ambulanta, ljekarna/Health clinic, chemist's	Ambulanta, ljekarna/Health clinic, chemist's	Trgovina mješovitom robom/ Grocery shop	Ambulanta, ljekarna/Health clinic, chemist's
3. Trgovina mješovitom robom/ Grocery shop	Vjerski objekt/ Religious place of worship	Trgovina mješovitom robom/ Grocery shop	Ambulanta, ljekarna/Health clinic, chemist's	Trgovina mješovitom robom/ Grocery shop
4. Sportsko-rekreacijski sadržaji/ Sport-recreational facilities	Trgovina mješovitom robom/ Grocery shop	Sportsko-rekreacijski sadržaji/ Sport-recreational facilities	Sportsko-rekreacijski sadržaji/ Sport-recreational facilities	Sportsko-rekreacijski sadržaji/ Sport-recreational facilities
5. Sajam, tržnica/ Fair, market	Sajam, tržnica/ Fair, market	Vjerski objekt/ Religious place of worship	Sajam, tržnica/ Fair, market	Sajam, tržnica/ Fair, market
6. Kulturno-zabavni sadržaji/ Cultural-entertainment facilities	Sportsko-rekreacijski sadržaji/ Sport-recreational facilities	Sajam, tržnica/ Fair, market	Kulturno-zabavni sadržaji/ Cultural-entertainment facilities	Vjerski objekt/ Religious place of worship
7. Ugostiteljski objekt/ Catering establishment (inn/café)	Kulturno-zabavni sadržaji/ Cultural-entertainment facilities	Kulturno-zabavni sadržaji/ Cultural-entertainment facilities	Vjerski objekt/ Religious place of worship	Kulturno-zabavni sadržaji/ Cultural-entertainment facilities
8. Vjerski objekt/ Religious place of worship	Ugostiteljski objekt/ Catering establishment (inn/café)	Ugostiteljski objekt/ Catering establishment (inn/café)	Ugostiteljski objekt/ Catering establishment (inn/café)	Ugostiteljski objekt/ Catering establishment (inn/café)

Tablica 23. Srednja ocjena pojedinih aspekata kvalitete života
Table 23 Average ratings of particular quality of life aspects

	Zagreb	Sisacko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Prehrana / Diet	3,8	3,4	3,7	3,6	3,8	3,7	3,7	3,4	3,4	3,6
Uvjjeti stanovanja / Housing conditions	2,8	2,6	2,8	2,5	3,3	3,1	2,9	2,7	2,6	2,8
Radno mjesto / Employment	1,6	1,6	1,8	2,3	1,7	1,8	2,5	1,6	1,3	1,7
Osobno zdravlje / Personal health	3,3	3,5	3,7	3,5	3,5	3,7	3,6	3,4	3,5	3,5
Zdravlje članova obitelji / Health of family members	3,7	3,9	4,0	3,7	3,9	4,1	3,6	3,7	3,6	3,8
Materijalno stanje kućanstva / Material state of the household	2,4	2,2	2,6	2,3	2,5	2,5	2,5	2,1	2,2	2,3
Ugled među osobama iz bliže okoline (susjedima, kolegama s posla) / Reputation among persons in the immediate environment (neighbours, work colleagues)	3,9	3,7	3,7	4,2	3,9	4,0	3,8	3,5	3,3	3,7
Osobna životna perspektiva / Personal life perspective	3,3	3,2	3,4	3,0	3,2	3,0	3,3	3,1	3,2	3,2
Životna perspektiva mladih članova obitelji / Personal life perspective of young family members	3,5	3,7	3,8	3,4	3,3	3,4	3,6	3,5	3,5	3,5
Mogućnost biranja načina života prema vlastitim željama i mjerilima / Possibility of choosing a lifestyle according to own desires and standards	3,1	2,9	3,6	3,1	3,3	3,4	3,1	3,1	3,1	3,2
Opće životne prilike u naselju / General life opportunities in the settlement	2,9	2,4	2,4	2,2	3,0	2,9	3,0	2,5	2,7	2,7

Ponudene su bile ocjene kao u školi od 1 (nedovoljno) do 5 (odlično)

The offered ratings were from 1 (inadequate) to 5 (excellent)

Tablica 24. Kako je riješeno stambeno pitanje ispitanika (%)
Table 24 How the respondents' housing problems have been solved (%)

	Zagreb	Sisacko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Vrlo loše, uopće nije riješeno / Very bad, have not been solved at all	39,6	21,9	21,8	35,6	16,2	20,6	15,3	32,3	26,7	26,5
Loše / Bad	18,0	46,9	41,0	34,5	26,3	30,9	21,4	29,5	33,3	30,6
Dobro / Good	32,4	25,0	28,2	29,9	46,5	40,2	51,0	30,9	34,7	35,1
Vrlo dobro / Very good	9,9	6,3	9,0	,0	11,1	8,2	12,2	7,4	5,3	7,8

Tablica 25. Na što se ispitanici mogu požaliti u vezi sa sadašnjim uvjetima stanovanja (%)
Table 25 What respondents complain about with regard to present housing conditions (%)

	Zagreb			Sisačko-moslavačka			Varaždinska		
	Nije problem / Not a problem	Donekle problem / Somewhat of a problem	Izrazit problem / A major problem	Nije problem / Not a problem	Donekle problem / Somewhat of a problem	Izrazit problem / A major problem	Nije problem / Not a problem	Donekle problem / Somewhat of a problem	Izrazit problem / A major problem
Premalen stambeni prostor / Too small living space	33,0	19,6	47,3	21,9	29,2	49,0	18,8	18,8	62,5
Neprikladan stambeni raspored / Unsuitable interior arrangement	32,1	23,2	44,6	26,3	28,4	45,3	16,3	26,3	57,5
Slaba opremljenost stana (nedostatak vode, plina, struje) / Poorly equipped dwelling (lack of water, gas and electricity)	31,3	17,0	51,8	6,3	25,3	68,4	5,0	16,3	78,8
Vlažnost ili oronulost stana / Dampness and dilapidated condition of dwelling	45,0	8,1	46,8	30,5	32,6	36,8	36,3	16,3	47,5
Teška pristupačnost stana (nezgodna lokacija) / Difficult accessibility to dwelling (awkward location)	64,3	10,7	25,0	42,1	38,9	18,9	38,8	36,3	25,0
Ružna ili zapuštena stambena zgrada / Ugly or abandoned residential building	54,5	15,2	30,4	47,4	32,6	20,0	42,5	28,8	28,8
Veliki izdaci za stan (visoka stanarina, režije) / High expenditures for dwelling (high rent, overheads)	34,8	22,3	42,9	29,5	24,2	46,3	43,8	33,8	22,5
Neugodni susjedi / Unpleasant neighbours	60,0	24,5	15,5	55,8	32,6	11,6	51,9	25,3	22,8
Slaba opremljenost naselja potrebnim objektima (trgovine, škole) / Poorly equipped settlement (lack of shops, school)	47,3	26,8	25,9	5,2	17,7	77,1	8,8	26,3	65,0
Ružan izgled i slabo održavanje naselja / Ugly appearance and poorly maintained settlement	42,0	17,9	40,2	1,0	21,9	77,1	,0	12,5	87,5
Onečišćenost zraka i okolice / Polluted air and environment	35,7	13,4	50,9	,0	11,5	88,5	2,5	11,3	86,3
Neodgovarajuća lokacija / Unsuitable location	53,6	21,4	25,0	16,7	41,7	41,7	13,9	39,2	46,8
Loši uvjeti za život djece u naselju / Poor conditions for children in the settlement	43,8	14,3	42,0	1,0	21,9	77,1	3,8	18,8	77,5
Loši uvjeti za život žena / Poor conditions for women	49,1	14,3	36,6	1,0	27,1	71,9	7,5	20,0	72,5
Loši uvjeti za život starijih osoba / Poor conditions for the elderly	42,9	13,4	43,8	2,1	21,9	76,0	6,3	16,5	77,2

Tablica 25. (nastavak) Na što se ispitanici mogu požaliti u vezi sa sadašnjim uvjetima stanovanja (%)
Table 25 (continued) What respondents complain about with regard to present housing conditions (%)

	Primorsko-goranska		Brodsko-posavska		Osječko-baranjska	
	Nije problem / Not a problem	Donekle problem / Somewhat of a problem	Izrazit problem / A major problem	Nije problem / Not a problem	Donekle problem / Somewhat of a problem	Izrazit problem / A major problem
Premalen stambeni prostor / Too small living space	17,8	27,8	54,4	25,0	34,0	41,0
Neprikladan stambeni raspored / Unsuitable interior arrangement	12,2	24,4	63,3	32,0	27,0	41,0
Slaba opremljenost stana (nedostatak vode, plina, struje) / Poorly equipped dwelling (lack of water, gas and electricity)	8,9	17,8	73,3	16,0	24,0	60,0
Vlažnost ili oronulost stana / Dampness and dilapidated condition of dwelling	17,8	14,4	67,8	44,0	13,0	43,0
Teška pristupačnost stana (nezgodna lokacija) / Difficult accessibility to dwelling (awkward location)	24,4	8,9	66,7	55,0	12,0	33,0
Ružna ili zapuštena stambena zgrada / Ugly or abandoned residential building	21,1	16,7	62,2	59,6	27,3	13,1
Veliki izdaci za stan (visoka stanarina, režije) / High expenditures for dwelling (high rent, overheads)	22,2	31,1	46,7	51,0	16,0	33,0
Neugodni susjedi / Unpleasant neighbours	85,6	7,8	6,7	55,0	28,0	17,0
Slaba opremljenost naselja potrebnim objektima (trgovine, škole) / Poorly equipped settlement (lack of shops, school)	18,9	25,6	55,6	9,0	22,0	69,0
Ružan izgled i slabo održavanje naselja / Ugly appearance and poorly maintained settlement	4,4	18,9	76,7	5,0	24,0	71,0
Onečišćenost zraka i okolice / Polluted air and environment	11,1	33,3	55,6	8,0	17,0	75,0
Neodgovarajuća lokacija / Unsuitable location	26,7	16,7	56,7	29,0	30,0	41,0
Loši uvjeti za život djece u naselju / Poor conditions for children in the settlement	6,7	22,2	71,1	8,0	18,0	74,0
Loši uvjeti za život žena / Poor conditions for women	13,3	16,7	70,0	12,1	23,2	64,6
Loši uvjeti za život starijih osoba / Poor conditions for the elderly	10,0	20,0	70,0	9,0	22,0	69,0
	11,1	11,1	11,1	11,1	17,2	71,7

Tablica 25. (nastavak) Na što se ispitanici mogu požaliti u vezi sa sadašnjim uvjetima stanovanja (%)
Table 25 (continued) What respondents complain about with regard to present housing conditions (%)

	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample								
Nije problem / Not a problem												
Donekle problem / Somewhat of a problem												
Izrazit problem / A major problem												
Nije problem / Not a problem												
Donekle problem / Somewhat of a problem												
Izrazit problem / A major problem												
Nije problem / Not a problem												
Donekle problem / Somewhat of a problem												
Izrazit problem / A major problem												
Nije problem / Not a problem												
Donekle problem / Somewhat of a problem												
Izrazit problem / A major problem												
Nije problem / Not a problem												
Donekle problem / Somewhat of a problem												
Izrazit problem / A major problem												
Premalen stambeni prostor / Too small living space	38,8	17,3	43,9	18,0	17,5	64,5	12,0	22,7	65,3	23,2	23,1	53,6
Neprikladan stambeni raspored / Unsuitable interior arrangement	29,6	27,6	42,9	20,3	26,7	53,0	16,0	22,7	61,3	24,6	26,4	49,0
Slaba opremljenost stana (nedostatak vode, plina, struje) / Poorly equipped dwelling (lack of water, gas and electricity)	48,0	22,4	29,6	6,5	16,6	77,0	12,2	24,3	63,5	16,1	20,9	62,9
Vlažnost ili oronulost stana / Dampness and dilapidated condition of dwelling	27,6	25,5	46,9	23,5	24,9	51,6	36,5	12,2	51,4	31,4	19,5	49,1
Teška pristupačnost stana (nezgodna lokacija) / Difficult accessibility to dwelling (awkward location)	72,9	10,4	16,7	45,2	25,8	29,0	36,0	29,3	34,7	48,8	20,9	30,4
Ružna ili zapuštena stambena zgrada / Ugly or abandoned residential building	30,6	40,8	28,6	45,2	30,0	24,9	42,7	22,7	34,7	44,6	26,5	28,9
Veliki izdaci za stan (visoka stanačina, režije) / High expenditures for dwelling (high rent, overheads)	13,3	28,6	58,2	35,8	25,6	38,6	21,3	32,0	46,7	32,7	25,7	41,6
Neugodni susjedi / Unpleasant neighbours	66,0	19,6	14,4	57,6	26,7	15,7	52,1	24,7	23,3	62,9	22,5	14,7
Slaba opremljenost naselja potrebnim objektima (trgovine, škole) / Poorly equipped settlement (lack of shops, school)	70,4	14,3	15,3	12,0	31,3	56,7	25,3	20,0	54,7	22,7	25,4	51,9
Ružan izgled i slabo održavanje naselja / Ugly appearance and poorly maintained settlement	41,8	36,7	21,4	10,1	37,8	52,1	10,7	25,3	64,0	15,4	27,4	57,2
Onečišćenost zraka i okolice / Polluted air and environment	53,1	27,6	19,4	16,2	27,3	56,5	16,0	21,3	62,7	18,8	23,1	58,1
Neodgovarajuća lokacija / Unsuitable location	60,8	24,7	14,4	29,8	34,0	36,3	26,7	22,7	50,7	33,2	30,2	36,6
Loši uvjeti za život djece u naselju / Poor conditions for children in the settlement	45,4	27,8	26,8	13,9	25,0	61,1	8,0	29,3	62,7	16,1	21,4	62,4
Loši uvjeti za život žena / Poor conditions for women	56,1	18,4	25,5	22,2	27,8	50,0	12,0	29,3	58,7	21,9	23,4	54,7
Loši uvjeti za život starijih osoba / Poor conditions for the elderly	51,5	20,6	27,8	19,1	25,6	55,3	6,7	30,7	62,7	18,7	21,2	60,1

Tablica 26. Gdje bi ispitanik radije stanovaao (%)
Table 26 Where the respondent would like to live (%)

	Zagreb	Sisacko- -moslavačka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Uz rijeku / Along a river	34,5	29,2	24,4	83,1	48,0	42,4	29,9	35,0	31,3	38,4
Dalje od rijeke / Away from a river	65,5	70,8	75,6	16,9	52,0	57,6	70,1	65,0	68,7	61,6
Bliže gradskom središtu / Close to the town centre	75,5	63,5	53,2	67,1	71,0	68,0	74,0	66,8	52,2	66,5
Dalje od gradskoga središta / Away from town centre	24,5	36,5	46,8	32,9	29,0	32,0	26,0	33,2	47,8	33,5
U naselju s formiranim gradskim ulicama / In a settlement with town streets	68,2	71,9	75,9	63,8	67,0	82,0	86,8	75,5	73,1	73,9
U naselju bez tipičnih gradskih ulica / In a settlement without typical town streets	31,8	28,1	24,1	36,2	33,0	18,0	13,2	24,5	26,9	26,1
U starijem dijelu grada s klasičnom (tradicionalnom) arhitekturom / In an older part of the town with classical (traditional) architecture	40,7	40,6	27,8	33,3	21,0	42,0	23,5	43,9	53,7	37,2
U novijem naselju s modernom arhitekturom / In a newer settlement with modern architecture	59,3	59,4	72,2	66,7	79,0	58,0	76,5	56,1	46,3	62,8
U kući s okućnicom i dvorištem / In a house with a vegetable plot and yard	94,5	96,9	94,9	96,4	90,0	96,0	87,9	93,5	91,0	93,5
U stambenoj zgradbi ili obiteljskoj kući bez okućnice i dvorišta / In an apartment building or family house without a vegetable plot and yard	5,5	3,1	5,1	3,6	10,0	4,0	12,1	6,5	9,0	6,5
U pješačkoj zoni / In a pedestrian zone	70,0	82,1	83,3	78,8	90,0	80,0	84,2	86,3	73,1	81,6
U zoni s gradskim prometom / In a zone with town traffic	30,0	17,9	16,7	21,2	10,0	20,0	15,8	13,7	26,9	18,4
Na nižim katovima / In a low-rise building	92,7	94,8	94,9	97,1	89,9	94,0	86,8	93,0	95,5	93,1
Na višim katovima / In a high-rise building	7,3	5,2	5,1	2,9	10,1	6,0	13,2	7,0	4,5	6,9
U velikom gradu / In a big town	57,0	29,2	29,1	72,6	37,0	18,2	44,3	30,0	21,2	36,5
U manjem ili malom gradu / In a smaller or small town	43,0	70,8	70,9	27,4	63,0	81,8	55,7	70,0	78,8	63,5
U romskom naselju / In a Romani settlement	22,9	45,8	57,0	55,3	47,0	46,0	19,2	48,1	56,7	44,3
U nekom drugom (neromskom) naselju / In another (non-Romani) settlement	77,1	54,2	43,0	44,7	53,0	54,0	80,8	51,9	43,3	55,7
Na selu / In a village	24,5	62,5	82,3	5,7	52,0	60,0	17,0	79,2	85,1	54,8
U gradu / In a town	75,5	37,5	17,7	94,3	48,0	40,0	83,0	20,8	14,9	45,2

Tablica 27. Što bi sami, kao zajednica, mogli napraviti na poboljšanje stambenoga i naseljskoga standarda (%)^{*}
Table 27 What could they, as a community, do to improve the housing and settlement standard (%)^{*}

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Sudjelovati u poslovima uređivanja, čišćenja naselja, odvozu sмеća i sl. / Participate in putting settlement into order, cleaning, rubbish removal and similar	13,4	43,8	32,5	10,0	34,0	28,0	,0	30,0	42,7	25,9
Davati prijedloge/savjete/inicijative / Give suggestions/advice/initiatives	,9	,0	1,3	,0	,0	1,0	9,2	1,0	1,3	1,5
Biti radna snaga u akcijama / Be the work force in actions	2,7	3,1	1,3	18,9	,0	7,0	,0	5,0	,0	4,3
Ulagati u školovanje / Invest in schooling	3,6	1,0	1,3	,0	2,0	,0	,0	6,9	1,3	2,5
Sudjelovati u izgrađivanju i održavanju komunalne infrastrukture / Participate in building and maintaining the communal infrastructure	1,8	18,7	8,8	11,1	3,0	,0	,0	5,1	12,0	6,2
Ništa / Nothing	8,9	11,5	15,0	5,6	16,0	15,0	2,0	6,5	10,7	9,6
Poboljšati međuljudske odnose, financijski se pomagati / Improve mutual relations, help financially	18,8	1,0	7,6	13,3	6,0	10,0	7,1	5,0	1,3	7,7
Uložiti u otvaranje nekog objekta (trgovačkog, uslužnog, zabavnog) / Invest in the opening of some facility (shopping, service, entertainment)	,9	3,1	1,3	,0	2,0	2,0	,0	,5	,0	1,0

* moguća su bila dva odgovora

* two responses were possible

Tablica 28. Tko bi trebao biti glavni inicijator unapređivanja kvalitete stanovanja (%)
Table 28 Who should be the main initiator of improving the quality of housing (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Općina/grad / Municipality/town	80,2	90,4	80,0	92,0	78,7	79,8	90,1	80,3	90,1	83,8
Stanovnici četvrti/naselja / Inhabitants of the quarter/settlement	19,8	9,6	20,0	8,0	21,3	20,2	9,9	19,7	9,9	16,2

Tablica 29. Sjećate li se nekih akcija uređenja naselja? (%)^{*}Table 29 Do you remember some organised activities to tidy up the settlement? (%)^{*}

	Zagreb	Sisačko- -moslavačka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Uređivanje, čišćenje naselja, odvoz smeća / Putting into order, cleaning the settlement, rubbish removal	26,8	47,9	48,8	38,9	76,0	57,0	22,4	34,6	49,3	43,1
Izgrađivanje i održavanje prometne infrastrukture / Building and maintaining traffic infrastructure	5,4	2,1	1,3	32,2	1,0	2,0	1,0	4,1	,0	5,3
Deratizacija / Deratization	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	1,9	,0	,4
Gradnja kuća / House building	3,6	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,9	,0	,6
Kopanje kanala za struju, vodu / Digging canals for electricity, water	,0	11,4	,0	4,4	,0	1,0	1,0	1,4	,0	2,1

^{*} moguća su bila dva odgovora^{*} two responses were possible**Tablica 30.** Jesu li ispitanici sudjelovali u akcijama uređenja naselja? (%)

Table 30 Did the respondents participate in tidying up their settlement? (%)

	Zagreb	Sisačko- -moslavačka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Ne / No	48,0	31,1	31,7	35,9	32,6	48,9	87,2	35,3	43,4	43,3
Da / Yes	52,0	68,9	68,3	64,1	67,4	51,1	12,8	64,7	56,6	56,7

Tablica 31. Izvori informiranja ispitanika (%)

Table 31 Sources of information for the respondent (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska
Nikada / Never	Povremeno / Sometimes	Često / Often	Nikada / Never
Hrvatska televizija / Croatian TV	10,7	29,5	59,8
Lokalne televizije / Local TV	33,0	33,9	33,0
Strane TV postaje (satelitske) / Foreign TV stations (satellite)	72,1	10,8	17,1
Hrvatski radio / Croatian radio	35,7	30,4	33,9
Druge radijske postaje / Other radio stations	40,2	33,9	25,9
Dnevni tisak / Daily paper	44,6	29,5	25,9
Tjedni tisak / Weekly paper	66,1	24,1	9,8
Razgovori s članovima obitelji ili prijateljima / Talks with members of family or friends	,0	10,7	89,3
	4,2	15,6	80,2
	3,8	17,5	78,8

Tablica 31. (nastavak) Izvori informiranja ispitanika (%)
Table 31 (continued) Sources of information for the respondent (%)

	Primorsko-goranska			Brodsko-posavska			Osječko-baranjska		
	Nikada / Never	Povremeno / Sometimes	Često / Often	Nikada / Never	Povremeno / Sometimes	Često / Often	Nikada / Never	Povremeno / Sometimes	Često / Often
Hrvatska televizija / Croatian TV	1,1	28,1	70,8	8,0	14,0	78,0	5,0	18,0	77,0
Lokalne televizije / Local TV	9,1	44,3	46,6	43,0	35,0	22,0	39,0	31,0	30,0
Strane TV postaje (satelitske) / Foreign TV stations (satellite)	25,0	46,6	28,4	65,0	19,0	16,0	79,0	12,0	9,0
Hrvatski radio / Croatian radio	31,5	36,0	32,6	18,0	36,0	46,0	14,0	30,0	56,0
Druge radijske postaje / Other radio stations	34,8	40,4	24,7	41,0	34,0	25,0	13,0	32,0	55,0
Dnevni tisak / Daily paper	41,1	43,3	15,6	54,0	34,0	12,0	62,0	24,0	14,0
Tjedni tisak / Weekly paper	68,9	24,4	6,7	65,0	27,0	8,0	73,0	24,0	3,0
Razgovori s članovima obitelji ili prijateljima / Talks with members of family or friends	,0	2,3	97,7	4,0	12,0	84,0	,0	14,1	85,9

Tablica 31. (nastavak) Izvori informiranja ispitanika (%)
Table 31 (continued) Sources of information for the respondent (%)

	Istarska			Brodsko-posavska			Osječko-baranjska		
	Nikada / Never	Povremeno / Sometimes	Često / Often	Nikada / Never	Povremeno / Sometimes	Često / Often	Nikada / Never	Povremeno / Sometimes	Često / Often
Hrvatska televizija / Croatian TV	9,2	22,4	68,4	8,3	33,8	57,9	10,7	25,3	64,0
Lokalne televizije / Local TV	34,7	37,8	27,6	43,5	31,5	25,0	28,0	30,7	41,3
Strane TV postaje (satelitske) / Foreign TV stations (satellite)	43,9	33,7	22,4	85,6	8,8	5,6	90,7	6,7	2,7
Hrvatski radio / Croatian radio	21,4	44,9	33,7	25,0	37,5	37,5	18,9	51,4	29,7
Druge radijske postaje / Other radio stations	33,7	40,8	25,5	44,4	28,7	26,9	42,7	32,0	25,3
Dnevni tisak / Daily paper	39,2	38,1	22,7	63,4	29,6	6,9	56,0	37,3	6,7
Tjedni tisak / Weekly paper	57,1	27,6	15,3	75,9	19,4	4,6	69,3	28,0	2,7
Razgovori s članovima obitelji ili prijateljima / Talks with members of family or friends	,0	17,5	82,5	3,7	13,0	83,3	2,7	21,3	76,0
	2,2	13,5	84,3						

Tablica 32. Smatraju li se ispitanici, u mjestu u kojem žive, domaćima ili došljacima (%)
Table 32 Do the respondents consider themselves to be local or newcomers in their place of residence (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Domaćima / Local	91,8	96,9	95,0	92,2	88,0	94,0	74,5	98,1	94,7	92,3
Došljacima / Newcomer	8,2	3,1	5,0	7,8	12,0	6,0	25,5	1,9	5,3	7,7

Tablica 33. U kojoj su se mjeri ispitanici spremni odseliti ako bi time poboljšali uvjete rada i života (%)

Table 33 To what extent are respondents prepared to move away if this improves work and life conditions (%)

	Nespreman / Not ready			Neodlučan / Undecided			Spreman / Ready			Nespreman / Not ready			Neodlučan / Undecided			Spreman / Ready			Nespreman / Not ready			Neodlučan / Undecided			Spreman / Ready		
Zagreb	29,1	,9	70,0	51,4	3,6	45,0	67,9	2,7	29,5	78,4	3,6	18,0															
Sisačko-moslavačka	33,3	4,3	62,4	43,6	8,5	47,9	73,4	2,1	24,5	84,4	1,0	14,6															
Varaždinska	39,7	3,8	56,4	50,6	6,3	43,0	75,0	1,3	23,8	90,0	2,5	7,5															
Primorsko-goranska	24,7	10,1	65,2	51,7	12,4	36,0	83,9	8,0	8,0	89,7	2,3	8,0															
Brodsko-posavska	58,9	8,4	32,6	62,9	7,2	29,9	63,9	7,2	28,9	54,1	3,1	42,9															
Osječko-baranjska	46,5	8,1	45,5	51,0	9,0	40,0	67,7	8,1	24,2	65,0	2,0	33,0															
Istarska	38,1	5,2	56,7	49,5	11,3	39,2	70,8	9,4	19,8	75,5	9,2	15,3															
Međimurska	42,7	1,9	55,4	49,3	3,3	47,4	78,0	4,2	17,8	87,4	,0	12,6															
Ostalo / Other	52,0	4,0	44,0	65,3	2,7	32,0	82,7	1,3	16,0	94,7	,0	5,3															
Ukupno uzorak / Total sample	40,6	4,7	54,7	52,1	6,7	41,2	73,8	4,9	21,3	80,1	2,4	17,5															

Tablica 34. Jezik kojim se govori u kući ispitanika (%)

Table 34 The language that is spoken in the respondent's household (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Romski / Romani	77,5	17,7	1,3	22,2	59,5	46,9	12,2	2,3	37,3	27,9
Hrvatski / Croatian	8,1	62,5	76,3	46,0	27,8	28,1	56,1	84,7	46,7	52,6
I hrvatski i romski / Croatian and Romani	14,4	19,8	22,5	31,7	12,7	25,0	31,6	13,0	16,0	19,5

Tablica 35. Planiraju li ispitanici u bliskoj budućnosti promijeniti mjesto stanovanja? (%)
Table 35 Do the respondents plan to change address in the near future? (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
U drugi dio grada/sela / In another part of the city/village	,9	5,2	6,3	3,4	1,0	5,0	7,1	7,4	5,5	4,9
U drugo naselje na području Županije / In another settlement in the county area	6,3	1,0	11,3	,0	,0	3,0	1,0	5,6	4,1	3,7
U neki drugi dio Hrvatske / In another part of Croatia	1,8	,0	,0	,0	,0	,0	1,0	,5	,0	,4
U inozemstvo / Abroad	,9	,0	,0	1,1	7,0	4,0	3,1	,5	,0	1,8
Namjeravam se preseliti, ali još ne znam kamo / I intend to move but I still do not know where	9,8	10,4	6,3	23,6	13,0	8,0	18,4	12,0	2,7	11,8
Ne namjeravam se seliti / I do not intend to move	80,4	83,3	76,3	71,9	79,0	80,0	69,4	74,1	87,7	77,4

Tablica 36. Mislite li da će vaša djeca ostati živjeti u naselju ili će se odseliti? (%)
Table 36 Do you think that your children will stay on and live in the settlement or move away? (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Vjerujem da će ostati / I believe that they will stay	42,0	42,7	31,6	47,2	43,0	24,0	51,0	28,7	53,3	38,7
Mislim da će se odseliti / I think that they will move away	14,3	10,4	29,1	27,0	6,0	23,0	14,6	27,3	9,3	18,9
Već se jedno ili više djece odselilo / One or more children have already moved away	3,6	3,1	1,3	1,1	,0	8,0	4,2	6,5	2,7	3,8
Ne znam, ne mogu ocijeniti / I don't know, can't say	33,0	41,7	29,1	18,0	32,0	36,0	19,8	34,3	32,0	31,3
Nemam djece / I don't have children	7,1	2,1	8,9	6,7	19,0	9,0	10,4	3,2	2,7	7,3

Tablica 37. Socijalna distanca – Osobu koja nije romske nacionalnosti prihvatio bih kao: (%)
Table 37 Social distance – I would accept a person that is not of Romani nationality as a: (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Bračnog partnera / Marital partner	57,1	43,8	40,5	46,1	38,0	34,0	25,5	38,4	64,0	42,2
Bliskog prijatelja / Close friend	27,7	43,8	35,4	43,8	41,0	44,0	37,8	34,7	22,7	36,7
Susjeda / Neighbour	10,7	7,3	15,2	9,0	15,0	18,0	27,6	12,5	10,7	13,9
Ništa od navedenog / None of the above	4,5	5,2	8,9	1,1	6,0	4,0	9,2	14,4	2,7	7,3

Tablica 38. Veličina domaćinstva (%)
Table 38 Size of the household (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
1	2,7	1,0	1,3	2,2	5,0	4,0	,0	1,4	4,0	2,3
2	5,4	9,4	10,0	1,1	6,0	19,0	5,1	8,3	6,7	8,0
3	9,8	12,5	6,3	12,2	4,0	11,0	5,1	8,3	12,0	8,9
4	20,5	13,5	15,0	3,3	14,0	23,0	7,1	14,8	16,0	14,4
5	16,1	21,9	13,8	18,9	12,0	17,0	26,5	15,7	17,3	17,5
6	17,0	17,7	8,8	23,3	24,0	12,0	7,1	12,0	13,3	14,8
7	11,6	11,5	18,8	18,9	15,0	3,0	15,3	14,8	16,0	13,8
8	8,0	9,4	12,5	4,4	9,0	6,0	5,1	12,5	9,3	8,9
9	1,8	1,0	6,3	1,1	1,0	3,0	7,1	5,6	4,0	3,6
10 i više / 10 and over	7,1	2,1	7,5	14,4	10,0	2,0	21,4	6,5	1,3	8,0

Tablica 39. Kvalitativni sastav domaćinstva (%)
Table 39 Households according to composition (%)

	Zagreb	Sisačko- -moslavacka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osičko- -baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Samačka domaćinstva / Single households	2,7	2,1	1,3	3,5	5,1	16,3	1,1	5,2	4,1	4,8
Bračni parovi bez djece / Married couples without children	4,5	5,3	7,6	2,4	4,0	10,2	2,2	6,6	5,5	5,5
Bračni parovi s neoženjenom/neudanom djecom / Married couples with unmarried children	42,3	46,3	67,1	71,8	62,6	37,8	38,7	55,9	56,2	52,9
Deficijentna jednoporodična domaćinstva / Single-parent households	9,9	5,3	10,1	8,2	3,0	11,2	16,1	6,1	2,7	7,9
“Potpuna” višeporodična domaćinstva / “Complete” extended households	10,8	10,5	1,3	10,6	10,1	19,4	9,7	4,7	8,2	9,1
Deficijentna višeporodična domaćinstva / Incomplete extended households	6,3	1,1	5,1	,0	5,1	3,1	32,3	3,8	1,4	6,2
Ostala višeporodična domaćinstva / Other extended households	23,4	29,5	7,6	3,5	10,1	2,0	,0	17,8	21,9	13,6

Tablica 40. Broj ženskih članova domaćinstva (%)
Table 40 The number of female household members (%)

	Zagreb	Sisačko- -moslavacka	Varazdinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osičko- -baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
0	3,6	1,0	1,3	2,2	3,0	2,0	,0	1,8	,0	1,8
1	22,3	22,9	25,0	14,4	18,0	38,0	7,1	19,8	26,7	21,3
2	22,3	26,0	12,5	24,4	29,0	29,0	33,7	26,7	30,7	26,2
3	24,1	27,1	23,8	24,4	21,0	16,0	23,5	24,0	29,3	23,6
4	20,5	13,5	23,8	15,6	16,0	11,0	8,2	16,1	8,0	15,0
5	5,4	6,3	8,8	8,9	6,0	3,0	13,3	6,0	1,3	6,5
6	1,8	3,1	2,5	7,8	1,0	1,0	2,0	3,7	2,7	2,9
7	,0	,0	1,3	2,2	5,0	,0	4,1	,9	1,3	1,5
8	,0	,0	1,3	,0	,0	,0	8,2	,9	,0	1,1
9	,0	,0	,0	,0	1,0	,0	,0	,0	,0	,1

Tablica 41. Broj muških članova domaćinstva (%)
Table 41 The number of male household members (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
0	1,8	1,0	1,3	2,2	3,0	7,0	1,0	2,8	5,3	2,8
1	12,5	17,7	26,3	10,0	13,0	20,0	9,2	14,7	14,7	15,1
2	28,6	34,4	27,5	16,7	28,0	34,0	28,6	26,3	25,3	27,7
3	33,9	28,1	18,8	37,8	21,0	27,0	19,4	20,3	24,0	25,1
4	13,4	13,5	13,8	18,9	14,0	8,0	13,3	20,3	17,3	15,3
5	1,8	4,2	5,0	10,0	7,0	3,0	16,3	6,9	8,0	6,8
6	3,6	,0	5,0	2,2	11,0	1,0	5,1	5,1	4,0	4,2
7	2,7	1,0	1,3	1,1	2,0	,0	1,0	1,4	,0	1,2
8	1,8	,0	1,3	,0	,0	,0	1,0	1,8	,0	,8
9	,0	,0	,0	1,1	1,0	,0	5,1	,5	1,3	,9

Tablica 42. Broj članova domaćinstva starih 18 godina i manje (%)
Table 42 The number of household members under 18 (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
0	13,4	14,6	10,0	10,0	22,0	32,0	8,2	11,5	13,3	14,8
1	18,8	18,8	7,5	16,7	9,0	13,0	17,3	11,5	12,0	13,7
2	25,9	10,4	25,0	14,4	17,0	25,0	12,2	14,7	20,0	17,9
3	17,9	20,8	13,8	22,2	15,0	14,0	24,5	16,1	22,7	18,2
4	9,8	17,7	12,5	24,4	20,0	7,0	17,3	12,4	12,0	14,5
5	7,1	11,5	8,8	7,8	7,0	6,0	9,2	15,7	12,0	10,1
6	3,6	5,2	13,8	2,2	5,0	,0	2,0	8,8	2,7	5,2
7	1,8	,0	5,0	,0	,0	2,0	3,1	5,5	4,0	2,7
8	1,8	1,0	2,5	,0	5,0	1,0	2,0	1,4	,0	1,7
9	,0	,0	1,3	2,2	,0	,0	4,1	2,3	1,3	1,3

Tablica 43. Broj članova domaćinstva starih između 19 i 59 godina (%)
Table 43 The number of household members between 19–59 years (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
0	3,6	3,1	7,5	3,3	4,0	9,0	,0	5,1	5,3	4,5
1	4,5	4,2	7,5	8,9	3,0	4,0	1,0	8,8	5,3	5,6
2	54,5	69,8	67,5	44,4	50,0	63,0	48,0	68,7	73,3	60,5
3	14,3	14,6	11,3	11,1	11,0	13,0	12,2	9,7	5,3	11,4
4	12,5	4,2	2,5	11,1	12,0	8,0	14,3	2,3	4,0	7,4
5	7,1	3,1	2,5	6,7	12,0	3,0	5,1	2,3	4,0	4,9
6	,9	,0	1,3	11,1	3,0	,0	12,2	1,8	1,3	3,3
7	,0	1,0	,0	2,2	2,0	,0	1,0	,0	,0	,6
8	,9	,0	,0	,0	2,0	,0	5,1	,9	1,3	1,1
9	1,8	,0	,0	1,1	1,0	,0	1,0	,5	,0	,6

Tablica 44. Broj članova domaćinstva starijih od 60 godina (%)
Table 44 The number of household members over the age of 60 (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
0	82,1	90,6	90,0	93,3	85,0	83,0	86,7	92,2	96,0	88,8
1	7,1	5,2	6,3	4,4	13,0	8,0	8,2	6,0	4,0	6,9
2	10,7	4,2	3,8	2,2	1,0	9,0	5,1	1,8	,0	4,1
3	,0	,0	,0	,0	1,0	,0	,0	,0	,0	,1

Tablica 45. Broj zaposlenih u domaćinstvu (%)
Table 45 The number of employed in the household (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
0	79,5	80,2	76,3	37,8	76,0	90,0	33,7	89,9	93,3	74,9
1	14,3	19,8	18,8	50,0	18,0	6,0	44,9	8,8	5,3	19,2
2	1,8	,0	2,5	11,1	6,0	3,0	14,3	,9	1,3	4,1
3	,0	,0	2,5	1,1	,0	1,0	3,1	,5	,0	,8
4	2,7	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,3
5	1,8	,0	,0	,0	,0	,0	2,0	,0	,0	,4
6	,0	,0	,0	,0	,0	,0	2,0	,0	,0	,2

Tablica 46. Broj djece predškolske dobi u domaćinstvu (%)

Table 46 The number of preschool children in the household (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
0	40,2	33,3	26,3	31,1	43,0	59,0	33,7	27,2	28,0	35,2
1	24,1	27,1	17,5	41,1	21,0	18,0	28,6	20,7	24,0	24,2
2	23,2	22,9	23,8	11,1	17,0	17,0	16,3	29,5	21,3	21,4
3	9,8	11,5	22,5	10,0	11,0	5,0	12,2	16,6	14,7	12,8
4	2,7	3,1	8,8	5,6	8,0	,0	5,1	4,6	8,0	4,9
5	,0	2,1	,0	,0	,0	,0	4,1	,5	1,3	,8
6	,0	,0	,0	1,1	,0	1,0	,0	,5	1,3	,4
7	,0	,0	1,3	,0	,0	,0	,0	,5	1,3	,3

Tablica 47. Broj učenika osnovne škole u domaćinstvu (%)

Table 47 The number of primary school pupils in the household (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
0	60,7	44,8	43,8	46,7	53,0	52,0	33,7	41,0	46,7	46,5
1	20,5	27,1	12,5	14,4	17,0	17,0	14,3	16,6	17,3	17,5
2	10,7	13,5	20,0	24,4	23,0	24,0	33,7	13,8	20,0	19,4
3	5,4	9,4	16,3	11,1	6,0	5,0	10,2	15,2	13,3	10,5
4	1,8	3,1	5,0	3,3	,0	2,0	7,1	9,2	1,3	4,3
5	,9	1,0	1,3	,0	1,0	,0	1,0	2,3	1,3	1,1
6	,0	1,0	1,3	,0	,0	,0	,0	,9	,0	,4
7	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,9	,0	,2

Tablica 48. Broj učenika srednje škole u domaćinstvu (%)

Table 48 The number of secondary school students in the household (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
0	95,5	95,8	96,3	90,0	96,0	90,0	92,9	93,5	100,0	94,2
1	1,8	3,1	3,8	6,7	2,0	9,0	5,1	5,5	,0	4,3
2	2,7	1,0	,0	3,3	2,0	1,0	2,0	,5	,0	1,3
3	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0
4	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,5	,0	,1

Tablica 49. Broj članova domaćinstva bez školske spreme (%)
Table 49 The number of household members without schooling (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
0	32,1	24,0	20,0	27,8	31,0	38,0	34,7	38,7	30,7	32,0
1	33,9	30,2	25,0	20,0	34,0	25,0	34,7	21,7	33,3	27,9
2	20,5	21,9	21,3	14,4	15,0	27,0	17,3	20,7	22,7	20,1
3	8,0	9,4	11,3	6,7	11,0	5,0	3,1	6,9	1,3	7,0
4	2,7	5,2	8,8	4,4	2,0	2,0	7,1	4,6	1,3	4,2
5	1,8	5,2	3,8	12,2	,0	1,0	2,0	2,8	4,0	3,4
6	,9	1,0	5,0	4,4	2,0	,0	,0	1,4	2,7	1,8
7	,0	1,0	2,5	3,3	4,0	2,0	,0	1,4	,0	1,5
8	,0	2,1	1,3	,0	,0	,0	,0	,9	2,7	,7
9	,0	,0	1,3	6,7	1,0	,0	1,0	,9	1,3	1,2

Tablica 50. Broj članova domaćinstva s nepotpunom osnovnom školom (%)
Table 50 The number of household members with unfinished primary school (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
0	47,3	31,3	37,5	25,6	21,0	28,0	31,6	28,6	28,0	30,9
1	26,8	43,8	28,8	25,6	41,0	33,0	30,6	30,4	37,3	32,6
2	14,3	21,9	22,5	24,4	21,0	33,0	22,4	27,2	26,7	24,0
3	7,1	2,1	5,0	14,4	10,0	4,0	5,1	7,4	5,3	6,8
4	2,7	,0	1,3	3,3	4,0	2,0	5,1	1,8	2,7	2,5
5	,0	1,0	,0	3,3	1,0	,0	,0	2,8	,0	1,1
6	,9	,0	3,8	2,2	2,0	,0	1,0	,9	,0	1,1
7	,9	,0	1,3	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,2
8	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,5	,0	,1
9	,0	,0	,0	1,1	,0	,0	4,1	,5	,0	,6

Tablica 51. Broj članova domaćinstva s potpunom osnovnom školom (%)
Table 51 The number of household members with a primary school education (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
0	56,3	67,7	78,8	48,9	58,0	51,0	30,6	82,9	90,7	64,3
1	20,5	27,1	17,5	21,1	27,0	35,0	46,9	13,4	8,0	23,2
2	15,2	2,1	3,8	17,8	13,0	8,0	10,2	3,2	,0	7,9
3	6,3	2,1	,0	5,6	,0	4,0	9,2	,5	1,3	3,0
4	,9	,0	,0	3,3	1,0	2,0	2,0	,0	,0	,9
5	,0	,0	,0	1,1	1,0	,0	1,0	,0	,0	,3
6	,0	1,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,1
7	,9	,0	,0	1,1	,0	,0	,0	,0	,0	,2
8	,0	,0	,0	1,1	,0	,0	,0	,0	,0	,1

Tablica 52. Broj članova domaćinstva sa srednjom školom (%)
Table 52 The number of household members with a secondary school education (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
0	75,0	90,6	92,5	82,2	84,0	86,0	85,7	93,5	96,0	87,6
1	15,2	9,4	7,5	12,2	13,0	11,0	10,2	5,1	2,7	9,3
2	5,4	,0	,0	4,4	3,0	3,0	3,1	,9	1,3	2,3
3	1,8	,0	,0	1,1	,0	,0	1,0	,5	,0	,5
4	2,7	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,3

Tablica 53. Broj članova domaćinstva sa završenom višom školom, visokom školom ili fakultetom (%)
Table 53 The number of household members with a tertiary school education (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
0	99,1	99,0	100,0	100,0	100,0	99,0	95,9	100,0	100,0	99,3
1	,9	1,0	,0	,0	,0	1,0	4,1	,0	,0	,7

Tablica 54. Nacionalni sastav domaćinstva (%)
Table 54 The nationality composition of the household (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Svi Romi / All Roma	88,4	91,4	96,3	91,1	85,0	86,0	95,9	96,3	94,5	92,0
Više Roma / More Roma	7,1	1,1	,0	1,1	3,0	3,0	2,0	1,9	1,4	2,4
Podjednako Romi i ostali / Equal numbers of Roma and others	,0	1,1	2,5	2,2	9,0	8,0	1,0	,0	,0	2,4
Više ostali / More of the others	4,5	6,5	1,3	5,6	3,0	3,0	1,0	1,9	4,1	3,2

Tablica 55. Vjeroispovijed članova domaćinstva (%)
Table 55 The religion of household members (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Većina rimokatoličke vjeroispovijedi / Majority Roman Catholic	14,4	51,0	97,5	,0	5,0	52,5	1,0	91,7	100	49,1
Većina islamske vjeroispovijedi / Majority Muslim	69,4	,0	,0	97,8	6,0	,0	96,9	,5	,0	27,7
Većina pravoslavne vjeroispovijedi / Majority Orthodox	5,4	39,6	,0	1,1	73,0	33,3	,0	,0	,0	15,6
Nitko ne pripada niti jednoj vjeroispovijedi / No one belongs to a religion	6,3	4,2	2,5	,0	6,0	3,0	1,0	7,9	,0	4,1
Članovi su pripadnici različitih vjeroispovijedi / Members belong to different religions	4,5	5,2	,0	1,1	10,0	11,1	1,0	,0	,0	3,4

Tablica 56. Govore li članovi domaćinstva hrvatski? (%)
Table 56 Do household members speak Croatian? (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Svi govore / All speak	97,3	93,6	91,3	96,7	96,0	100	88,7	87,9	100	93,8
Samo neki govore / Only some speak	,9	6,4	8,8	3,3	4,0	,0	11,3	10,7	,0	5,7
Nitko ne govori / No one speaks	1,8	,0	,0	,0	,0	,0	,0	1,4	,0	,5

Tablica 57. Govore li članovi domaćinstva neki od romskih dijalekata? (%)
Table 57 Do household members speak a Romani dialect? (%)

	Zagreb	Sisačko- -moslavacka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Svi govore / All speak	48,2	85,4	93,8	34,4	54,0	65,0	89,8	98,1	68,0	73,6
Samo neki govore / Only some speak	22,3	8,3	6,3	22,2	16,0	20,0	9,2	1,9	,0	11,1
Nitko ne govori / No one speaks	29,5	6,3	,0	43,3	30,0	15,0	1,0	,0	32,0	15,3

Tablica 58. Jesu li se članovi domaćinstva doselili u naselje ili su tu od rođenja? (%)
Table 58 Did household members move to the settlement or have they been here since birth? (%)

	Zagreb	Sisačko- -moslavacka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Svi su tu od rođenja / All are here from birth	20,5	56,3	62,5	15,6	39,0	48,0	3,1	53,7	73,3	41,6
Većina je tu od rođenja / Most are here from birth	29,5	31,3	27,5	55,6	21,0	20,0	46,9	32,2	17,3	31,5
Većina se doselila / Most have moved here	25,9	5,2	6,3	23,3	14,0	12,0	31,6	10,3	5,3	14,8
Svi su se doselili / All have moved here	24,1	7,3	3,8	5,6	26,0	20,0	18,4	3,7	4,0	12,1

Tablica 57. Govore li članovi domaćinstva neki od romskih dijalekata? (%)

Table 57 Do household members speak a Romani dialect? (%)

	Zagreb	Sisačko- -moslavacka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Svi govore / All speak	48,2	85,4	93,8	34,4	54,0	65,0	89,8	98,1	68,0	73,6
Samo neki govore / Only some speak	22,3	8,3	6,3	22,2	16,0	20,0	9,2	1,9	,0	11,1
Nitko ne govori / No one speaks	29,5	6,3	,0	43,3	30,0	15,0	1,0	,0	32,0	15,3

Tablica 58. Jesu li se članovi domaćinstva doselili u naselje ili su tu od rođenja? (%)

Table 58 Did household members move to the settlement or have they been here since birth? (%)

	Zagreb	Sisačko- -moslavacka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Medimurska	Ostalo / Other	Ukupno uzorak / Total sample
Svi su tu od rođenja / All are here from birth	20,5	56,3	62,5	15,6	39,0	48,0	3,1	53,7	73,3	41,6
Većina je tu od rođenja / Most are here from birth	29,5	31,3	27,5	55,6	21,0	20,0	46,9	32,2	17,3	31,5
Većina se doselila / Most have moved here	25,9	5,2	6,3	23,3	14,0	12,0	31,6	10,3	5,3	14,8
Svi su se doselili / All have moved here	24,1	7,3	3,8	5,6	26,0	20,0	18,4	3,7	4,0	12,1

BILJEŠKE O AUTORIMA

NOTES ON AUTHORS

Dr. sc. NEVEN HRVATIĆ, pedagog, docent na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, na Odsjeku za pedagogiju. Bavi se socijalnom, domskom i specijalnom pedagogijom, kao i područjem odgoja i obrazovanja Roma. Objavio je četrdesetak znanstvenih i stručnih rada u časopisima i knjigama. Voditelj je više projekata i programa s romskom tematikom, ili je sudjelovao kao suradnik. Bio je glavni i odgovorni urednik romskog lista *Romano akharipe - Glas Roma*, a sada interkulturnog lista *Nevo drom - Novi put*. Savjetnik je za odgoj i obrazovanje i član Odbora za pastoral Roma Hrvatske biskupske konferencije.

NEVEN HRVATIĆ, Ph.D., pedagogue and senior lecturer in the Department of Pedagogy at the Faculty of Philosophy in Zagreb. His research work is on social and special pedagogy as well as the education for the Roma. He has published about forty scientific and expert articles in journals and books. He is the coordinator or has participated as a collaborator in a number of projects and programmes that focus on Romani themes. He was the chief editor of the Romani paper *Romano akharipe - Glas Roma* and now is the chief editor of an intercultural paper *Nevo drom - Novi put*. He is also an advisor for education and a board member for the pastoral Roma of the Croatian Bishops' Conference.

Mr. sc. GERAN – MARKO MILETIĆ, sociolog, diplomirao na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, a magistrirao na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Od 2001. godine radi kao asistent na Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar gdje je sudjelovao na više znanstvenih i istraživačkih projekata. Područje znanstvenog interesa su mu urbana sociologija te sociologija stanovanja.

GERAN – MARKO MILETIĆ, M.Sc., sociologist, graduated at *Studio Croatica*, University of Zagreb and received his Master's degree at the Faculty of Philosophy,

University of Zagreb. Since 2001, he has been working as a research assistant on a number of scientific and research projects at the Institute of Social Sciences *Ivo Pilar*. His research interests include urban sociology and the sociology of housing.

Dr. sc. ANKA MIŠETIĆ, sociologinja, znanstveni suradnik u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Posebno područje interesa joj je urbana sociologija. Objavila je knjigu *Gradski rituali*, te tridesetak znanstvenih i stručnih radova. Kao član stručnog tima Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar sudjelovala je na više projekata i istraživanja vezanih za razvojne aspiracije, kvalitetu života, te prostorno planiranje. Od 2001. godine angažirana je kao vanjski suradnik u nastavi na Arhitektonskom fakultetu pri Katedri za urbanizam, te na Hrvatskim studijima.

ANKA MIŠETIĆ, Ph.D., sociologist and research associate at the Institute of Social Sciences *Ivo Pilar*. Urban sociology is the focus of her research work. She has published a book called *Gradski rituali* (*Town rituals*), as well as about thirty scientific and expert publications. As a member of a research team at the Institute of Social Sciences *Ivo Pilar*, she has participated in a number of projects as well as research related to developmental aspirations, quality of life and town-planning. Since 2001 she has been employed as an external collaborator at the Faculty of Architecture in a department section for urbanism and at *Studia Croatica*, University of Zagreb.

Dr. sc. NENAD POKOS, demogeograf, znanstveni suradnik u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Sudjelovao je ili samostalno radio u više istraživačkih projekata. Objavio oko 25 znanstvenih i stručnih radova iz područja demografije. Predaje demografiju na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu.

NENAD POKOS, Ph.D. demographer and research associate at the Institute of Social Sciences *Ivo Pilar*. He has participated and independently worked in a number of research projects as well as published around twenty five scientific and expert articles in the field of demography. He teaches demography at *Studia Croatica*, University of Zagreb.

Dr. sc. IVAN ROGIĆ, sociolog, redoviti profesor Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i znanstveni savjetnik u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Posebno se bavi urbanom sociologijom, sociologijom okoliša, sociologijom razvoja i kulture, te sociologijom tehni-

ke. Objavio pet knjiga samostalno i nekoliko u koautorstvu te više od sto i dvadeset znanstvenih i stručnih radova.

IVAN ROGIĆ, Ph.D., sociologist and professor at the Faculty of Architecture, University of Zagreb and research advisor at the Institute of Social Sciences *Ivo Pilar*. His work is in urban sociology, sociology of the environment, sociology of development and culture as well as the sociology of technology. He has published five books independently, co-authored a few and written over one hundred and twenty scientific and expert articles.

Dr. sc. LYNETTE ŠIKIĆ-MIĆANOVIĆ, antropologinja, viši asistent u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Doktorirala antropologiju na *Institutum Studiorum Humanitatis* u Ljubljani, Slovenija, baveći se temom ruralne žene u Slavoniji. Istraživački interesi: antropologija rodnosti, kvalitativna istraživanja, ruralna žena, Romkinje, marginalnosti, prostori i rodnost, žene i njihovi pristupi kapitalu, kvaliteta života. Objavila desetak znanstvenih radova.

LYNETTE ŠIKIĆ-MIĆANOVIĆ, Ph.D., anthropologist and senior research assistant at the Institute of Social Sciences *Ivo Pilar*. She received her doctoral degree in anthropology at the *Institutum Studiorum Humanitatis* in Ljubljana, Slovenia. Her dissertation was on rural women in Slavonia. Her research interests include: anthropology of gender, qualitative research, rural women, Romani women, marginality, space and gender, women and their access to capital, and quality of life. She has published ten scientific articles.

Dr. sc. MAJA ŠTAMBUK, sociologinja, viši znanstveni suradnik u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Bavi se sociologijom sela, razvojem ruralnog prostora, položajem marginalnih skupina, te je objavila pedesetak znanstvenih i stručnih članaka u časopisima, knjigama i zbornicima. Vodila je nekoliko domaćih znanstvenih projekata. Više godina je uredovala časopis *Sociologija sela*. Na Hrvatskim studijima predaje ruralnu sociologiju. Glavna je i odgovorna urednica časopisa *Društvena istraživanja*.

MAJA ŠTAMBUK, Ph.D., sociologist and senior research associate at the Institute of Social Sciences *Ivo Pilar*. Her research interests include: sociology of the village, development of rural space and the position of marginal groups. She has published about fifty scientific and expert articles in journals, books and anthologies as well as coordinated a number of scientific projects. For many years, she was the editor of *Sociologija sela* (*Rural sociology*). She teaches rural sociology at *Studio Croatica*, University of

Zagreb. She is now the chief editor of *Društvena istraživanja* (*Journal for General Social Issues*).

Dr. sc. ZORAN ŠUĆUR, sociolog, docent na Studiju socijalnog rada Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Područje njegova užeg interesa je socijalna politika i siromaštvo te sociologija marginaliteta i devijantnosti. Objavio je 30-ak znanstvenih i stručnih radova u časopisima i zbornicima. Surađivao je u nizu istraživačkih projekata. Aktivno je sudjelovao na domaćim i stranim skupovima. Član je uredništva *Revije za socijalnu politiku*.

ZORAN ŠUĆUR, Ph.D., sociologist and senior lecturer in Social work at the Law Faculty, University of Zagreb. His research interests include social policy and poverty as well as the sociology of marginality and deviancy. He has published about thirty scientific and expert publications in journals and anthologies. He has collaborated in a number of research projects and actively participates in domestic and international conferences. He is an editorial board member of *Revija za socijalnu politiku* (*The Journal of Social Policy*).